

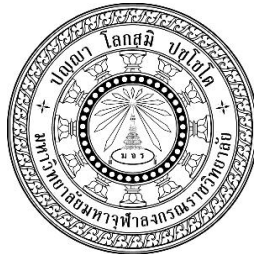

การศึกษาวิเคราะห์บทบาทของพระอินทร์ในนิทานชาดก
AN ANALYTICAL STUDY OF INDRA'S ROLES IN JATAKA TALES

นายสัญญา ศิริชัยวัฒนาโยธิน

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๑

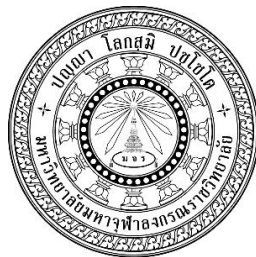
การศึกษาวิเคราะห์บทบาทของพระอินทร์ในนิทานชาดก

นายสัญญา ศิริชัยวัฒนาโยธิน

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๑

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

An Analytical Study of Indra's Roles in Jataka Tales

Mr. Sanya Sirichaiwattanayothin

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
the Requirements for the Degree of
Master of Arts
(Buddhist Studies)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
C.E. 2018

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นักศึกษานิพนธ์
เรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์บทบาทของพระอินทร์ในนิทานชาดก” เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตาม
หลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

(พระมหาสมบุญ วุฑฒิกโร, ดร.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

ประธานกรรมการ

(พระศรีวินยาภรณ์, ดร.)

กรรมการ

(รศ. ดร. สมทิพ เนตรนิมิตร)

กรรมการ

(ผศ. ดร. วุฒินันท์ กันทะเตียน)

กรรมการ

(ผศ. ดร. มนตรี สิริโรจนานันท์)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

รศ. ดร. สมทิพ เนตรนิมิตร

ประธานกรรมการ

ผศ. ดร. วุฒินันท์ กันทะเตียน

กรรมการ

ชื่อผู้วิจัย

(นายสัญญา ศิริชัยวัฒนาโยธิน)

ชื่อวิทยานิพนธ์	: การศึกษาวิเคราะห์บทบาทของพระอินทร์ในนิทานชาดก
ผู้วิจัย	: นายสัญญา ศิริชัยวัฒนาโยธิน
ปริญญา	: พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)
คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์	: รศ. ดร. สมิตีพล เนตรนิมิตร, ป.ธ. ๙, พธ.บ. (ปรัชญา), พธ.ม. (พระพุทธศาสนา), Ph.D. (Pali & Buddhist Studies)
	: ผศ. ดร. วุฒินันท์ กันทะเตียน, ป.ธ. ๙, พธ.บ. (ภาษาอังกฤษ), อ.ม. (ศาสนาเปรียบเทียบ), พธ.ด. (พระพุทธศาสนา)
วันสำเร็จการศึกษา	: ๑๗ พฤษภาคม ๒๕๖๒

บทคัดย่อ

การศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาวเคราะห์บทบาทของพระอินทร์ในนิทานชาดก” โดยมีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ ๑) เพื่อศึกษาความเป็นมาและบทบาทของพระอินทร์ ๒) เพื่อศึกษาเรื่องเล่าของพระอินทร์ในนิทานชาดก ๓) เพื่อวิเคราะห์บทบาทของพระอินทร์ในนิทานชาดก วิจัยดำเนินการวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ

ผลการศึกษาพบว่า พระอินทร์เป็นบุคลาธิษฐานในตำนานที่มีอิทธิพลอย่างมากต่อผู้เคารพเชื่อถือทั้งในศาสนาต้นกำเนิดคือ ศาสนาพราหมณ์ และ พระพุทธศาสนา ปรากฏการณ์เปลี่ยนผ่านความเชื่อเกี่ยวกับพระอินทร์แบ่งได้ ๓ ช่วง คือ ๑) จุดกำเนิดคติเทวภาพพระอินทร์ในฐานะเทพารักษ์ชาวอริยกะลุ่มแม่น้ำสินธุก่อนยุคพระเวทซึ่งเป็นช่วงที่รุ่งเรืองที่สุด เป็นทั้งผู้สร้างโลก-เทพแห่งสงคราม และความหวังการเอาชีวิตรอดความโหดเหี้ยมจากภัยธรรมชาติ ๒) ช่วงปรับเปลี่ยนบทบาทควบคู่กับวิวัฒนาการศาสนาพราหมณ์ เป็นอัตลักษณ์เชื่อมโยงวรรณะพราหมณ์และกษัตริย์ด้วยพิธีบูชาัญญูที่เรียกว่าอัสวเมธ ๑๐๐ ครั้ง และถูกลดอำนาจบทบาทลงเพื่อเข้าสู่การปรับเปลี่ยนองค์ประกอบทางศาสนา และช่วงที่ ๓) เปลี่ยนผ่านเข้าสู่เทพอภิบาลพระพุทธศาสนาที่ให้ความสำคัญในด้านคุณธรรม ลดความเหลื่อมล้ำระบอบวรรณะ สะท้อนภาพพระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมี

สำหรับบทบาทพระอินทร์ในนิทานชาดกแตกต่างจากศาสนาต้นแบบด้วยเหตุว่าต้องปฏิบัติกุศลธรรม เช่น วัตถุบท ๗ อย่างบริบูรณ์โดยไม่ปรากฏความตกต่ำด้านพฤติกรรมมากนัก ซึ่งในนิทานชาดกพระอินทร์มีจุดเด่นด้านการแสดงถึงจริยธรรมในสถานภาพที่หลากหลาย คือ ผู้นำที่เปี่ยมเมตตา, ผู้ตามเปี่ยมด้วยศรัทธา, พุทธสาวกผู้อุปัฏฐาก, บรรพบุรุษผู้ตั้งมั่นทานบารมี, สามียุ้ยฉฉ้านวาทา, บิดาผู้เที่ยงธรรม, นักสังคมสงเคราะห์บำเพ็ญประโยชน์, บุตรกตัญญู, ญาติผู้อ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่,

กัลยาณมิตรต่อผู้ประพฤติธรรม, บุคลาธิษฐานเปรียบองค์ด้วยกฎแห่งกรรม, พระโพธิสัตว์บำเพ็ญ
บารมี สะท้อนผ่านเรื่องราวที่ปรากฏในนิทานชาดกทั้ง ๒๑ เรื่อง

เมื่อวิเคราะห์บทบาทพระอินทร์ในแง่การรองรับหลักการทางพระพุทธศาสนาพบว่า
แนวคิดพระอินทร์ยืนยันสาระสำคัญเรื่องการทำหน้าที่ของมนุษย์ใน ๒ บทบาท คือ ๑) บุคคลที่สมควร
แก่การได้รับความช่วยเหลือต้องพึงกระทำหน้าที่ตนด้วยคุณธรรมความดีอย่างเต็มขีดความสามารถ
และ ๒) บุคคลผู้ให้ความอนุเคราะห์ ย่อมมีความดีในตนเป็นตัวผลักดันให้ช่วยเหลือตามหน้าที่ผ่าน
วิธีการรูปแบบที่หลากหลาย ซึ่งอัตลักษณ์ของพระอินทร์ที่ประมวลจากกรอบการวิจัย ๓ ด้าน สรุปได้
ดังนี้ ๑) **คุณลักษณะ** ปรากฏคุณลักษณะ ๔ บทบาทในฐานะผู้วินิจฉัยแก้ไขปัญหาทางจริยธรรม, ผู้
พิทักษ์รักษาผู้ประพฤติธรรม, ผู้อุปถัมภ์ปกป้องพุทธศาสนา, พุทธามะผู้นำศรัทธา ๒) **คุณธรรม**
แสดงออกว่าเป็นแรงขับเคลื่อนที่สะท้อนบทบาทอันเป็นอัตลักษณ์ของพระอินทร์ ได้แก่ วัตรบพ ๗,
เทวธรรม ๒, กุศลกรรมบถ ๑๐, จาคะ การเสียสละ, ศีล, เมตตาธรรม, การสำรวมอินทรีย์ ๖ และการ
ละอวยมุข ๓) **คุณประโยชน์** เป็นผู้อำนวยประโยชน์ต่อองค์ประกอบทางพระพุทธศาสนาและคณะ
บุคคล ได้แก่ พระรัตนตรัย, ครอบครัว, ชุมชนตลอดจนสังคม จากการเสียสละอุทิศตนบำเพ็ญ
สาธารณประโยชน์ทั้งในฐานะผู้นำเหล่าเทวดาและมนุษย์ ซึ่งรับรองด้วยพุทธดำรัสที่ตรัสถึงความ
ประพฤติไว้ในคัมภีร์หลายส่วน ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงสนใจใคร่ศึกษาว่าทำไมพระอินทร์จึงแสดงบทบาท
เหล่านี้ในพระพุทธศาสนา

Thesis Title : An Analytical Study of Indra's Roles in Jataka Tales
Researcher : Mr. Sanya Sirichaiwattanayothin
Degree : Master of Arts (Buddhist Studies)
Thesis Supervisory Committee
: Assoc.Prof.Dr. Smithipol Netnimit, Pali IX, B.A. (Philosophy), M.A. (Buddhism), Ph.D. (Pali & Buddhist Studies).
: Asst.Prof.Dr. Wutthinant Kantatian, Pali IX, B.A. (English), M.A. (Comparative Religion), Ph.D. (Buddhism)
Date of Graduation : May 17, 2019

Abstract

This thesis entitled “An Analytical Study of Indra's Roles in Jātaka Tales” has three objectives: 1) to study Indra's background and his roles, 2) to study Indra in Jātaka Tales, and 3) to analytically study his roles in Jātaka Tales. This based on the qualitative research as a research component.

The results of the study were found that the Indra is the personification of the legend, it said to be a great influence on the respected person of religious origin in both Brahma and Buddhism. The changing of belief on Indra was divided into 3 periods: 1) the origin of the mythology of Indra as the god of the first Aryan people in Indus civilization before the Vedas, the Indra is the most prosperous, the creator of the world, god of war, hope for the survival from the cruelty, natural disaster, 2) the period of role changing along with the evolution of Brahmanism, it refers to an identity linking caste of Brahmin and kings by the sacrificial ceremony which is called the Ashvamedha: horse sacrifice for one-hundred times, and it was reduced to a role for entering the religious performance, finally 3) the evolution into god for preserving Buddhism, the importance of Indra basically embraces the virtue, degrading the caste system and reflecting the image of the Bodhisattva's perfection practice.

The role of Indra in the Jātaka Tales is different from the original religion as it must follow the meritorious Dhamma such as the seven Vattapada where the immoral behavior is not clearly shown as the Jātaka Tales pose the strength of the Indra expressing toward the various ethics, a compassionate leader, faithful follower, Buddha's supported follower, the devoted ancestor, honest husband, the righteous father, the social worker, the gratitude children, humble relative to the adult, becoming a good friend to practitioner, the personification as the law of karma, the Bodhisattva practice perfection to reflect the past stories that appeared in the twenty-one Jātaka Tales.

As far as the above mentioned term of supporting the principles of Buddhism is concerned, the concept of Indra has confirmed the essence of human duties in two roles: 1) one who is worthy of receiving help; he must perform one's duties with fully virtue, goodness, and capacity, and 2) one who provides helping; he has goodness in oneself as pushing to help with duties through various methods. The Indra's identity was combined by the research frameworks into three aspects which can be concluded that: 1) in **characteristics**; it consists of the four important roles as the judge to solve the ethical problem; the helpers protect the one who practice Dhamma, the supporters prevent Buddhist, the strictly Buddhist and the influential leader, 2) in **morality**; it is said to be a driving force to show the identity role such as the seven Vattapada, the Devadhamma 2, the ten kinds of Kusala-kammapada, generosity, selflessness, morality, loving-kindness, the control of the six senses, abandon the cause of ruin, and 3) in **advantage**; it is conducive to Buddhist factors and group of people e.g., the Triple Gems, the families, the communities until the societies from the dedication oneself to perform public benefit, the leader of deities until human beings which is endorsed by the Buddha's words about his conduct in the many scriptures. According to these reasons, the researcher requires to study why Indra performed these roles in Buddhism.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์บทบาทของพระอินทร์ในนิทานชาดก” เล่มนี้ขอน้อมสักการะเป็นพุทธบูชา และธรรมบูชาแด่พระพุทธเจ้าผู้ทรงคุณูปการได้ประทานหลักธรรมอันเป็นโอกาสที่หาได้ยากยิ่งแก่ผู้ชนให้ได้ศึกษาเล่าเรียนเพื่อความสำเร็จตามจุดหมายทางพระพุทธศาสนา

กราบขอบพระคุณ พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, รศ. ดร. คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ท่านประธานคณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ พระศรีวินยาภรณ์, ดร. และ ผศ. ดร. แม่ชีกฤษณา รักษาโณม ผู้อำนวยการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

กราบขอบคุณ รศ. ดร. สมิตธิพล เนตรนิมิตร และ ผศ. ดร. วุฒินันท์ กันทะเตียน กรรมการและที่ปรึกษาผู้ให้คำแนะนำ ตรวจสอบแก้ไขข้อบกพร่องต่างๆที่เป็นประโยชน์ต่องานวิจัย ตลอดจนคณะกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิ ผศ. ดร. มนตรี สิริโรจนานันท์ ที่มีเมตตาช่วยชี้แนะข้อมูลที่เป็นประโยชน์จนเป็นผลสำเร็จลุล่วงโดยดี

ขอขอบคุณเจ้าหน้าที่บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยทุกรูป/ท่าน ที่ช่วยประสานงาน อำนวยความสะดวกตลอดระยะเวลาการศึกษา

คุณค่า และประโยชน์อันพึงมีจากการศึกษาวิจัยวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะเอื้อสาระประโยชน์แก่พุทธศาสนิกชนผู้ใคร่สนใจศึกษาได้ตามสมควร เพื่อเป็นส่วนสนับสนุนให้บรรลุเป้าหมาย คือ ปัญญาญาณ อันเป็นที่ปรารถนายิ่ง และขอผลานิสงส์คุณความดีทั้งปวงจากการนี้โปรดได้บังเกิดแต่ผู้มีอุปการะคุณอันมี มารดา บิดา ครูอุปัชฌาย์ อาจารย์ ทุกท่าน

นายสัญญา ศิริชัยวัฒนาโยธิน

๑๗ พฤษภาคม ๒๕๖๒

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญ	ฉ
สารบัญแผนภูมิ	ฅ
สารบัญตาราง	ญ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ฎ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๓
๑.๓ ขอบเขตการวิจัย	๔
๑.๔ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๕
๑.๕ กรอบแนวคิดในการวิจัย	๕
๑.๖ คำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย	๕
๑.๗ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๖
๑.๘ วิธีดำเนินการวิจัย	๙
๑.๙ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๑๐
บทที่ ๒ ความเป็นมาและบทบาทของพระอินทร์	๑๑
๒.๑ พระอินทร์ตามคติศาสนาพราหมณ์	๑๑
๒.๑.๑ กำเนิดพระอินทร์ในศาสนาพราหมณ์	๑๑
๒.๑.๒ ทิพยสถาน และทิพยสมบัติ	๑๔
๒.๑.๓ รูปลักษณ์พระอินทร์	๑๕
๒.๑.๔ ลักษณะพระอินทร์ในศาสนาพราหมณ์	๑๖
๒.๒ พระอินทร์ตามคติพุทธศาสนา	๑๘
๒.๒.๑ กำเนิดพระอินทร์ในพุทธศาสนา	๑๘
๒.๒.๒ ทิพยสถาน และทิพยสมบัติ	๒๐
๒.๒.๓ รูปลักษณ์พระอินทร์	๒๒

๒.๒.๔ ลักษณะพระอินทร์ในพุทธศาสนา	๒๒
๒.๓ สรุปพระอินทร์ทั้ง ๒ ศาสนา	๒๕

บทที่ ๓ เรื่องเล่าพระอินทร์ในนิทานชาดก	๒๘
---	----

๓.๑ เรื่องเล่าพระอินทร์ในฐานะพุทธมามกะผู้นำศรัทธา	๒๘
๓.๑.๑ กุลาวกชาดก	๒๘
๓.๑.๒ ปัพพชิตวิเหฐกชาดก	๓๑
๓.๒ เรื่องเล่าพระอินทร์ในฐานะผู้อุปถัมภ์ปกป้องพุทธศาสนา	๓๓
๓.๒.๑ มหากัณหาชาดก	๓๓
๓.๓ เรื่องเล่าพระอินทร์ในฐานะผู้พิทักษ์รักษาผู้ประพฤติธรรม	๓๕
๓.๓.๑ อัมพชาดก	๓๕
๓.๓.๒ มิคโปตกชาดก	๓๗
๓.๓.๓ ขรปุตตชาดก	๓๘
๓.๓.๔ วิฆาสาธชาดก	๔๐
๓.๓.๕ โสมหัตตชาดก	๔๑
๓.๓.๖ อุทยชาดก	๔๓
๓.๓.๗ สุรุจิชาดก	๔๔
๓.๔ เรื่องเล่าพระอินทร์ในฐานะผู้วินิจฉัยแก้ไขปัญหาทางจริยธรรม	๔๗
๓.๔.๑ เกฬีสีลชาดก	๔๗
๓.๔.๒ กามนีตชาดก	๔๙
๓.๔.๓ มหาปนาทชาดก	๕๐
๓.๔.๔ ภัทรฆฎเกทกชาดก	๕๒
๓.๔.๕ วกชาดก	๕๓
๓.๔.๖ จูฬธนุคคหาชาดก	๕๕
๓.๔.๗ กัจจานิชาดก	๕๖
๓.๔.๘ พิลารโกสียชาดก	๕๘
๓.๔.๙ โกสียชาดก	๖๐
๓.๔.๑๐ กุมภชาดก	๖๑
๓.๔.๑๑ สุธาโภชนชาดก	๖๓

บทที่ ๔ วิเคราะห์บทบาทพระอินทร์ในนิทานชาดก	๖๗
๔.๑ คุณลักษณะพระอินทร์ในนิทานชาดก	๖๗
๔.๑.๑ บทบาทพุทธมามกะผู้นำศรัทธา	๖๙
๔.๑.๒ บทบาทผู้อุปถัมภ์ปกป้องพุทธศาสนา	๗๑
๔.๑.๓ บทบาทผู้พิทักษ์รักษาผู้ประพฤดิธรรม	๗๒
๔.๑.๔ บทบาทผู้วินิจฉัยแก้ไขปัญหาทางจริยธรรม	๗๓
๔.๒ คุณธรรมของพระอินทร์ในนิทานชาดก	๗๖
๔.๒.๑ วัตรบพ ๗	๗๖
๔.๒.๒ เทวธรรม ๒	๘๒
๔.๒.๓ กุศลกรรมบถ ๑๐	๘๓
๔.๒.๔ จาคะและการเสียสละ	๘๔
๔.๒.๕ ศีล ส้ารวมอินทรีย์ ๖	๘๖
๔.๒.๖ การละอบายมุข ๔	๙๐
๔.๒.๗ เมตตาธรรม	๙๑
๔.๓ คุณประโยชน์ของพระอินทร์ในนิทานชาดก	๙๔
๔.๓.๑ คุณประโยชน์ต่อพระรัตนตรัย	๙๔
๔.๓.๒ คุณประโยชน์ต่อครอบครัวและชุมชน	๙๗
๔.๓.๓ คุณประโยชน์ในฐานะผู้นำ	๙๗
บทที่ ๕ บทสรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ	๑๐๑
๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๑๐๑
๕.๒ ข้อเสนอแนะ	๑๐๔
บรรณานุกรม	๑๐๕
ภาคผนวก	๑๐๙
ภาคผนวก ก เรื่องย่อนิทานชาดกการเสวยพระชาติเป็นพระอินทร์ทั้ง ๒๑ เรื่อง	๑๑๐
ภาคผนวก ข สรุปเปรียบเทียบความแตกต่างระหว่างพระอินทร์ทั้ง ๒ ศาสนา	๑๑๒
ภาคผนวก ค ความหมายและประเภทของชาดกโดยสังเขป	๑๑๕
ภาคผนวก ง ความหมายและประเภทพระโพธิสัตว์	๑๑๙
ประวัติผู้วิจัย	๑๒๓

สารบัญแผนภูมิ

เรื่อง	หน้า
แผนภูมิ ๑ : แสดงการเสวยพระชาติพระอินทร์ในกุลาวกษัตจากกรอบการวิจัย ๓ ด้าน	๓๑
แผนภูมิ ๒ : แสดงการเสวยพระชาติพระอินทร์ในปีพชิตวิเทฐกษัตจากกรอบการวิจัย ๓ ด้าน	๓๓
แผนภูมิ ๓ : แสดงการเสวยพระชาติพระอินทร์ในมหากัณหาชัตจากกรอบการวิจัย ๓ ด้าน	๓๕
แผนภูมิ ๔ : แสดงการเสวยพระชาติพระอินทร์ในอัมพชัตจากกรอบการวิจัย ๓ ด้าน	๓๖
แผนภูมิ ๕ : แสดงการเสวยพระชาติพระอินทร์ในมิคโปชัตจากกรอบการวิจัย ๓ ด้าน	๓๘
แผนภูมิ ๖ : แสดงการเสวยพระชาติพระอินทร์ในชรปุตชัตจากกรอบการวิจัย ๓ ด้าน	๔๐
แผนภูมิ ๗ : แสดงการเสวยพระชาติพระอินทร์ในวิฆาสาชัตจากกรอบการวิจัย ๓ ด้าน	๔๑
แผนภูมิ ๘ : แสดงการเสวยพระชาติพระอินทร์ในโสมทัตชัตจากกรอบการวิจัย ๓ ด้าน	๔๒
แผนภูมิ ๙ : แสดงการเสวยพระชาติพระอินทร์ในอุทยชัตจากกรอบการวิจัย ๓ ด้าน	๔๔
แผนภูมิ ๑๐ : แสดงการเสวยพระชาติพระอินทร์ในสุรจิชัตจากกรอบการวิจัย ๓ ด้าน	๔๗
แผนภูมิ ๑๑ : แสดงการเสวยพระชาติพระอินทร์ในเกฬีสลชัตจากกรอบการวิจัย ๓ ด้าน	๔๙
แผนภูมิ ๑๒ : แสดงการเสวยพระชาติพระอินทร์ในกามนิตชัตจากกรอบการวิจัย ๓ ด้าน	๕๐
แผนภูมิ ๑๓ : แสดงการเสวยพระชาติพระอินทร์ในมหาปนาชัตจากกรอบการวิจัย ๓ ด้าน	๕๒
แผนภูมิ ๑๔ : แสดงการเสวยพระชาติพระอินทร์ในภัทรฆฎชัตจากกรอบการวิจัย ๓ ด้าน	๕๓
แผนภูมิ ๑๕ : แสดงการเสวยพระชาติพระอินทร์ในวกชัตจากกรอบการวิจัย ๓ ด้าน	๕๔
แผนภูมิ ๑๖ : แสดงการเสวยพระชาติพระอินทร์ในจุพณคคหาชัตจากกรอบการวิจัย ๓ ด้าน	๕๖
แผนภูมิ ๑๗ : แสดงการเสวยพระชาติพระอินทร์ในกัจจานิชัตจากกรอบการวิจัย ๓ ด้าน	๕๘
แผนภูมิ ๑๘ : แสดงการเสวยพระชาติพระอินทร์ในพิลาโรโกสยชัตจากกรอบการวิจัย ๓ ด้าน	๖๐
แผนภูมิ ๑๙ : แสดงการเสวยพระชาติพระอินทร์ในโกสยชัตจากกรอบการวิจัย ๓ ด้าน	๖๑
แผนภูมิ ๒๐ : แสดงการเสวยพระชาติพระอินทร์ในกุมภชัตจากกรอบการวิจัย ๓ ด้าน	๖๓
แผนภูมิ ๒๑ : แสดงการเสวยพระชาติพระอินทร์ในสุราโภชนชัตจากกรอบการวิจัย ๓ ด้าน	๖๖
(เนื้อหาเดียวกับโกสยชัตก)	
แผนภูมิ ๒๒ : ภาพรวมการวิเคราะห์หีบบาทพระอินทร์ในนิทานชัตก	๖๗

สารบัญตาราง

เรื่อง	หน้า
ตาราง ๓.๑ : สรุปเหตุการณ์ที่ทรงแสดง หลักธรรม และสโมทานในกุลาวกชาดก (เรื่องที่ ๑)	๓๑
ตาราง ๓.๒ : สรุปเหตุการณ์ที่ทรงแสดง หลักธรรม และสโมทานในปัพพิตวิเหตุกชาดก (เรื่องที่ ๒)	๓๒
ตาราง ๓.๓ : สรุปเหตุการณ์ที่ทรงแสดง หลักธรรม และสโมทานในมหาภักตชาดก (เรื่องที่ ๓)	๓๔
ตาราง ๓.๔ : สรุปเหตุการณ์ที่ทรงแสดง หลักธรรม และสโมทานในอัมพชาดก (เรื่องที่ ๔)	๓๖
ตาราง ๓.๕ : สรุปเหตุการณ์ที่ทรงแสดง หลักธรรม และสโมทานในมิกโปชาดก (เรื่องที่ ๕)	๓๗
ตาราง ๓.๖ : สรุปเหตุการณ์ที่ทรงแสดง หลักธรรม และสโมทานในขรุตตชาดก (เรื่องที่ ๖)	๓๙
ตาราง ๓.๗ : สรุปเหตุการณ์ที่ทรงแสดง หลักธรรม และสโมทานในวิฆาสาธาชาดก (เรื่องที่ ๗)	๔๑
ตาราง ๓.๘ : สรุปเหตุการณ์ที่ทรงแสดง หลักธรรม และสโมทานในโสมทัตตชาดก (เรื่องที่ ๘)	๔๒
ตาราง ๓.๙ : สรุปเหตุการณ์ที่ทรงแสดง หลักธรรม และสโมทานในอุทยชาดก (เรื่องที่ ๙)	๔๔
ตาราง ๓.๑๐ : สรุปเหตุการณ์ที่ทรงแสดง หลักธรรม และสโมทานในสุริยชาดก (เรื่องที่ ๑๐)	๔๗
ตาราง ๓.๑๑ : สรุปเหตุการณ์ที่ทรงแสดง หลักธรรม และสโมทานในเกฬีสลชาดก (เรื่องที่ ๑๑)	๔๘
ตาราง ๓.๑๒ : สรุปเหตุการณ์ที่ทรงแสดง หลักธรรม และสโมทานในกามนิตชาดก (เรื่องที่ ๑๒)	๕๐
ตาราง ๓.๑๓ : สรุปเหตุการณ์ที่ทรงแสดง หลักธรรม และสโมทานในมหาปนาทชาดก (เรื่องที่ ๑๓)	๕๑
ตาราง ๓.๑๔ : สรุปเหตุการณ์ที่ทรงแสดง หลักธรรม และสโมทานในภัทรมภูณชาดก (เรื่องที่ ๑๔)	๕๓
ตาราง ๓.๑๕ : สรุปเหตุการณ์ที่ทรงแสดง หลักธรรม และสโมทานในวกชาดก (เรื่องที่ ๑๕)	๕๔
ตาราง ๓.๑๖ : สรุปเหตุการณ์ที่ทรงแสดง หลักธรรม และสโมทานในจุฬนคคหาชาดก (เรื่องที่ ๑๖)	๕๖
ตาราง ๓.๑๗ : สรุปเหตุการณ์ที่ทรงแสดง หลักธรรม และสโมทานในกัจจานิชาดก (เรื่องที่ ๑๗)	๕๗
ตาราง ๓.๑๘ : สรุปเหตุการณ์ที่ทรงแสดง หลักธรรม และสโมทานในพิลาโรสยชาดก (เรื่องที่ ๑๘)	๕๙
ตาราง ๓.๑๙ : สรุปเหตุการณ์ที่ทรงแสดง หลักธรรม และสโมทานในโกสยชาดก (เรื่องที่ ๑๙)	๖๐
ตาราง ๓.๒๐ : สรุปเหตุการณ์ที่ทรงแสดง หลักธรรม และสโมทานในกุมภชาดก (เรื่องที่ ๒๐)	๖๓
ตาราง ๓.๒๑ : สรุปเหตุการณ์ที่ทรงแสดง หลักธรรม และสโมทานในสุธาโภชนชาดก (เรื่องที่ ๒๑)	๖๕
ตาราง ๔.๑ : สรุปจำแนกบทบาท ๔ คุณลักษณะของพระอินทร์ที่ปรากฏในนิทานชาดก	๖๘
ตาราง ๔.๒ : จำแนกวิเคราะห์คุณธรรมของพระอินทร์ที่ปรากฏในนิทานชาดก ๒๑ เรื่อง	๗๗
ตาราง ๔.๓ : เปรียบเทียบระดับการบำเพ็ญทาน ๓ ระดับแบ่งตามสิ่งที่สละออก	๘๕
ตาราง ๔.๔ : บทบาทการบำเพ็ญจาคะ-ทานของพระอินทร์จากนิทานชาดก ๔ เหตุการณ์	๘๗
ตาราง ๔.๕ : บทบาทการบำเพ็ญศีล-การสำรวมอินทรีย์ของพระอินทรีย์จากนิทานชาดก ๒ เหตุการณ์	๘๙
ตาราง ๔.๖ : บทบาทการบำเพ็ญเมตตาธรรมของพระอินทรีย์จากนิทานชาดก ๗ เหตุการณ์	๙๓

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

พระไตรปิฎก :

ผู้วิจัยได้อ้างอิงข้อมูลจากคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๙ โดยใช้อักษรย่อแทนชื่อเต็มคัมภีร์ตามระบบอ้างอิง เล่ม/ข้อ/หน้า ตัวอย่าง ที.สี. (ไทย) ๙/๒๗๖/๙๙. หมายถึง ทีฆนิกาย สीलขันธวรรค ภาษาไทย พระไตรปิฎกเล่ม ๙ ข้อ ๒๗๖ หน้า ๙๙ กรณีที่เล่มใดไม่มีเล่ม รูปแบบการอ้างอิงจะขึ้นต้นด้วยอักษรย่อ ชื่อคัมภีร์ตามด้วย หน้า ตัวอย่าง ขุ.ขุ. (ไทย) ๓๓ หมายถึง ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ หน้า ๓๓

อรรถกถาและปกรณ์วิเสส:

การอ้างอิงอรรถกถาฉบับประพันธ์โดยพระพุทธโฆสเถระ สำนวนแปลฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยปี ๒๕๕๗ จะใช้ระบบอ้างอิงขึ้นต้นด้วยตัวย่อชื่อคัมภีร์ตามด้วย เล่ม (ถ้ามี) /ข้อ (ถ้ามี)/หน้า เช่น ขุ.ชา.เอกก.อ. (ไทย) ๑/๒๐/๑๒๓ หมายถึง ขุททกนิกาย เอกกนิบาตชาดก อรรถกถา เล่มที่ ๑ ข้อ ๒๐ หน้า ๑๒๓ กรณีไม่ระบุเลขข้อจะระบุเฉพาะเล่มและหน้า เช่น ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๗/๘๙-๙๓. หมายถึง ขุททกนิกาย ธรรมปทอรรถกถา ภาษาบาลี เล่ม ๗ หน้า ๘๙-๙๓ ถ้าไม่ระบุเล่มของคัมภีร์อรรถกถา จะระบุเฉพาะข้อและหน้า เช่น ที.ม.อ. (บาลี) ๓๖๓/๓๔๘. ทีฆนิกาย หมายถึง สุมงคลวิลาสินี มหาวคคอรรถกถา ภาษาบาลี ข้อ ๓๖๓ หน้า ๓๔๘

พระวินัยปิฎก

วิ.จ. (ไทย)	= วินัยปิฎก	จุฬวรรค	(ภาษาไทย)
วิ.ม. (ไทย)	= วินัยปิฎก	มหาวรรค	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.สี. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	สีลขันธวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฏิภวรรค	(ภาษาไทย)
ม.ม. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มูลปณณาสก	(ภาษาไทย)
ส.ส. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
อง.ทุก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ทุกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.จตุกก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.อฎฐก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	อฎฐกนิบาต	(ภาษาไทย)

อง.เอกาทสก. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	เอกาทสกนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.เอกก. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เอกกนิบาตชาดก	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.ทุก. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ทุกนิบาตชาดก	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.ติก. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ติกนิบาตชาดก	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.จตุกก. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	จตุกกนิบาตชาดก	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.ปญจก. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ปญจกนิบาตชาดก	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.ฉก. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ฉกนิบาตชาดก	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.สตุกก. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	สตุกกนิบาตชาดก	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.อฏฐก. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อฏฐกนิบาตชาดก	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.ทสก. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ทสกนิบาตชาดก	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.เอกาทสก. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เอกาทสกนิบาตชาดก	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.ทวาทสก. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ทวาทสกนิบาตชาดก	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.เตรสก. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เตรสกนิบาตชาดก	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.ตีสติ. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ตีสตินิบาตชาดก	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.อสีติ. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อสีตินิบาตชาดก	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ธัมมบท	(ภาษาไทย)
ขุ.อุ. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อุทาน	(ภาษาไทย)
ขุ.ขุ. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ขุททกปาฐะ	(ภาษาไทย)
ขุ.อิติ. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อิติวุตตกะ	(ภาษาไทย)
ขุ.เถร. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เถรคาถา	(ภาษาไทย)
ขุ.เถรี. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เถรีคาถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ม. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	มหานิเทศ	(ภาษาไทย)
ขุ.ป. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ปฏีสัมภิตามรรค	(ภาษาไทย)
ขุ.อป. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อปทาน	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.วิ. (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	วิมังค์	(ภาษาไทย)
---------------	---	-------------	---------	-----------

ปกรณ์วิเสส

มิลินท. (ไทย)	=	มิลินทปณหพกรณ์	(ภาษาไทย)
วิสุทฺธิ. (บาลี)	=	วิสุทฺธิมคฺคปกรณ	(ภาษาบาลี)

วิสุทธิ. (ไทย) = วิสุทธิมรรคปกรณ์ (ภาษาไทย)

อรรถกถาพระสูตรตันตปิฎก

ที.สี.อ. (ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก	สุมังคลวิลาสินี	สีลวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ที.ม.อ. (ไทย)	=	ทีฆนิกาย	สุมังคลวิลาสินี	มหาวิวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ที.ปา.อ. (ไทย)	=	ทีฆนิกาย	สุมังคลวิลาสินี	ปาฏิกวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ม.ม.อ. (ไทย)	=	มัชฌิมนิกาย	ปปัญจสุทนี	มูลปัณณาสกอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ส.ส.อ. (ไทย)	=	สังยุตตนิกาย	สารัตถปกาสินี	สคาถวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ส.ม.อ. (ไทย)	=	สังยุตตนิกาย	สารัตถปกาสินี	มหาถวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ.อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย	ธรรมบทอรรถกถา		(ภาษาไทย)
ขุ.ขุ.อ. (ไทย)	=	ปรมัตถโชติกา	ขุททกปาฐอรรถกถา		(ภาษาไทย)
ขุ.อิติ.อ. (ไทย)	=	ปรมัตถทีปนี	อิติวุตตกอรรถกถา		(ภาษาไทย)
ขุ.สุ.อ. (ไทย)	=	ปรมัตถโชติกา	สูตรนินาตอรรถกถา		(ภาษาไทย)
ขุ.เถร.อ. (ไทย)	=	ปรมัตถทีปนี	เถรคาถาอรรถกถา		(ภาษาไทย)
ขุ.เถรี.อ. (ไทย)	=	ปรมัตถทีปนี	เถรีคาถาอรรถกถา		(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.เอกก.อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย	เอกกนิบาตชาดกอรรถกถา		(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.ทุก.อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย	ทุกนิบาตชาดกอรรถกถา		(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.ติก.อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย	ติกนิบาตชาดกอรรถกถา		(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.จตุก.อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย	จตุกนิบาตชาดกอรรถกถา		(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.ปญจก.อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย	ปญจกนิบาตชาดกอรรถกถา		(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.ฉก.อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย	ฉกนิบาตชาดกอรรถกถา		(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.สตุก.อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย	สตุกนิบาตชาดกอรรถกถา		(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.อฏฐก.อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย	อฏฐกนิบาตชาดกอรรถกถา		(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.ทสก.อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย	ทสกนิบาตชาดกอรรถกถา		(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.เอกาทสก.อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย	เอกาทสกนิบาตชาดกอรรถกถา		(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.ทวาทสก.อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย	ทวาทสกนิบาตชาดกอรรถกถา		(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.เตรสก.อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย	เตรสกนิบาตชาดกอรรถกถา		(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.ตีสติ.อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย	ตีสตินิบาตชาดกอรรถกถา		(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.อสีสติ.อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย	อสีสตินิบาตชาดกอรรถกถา		(ภาษาไทย)
ขุ.อป.อ. (ไทย)	=	วิสุทธชนวิลาสินี	อปทานอรรถกถา		(ภาษาไทย)
ขุ.พุท.อ. (ไทย)	=	มธรรตวิลาสินี	พุททังสอรรถกถา		(ภาษาไทย)

อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สง.อ. (ไทย) = อภิธรรมปิฎก ชัมมสังคณี อัฐสาลินีอรรถกถา (ภาษาไทย)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

พระอินทร์ (อินทร ภาษาบาลีแปลว่า ผู้เป็นใหญ่) หรือท้าวสักกเทวราช (สกก ภาษาบาลีแปลว่า ผู้ให้ทานโดยความเคารพ) คือเทพอภิปาลสำคัญในพระพุทธศาสนาที่มีลักษณะการผสมผสานอิทธิพลความเชื่อคตินิยมจากศาสนาพราหมณ์ ทำให้เกิดบทบาทที่ต่างออกไปในทั้งสองศาสนา โดยนักวิชาการทางพระพุทธศาสนาได้ให้ทัศนะว่า การสืบทอดอิทธิพลทางคติการช่วยของพระอินทร์ ซึ่งเป็นวิวัฒนาการช่วงต่อที่เชื่อมจากคติแห่งเทวานุภาพของลัทธิศาสนาแบบเดิม เข้าสู่คติแห่งกรรมของพระพุทธศาสนา ซึ่งแม้จะยังมีใช้ตัวแท็บริสุทธิ์ตามหลักการของพระพุทธศาสนา แต่ก็เป็นคติที่วิวัฒน์เข้าสู่ความเป็นพุทธ ถึงขั้นที่ยอมรับเป็นพุทธได้ สำระสำคัญตามแนวคิดนี้ คือ มนุษย์ที่ดียอมทำความดีไปตามเหตุผลสามัญของมนุษย์เอง และทำอย่างมั่นคงแน่วแน่เต็มสติปัญญาสูงสุดความสามารถไม่คำนึงถึงไม่รีรอ หรือเรียกร้องความช่วยเหลือจากเทวดา ในส่วนเทวดาที่ดียอมใส่ใจคอยดูแลช่วยเหลือมนุษย์ที่ดีด้วยคุณธรรมของเทวดาเอง เมื่อมนุษย์ผู้ทำดีได้รับความเดือดร้อน หากเทวดายังมีความดีอยู่บ้างก็จะทนดูไม่ไหวต้องลงมาช่วยเอง^๑ กล่าวคือ เป็นวิวัฒนาการทางความเชื่อจากการบรวงสรวงเพื่อวิงวอนร้องขอความช่วยเหลือจากเทวดาให้สมปรารถนา มาเป็นหลักเหตุผลในการทำกรรมดี ที่ต่างต้องปฏิบัติหน้าที่ของตนอย่างเต็มความสามารถให้บรรลุผลตามเป้าหมาย ซึ่งในการศึกษาความแตกต่างบทบาทพระอินทร์ทั้ง ๒ ศาสนานั้น เบื้องต้นพบว่ามีความเหมือนกันในลักษณะที่เป็นตำแหน่งผูกขาดเฉพาะบุรุษเพศ มีรอบการหมุนเวียนดำรงตำแหน่งตามวาระ ไม่จำเพาะบุคคลใด มีทิพยสมบัติที่เหมือนกันราวกับเป็นเทพองค์เดียวกัน^๒ สำหรับความแตกต่างที่เด่นชัด คือพระอินทร์ในศาสนาพราหมณ์ต้องประกอบพิธี *อศฺวเมธ* หรือพิธีฆ่าม้าบูชาบุญถึง ๑๐๐ ครั้ง^๓ พิจารณาว่าเป็นกล

^๑ ส.ส. (ไทย). ๑๕/๒๕๗/๓๕๕.

^๒ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), *พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยายความ*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๙), หน้า ๔๗๑-๔๗๒.

^๓ เกื้อพันธ์ นาคบุปผา, “พระอินทร์ในวรรณคดีสันสกฤต บาลี และวรรณคดีไทย”, *วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๐), หน้า ๕.

^๔ สุชาติ กิจชัยพร, *พระอินทร์ เทวดาจักรี ผู้คุ้มครองโลก*, (กรุงเทพฯ: ส.พิจิตร, ๒๕๓๙), หน้า ๒๔-๒๕.

อุบายเพื่อหาเหตุเล่าเมืองขึ้นหรือแผ่ขยายอำนาจอาณาเขตของวรรณกะษัตริย์ ในขณะที่คติทางพระพุทธศาสนาผู้เกิดเป็นพระอินทร์ต้องประกอบมหาคุณคือบำเพ็ญบารมี ถือศีล ๕ บริสุทธิ์ และบำเพ็ญวัตรบท ๗ ประการ^๕ กอปรด้วยคุณลักษณะอื่นๆ เพื่อเป็นการรองรับและส่งเสริมหลักการทางพระพุทธศาสนา

ในด้านอิทธิพลของพระอินทร์ที่ปรากฏบทบาทความสำคัญต่อพระพุทธศาสนา จากการรวบรวมข้อมูลพบว่า เป็นตำแหน่งบุคคลที่เป็นปัจจัยสำคัญทั้งฐานะผู้สนับสนุนพระรัตนตรัยให้ครององค์ ๓ มีหน้าที่สำคัญด้านการปกป้องอภิบาลรักษาและเผยแพร่หลักคำสอน ซึ่งปรากฏการณ์ของพระอินทร์หลายเหตุการณ์ส่งผลโดยตรงต่อผู้ที่เคารพนับถือ ส่งเสริมท่าทีให้เกิดความเลื่อมใส โนมน้าวศรัทธา เป็นเทพผู้มีความพิเศษเฉพาะได้รับการกล่าวอ้างและปรากฏการให้ความสำคัญไว้ในสังยุตตนิกาย สคาถวรรคเรียกว่า สักกสังยุต^๖ ซึ่งแม้ว่าในบางกรณีจะยังคงสะท้อนภาพพฤติกรรมความเป็นปุณฺณที่มีข้อบกพร่องอยู่บ้างก็ตาม โดยความสำคัญในแง่ที่น่าสนใจเกี่ยวกับอุดมการณ์ของพระอินทร์ นอกจากที่กล่าวถึงในข้างต้นนั้น คือ บริบทที่แสดงอัตลักษณ์การสรรค์สร้างบำเพ็ญคุณประโยชน์ที่สอดคล้องกับแนวคิดของพระโพธิสัตว์ในทางพระพุทธศาสนา การสะท้อนคติธรรมจากสรุปสโหมทานเกี่ยวกับหลักความเชื่อเรื่องกรรมและวิบาก ด้วยเหตุผลนี้ผู้วิจัยจึงใคร่สนใจศึกษาบทบาทของพระอินทร์โดยเฉพาะอย่างยิ่งทางพระพุทธศาสนา โดยมุ่งความสำคัญเป็น ๒ นัย คือ (๑) บทบาทในนิทานชาดก ว่าด้วยการบำเพ็ญบารมีธรรมตามที่ปรากฏเรื่องราวในอรรถกถาชาดก ซึ่งอาจมีการเปรียบเทียบกับชาดกนอกนิบาต (หรือพาหิรชาดก) รวมถึงบางส่วนในธรรมบท และ (๒) วิเคราะห์บทบาทอุดมคติบุคคลเหล่านั้นกับการบำเพ็ญศาสนกิจของพระอินทร์ในวาระองค์ปัจจุบัน ซึ่งสามารถศึกษาปรากฏการณ์กิจทั่วไปได้ในพระไตรปิฎก ดังเช่น มีการอุปฐากพระพุทธเจ้าตั้งแต่ประสูติ เสด็จออกผนวช ตรัสรู้ กระทั่งปรินิพพาน เป็นต้น หรือการปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างพุทธมามกะที่เคร่งครัด การให้ความคุ้มครองพระรัตนตรัย พุทธบริษัท ๔ และเผยแพร่หลักคำสอน เช่นที่ปรากฏในอรรถกถาธรรมบท ปฐมเทวสูตรเป็นตัวอย่าง

สำหรับสาเหตุที่ผู้วิจัยต้องการค้นคว้าศึกษาในประเด็นทั้ง ๒ ข้างต้นนี้ เพราะจากการรวบรวมบทความวิชาการส่วนใหญ่ปัจจุบันพบว่า มักกล่าวถึงพระอินทร์แต่เฉพาะในลักษณะความหมายที่ ๒ คือ เกี่ยวข้องกับปัจจุบันนิทานในพระสูตรที่ดำรงฐานะเทวราชา เทพอภิบาล

^๕ ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๕๗/๓๗๕-๓๗๖. วัตรบท ได้แก่ วัตรปฏิบัติของมฆมาณพเพื่อความเป็นท้าวสักกะมี ๗ ข้อ คือ (๑) มาตาเบติโกโร (เลี้ยงมารดาบิดา) (๒) กุเลเชฐฐาปจายี (เคารพผู้ใหญ่ในตระกูล) (๓) สณฺหาโว (พูดคำสุภาพอ่อนหวาน) (๔) อปิสฺสนวาโจ หรือ เปสฺสนะยปฺปายี (ไม่พูดส่อเสียดพูดสมานสามัคคี) (๕) ทานสฺวิภาครโต หรือ มจฺเจรวินโย (ยินดีในการแจกทาน ปราศจากความตระหนี่) (๖) สจฺจวาโจ (มีวาจาสัตย์) (๗) อโภธโน หรือ โภธาภิภู (ไม่โกรธ ระวังความโกรธได้) อ้างใน ที.ม.อ. (บาลี) ๓๖๓/๓๔๘.

^๖ ดูรายละเอียดใน ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๕๗/๓๕๕.

พระพุทธศาสนา เป็นบุคลากรพื้นฐานที่ประกอบคุณประโยชน์ทั่วไป ซึ่งมีการนำเสนอในเชิงคุณสมบัติหรือเปรียบเทียบในคติความเชื่อลัทธิศาสนาต่างๆ แต่ยังไม่ปรากฏสาระสำคัญที่ผู้ศึกษาต้องการค้นคว้า คือ ในบริบทของพระอินทร์ที่เกี่ยวกับบทบาทที่ ๑) โดยผู้วิจัยมุ่งรวบรวมจับประเด็น และขยายความเพื่อวิเคราะห์ ที่มา รูปแบบการบำเพ็ญจริยธรรมจากอดีตนิทานในสถานภาพที่หลากหลายซึ่งเป็นบริบทที่ต่างออกไปจากยุคพุทธกาล เช่น ในฐานะความเป็นผู้นำนักปกครองที่มีปฏิภาณไหวพริบ เป็นผู้ตามที่เป็นมิตรศรัทธา เป็นบิดา บรรพบุรุษ ญาติ มิตรสหาย บุตร เป็นสามี นักสังคมสงเคราะห์ กัลยาณมิตรผู้ประพาสธรรม หรือบทบาทซึ่งสะท้อนหลักกรรมและวิบากตามกรอบแนวคิดหลักของนิทานชาดก ผ่านเรื่องราวการเสวยพระชาติเทวราชาเพื่อรองรับหลักการทางพระพุทธศาสนาในนิทานชาดก ๒๑ เรื่อง (จากทั้งสิ้น ๕๔๗ ชาดก)^๗ ซึ่งการค้นคว้านี้มุ่งหวังประโยชน์ที่จะสามารถตอบโจทย์เรื่องราวของพระอินทร์ที่สัมพันธ์ต่อองค์ประกอบที่สำคัญ อันได้แก่ พระรัตนตรัย, พุทธบริษัท ฯ หรือ กล่าวว่าเป็นอัตลักษณ์ของพระอินทร์ที่มีต่อพระพุทธศาสนา ซึ่งคาดว่าแม้จะเป็นเหตุการณ์ที่ต่างยุคต่างสมัยแต่เชื่อมั่นว่าการแสดงออกจากบทบาทของพระอินทร์ในนิทานชาดกเพื่อเพียรประกอบคุณความดีในฐานะบุคลคนหนึ่งที่ยังไม่ได้บรรลุคุณธรรมขั้นสูง แม้บางครั้งอาจสะท้อนความไม่เพียบพร้อมสมบูรณ์ในบางบริบท แต่น่าจะเป็นแบบอย่างที่ดีสมควรยิ่งในด้านการพัฒนาปรับปรุงตนให้ดียิ่งๆขึ้นไป การสละออกซึ่งความเห็นแก่ประโยชน์ตนเพื่ออนุเคราะห์ผู้อื่นอย่างเด่นชัด เป็นที่น่าสนใจว่าผลการค้นคว้าจะยังคงสามารถตอบย้ำเรื่องหลักกรรมและจริยธรรมตามสมณานที่มักเน้นย้ำสรุปไว้ในบทท้ายของชาดกในทุกครั้งได้หรือไม่ และทำไมพระอินทร์จึงต้องแสดงบทบาทเหล่านี้

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

^๗ สรุปเฉพาะชาดกในนิบาตทั้ง ๕๔๗ เรื่อง (พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๗ จำนวน ๕๒๕ เรื่อง, เล่มที่ ๒๘ จำนวน ๒๒ เรื่อง) แจกแจงการเสวยพระชาติต่างๆ ได้ดังนี้ เป็นนักบวช ๘๓ ชาติ, พระราชา ๘๕ ชาติ, รุกขเทวดา ๔๓ ชาติ, อาจารย์สอนธรรม ๒๖ ชาติ, อมาตย์ ๒๔ ชาติ, พรหมณ์ ๒๔ ชาติ, ราชโอรส ๒๔ ชาติ, ปุโรหิต ๒๓ ชาติ, ผู้คงแก่เรียน ๒๒ ชาติ, **ท้าวสักกเทวราช ๒๑ ชาติ**, พญาลิง ๑๘ ชาติ, พ่อค้า ๑๓ ชาติ, คหบดีผู้มั่งคั่ง ๑๒ ชาติ, พญากวาง ๑๑ ชาติ, สิงโต ๑๐ ชาติ, พญาหงส์ ๘ ชาติ, พญานก ๖ ชาติ, พญาช้าง ๖ ชาติ, พญาไก่ ๕ ชาติ, ทาส ๕ ชาติ, พญาเหยี่ยว ๕ ชาติ, พญาม้า ๔ ชาติ, เป็นโคอุสละ พรหม พญานกยูง พญาอุ ออย่างละ ๔ ชาติ, เป็นคนพิการคนจันทาล พญาเหี้ย อย่างละ ๓ ชาติ, เป็นพญาปลา ๒ ชาติ, เป็นควาญช้าง พญาหนู โจร พญาไก่ พญานกหัวขวาน ขโมย หมู อย่างละ ๑ ชาติ, เป็นพญาสุนัข หมอองู นักเลงการพนัน ช่างทอง นักศึกษา ช่างเงิน ช่างไม้ สุนัขจิ้งจอก นกกาน้ำ อย่างละ ๑ ชาติ รวม ๕๔๗ เรื่อง ดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จันทร์เพ็ญ, ๒๕๕๐), หน้า ๒๔๗. กล่าว่านิบาตชาดกมีจำนวนทั้งสิ้น ๕๕๐ เรื่อง โดยคาดว่าจำนวนที่ต่างกัน ๓ เรื่อง อาจเกิดจากการนับรวมหรือไม่ได้นับนิทานซ้อนนิทานบางเรื่องแยกออกจากกัน

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาความเป็นมาและบทบาทของพระอินทร์

๑.๒.๒ เพื่อศึกษาเรื่องเล่าของพระอินทร์ในนิทานชาดก

๑.๒.๓ เพื่อวิเคราะห์บทบาทของพระอินทร์ในนิทานชาดก

๑.๓ ขอบเขตการวิจัย

๑.๓.๑ ขอบเขตด้านเนื้อหา ผู้วิจัยจะศึกษาแนวคิดเรื่องพระอินทร์ตามธรรมเนียมเถรวาท การเสวยพระชาติเป็นท้าวสักกะ ๒๑ พระชาติ ที่ปรากฏในชาดก ๒๑ เรื่อง คือ กุลาวกชาดก, เกฬีสลชาดก, กามนิตชาดก, มหาปนาทชาดก, ภัทรฆฎเกทกชาดก, วกชาดก, อัมพชาดก, มิคโปตกชาดก, จูฬธนัคคชาดก, ขรปุตตชาดก, ปัพพชิตวิหฐกชาดก, วิฆาसारทชาดก, โสมทัตตชาดก, กัจจานิชาดก, พิลารโกสียชาดก, อุทยชาดก, มหากัณหาชาดก, โกสียชาดก, สุรุจิชาดก, กุมภชาดก และสุธาโกชนชาดก

ขอบเขตการศึกษาจะมุ่งเน้นเฉพาะบทบาทพระอินทร์ที่สะท้อนภาพการบำเพ็ญจริยธรรมในฐานะพระโพธิสัตว์จากเหตุผล ๒ ข้อ คือ ๑) เป็นบริบทที่ยังไม่มีผู้ทำการศึกษามาก่อน โดยงานวิจัยส่วนมากไม่พบว่ามีงานให้สำคัญกับบทบาทของพระอินทร์ขณะเป็นพระโพธิสัตว์เท่านั้น และ ๒) ผู้ศึกษาเล็งเห็นว่าบทบาทพระอินทร์ และพระโพธิสัตว์เฉพาะในพระพุทธศาสนานี้ มีเอกลักษณ์ที่เป็นจุดร่วมที่เด่นชัดน่าสนใจหลายด้าน เช่น ความเสียสละอุทิศตนชั้นอุกฤษฏ์ ความมีเมตตาไม่เพิกเฉยต่อสรรพสัตว์ที่ตกทุกข์ได้ยาก และเพียรอย่างสุดความสามารถที่จะชวนช่วยประกอบคุณความดี เป็นต้น ซึ่งในการเลือกนิทานชาดกเพื่อศึกษาครั้งนี้ จึงไม่รวมเรื่องเล่าชาดกอื่นๆที่อาจมีเรื่องราวของพระอินทร์ที่ไม่ใช่พระโพธิสัตว์ปรากฏอยู่ด้วย

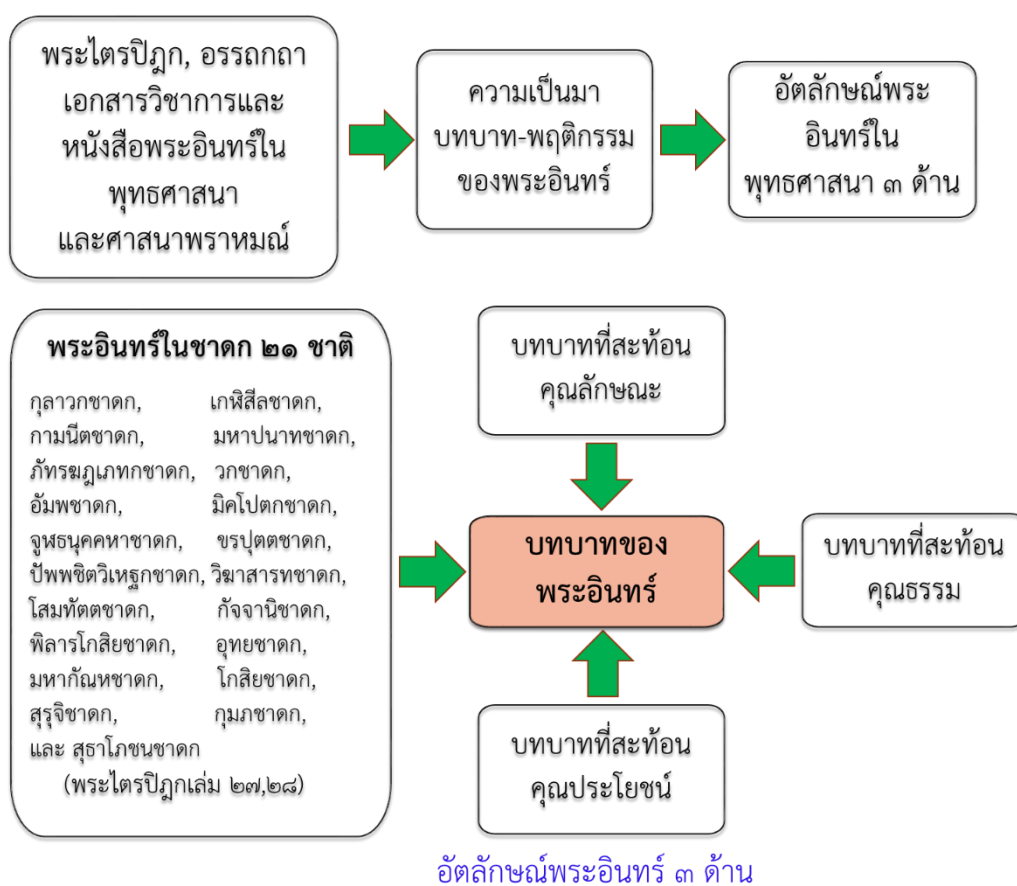
ในการวิจัยจะทำการวิเคราะห์บทบาทพระอินทร์จากชาดกทั้ง ๒๑ เรื่อง ตลอดจนศึกษาความสัมพันธ์ของพระอินทร์ที่สะท้อนจากเรื่องเล่าในด้านคุณลักษณะ, คุณธรรม และคุณประโยชน์ต่อองค์ประกอบทางพระพุทธศาสนา โดยเนื้อหาส่วนมากในชาดกมักไม่ระบุกรอบเวลาที่ชัดเจน แต่จากเนื้อหาในมหากัณหาชาดก (เรื่องที่ ๑๗ บทที่ ๓) ทำให้สามารถกำหนดช่วงเวลาที่ปรากฏเรื่องเล่าในนิทานชาดกได้พอประมาณ คือ ตั้งแต่เหตุการณ์ชาดกช่วงปลายพุทธันดรที่ ๓ ในพระศาสนา พระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า ภัทกัปปัจจุบัน จนถึงช่วงก่อนจุติจากอัตภาพพระชาติพระเวสสันดรเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิต แต่ด้วยเงื่อนไขและข้อเท็จจริงที่ว่า เรื่องเล่าในนิทานชาดกส่วนมากหรือเกือบทั้งหมดล้วนเกิดขึ้นในช่วงที่โลกยังไม่ปรากฏพระพุทธศาสนา ดังนั้นการศึกษาริบทของพระอินทร์ที่มีความสัมพันธ์กับพระพุทธศาสนาจึงมีข้อจำกัด ทำให้ผู้วิจัยจำเป็นต้องอ้างอิงเนื้อหาที่ปรากฏความสำคัญในอรรถกถาธรรมบท คือนับตั้งแต่ช่วงพุทธกาลไปจนถึงเรื่องราวในรัชสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช พุทธศักราช ๒๓๕ (สังคยนาครังที่ ๓) เพื่อเป็นส่วนสนับสนุน และนำมาวิเคราะห์เปรียบเทียบให้สามารถสรุปผลการวิจัยได้ชัดเจนยิ่งขึ้นจากกรอบการวิจัยที่วางไว้

๑.๓.๒ ขอบเขตด้านเอกสาร ผู้วิจัยศึกษาจากพระไตรปิฎก อรรถกถา ปกรณ์วิเสส ตำรา และหนังสือที่เกี่ยวกับพระอินทร์ทั้งในขณะเสวยชาติพระโพธิสัตว์ และบทบาทความสัมพันธ์ที่พระอินทร์มีต่อพระพุทธศาสนา

๑.๔ ปัญหาที่ต้องการทราบ

- ๑.๔.๑ พระอินทร์มีความเป็นมาและบทบาทอย่างไร
- ๑.๔.๒ เรื่องเล่าของพระอินทร์ในนิทานชาดกเป็นอย่างไร
- ๑.๔.๓ ผลการวิเคราะห์บทบาทของพระอินทร์ในนิทานชาดกเป็นอย่างไร

๑.๕ กรอบแนวคิดในการวิจัย

๑.๖ คำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย

ชาดก, ชาดกะ หมายถึง เรื่องเล่าที่พระพุทธเจ้าได้ทรงเกิดมาแล้วเกี่ยวกับอดีตชาติเมื่อยังเป็นพระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมี จัดเป็นคัมภีร์ ๒ เล่มในพระไตรปิฎกแต่งเป็นคาถาล้วนๆ ซึ่งมีอรรถกถาชาดกอธิบายขยายความอีกชั้นหนึ่ง

นิทานชาดก หมายถึง อรรถกถาชาดกที่อธิบายความชาดกในพระไตรปิฎก ซึ่งได้ให้ความสำคัญในงานวิจัยนี้ เพื่อศึกษาเฉพาะนิทานชาดกที่เกี่ยวข้องกับการเสวยพระชาติเป็นพระอินทร์ จำนวน ๒๑ เรื่อง

พระอินทร์ หมายถึง ตำแหน่งผู้ปกครองเทวดาในเทวโลกชั้นจาตุมหาราชิก และชั้นดาวดึงส์ นิยมเรียก ท้าวสักกะในวรรณคดีบาลี และในเนื้อหาบางส่วนครอบคลุมความหมายที่กว้างขึ้นไปจะหมายถึง ผู้เป็นใหญ่ หรือเหล่าเทพเจ้าผู้เป็นใหญ่ทั้งหลายตามนิยามในพระไตรปิฎก

บทบาทของพระอินทร์ หมายถึง การมุ่งศึกษาบทบาทหน้าที่ และความสำคัญที่พระอินทร์มีต่อพุทธศาสนาต่างๆ ตามที่สะท้อนจากนิทานชาดกโดยวิเคราะห์ใน ๓ ด้านหลัก ได้แก่ คุณลักษณะ คุณธรรม และคุณประโยชน์

บทบาทที่สะท้อนคุณลักษณะ หมายถึง พฤติกรรมหรือหน้าที่ที่บ่งบอกคุณความดีอันเป็นอัตลักษณ์ของพระอินทร์และมีความสำคัญต่อพระพุทธศาสนาที่พบในนิทานชาดก

บทบาทที่สะท้อนคุณธรรม หมายถึง หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏเป็นอัตลักษณ์ของพระอินทร์ที่แสดงออกจากนิทานชาดก

บทบาทที่สะท้อนคุณประโยชน์ หมายถึง คุณค่าหรือประโยชน์จากพฤติกรรมหรือหน้าที่ของพระอินทร์ซึ่งมีต่อพระพุทธศาสนาและคณะบุคคลต่างๆ จากนิทานชาดก

๑.๗ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

สนธิ ตั้งทวี กล่าวถึง ชาดกไว้ในหนังสือเรื่อง “วรรณคดีและวรรณกรรมศาสนา” สรุปความว่า ชาดกเป็นเรื่องราวของพระพุทธเจ้าในพระชาติต่างๆ เมื่อยังเป็นพระโพธิสัตว์ ทรงถือกำเนิดเป็นมนุษย์ เทวดา สัตว์เดรัจฉาน ฯลฯ แต่ละชาติทรงแสดงบุญบารมีต่างๆ ตั้งแต่สติปัญญาน้อยจนถึงขั้นปัญญาหลักซึ่ง ทั้งตั้งแต่บารมีขึ้นน้อยไปจนถึงครบถ้วนทุกประการ จนกระทั่งบรรลุพระโพธิญาณตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า หนังสือชาดกมักกล่าวถึงการกลับชาติของบุคคลต่างๆ ในสมัยพุทธกาลว่า มีอดีตชาติความเป็นมาอย่างไร ซึ่งปรากฏในเฉลยตอนท้าย ชาดกที่สำคัญของไทยมี ๓ เล่ม คือ ชาดกมาลา นิบาตชาดก และปัญญาสชาดก^๔

สุพล เตมิตัวรัมย์ กล่าวถึงชาดกในวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาพุทธจริยธรรม ในทศชาติชาดก” สรุปความว่า การวิจัยมุ่งศึกษาหลักพุทธจริยธรรมที่ปรากฏในทศชาติชาดก เพื่อนำมาเป็นแนวทางให้บุคคลได้นำไปปฏิบัติตาม เป็นแบบอย่างในการปรับใช้ในชีวิตเพราะพุทธจริยธรรมมีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตมนุษย์ ซึ่งล้วนเป็นหลักธรรมที่นักปราชญ์ยกย่องสรรเสริญเพื่อมนุษย์จะได้พบกับความสุข เหมือนที่ปรากฏในทศชาติชาดกทุกประการ แต่การดำเนินชีวิตจะต้องอาศัย

^๔ สนธิ ตั้งทวี, วรรณคดีและวรรณกรรมศาสนา, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๗), หน้า ๑๔๑-๑๖๓.

พุทธจริยธรรมทั้ง ๑๐ ข้อ คือ ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ อธิษฐาน สังจา เมตตา อุเบกขา ถือได้ว่าหลักธรรมเหล่านี้เป็นสิ่งที่ช่วยควบคุมความประพฤติทางกาย วาจา ใจ เพื่อความหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง ศีลธรรมจริยธรรมจึงเป็นพื้นฐานการดำเนินชีวิตที่ทำให้สังคมสงบสุขได้^๙

พระครูวินัยธรสุเทพ อภิณจน กล่าวถึง เทวดาใน “การศึกษาวิเคราะห์เรื่องเทวดาในพระพุทธศาสนาเถรวาท” สรุปความว่า เทวดามีหลากหลายระดับ มีทั้งผู้ที่สร้างสมคุณงามความดีมาน้อยต่างกัน แต่เทวดาก็เหมือนมนุษย์คือเป็นปุถุชนเช่นกัน ย่อมก่อให้เกิดพฤติกรรมที่ต่างไป กล่าวคือ ดีบ้าง ไม่ดีบ้าง อันก่อให้เกิดวัฒนธรรมและประเพณีที่นับเนื่องด้วยเทวดาปรากฏขึ้นในสังคมมนุษย์เป็นจำนวนมาก และทำให้มนุษย์ปฏิบัติต่อเทวดาในลักษณะที่ต่างกัน วัฒนธรรมและประเพณีของไทยจึงแฝงด้วยความเชื่อเรื่องเทวดาในประเพณีต่างๆ เนื่องจากเทวดาเป็นพวกที่มีความสุขสบายเป็นเหตุให้มนุษย์ต้องการจะมีความสุขอย่างเทวดาบ้าง จึงได้สร้างความดีเพื่อเข้าถึงสวรรค์ เกิดเป็นวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องด้วยเทวดาและสวรรค์เป็นจำนวนมาก^{๑๐}

พระมหาหนึ่งฤทัย นิพภโย (กรัตพงษ์) กล่าวถึง บทบาทของท้าวสักกะใน “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องคุณธรรมของท้าวสักกะในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท” สรุปความว่า ท้าวสักกะมีสถานภาพเป็นเทพเจ้าในพระพุทธศาสนา เป็นจอมเทวดาในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ในฐานะเทพผู้ทรงคุณธรรมมีเมตตาช่วยเหลือผู้กระทำความดี คอยปกป้องคุ้มครองพระพุทธศาสนา มีบทบาทสำคัญต่อพระพุทธเจ้า และพุทธบริษัท เป็นต้น ทั้งการรับใช้อุปัฏฐาก การบำเพ็ญบุญกุศล การให้ความช่วยเหลือเมื่อคนดีเดือดร้อน บุคคลจะเป็นท้าวสักกะได้ด้วยการประพฤติวัตร ๗ ซึ่งจัดอยู่ในระดับทานและศีล พร้อมด้วยคุณธรรมอื่นๆ ที่ก้าวล่วงกว่าพวกเทวดาชั้นดาวดึงส์โดยฐานะ ๑๐ ประการ คือ อายุทิพย์ วรรณทิพย์ สุขทิพย์ ยศทิพย์ อธิปไตยทิพย์ รูปทิพย์ เสียงทิพย์ กลิ่นทิพย์ รสทิพย์ โผฏฐัพพทิพย์^{๑๑}

เกื้อพันธ์ นาคบุปผา กล่าวถึง ท้าวสักกะใน “พระอินทร์ในวรรณคดีสันสกฤต บาลีและวรรณคดีไทย” สรุปความว่า คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเถรวาท (วรรณคดีบาลี) นิยมเรียกพระอินทร์ว่า ท้าวสักกะ แตกต่างจากพระอินทร์ในวรรณคดีสันสกฤตอยู่มาก เพราะท้าวสักกะมีกำเนิดแบบอุปปาติกะ คือเป็นผู้เกิดและโตเต็มที่ทีเดียว ซึ่งถือว่าเป็นกำเนิดเพราะผลกรรมดีแต่ปางก่อน ท้าวสักกะ

^๙ สุพล เต็มตัวรัมย์, “การศึกษาพุทธจริยธรรมในทศชาติชาดก”, สารนิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑).

^{๑๐} พระครูวินัยธรสุเทพ อภิณจน, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องเทวดาในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙).

^{๑๑} พระมหาหนึ่งฤทัย นิพภโย (กรัตพงษ์), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องคุณธรรมของท้าวสักกะในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐).

ปรากฏองค์ในฐานะเทพผู้อุปฐากพระพุทธเจ้า เป็นผู้คุ้มครองศาสนาและผู้ปฏิบัติธรรม ลักษณะของพระองค์จึงเป็นเทพผู้ประพาศธรรมจนบรรลุโสดาบันเป็นอริยบุคคล ท่าทีของพระองค์จึงก่อปรด้วยเมตตากรุณาช่วยผู้อื่นให้พ้นทุกข์ แต่สำหรับผู้ไม่ประพาศธรรมก็จะลงโทษหรือสั่งสอน พระอินทร์เป็นที่รู้จักในวรรณคดีไทยไม่แพ้วรรณคดีสันสกฤตและบาลี (ส่วนมากได้รับอิทธิพลความเชื่อจากวรรณคดีบาลีมากกว่า) สำหรับความนิยมเรียกชื่อพระอินทร์นั้นเรียกตามวรรณคดีสันสกฤต เราไม่นิยมเรียกท้าวสักกะตามวรรณคดีบาลี^{๑๒}

พินิจ สุขสถิตย์ กล่าวถึง ท้าวสักกะใน “การศึกษาวิเคราะห์เรื่องเทวดาชั้นฉกามาพจรในพระไตรปิฎก” สรุปความว่า ภาวะของเทวดาที่ปรากฏในพระไตรปิฎกแตกต่างจากมนุษย์ทั้งโดยลักษณะทางกายและจิต ทางกายเทวดามีร่างกายที่เลอเลิศ ทางจิตมีอำนาจจิตเหนือธรรมชาติสามารถดลบันดาลได้เสมอ สมบัติของเทวดาเกิดขึ้นเพราะบุญกรรมจึงไม่จีรังยั่งยืน ด้วยเหตุนี้จึงปรากฏว่าเทวดาหลายองค์เลื่อมใสพระพุทธเจ้ายึดมั่นในพระรัตนตรัยเพื่อสั่งสมบุญกุศล บทบาทของเทวดาที่พบมีหลายประการ เช่น ช่วยเหลือภิกษุสงฆ์หรือชักนำผู้คนให้ยึดมั่นในความดี และกล่าวถึงท้าวสักกะว่า เป็นเทพที่รู้จักแพร่หลายในอินเดียมาเป็นเวลานาน ตั้งแต่สมัยอารยันเข้ามาตั้งถิ่นฐานในอินเดียจนถึงยุคหลังที่หันไปนับถือเทพเจ้าองค์อื่นๆ แต่กระนั้นพระอินทร์ก็ยังเป็นเทพที่คนทั่วไปรู้จักกันเป็นอย่างดี และชื่อ “สักกะ” จัดเป็นตำแหน่งหัวหน้าเทวดาชั้นดาวดึงส์ซึ่งมิใช่ตำแหน่งถาวร ใครทำบุญบารมีไว้มากก็สามารถเกิดเป็นท้าวสักกะผลัดเปลี่ยนเวียนกันมาเกิดเหมือนคนในโลกมนุษย์^{๑๓}

สุชาติ กิจชัยพร กล่าวถึง สาเหตุการเกิดเป็นพระอินทร์ของศาสนาพราหมณ์และพระพุทธศาสนาในงานเขียนเรื่อง “พระอินทร์เทวดากษัตริย์ผู้คุ้มครองโลก” สรุปความว่า ความต่างกันของเหตุแห่งการไปเกิดเป็นพระอินทร์ของศาสนาพราหมณ์ และพระพุทธศาสนา คือ วิธีการที่ไปเกิด ในศาสนาพราหมณ์พระอินทร์ต้องเป็นผู้ที่ประกอบพิธีอัสวเมธหรือพิธีฆ่าม้าบูชายัญถึง ๑๐๐ ครั้ง ซึ่งการประกอบพิธีอัสวเมธนี้เป็นกลอุบายหาเหตุในการล่าเมืองขึ้นหรือแผ่ขยายอาณาเขตของกษัตริย์เอง ส่วนคติทางพระพุทธศาสนาผู้ที่เกิดเป็นพระอินทร์หรือท้าวสักกะต้องประกอบมหากุศลคือการถือศีล ๕ บริสุทธและบำเพ็ญวัตรบพ ๗ ประการ ตามหลักการของพระพุทธศาสนา ตรงข้ามกับคติฝ่ายศาสนาพราหมณ์ซึ่งไปเกิดด้วยการทำอกุศล หรืออีกอย่างหนึ่งศาสนาพราหมณ์เรียกว่า การบูชายัญ ส่วนพระพุทธศาสนาเรียกว่าการบำเพ็ญบารมี^{๑๔}

^{๑๒} เกื้อพันธ์ นาคบุปผา, “พระอินทร์ในวรรณคดีสันสกฤต บาลี และวรรณคดีไทย”, **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๐).

^{๑๓} พินิจ สุขสถิต, “การศึกษาวิเคราะห์เรื่องเทวดาชั้นฉกามาพจรในพระไตรปิฎก”, **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๗).

^{๑๔} สุชาติ กิจชัยพร, **พระอินทร์เทวดากษัตริย์ผู้คุ้มครองโลก**, (กรุงเทพฯ: ส.พิจิตร, ๒๕๓๙), หน้า ๒๔-๒๕.

นัยนา โปร่งธรร กล่าวถึง หน้าที่ของท้าวสักกะใน “บทบาทของพระอินทร์ในปัญญาสชาดก” สรุปความว่า พระอินทร์ทรงเป็นเทพแห่งความดี ผู้จะเป็นพระอินทร์ได้นั้นต้องประพฤติความดีอย่างต่อเนื่อง บทบาทของพระอินทร์ซึ่งปรากฏในปัญญาสชาดกก็เป็นบทบาทที่ทำให้แต่ความดีทั้งการช่วยเหลือผู้ที่ตกทุกข์ได้ยาก การอนุโมทนาบุญกุศลที่ผู้อื่นได้กระทำ การส่งเสริมให้ผู้อื่นได้บำเพ็ญความดี และการอบรมสั่งสอนให้ผู้อื่นได้รู้จักเหตุและผลแห่งการทำความดี นอกจากนี้พระอินทร์จะรู้ว่ามีเหตุเดือดร้อนก็เพราะอาสน์ที่ประทับของพระองค์ร้อน เนื่องจากบุญบารมีและคุณความดีที่ผู้ที่เดือดร้อนได้กระทำไว้เท่านั้น พระองค์จะไม่ช่วยเหลือหรือส่งผลแห่งกรรมดีให้แก่ผู้ที่ทำความชั่ว^{๑๕}

มนตรี สิริโรจนานันท์ กล่าวถึง แนวคิดการปรับเปลี่ยนบทบาทพระอินทร์ในรายงานการวิจัย “พระอินทร์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท” สรุปความว่า พระอินทร์ในศาสนาพราหมณ์ได้รับการสรรเสริญในทางอิทธิปาฏิหาริย์เพื่อสร้างความเคารพยำเกรงให้แก่ศาสนิก เป็นตัวแทนเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างวรรณะพราหมณ์กับกษัตริย์ด้วยพิธีบูชาัญญูที่เรียกว่าอัศวเมธ ๑๐๐ ครั้ง ซึ่งพระพุทธศาสนาได้ปรับแนวคิดเกี่ยวกับพระอินทร์จากวัฒนธรรมความเชื่อเดิมของคนในสังคมยุคนั้นเสียใหม่(แทนการปฏิเสธ) ว่าพระองค์เป็นผู้ทำความดีด้วยการบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ ปฏิบัติวัตรตบ ๗ ประการ มีจิตใจเมตตา อ่อนน้อมถ่อมตน และได้ปรับเปลี่ยนบทบาทพฤติกรรมให้สอดคล้องกับหลักปฏิบัติในทางพระพุทธศาสนาที่ปราศจากการฆ่า ปราศจากน้ำเมา เป็นผู้สนใจในธรรม มีความรู้ในหลักธรรมคำสอน และคอยให้ความช่วยเหลือพระพุทธเจ้าและพระพุทธสาวกในด้านต่างๆ ซึ่งมีปรากฏเรื่องราวเกี่ยวกับพระอินทร์เป็นจำนวนมากในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา^{๑๖}

จากการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พบว่ายังไม่มีการวิจัยเกี่ยวกับการวิเคราะห์บทบาทของพระอินทร์ในนิทานชาดกที่ชัดเจนนัก ซึ่งอาจมีการกล่าวถึงบ้างในชาดกนอกนิบาต(ปัญญาสชาดก) แต่เป็นการมุ่งประเด็นศึกษาไปที่ความสัมพันธ์การดำรงอยู่ของแนวคิดเรื่องพระอินทร์ที่สะท้อนค่านิยมในสังคมล้านนาโดยวิเคราะห์ในเชิงวรรณกรรม ผู้วิจัยจึงมีความสนใจใคร่ศึกษาให้ละเอียดในบริบทของนิทานชาดกจำเพาะในนิบาตที่ปรากฏในพระไตรปิฎกซึ่งมีลักษณะที่ต่างออกไป และจักได้นำเสนอผลการวิเคราะห์ตลอดจนคุณประโยชน์ที่ได้รับโดยลำดับต่อไป

๑.๘ วิธีดำเนินการวิจัย

เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) มีวิธีดำเนินการวิจัย ดังนี้

^{๑๕} นัยนา โปร่งธรร, **บทบาทของพระอินทร์ในปัญญาสชาดก**, จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสพระราชทานเพลิงศพนางสาวนัยนา โปร่งธรร, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อรุณการพิมพ์, ๒๕๔๔).

^{๑๖} มนตรี สิริโรจนานันท์, “พระอินทร์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท”, **บทความวิจัยวารสารมหาจุฬาริชาการ**. ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-มิถุนายน ๒๕๖๑), หน้า ๖๒.

๑.๘.๑ ศึกษาจากปฐมภูมิ (Primary source) ได้แก่ พระไตรปิฎก มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙

๑.๘.๒ ศึกษาจากทุติยภูมิ (Secondary source) ได้แก่ อรรถกถา ปกรณ์วิเสส ตำราหนังสือ งานวิจัย เอกสารที่เกี่ยวข้อง

๑.๘.๓ รวบรวมเรียบเรียงวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสารต่างๆ

๑.๘.๔ สรุป นำเสนอผลการวิจัย และข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

๑.๙ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๙.๑ ทำให้ทราบความเป็นมา และบทบาทของพระอินทร์

๑.๙.๒ ทำให้ทราบเรื่องเล่าของพระอินทร์ในนิทานชาดก

๑.๙.๓ ผลการวิเคราะห์ทำให้ทราบบทบาทพระอินทร์ว่ามีเหตุผลความเป็นมาอย่างไร แต่ ละบทบาทสัมพันธ์กับองค์ประกอบทางพุทธศาสนาอย่างไรบ้างจากกรอบการวิจัย ๓ ด้าน

บทที่ ๒

ความเป็นมา และบทบาทของพระอินทร์

ในบทที่ ๒ ผู้วิจัยจะได้ศึกษาที่มา และบทบาทพระอินทร์ตามคัมภีร์ ๒ ศาสนา คือ ตามคติความเชื่อในศาสนาพราหมณ์ และแนวคิดของพระพุทธศาสนา ซึ่งในเบื้องต้นความแตกต่างที่เห็นชัดเจน คือ พระอินทร์ในอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์มีจุดกำเนิดจากการนำคติความเชื่อเทวานุภาพของชนเร่ร่อนเก่าแก่เผ่าหนึ่งก่อนยุคพระเวทมาผสมผสานจนเกิดเป็นเทพสำคัญในศาสนาพราหมณ์เป็นยุคที่รุ่งเรืองที่สุด (ประมาณ ๒๕๗ ปีก่อน พ.ศ.-พ.ศ.๔๓) ต่อมาได้รับการรังสรรค์เรื่องราวให้พิศดารผ่านคตินิยม บริบทต่างๆทางสังคมจนเข้าสู่ยุคพราหมณ์ ฮินดู* และถูกลดทอนบทบาทลงอย่างต่อเนื่องจนถึงยุคพราหมณ์ฮินดูใหม่ (พ.ศ. ๒๓๐๐-ปัจจุบัน) โดยมีการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ความเป็นเทพสำคัญผู้อภิบาลคุ้มครองพระพุทธศาสนา เป็นสัญลักษณ์ผู้เปี่ยมคุณธรรม เป็นแบบอย่างของพุทธศาสนิกชน

๒.๑ พระอินทร์ตามคติศาสนาพราหมณ์

๒.๑.๑ กำเนิดพระอินทร์ในศาสนาพราหมณ์

พระอินทร์ มาจากภาษาสันสกฤตว่า อินฺทฺร (บาลีว่า อินฺท แปลว่า ผู้เป็นใหญ่) ซึ่งเป็นคำเรียกเทวดาในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู มีตำแหน่งจอมเทพประมุขแห่งเทวดา มีหน้าที่ปกครองสวรรค์

* ศาสนาพราหมณ์ เป็นศาสนาที่เก่าแก่ที่สุด (ยุคที่วรรณะพราหมณ์ถูกยกย่องในฐานะสูงสุดยิ่งกว่าวรรณะกษัตริย์เพราะผูกขาดความรู้การประกอบพิธีกรรมติดต่อกับพระเจ้าเพียงฝ่ายเดียว) แต่เสื่อมความนิยมลงในอินเดียเนื่องจากอิทธิพลการนับถือพุทธศาสนา ต่อมาช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๓ คังกรจารย์ได้ปฏิรูปโดยแต่งคัมภีร์เทพเจ้าใหม่ลดบทบาทความสำคัญของศาสนาพุทธว่าเป็นเพียงส่วนหนึ่งของศาสนาใหม่ และลอกเลียนหลักธรรมพุทธมหายานมาใช้ ประยุกต์ศาสนาพราหมณ์ให้กลายเป็นฮินดู (คำว่าฮินดู ใช้เรียกกลุ่มผสมระหว่างชาวอารยันกับชาวพื้นเมืองในชมพูทวีป) และมีการหลอมรวมเทพเจ้าท้องถิ่นทำให้เกิดความแตกต่างในการนับถือ เช่น ตอนเหนือนับถือพระศิวะเป็นเทพแห่งภูเขาล้ำเลิศ ตอนใต้ชาวประมงนับถือวิษณุซึ่งเป็นเทพแห่งฝนและพายุ ตอนกลางนับถือพระพิฆเนศ ส่วนชาวป่าเขานับถือพระนารายณ์ นอกจากนี้การสถาปนาศาสนาฮินดูขึ้นใหม่มีเจตนาเพื่อขับไล่ราชวงศ์โมกุลของอิสลามที่เข้ายึดครองเข่นฆ่าพระสงฆ์ เผาวัดจนแทบสูญสิ้นในยุคภักดี (ประมาณ พ.ศ.๑๗๔๐ - ๒๓๐๐) สรุปความจาก มุลนิธิวิกิพีเดีย, ศาสนาฮินดู, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://th.wikipedia.org/wiki> [๗ มีนาคม ๒๕๖๒].

และอภิมหาโลก มีกำเนิดเริ่มในสมัยยุคเวทก่อนการปรากฏของยุคตรีมูรติ ในหนังสือเทวกำเนิด^๒ ได้กล่าวถึงพระอินทร์ในเชิงประวัติศาสตร์ว่า เป็น ๑ ใน ๘ เทพ^๓ ที่ปรากฏบทบาทสำคัญในหมู่ชาวอารยัน (ประมาณปี ๑๗๐๐ B.C.) ซึ่งเป็นพวกอารยันที่เข้าครอบครองลุ่มแม่น้ำสินธุโดยอพยพเข้าสู่อินเดียทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ซึ่งมีเทพเจ้าที่เป็นเอกลักษณ์ของตน โดยถือว่าพระอินทร์เป็นเทพแห่งพายุ-บรรยากาศ-เทพแห่งสงคราม ทรงใช้วชิระหรือสายฟ้าเป็นอาวุธ เป็นเทวดาที่โดดเด่นในคัมภีร์ฤคเวท มีหน้าที่ปกป้องเทพเจ้าและมนุษย์จากภูตร้ายที่เป็นตัวแทนความโหดเหี้ยมทางธรรมชาติ โดยเฉพาะความแห้งแล้งและความมืด (บางตำรากล่าวว่าเป็น ๑ ในโลกบาล ๔^๔ ประจำทิศตะวันออก และเป็นเทพารักษ์ที่ยิ่งใหญ่ของชาวอารยันที่ทำให้รบชนะพวกทัสยูหรือชาวเงาะป่าพื้นเมือง สมัยต่อมาพระอินทร์ถูกยกบทบาทเข้าแทนที่พระวรุณอย่างค่อยเป็นค่อยไปจนโค่นอำนาจในฐานะเทพผู้เป็นใหญ่เหนือเทพ แต่บางตำราก็เป็นเทพองค์เดียวกันมาตั้งแต่ในยุคต้น) มีชายาในช่วงแรกองค์เดียวนามว่า อินทรานี-เปาโลมี-เอนทรี-ศจี มีพาหนะประจำองค์คือช้างไอรพต-เอราวัณ และม้าสีขาวชื่อ อูจไฉศรวะ-อูจไฉศรพ (เทพพาหนะที่เกิดครึ่งเกษียรสมุทร) ดำรงค้อยู่โดยการดื่มน้ำอมฤตเป็นนิตย์ เพื่อให้แก่กล้าในการศึกสงคราม ความสำคัญของพระอินทร์ในยุคแรกนี้ปรากฏชัดเจนจากความยาวของบทสวดที่แต่งขึ้นเพื่อสรรเสริญและพบว่าในพระอินทร์มีบทสวดมากถึงหนึ่งในสี่ของบทสวดทั้งหมด ซึ่งที่มาของพระอินทร์ภายใต้อิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ถูกปรับเปลี่ยนไปตามยุคสมัยอยู่ตลอดเวลาเพื่อให้สอดคล้องกับบริบทของสังคมอินเดีย ได้แก่

^๒ คุรยาละเอียดใน พระยาสังฆาภิรมย์ฯ (สรวง ศรีเพ็ญ), **เทวกำเนิด**, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อมรินทร์, ๒๕๕๕), หน้า ๑-๙. กล่าวถึง ชาวผิวขาวที่เป็นบรรพบุรุษชาวยุโรป อินเดีย และเปอร์เซีย เรียกตนว่าพวกอารยันหรืออารยัน(Aryan) เข้ามาทำสงครามครอบครอง ซึ่งแต่เดิมเป็นดินแดนพวก *มิลักเซ/ดราวิเดียน/ทัสยู/ทาส* ซึ่งเป็นชนพื้นเมืองผิวดำที่ถูกดูแลว่ามีวัฒนธรรมต่ำกว่าและบุชานบถิธรรมชาติ (ธาตุ ๔ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ) ว่าเป็นเทพเจ้า มีชีวิตจิตใจประทับบนเขาพระสุเมรุ (เขาหิมาลัย) ขณะที่เทพเจ้าชาวอารยัน ได้อิทธิพลมาจากการอยู่ไม่เป็นหลักเป็นแหล่ง ทำให้การกำหนดลักษณะเทพต่างๆ เกี่ยวพันกับปรากฏการณ์ธรรมชาติมากกว่าความอุดมสมบูรณ์ของพื้นดิน ซึ่งเทพเจ้าชาวอารยันมีบันทึกไว้ในคัมภีร์พระเวท(Vedas) ซึ่งรวบรวมบทสวดต่างๆ ประมาณปี ๘๐๐ B.C.

^๓ เรื่องเดียวกัน, สรุปได้ว่า เทพเจ้าสำคัญอีก ๗ องค์ คือ ๑) **พระวรุณ** เป็นเทพเจ้าที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในยุคแรก เป็นผู้สร้างจักรวาลและโลกทั้งสาม คือ ท้องฟ้า พื้นดิน และอากาศ มีหน้าที่คลบน้ดาดฝน, ๒) **พระพายุ** เทพแห่งลม ให้ชีวิตแก่เทพและมนุษย์ด้วยลมหายใจ, ๓) **พระอัคนี** เทพแห่งไฟ เป็นคู่แข่งของพระอินทร์ ๔) **พระจันทร์** ต้นกำเนิดความอุดมสมบูรณ์ มีกำเนิดตั้งแต่ครั้งกวนเกษียรสมุทรเพื่อให้ได้น้ำอมฤต ๕) **พระสุริยะ** เทพเจ้าแห่งดวงอาทิตย์ โอรสรวมบิดามารดากับพระอินทร์และพระอัคนี ดังนั้น เทพทั้งสามองค์นี้จัดเป็นไตรเทพในยุคพระเวท ๖) **เทพอุษา** เทพีแห่งรุ่งอรุณ เป็นสาวช้วนรินทร์ให้ความมีอายุยืน ๗) **เทพีราตรี** น้องสาวของอุษา ทำให้สรรพชีวิตบนโลกได้พักผ่อน สังเกตว่าเทพในยุคพระเวทล้วนวิวัฒนาการจากปรากฏการณ์ธรรมชาติที่เกิดจากการสร้างภาพลักษณ์ในจินตนาการของมนุษย์

^๔ คุรยาละเอียดใน มนต์ ทองซุช, **๔ ศาสนาสำคัญของโลกปัจจุบัน**, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๐), หน้า ๙.

๑) *คัมภีร์ฤคเวท* อธิบายว่า เทยาส-เทยาส-ทยาอุส เป็นบิดาของพระองค์ บางตำรากล่าวว่าเป็นโอรสของเทยาส และปฤถิวี เป็นพี่น้องร่วมบิดากับพระอัครนี ซึ่ง เทยาส หมายถึงฟ้า ส่วน ปฤถิวี หมายถึง ดิน พระบิดาของพระอินทร์ได้สร้างวัชระให้แต่มีข้อขัดแย้งอีกหลายตอนที่กล่าวไว้ในคัมภีร์ว่า อสูร ชื่อตวัชฎาเป็นผู้สร้างวัชระให้ โดยเมื่อเกิดมาพระองค์ก็ทรงดื่มน้ำโสมเหมือนลูกกวาดกระหายน้ำ และทำให้มารดาเป็นม่ายโดยการสังหารบิดาที่คาดว่าน่าจะเป็นตวัชฎาอสูร สำหรับมารดาของพระอินทร์ คือ นางอหิตี แต่ในเทพปกรณัมสมัยหลังกล่าวว่า สวามีของนางอหิตี คือ กศยประชาบดี และยั่วยุว่าพระอินทร์เป็นโอรสของกศยปะกับนางอหิตี โดยมีเหล่าอสูร หรือ อสูระ เป็นพี่น้องต่างมารดา (คือบุตรนางนิตี และนางทनु) ซึ่งเป็นไปได้ว่า ตวัชฎาอสูร กับ กศยปะอาจเป็นองค์เดียวกัน^๕

๒) *คัมภีร์อถรรพเวท* อธิบายว่าพระอินทร์เป็นพี่น้องร่วมมารดากับพระอัครนี มีมารดานามว่าเอกาษฐกา (เอกาษฐกา), เทวีปริถิวี, เทวนิชฎิกิริ หรือสถวี ผู้เป็นธิดาของพระประชาบดี แต่ไม่ระบุว่าเป็นบิดา และในคัมภีร์กล่าวว่าพระอินทร์อาจมีกำเนิดด้วยอำนาจบำเพ็ญตบะของนางเอกาษฐกา แต่บางคัมภีร์ก็กล่าวว่าพระประชาบดีเป็นผู้สร้างพระอินทร์^๖

๓) *คัมภีร์มหาภารต* มีการพัฒนาปรับแต่งให้พิศดารขึ้น โดยเน้นการบูชาอัญญเป็นหลัก ทำให้ที่มาของพระอินทร์แตกต่างจากกำเนิดยุคแรกๆ ที่กล่าวว่ามีบิดามารดาเป็นผู้ให้กำเนิด โดยในยุคนี้ถือว่าบุคคลที่ปรารถนาเป็นพระอินทร์ต้องกระทำพิธีอัสวเมธ หรือ อัสวเมธ ถึง ๑๐๐ ครั้งขณะเป็นมนุษย์ และเมื่อเป็นพระอินทร์ก็จะมีระยะเวลาปกครองเพียง ๑๐๐ ปีทิพย์เท่านั้น จากนั้นจะมีเทพองค์อื่นขึ้นปกครองแทน ซึ่งอาจเป็นมนุษย์หรือผู้มีบุญขึ้นแทนตามวาระ โดยในคัมภีร์วิษณุปุราณะกล่าวถึงเรื่องมนุษย์บำเพ็ญตบะพยายามยกฐานะตนขึ้นเช่น ท้าวสักระ ทำให้พระอินทร์หวาดกลัวจนต้องเสียดินนาทานลงมาขโมยมาเพื่อทำลายตบะหรือพิธีเสียหลายครั้ง^๗

^๕ วัชทนีย เสนาะล้ำ, “คติความเชื่อเรื่องพระอินทร์ในศิลปกรรมแบบเขมรในประเทศไทย”, *สารนิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต (โบราณคดี)*, (ภาควิชาโบราณคดี: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๐), หน้า ๑.

^๖ เกื้อพันธ์ นาคบุปผา, “พระอินทร์ในวรรณคดีสันสกฤต บาลี และวรรณคดีไทย”, หน้า ๑.

^๗ ดูรายละเอียดใน ผศ. ดร. มนตรี สิริโรจนานันท์, “พระอินทร์ในคัมภีร์พระพุทธรศาสนาเถรวาท”, *บทความวิจัยวารสารมหาจุฬาริชาการ*. ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-มิถุนายน ๒๕๖๑), หน้า ๕๐. อธิบายว่า *อัสวเมธ*, (*อัสวเมธ* หรือ *พิธีอัสสเมธะ*) พิธีที่ท้าวพระราชาธิบดี เริ่มจากการบูชาไฟ (อัคนิโทธ หรือ อัคนิษโธม) และสมโภชม้าตัวรักจากนั้นปล่อยให้เที่ยวไปโดยมีกองกำลังติดตามไปด้วย เมื่อผ่านเข้าแคว้นแคว้นใด ผู้ครองแคว้นต้องต้อนรับโดยอ่อนน้อม และต้องรับรองม้าด้วยความเคารพ ถ้าแข็งข้อก็ต้องรบกับกองทัพที่ตามไป เมื่อม้าเที่ยวไปได้ ๑ ปี ก็จะนำมันประจบพิธีสมโภชเป็นการใหญ่แล้วจึงฆ่าบูชาอัญญ(เผาไฟ) โดยผู้เป็นอัครมเหสี การทำพิธีนี้ต้องกระทำ ๑๐๐ ครั้ง ซึ่งใน *ยัญญสูตร* ดูรายละเอียดใน ส.ส.(ไทย) ๑๕/๑๒๐/๑๓๘-๑๓๙. อธิบายว่า พิธีบูชาอัญญตามลัทธิความเชื่อเดิมนี้อาจต้องใช้สิ่งมีชีวิต ได้แก่ โคตัวผู้ ๕๐๐ ลูกโคตัวผู้ ๕๐๐ ลูกโคตัวเมีย ๕๐๐ แพะ ๕๐๐ แกะ ๕๐๐ เป็นต้น ซึ่งเกิดในยุคสมัยที่พราหมณ์มีอิทธิพล และกระทำการดัดแปลงยัญบูชาจากเดิมที่เป็นหลักสังเคราะห์ที่ดิงาม เพื่อประโยชน์ในลาภสักการะแก่พวกตน ทำให้ต้องฆ่าสัตว์และเบียดเบียนชีวิตจำนวนมาก

๒.๑.๒ ทิพยสถาน และทิพยสมบัติของพระอินทร์

ทิพยสถาน หรือวิมานสำหรับพระอินทร์ในคติศาสนาพราหมณ์แต่เดิมไม่ระบุสถานที่แน่ชัดนักเพียงแต่กล่าวว่าเป็นสวรรค์ ซึ่งในสมัยพระเวทมีการจำแนกเทวดาเป็น ๓ จำพวก คือ เทพแห่งแผ่นดิน บรรยากาศ และท้องฟ้า โดยมีพระอินทร์เป็นหัวหน้าเทพแห่งบรรยากาศ อยู่ในระดับกลางระหว่างฟ้ากับดินซึ่งเป็นชั้นบรรยากาศ แต่วรรณคดีสมัยหลังแต่งเติมว่าสวรรค์ของพระอินทร์ตั้งบนยอดเขาเมรุ หรือเขาพระสุเมรุ เป็นศูนย์กลางแผ่นดิน บ้างว่าสถานที่ดังกล่าวอาจตั้งอยู่ ณ ที่ใดที่หนึ่งเหนือยอดภูเขาหิมาลัยหรือขั้วโลกเหนือ และบนเขาพระสุเมรุนี้พระอินทร์ทรงประทับร่วมกับชายาอินทราณี วิมานของพระอินทร์มีชื่อว่า ไวษณณะ โพชยันต เวชยันต์ ศักราลัย วัชราลัย มเหธราลัย สุทรรศน์ หรือกามทุก ซึ่งเป็นชื่อเดียวกับราชรถของพระอินทร์ที่ชื่อ เวชยันต์ราชรถ มีบรรยายในหนังสือคัมภีร์นารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวงว่า ราชรถนี้เทียมด้วยม้าสินธพ ๑,๐๐๐ ตัว (บ้างว่า ๒,๐๐๐ ตัว แบ่งเป็นข้างละ ๑,๐๐๐ ตัว) มีกำเนิดมาจากมวยผมของนางอากาศจารีที่พระอิศวรสร้างขึ้น (ตามตำรากล่าวว่านำมาแบ่งเป็น ๔ ส่วน สำหรับ ๓ ส่วนที่เหลือ ให้พระเพลิงสร้างม้าสินธพชาติอยู่ในมหานที และให้พระพรหม พระนารายณ์แบ่งสร้างม้า ๓ ตระกูล คือ ชาติกษัตริย์, พราหมณ์ และ แพทย์) สำหรับนครของพระอินทร์มีความวิจิตรพิสดารเป็นที่น่าพิศวงชื่อว่า *อมราวดี* (เมืองของผู้ไม่ตาย) *อินทปัลลว* *สุทนต์* *เทเวษปุระ* หรือ *วัชรปัลลว* และว่านครนี้อยู่บนสวรรค์ชั้นที่ ๓^๙ ในนครดาวดึงส์มีสวนชื่อ *นันทะ* เป็นสวนที่รื่นรมย์ มีต้นไม้ानาชนิด มีต้นปาริชาติผุดขึ้นในคราวกวนเกษียรสมุทร ดอกมีกลิ่นหอม หากใครดมกลิ่นหรือกินผลปาริชาติทำให้รำลึกถึงชาติได้เป็นที่น่าปรารถนา^{๑๐}

สำหรับเทพบริวารองค์สำคัญได้แก่ เทพมารุตทั้ง ๗ (คือ เทพผู้รักษาลมประจำ พรหมโลก ๑, เทวโลก ๑, เป็นทิพวยาคือเป็นอากาศ ๑, อีก ๔ องค์เป็นลมประจำทิศทั้ง ๔ ซึ่งเกิดจากตบะนางหิทธิ) ^{๑๑} โดยมีชายาที่อธิบายในคัมภีร์ฤคเวทว่าชื่อพระนางอินทราณี (อินทราณี) มีคำไวพจน์ที่ใช้เรียกว่า ศจี-ศักราณี-มโหมนิ-บุโรณอินทศักติ-บุโลมชา-เปาโลมิ-ไอนทรีฯ บางครั้งมีลักษณะเหมือนมนุษย์ธรรมดา มี ๒ กร แต่บางครั้งปรากฏมี ๓ เนตร ๔ กร ถือวัชระมีข้างเป็นพาหนะเช่นเดียวกัน ได้รับ

^๙ เกื้อพันธ์ นาคบุปผา, *พระอินทร์ในวรรณคดีสันสกฤต บาลีและวรรณคดีไทย*, หน้า ๑๐๖.

^{๑๐} ส.พลายน้อย, *เทวนิยาย*, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพฯ: บ.ยิปซีกรู๊ป จำกัด, ๒๕๖๑), หน้า ๑๙๑. อธิบายว่า ดาวดึงส์ในศาสนาพราหมณ์ หมายถึง สวรรค์อันมี ๓๓ ห้องฟ้า คือ กำหนดเขาพระสุเมรุมี ๔ ด้าน แต่ละด้านมี ๘ ห้องฟ้า รวม ๓๒ และตรงกึ่งกลาง ๑ รวมเป็น ๓๓ ห้องฟ้า (บางครั้ง หมายถึงเทพที่ปกครองจักรวาล คือ วสุ ๘ รุท ๑๑ อาทิตย ๑๒ และ อัศวิน ๒)

^{๑๑} สุรศักดิ์ ทอง, *สยามเทวะ*, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพฯ: บ.มติชน จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๑๒๖.

ความเคารพนับถือควบคู่กับพระอินทร์ตามคติในกายศักดิ์^{๑๑} ตามรูปปฏิมากรรมมักเป็นสตรีรูปร่างมี
 โอรสประทับบนพระเพลา สวมกะโหลกศีรษะและกระตุกร้อยเป็นสังวาล และอาจประทับนั่งเหนือ
 สิงโต ในตำรากล่าวว่ไม่ทรงแก่ชรา และจะคงเป็นมเหสีของพระอินทร์วาระถัดๆไป (ในยุคหลังพระ
 อินทร์ถูกแต่งเติมให้เพิ่มพูนความสมบูรณ์อย่างเต็มที่โดยให้มีชายาถึง ๙๒ นาง และนางบำเรอ ๒๔
 ล้าน) ในส่วนโอรสของพระอินทร์ คือ ชยันตะ ชยะ หรือ ไชยันต์ (บ้างว่ามีโอรสชื่อ จิตรคุปตะ ซึ่งเกิด
 จากครรภ์ของนางโค^{๑๒}) นอกจากชยันตะแล้วยังปรากฏพระธิดาชื่อ สยันทิ หรือ เทวเสนา และตาวีซี
 ซึ่งต่อมาในสมัยมหากาพย์แต่งเติมว่าทรงมีโอรสที่เกิดจากมนุษย์ เช่น พาลีเป็นลูกของพระอินทร์กับ
 นางอลยา ผู้เป็นภรรยาโคดมฤาษีในรามายณะ ส่วนในมหากาพย์กล่าวว่า อรชุนเป็นบุตรของพระ
 อินทร์เกิดจากนางกุนตีมเหสีท้าวปาณฑุ ซึ่งจะเห็นว่าทัศนะของพราหมณ์พระอินทร์มีการถือครอง
 เรือนแบบมนุษย์สามัญชน มีการครองคู่อยู่ร่วมกันฉันสามีภรรยา มีการให้กำเนิดเทพบุตรธิดาในครรภ์
 มีอาการเจ็บครรภ์เมื่อจะคลอด แต่อาจมีลักษณะพิเศษ เช่น การฝากครรภ์ในท้องนางโค ซึ่งพิจารณา
 ว่าเหมือนสภาพชีวิตมนุษย์ที่ปรุงแต่งให้เป็นเทพกลายเป็นเพียงแต่เพิ่มเติมอำนาจเหนือธรรมชาติ และ
 ความป็นอมตะเท่านั้น

๒.๑.๓ รูปลักษณะพระอินทร์

พระอินทร์ในคัมภีร์ฤคเวทมีลักษณะวรกายใหญ่โต พระศอมหิมา พระปฤษฎางค์สีน้ำตาล
 ใหญ่ พระอุทรมีขนาดใหญ่บรรจุน้ำโสมได้หลายสระ ทรงพลกำลังอันหาใครต้านมิได้ พระเศาศี
 น้ำตาล พระโอษฐ์กว้าง ทรงมีพระท้าวฤกะ(ครา) สีทองหรือน้ำตาลปนเหลืองที่สั่นพลีด้วยความพึง
 พอใจหลังดื่มน้ำโสม(สุรา) ในไตรเพทกล่าวว่ามิพัสสแดตบ่าง สีทองบ่าง สีนวลบ่าง มีแขนยาวแปลง
 รูปร่างตามใจนึก บางตำรามี ๒-๔ กร ในช่วงต้นเป็นผู้สร้างโลกเทพแห่งสงคราม ทรงเสพสุราที่ทำ
 จากรากไม้ชนิดหนึ่ง เรียกว่า โสมะ สุราชนิดนี้จึงเรียกว่า น้ำโสม มีการประกอบพิธีถวายน้ำโสมแก่

^{๑๑} พระครูปลัดบุญทัน ชีรงกูโร (จำปาทอง), “ศึกษาเปรียบเทียบตรีมูรติในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู กับ
 ตรีกายในพุทธศาสนาเถรวาท”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสนมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลง
 กรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๓๓. อธิบาย *ลัทธิศักดิ์* หมายถึง การบูชาเทพเจ้าฝ่ายหญิงชายาของเทพเจ้าที่นับ
 ถือสูงสุด เช่น พระอุมาเทวีชายาพระศิวะ พระลักษมีเทวีชายาพระวิष्ณุ และพระสุรัสวดีชายาพระพรหม เพราะเชื่อ
 ว่าชายาเหล่านั้นย่อมได้รับส่วนแบ่งอิทธิฤทธิ์จากพระสวามี ซึ่งคลบับความสำเร็จในสิ่งที่ปรารถนาเช่นกัน

^{๑๒} รัชวินัย เสนาะล้ำ, “คติความเชื่อเรื่องพระอินทร์ในศิลปกรรมแบบเขมรในประเทศไทย”, หน้า ๖.
 อธิบายเหตุที่นางโคอุ้มครรภ์แทน มีสาเหตุจากในรามายณะและมหากาพย์ที่กล่าวว่าบรรดาทวยเทพช่วยกันสร้าง
 การตติเกยะ(พระขันธกุมาร) โอรสของรุทรอันเป็นการกีดกันพระอุมา (ชายารุทระผู้ปรารถนาจะมีบุตร) พระอุมา
 ทรงกริ้วสาปทวยเทพทั้งหลายมิให้มีบุตรจากชายาตน เมื่อพระอินทร์ประสงค์จะมีบุตรจึงไม่อาจมีด้วยพระองค์เอง

พระอินทร์เป็นพิธีใหญ่จึงต้องมีคำสวดถวายน้ำโสมแก่พระอินทร์อยู่ในคัมภีร์สามเวท เรียกว่า **โสมยัชญ์** แต่เมื่อเสวยแล้วมักมีพฤติกรรมอื้อวอดเที่ยวเกะกะระรานจนมักเป็นเรื่องราวุ่นวาย^{๓๓}

๒.๑.๔ ลักษณะพระอินทร์ในศาสนาพราหมณ์

สมณานามที่มีการนิยามความหมายของพระอินทร์ หรือท้าวสักกะในศาสนาพราหมณ์ มีดังนี้ ๑) *อมรินทร์* ผู้เป็นใหญ่ในหมู่อมร, ๒) *เทวปติ-เทวเทวะ-เทวานมินทะ* ผู้เป็นใหญ่ในหมู่เทวดา, ๓) *สุรปติ-สุรบตี-สุรบดินทร์-สุรินทร์* ผู้เป็นใหญ่ในหมู่สุร, ๔) *มเหศวร-มเหศวร* ผู้เป็นใหญ่, ๕) *สักระ-สักรินทร์* ผู้มีความสามารถยิ่ง, ๖) *วัชร-วัชรินทร์-วัชรปรางค์* ผู้ถือวชิระ, ๗) *สวรรคปติ-สวรรคปติ* จอมสวรรค์, ๘) *วฤตระหา-วฤตราหา* ผู้สังหารความแห้งแล้ง(วฤตระ)^{๓๔} มีสายฟ้าเป็นอาวุธ, ๙) *ทิวสปีติ* เจ้าแห่งอากาศ, ๑๐) *ศตกรต-สตะมชะ* เจ้าแห่งการบวงสรวงมีกำหนดได้ ๑๐๐ คือการประกอบพิธีอัฐเมธ ๑๐๐ ครั้ง, ๑๑) *ศปีปติ* ภูเขาสถาแห่งนางศปี, ๑๒) *มารุตวาน* เจ้าแห่งลม, ๑๓) *วาสวะ-वासव* ผู้เป็นใหญ่ในสุเทพ คือ ในหมู่ธร(ดิน) อาป(น้ำ) อนิล(ลม) อนล(ไฟ) ธรร(ดาวเหนือ) โสม(จันทร์) ปรัตย(รุ่ง) และ ประภาส(แสงสว่าง), ๑๔) *เมฆวาหนะ* ผู้ขี่เมฆ และสมัญญาอื่นๆ เช่น *อุคระจันวัน*, *อุลุกะ*, *จาณทาลี*, *วัลภิต*, *ทิวสปีติ*, *สุรปติ*, *สะโยนี* ฯ ที่รวบรวมได้เหล่านี้^{๓๕}

นอกจากนี้ผู้วิจัยยังได้รวบรวมลักษณะหรือพฤติกรรมที่โดดเด่นของพระอินทร์ในศาสนาพราหมณ์ได้ ๓ ลักษณะ คือ

๑) *ความหวาดหวั่นในฐานะอำนาจที่มี* จากความสำคัญในข้อนี้กล่าวอ้างจากข้อความที่ ศ.ดร. ศักดิ์ศรี แย้มนัตตา พูดถึงพระอินทร์ไว้ว่า

การบำเพ็ญพรตหรือตบะของฤาษีเป็นเหตุให้ทวยเทพ มีพระอินทร์เป็นต้นหวั่นเกรง ดังความว่าฤาษีในวรรณคดีสันสกฤตถือว่าเป็นผู้มีอำนาจมากแล้ว อาจสาปแช่งหรือทำลายใครๆได้ทั้งนั้น แม้ทวยเทพก็ไม่อาจต่อต้านอำนาจจากตบะของฤาษีได้ ฉะนั้นเมื่อฤาษีบำเพ็ญตบะแรงกล้าเมื่อใด

^{๓๓} ศานติ ภักดีคำ, **พระอินทร์**, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อมรินทร์, ๒๕๕๖), หน้า ๒๙.

^{๓๔} ส.พลายน้อย, **เทวนิยาย**, หน้า ๑๙๐. อธิบายว่า *วฤตระ* หรือ *พฤตาสูร* ได้บำเพ็ญตบะช้านานสร้างความแห้งแล้งเดือดร้อนให้กับชาวโลก พระอินทร์ขอร้องให้พระนารายณ์อวตารลงมาปราบ แต่ด้วยเหตุที่อสูรนั้นเป็นสาวกที่บูชาพระองค์ จึงทรงกระทำได้เพียงแบ่งกำลังให้พระอินทร์เป็นผู้ปราบด้วยวชิระ ต่อมาพระอินทร์ดำริว่าการฆ่าอสูรตนนี้เป็นบาปเสมอด้วยการฆ่าพราหมณ์ จึงเสด็จออกนอกจักรวาลบำเพ็ญตบะเป็นเหตุให้เทวดาพากันเดือดร้อนและไปร้องทุกข์ต่อพระนารายณ์ พระองค์แนะนำให้กระทำพิธีอัฐเมธเพื่อล้างบาป โดยหลังประกอบพิธีบาปเหล่านั้น(นางปาด)ได้แบ่งเป็น ๔ ภาค ภาคแรกสถิตยในน้ำทำให้เกิดน้ำท่วม, ภาคที่ ๒ สถิตยในดินทำให้ดินเค็มไม่สามารถเพาะปลูกได้, ภาคที่ ๓ สถิตยในหญิงสาวทำให้มีระดู ๓ คืนต่อเนื่อง และ ภาคที่ ๔ สถิตยในตัวบุคคลที่ฆ่าพราหมณ์ที่ทำความผิดมิได้

^{๓๕} สรุปความจาก รศ. ประจักษ์ ประภาพิตยกร, **ตำนานของพระอินทร์: เทวดานุกรมในวรรณคดี**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.silpathai.net/>[๒๙ เมษายน ๒๕๕๗].

พระอินทร์และทวยเทพก็รื้อนใจพากันหัวนเกรง โดยเฉพาะพระอินทร์นั้นกลัวถูกแย่งความเป็นใหญ่ยิ่งกว่าใคร ๆ จึงต้องคอยหาโอกาสทำลายตบะของฤๅษีทำให้ฤๅษีสิ้นฤทธิ์โดยส่งนางอัปสรที่เชี่ยวชาญในการยั่วยวนชายไปก่อวณฤๅษีที่มีตบะแรงกล้าจนฤๅษีทนไม่ได้เสียเชิงแก่นาง อำนาจบุญและบุญบารมีก็เลยสูญสิ้นไป^{๑๖}

จากคำอธิบายนี้มีความสอดคล้องกับเนื้อเรื่องที่กล่าวในกำเนิดเทพตรีมูรติ (ทตตราเตรยะ) ซึ่งพระอินทร์ได้รับผลกระทบจากการบำเพ็ญธรรมของนางอนสุยา โดยปรากฏเนื้อหาในหนังสือ *ศรีคุรุจริเต* (Sri Guru Charitre) อธิบายว่าภรรยาของฤๅษีอตริ (เป็น ๑ ใน ๗ ฤๅษีผู้เป็นบุตรอันเกิดจากความคิด หรือมานสบุตร ของพระพรหม) นางเป็นผู้ซื่อสัตย์ต่อสามียิ่ง กระทั่งพระอินทร์ทรงเกิดความหัวนเกรงว่าด้วยอำนาจความดีนี้อาจทำให้พระองค์มีบารมีน้อยกว่า จึงเสด็จไปเฝ้าเทพทั้งสามคือพระพรหม พระวิษณุ และพระศิวะ ทูลพรรณนาความซื่อสัตย์ของนาง เทพทั้งสามปรารถนาจะทดสอบคุณธรรมได้แปลงกายเป็นฤๅษีเข้าไปยังอาศรมฤๅษีอตริ นางอนสุยาให้การต้อนรับ ฤๅษีแปลงทั้งสามสั่งให้นางรับนำอาหารมาให้โดยเร็วและขอให้เปลี่ยกายเมื่อจะถวายอาหาร มิฉะนั้นจะไปขอที่อื่น ซึ่งจะผิดธรรมเนียมปฏิบัติต่อแขกร้ายแรงหากนางไม่สามารถปฏิบัติได้ นางอนสุยาครุ่นคิดหนักได้ตั้งจิตอธิษฐานอ้างความซื่อสัตย์ต่อสามีเป็นที่ตั้ง ขอให้ฤๅษีทั้งสามกลายร่างเป็นทารกขณะทีนางเปลี่ยกายนำอาหารมาถวาย ต่อมาฤๅษีทั้งสามกลายร่างเป็นเด็กอ่อนด้วยแรงอธิษฐาน และนางได้ขอพรให้เทพทั้งสามเป็นบุตรตนในร่างเดียวกันเรียกว่า ทตตราเตรยะ^{๑๗}

๒) เป็นผู้ขวนขวายศึกษาและเข้าถึงคุณธรรมขั้นสูง(พรหมัน) พระอินทร์เป็นเทพผู้มีสติปัญญาซึ่งสงสยใฝ่รู้ในคำสอนของพระประชาบดีจนได้ฝากตนเป็นศิษย์เพื่อศึกษาถึง ๑๐๑ ปีจนได้รับฉายาท้าวมฆวาน (พระอินทร์ผู้ให้รางวัล) ดังที่พระประชาบดีได้ตรัสกับพระอินทร์ตอนหนึ่งว่า

...ท้าวมฆวาน ร่างกายนี้เป็นมรรตย ^{๑๘} จริงๆจะถูกความตายพิชิต แต่ร่างกายนี้ก็เป็นมูลฐานของอาตมณที่ไร้ร่างที่ไม่ตายนั้น ความจริงอาตมณเมื่ออยู่ในร่างกายจะถูกความทุกข์ความสุขครอบงำ ความจริงนั้นมีความหลุดพ้นจากสุขและทุกข์สำหรับผู้ที่ได้สังสรรค์กับร่างกายนี้ ลมก็เป็นสิ่งที่ไม่มีร่าง เมฆ ฟ้าแลบ ฟ้าร้อง เหล่านี้ล้วนเป็นสิ่งที่ไม่มีร่างทั้งนั้น ที่นี้ในฐานะที่สิ่งเหล่านี้เกิดมาจากอวกาศภายนอก และได้ถึงแสงสว่างที่สูงสุด แต่ละอย่างก็ปรากฏพร้อมกับ

^{๑๖} ศ. ดร. ฌานิศ วงศ์สุวรรณ, *กษัตริย์ไทยในความเชื่อ: องค์อัมรินทร์สักกเทวราช*, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://my.dekd.com/dek-d/story/view.php?id=1198> [๑๑ เมษายน ๒๕๕๗].

^{๑๗} อรุณศักดิ์ กิ่งมณี, *ตรีมูรติ อภิมหาเทพของฮินดู*, (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, ๒๕๕๑), หน้า ๓๑-๓๓.

^{๑๘} *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน*, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://พจนานุกรมไทย.com/33-199-ความหมาย-มรรค-%20มรรค-%20มรรคา.html> [๒๕๕๒].ให้ความหมาย มรรตย, มรรตยะ, มัตตย, มัตยะ หมายถึง ผู้ที่ต้องตาย ได้แก่ มนุษย์ และสัตว์ดิรัจฉาน คู่กับ อมร ผู้ไม่ตายคือเทวดา.

รูปร่างของตนเองฉันใด อาตมฉันที่สงบนี้ก็เกิดจากร่างกายนี้แล้ว ได้ถึงแสงสว่างชั้นสูงสุดก็ปรากฏพร้อมกับรูปร่างของตนเองฉันนั้น อาตมฉันนั้นแหละคืออุตตมบุรุษ (บุรุษผู้สูงสุด)^{๑๙}

ในเนื้อหานี้ ยังสอดคล้องกับอีกเหตุการณ์หนึ่งที่กล่าวโดยสรุปว่า พระอินทร์ พระอัคนี และพระวายุ เป็นสามเทพที่ได้รู้จักพรหมัน ซึ่งพระอินทร์เข้าใกล้พรหมันมากที่สุดเพราะทรงทราบความนัยในปัญหาที่พระอุมาเทวีตั้งไว้ในเรื่องปัญหาการปรากฏของภูติ^{๒๐}

๓) ผู้ร้องขอและผู้ช่วยเหลือเทพเจ้า พระองค์มักปรากฏเป็นผู้ขอความช่วยเหลือและรับคำสั่งเทพเจ้าผู้ยิ่งใหญ่ทั้งสาม เช่น คัมภีร์สกันทปุราณะในลัทธิศักติได้เล่าถึงเทพสตรีว่ามีพลังมากกว่าเทพบุรุษโดยเฉพาะพระพรหม เมื่อคราวประกอบพิธียัญบูชาที่ทะเลปุชกร พระสรัสวดียังทรงเครื่องไม่เสร็จเป็นเหตุให้ทวยเทพต้องรอพระนาง พระพรหมทรงกริ้วรับสั่งให้พระอินทร์เสด็จออกหาชายาใหม่ พระอินทร์ไปพบนางกายตรีเลียงว้าวอยู่จึงนำไปถวายและจัดพิธีสมรส เมื่อพระสรัสวดีเสด็จถึงทรงทราบก็โกรธและสาปพระพรหมให้เป็นเทพที่ผู้คนเสื่อมศรัทธาไม่มีเทวสถานเพื่อบูชาเป็นการเฉพาะหรือกระทำได้เพียงปีละครั้ง^{๒๑} นอกจากนี้ยังปรากฏว่าเหล่าอสูรได้สร้างความเดือดร้อนให้กับมนุษย์และเทวดาอีกหลายวาระซึ่งล้วนมีฤทธิ์อำนาจมากกว่าพระอินทร์ จนทำให้พระองค์ต้องเสด็จไปทูลขอร้องให้พระวิษณุ (นารายณ์อวตาร) ลงมาปราบยุคเข็ญ ดังเช่นเนื้อเรื่องใน ๑) พระนารายณ์ภาคกามาตารวตาร อวตารลงมาเป็นเต่า ๒) พระนารายณ์ภาคนครสิงหาวตาร อวตารลงมาเป็นนรสิงห์ ๓) พระนารายณ์ภาคความนาวตาร อวตารลงมาเป็นวามนาพราหมณ์ และ ๔) พระนารายณ์ภาคกฤษณาวตาร อวตารลงมาเป็นพระกฤษณะคนเลี้ยงโค เป็นต้น

เห็นได้ว่าพระอินทร์ในศาสนาพราหมณ์นี้ถูกลดบทบาทลงอย่างมากในช่วงท้ายเหลือเป็นเพียงหัวหน้าเทพที่ด้อยฤทธาภาพต้องอาศัยอำนาจเทพองค์อื่น เช่น พระพรหม ตรีมูรติ หรือต้องทูลขอความช่วยเหลือจากพระวิษณุ-นารายณ์ ซึ่งได้รับความเดือดร้อนเพราะเหล่าอสูรจะต้องอวตารลงมาปราบยุคเข็ญ และแม้ว่าในหลายครั้งพระอินทร์อาจมีพฤติกรรมหวาดหวั่นในอำนาจ แต่ยังคงมีด้านดีที่ปรากฏ เช่น การฝึกฝนแสวงหาความรู้ศึกษาธรรม ความมีเมตตาช่วยเหลือผู้อื่นที่มีศรัทธาสม่ำเสมอ

๒.๒ พระอินทร์ตามคติพระพุทธศาสนา

๒.๒.๑ กำเนิดพระอินทร์ในพุทธศาสนา

^{๑๙} จานงค์ ทองประเสริฐ (แปล), บ่อเกิดลัทธิประเพณีอินเดีย เล่ม ๑ ภาค ๑-๔, (กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๐), หน้า ๓๕.

^{๒๐} ดูรายละเอียดใน สวามีประภาวนันทะ และ เฟรเดอริก แมนเชสเตอร์ (เขียน), อุปนิษัตคัมภีร์เพื่อความสงบสันติ, แปลโดย กิ่งแก้ว อรรถากร, (กรุงเทพฯ: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๓), หน้า ๓๓-๓๕.

^{๒๑} อรุณศักดิ์ กิ่งมณี, ตรีมูรติ อภิมหาเทพของฮินดู, หน้า ๖๕.

ความเป็นมาของพระอินทร์ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกและอรรถกถา สรุปความได้ว่า ตามทัศนะทางพุทธศาสนาที่มีต่อพระอินทร์ ได้ถูกปรับเปลี่ยนความเชื่อจากเทพเจ้าผู้สร้างโลก-เทพแห่งสงคราม ถูกเปลี่ยนผ่านความศรัทธาให้กลายเป็นเทพแห่งคุณงามความดี มีคุณธรรมตามหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา ซึ่งจุดกำเนิดที่ต่างกันถือว่าทรงเป็นอุปาทิเกกำเนิด^{๒๒} หรือสยัมภู (เกิดขึ้นเองมีร่างเติบโตเป็นปกติสามัญตามสามัญของเทวดาทั่วไป) จากบุพกรรมที่เป็นกุศล ประกอบบารมีทั้งในอดีตชาติและในปัจจุบัน ในสักกสังยุตและอรรถกถาธรรมบทยธิบายกำเนิดว่าเพราะได้บำเพ็ญคุณธรรมหลัก คือ วัตรบพ ๗ อย่างบริบูรณ์ กล่าวโดยย่อ ได้แก่ ๑) บำรุงมารดาบิดา ๒) ประพฤติอ่อนน้อมต่อผู้เจริญในตระกูล ๓) พูดคำสัตย์ ๔) ไม่พูดคำหยาบ ๕) ไม่พูดส่อเสียด ๖) กำจัดความตระหนี่ และ ๗) ไม่โกรธตลอดชีวิต^{๒๓} และยังมีคุณธรรมรองประการอื่นๆ ที่ผู้วิจัยได้รวบรวมจากเนื้อหาในอรรถกถาชาดกจำนวน ๗ เล่ม(จากทั้งหมด ๑๐ เล่ม ยกเว้นไม่ปรากฏในเล่ม ๒, ๙ และ ๑๐) ได้แก่ เทวธรรม ๒, กุศลกรรมบถ ๑๐, จาคะ การเสียสละ, ศิล-สำรวมอินทรีย์, เมตตธรรม เป็นต้น โดยมีอรรถาธิบายจุดกำเนิดในกุลาवชาดก (รายละเอียดบพที่ ๓) สรุปย่อ ดังนี้

จำเดิม มขมาณพ เกิดในหมู่บ้านอจลคาม แคว้นมคธ เป็นผู้เอื้อเฟื้อแผ่ชอบประกอบสาธารณประโยชน์ เช่น เมื่อปกติยืนอยู่ในลานกว้างคราใด ก็มักใช้เท้าเกลี่ยฝุ่นปรับที่ยืนให้เรียบเป็นที่น่ารื่นรมย์ แม้จะมีคนอื่นผลักใส่รื้อเข้ายืนแทนที่ มมาณพก็ไม่โกรธแล้วได้กระทำที่อื่นให้เป็นที่น่ารื่นรมย์อยู่เช่นนี้เรื่อยไป ต่อมาชักชวนสหาย ๓๒ คนที่มีแนวคิดเสียสละเช่นเดียวกัน สร้างสะพาน, ทำถนนหนทาง, ขุดบ่อน้ำ, ถางที่ ตัดไม้สร้างถนนหนทาง ประหนึ่งอุปมาว่าเป็นการทำทางไปสวรรค์ และได้สร้างบรรณศาลา ณ ทางสี่แพร่งจัดสรรไว้ ๓ ส่วน คือ ที่พักคนใหญ่คนโต ส่วนที่สองสำหรับคนยากจน ส่วนที่สามสำหรับคนป่วยไข้ โดยการสร้างศาลานี้ภรรยาจาก ๓ ใน ๔ คนของมขมาณพให้การช่วยเหลือ ภรรยาคนแรกชื่อ สุธรรมมา ร่วมบริจาคไม้แห้งสร้างซ้อฟ้าประดับสลักชื่อว่า สุธรรมมาศาลา (ภายหลังเป็นทิพยสมบัติชื่อสุธรรมสภา) คนที่สองนางสุนันทาร่วมสร้างสระบัว-โบกขรณีให้คนได้ดื่มใช้ (ภายหลังเป็นทิพยสมบัติ ชื่อสวนสุนันทาและสระนันทาโบกขรณี) คนที่สามนางสุจิตราสร้างสวนดอกไม้ (ภายหลังเป็นทิพยสมบัติชื่อสวนจิตราลดา) ส่วนคนที่สี่นางสุชาดาประมาทไม่ทำสิ่งใดจนต้องมีการกำเนิดเป็นเดรัจฉานเพราะมีดำริผิดแปลกไปว่าตนเป็นทั้งลูกลุงและเป็นภรรยา กรรมที่มขมาณพทำก็เหมือนนางได้ทำเอง เมื่อกาลผ่านไปบุคคลสิ้นชีพ มขมาณพบังเกิดเป็นพระอินทร์ในดาวดึงส์ ภรรยาทั้ง ๓ จูติเป็นบาทจาริกา ร่วมกับสหายทั้ง ๓๒ เหล่านั้นจูติร่วมเป็นเทพอนุจร เช่น ช่างไม้เกิดเป็น

^{๒๒} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๕๒/๑๕๑-๑๕๒. ในมหาสิหนาทสูตร อธิบายลักษณะการกำเนิดสัตว์ ๔ ประเภท ๑) อณัพพะ สัตว์เกิดในไข่ฟักออกมาเป็นตัว ๒) ขลาพุชะ สัตว์เกิดในครรภ์คลอดออกมาเป็นตัว ๓) สังเสทชะ สัตว์เกิดในเหง้าโคลของขึ้นและ เน่าบูด ขยายแพร่พันธุ์ไป ๔) *โอบปาติกะ* สัตว์เกิดผุดขึ้นโตเต็มตัวทันที ได้แก่ พวกเทวดา สัตว์นรก เปรต มนุษย์ต้นกัปปิ

^{๒๓} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๒๑/๒๕๗.

วิสสุกรรมเทพบุตร ส่วนนางสุชาดาไปกำเนิดเป็นนางนงายาทิซอกเขาแห่งหนึ่งเพราะไม่ประกอบบุคคลได้ไว้ เป็นต้น^{๒๔}

๒.๒.๒ ทิพยสถาน และทิพยสมบัติ

บุคคลทั้งหมดเมื่อจุติได้บังเกิดในดาวดึงส์-ตรัยดิงส์-ไตรทศ พิภพ (หมายถึงการมีอำนาจของพระอินทร์ร่วมกับเทพอนุจร-เทวบุตร-เทวดาพุทธอีก ๓๒ องค์^{๒๕} ซึ่งเป็นเทพชั้นรองที่รับไว้ในพระพุทธานุชา) สวรรค์ชั้นที่ ๒ จากทั้งหมด ๖ ชั้นในฉกามาวจรภูมิ ตามคติกล่าวว่าที่ประทับพระอินทร์ตั้งบนยอดสูงที่สุดชื่อ สุทัสน์ บนเขาพระสิเนรุ-พระสุเมรุ กึ่งกลางจักรวาลอันมี ๔ ยอด แวดล้อมด้วยกำแพงแก้ว มีนครใหญ่ชื่อเวษยันต์ปราสาท สูง ๗๐๐ โยชน์^{๒๖} ประดับแก้ว ๗ ประการ คือ แก้วมณี แก้วไพฑูรย์ฯ พร้อมธงเป็นแก้วมณีนี้น มี ๑,๐๐๐ ประตุ ประกอบด้วยอุทยานและสระโบกขรณี และมีต้นปาริฉัตร (ต้นทองหลาง) สูง ๓๐๐ โยชน์ ผุดขึ้นด้วยผลการปลูกต้นทองหลาง มีบัณฑิตกัมพลศิลาอาสน์สี่ดงดอกชัยพฤกษ์ (สีครึ่งและสีดอกบัวโรย) ยาว ๖๐ โยชน์ กว้าง ๕๐ โยชน์ หนา ๑๕ โยชน์ (สามารถยุบตัวลงเหมือนฟองน้ำในเวลาหนึ่ง และเต็มขึ้นมาได้ตั้งเท่า วรรรคตีสากลกล่าวว่าแสดงอาการร้อนอาสน์ หรือ อาสน์แข็งเมื่อมีเหตุ ๔ ประการ คือ ๑) เพราะพระอินทร์จะสิ้นอายุ ๒) เพราะสิ้นบุญ ๓) เพราะสัตว์อื่นที่มีอำนาจมาบังเกิด หรือมีเรื่องเดือดร้อนที่ไม่อาจเพิกเฉย ๔) เพราะ

^{๒๔} พ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๒๑/๒๕๒-๒๖๐.

^{๒๕} ดูรายละเอียดใน ส.พลาญน้อย, เทวนิยาย, หน้า ๑๙๑. อธิบายชื่อเทวดา ๓๒ องค์ ดังนี้ พระมาตุลี (มาตุลีเทพบุตร), พระเวสสุกรรม (วิสสุกรรมเทพบุตร), พระปัญจสิข (ปัญจสิขเทพบุตร), มหาปัญจสิข, สุริยเทพบุตร, จันทเทพบุตร, ท้าวปชาบดี, ท้าววรุณเทวราช, ท้าวอิสาณเทวราช, จุลธ, มหารธ, สิทธิธ, ปุสสะ, ดิสสะ, อุบาฬี, ภัทธานะ, คันธเทพบุตร, เชฏฐเทพบุตร, คามนิกะ, ภูณณะนามะ, วาสนะ, มงคละ, ศุภมิตร, มหาศุภมิตร, จันทมุขะ, ปภาสุระ, อุตมะติ, มารวิชัย, โชติคามะ, ปะละติยะ, สุภระ และ เวคะระตะนะ (ซึ่งมีอรรถาธิบายว่าหมายเอาอาการร่างกายทั้ง ๓๒ เป็นสิ่งพิจารณาเปรียบเทียบ)

^{๒๖} ดูรายละเอียดใน พ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๒๑/๒๕๗-๒๕๘. อธิบายว่าเวษยันต์ปราสาทผุดขึ้นหลัง **เทวสุรสงคราม** เมื่อพระอินทร์รบชนะเหล่าอสูรผู้เคยเป็นใหญ่ในสวรรค์ และได้สร้างกำแพงล้อมรอบห้าชั้น ให้นาค ครุฑ กุมภภัณฑ์ ยักษ์ และเทพชั้นจาตุมหาราชเป็นกองรักษาการณ์ ๕ ด้าน เรียก อยุชฌบุรี คือ เมืองที่ใครๆไม่อาจหักเอาด้วยกำลังรบ มีประตูเข้าออกเพียงประตูเดียว ชื่อ **จิตตกุตทวารโกตถกะ** และให้ประดิษฐานรูปพระอินทร์ไว้ที่ประตูนั้นด้านละสองรูปถือวชิระ คราใดที่ดอกจิตตปาลิบัน เหล่าอสูร (เพราะเหตุที่ไม่ดื่มสุราอีกจึงได้ชื่อว่า อสุระ) หวนคิดถึงถิ่นกำเนิดเดิมรู้ว่าอสูรพิภพไม่ใช่ภพทน เกิดความแค้นจึงได้ทำสงครามกับท้าวสักกะเพื่อทวงชิงเทวภคิน, ทั้งนี้ หากมองในเชิงพงศาวดารอาจพิจารณาว่าเป็นการทำสงครามระหว่างพวกชนอริยกะ คือผู้ที่มีความเจริญกว่าต่อกลุ่มทาสย์ หรือ มลัษกะ ซึ่งเป็นชาวพื้นเมืองเดิมที่มีวิวัฒนาการต่ำกว่า มีรูปลักษณ์เหมือนคนป่า (โดยถูกกดขี่ไว้ด้วยแนวคิด ๓ ส่วน คือ **ระบบวรรณะ, ความเชื่อในเรื่องเทพเจ้า และหลักการปฏิบัติทางศาสนา**)

เดชแห่งศีลของสมณพราหมณ์ผู้ประกอบธรรม แต่มักเกิดจาก ๒ สาเหตุประการหลัง^{๒๗)} ปรากฏอยู่ที่
โคนต้นปาริฉัตร สัญลักษณ์ประจำสวรรค์ชั้นนี้ ด้วยบุพกรรมที่ได้เคยบูชาแผ่นศิลาเป็นแก้วประพาฬ

นอกจากนี้ยังปรากฏเทพบุตรเฮอร์วีน จูติจากข้างที่พระราชาสั่งลงทัณฑ์แต่ได้รับเมตตา
ธรรม ซึ่งแปลงองค์เป็นช้างเทพพาหนะสูง ๑๕๐ โยชน์ มี ๓๓ เศียร เมื่อจะทรงออกประพาสุอุทยาน
โดยทรงนิรมิตกระพอง ๓๓ กระพอง แต่ละกระพองกลมใหญ่ ๓ คาวุต ยาวกึ่งโยชน์ ส่วนตรงกลางชื่อ
สุทิสสนะ กว้างและสูง ๓๐ โยชน์ พร้อมบัลลังก์แก้ว ๑ โยชน์ เป็นแท่นประทับของพระอินทร์ บน
กระพองมีมณฑปแก้ว ๑๒ โยชน์ประดับธงขลิบแก้ว ๗ ประการ สูง ๑ โยชน์ ชายมณฑปมีข้ายกระดิ่ง
เมื่อต้องลมเสียงกังวาน ส่วนกระพองเทพอนูจรทั้ง ๓๒ นั่งบนบัลลังก์ในกระพองลดหลั่นประกอบด้วย
งายาว ๕๐ โยชน์ ๗ กิ่ง แต่ละกิ่งมีสระโบกขรณี ๗ สระ แต่ละสระโบกขรณี มีดอกบัว ๗ กอ ในกอ
หนึ่งๆ มีดอกบัว ๗ ดอก ในแต่ละดอกมี ๗ กลีบ ในแต่ละกลีบมีเทพธิดา ๗ องค์พ้อนรำโดยรอบ
นอกจากนี้ยังมีเวchyันตราขรถเป็นราชพาหนะในการต่อกรอสูร (มีมาตลีเทพบุตรเป็นเทพสารถิ) ซึ่ง
ปรากฏบรรยายตามคัมภีร์โดยย่อว่า “...มีหงอนอันสำเร็จด้วยทองชมพูท ุชิตช่วงดุจดวงตะวัน
ประดับตกแต่งประกายวิจิตรดังทองคำ...มีรูปดวงจันทร์ ข้าง โค ม้า กิณนร เสือโคร่ง...ทำด้วยทองคำ
มีรูปนกโพนินอยู่ รูปมฤคาทำด้วยแก้วไพฑูรย์...เทพบุตรได้เทียมอศวราชผิวกายคล้ายทองคำ มีพลัง
เช่นช้างหนุมันพันเชือก ประดับบอกคือข้ายทองคำมีพู่ห้อย ๒ ข้าง วิ่งด้วยเสียงรวดเร็วไม่ติดขัด”^{๒๘)}

ส่วนภรรยาทั้ง ๓ ที่ร่วมประกอบกุศลกรรมได้จุติเป็นชายาพร้อมทิพยสมบัติแห่งตนที่ได้
บำเพ็ญไว้ในทิศทั้ง ๔ ยกเว้นนางสุชาดา^{๒๙)} คือ ทิศเหนือของสุทิสสนมหานคร มีสวนนันทวันและ
จุลนันทวัน ภายในมีสระโบกขรณีและหินลาดชื่อสุนันทา และจุลสุนันทา (เป็นสถานที่ยินดีเพลินใจ
ของเหล่าเทพบุตรเทพธิดาที่มีบุพนิมิตจะต้องจุติให้คลายความโศกเศร้า สัมมรณะภัย), ทิศตะวันออกมี
สวนจิตรลดาวัน และจุลจิตรลดาวัน ประกอบด้วยเถาเลื้อยและดอกอชิวาตสีบาน ๑ ครั้งในรอบพันปี
เป็นที่รื่นรมย์ของเทวดา(ข้างในเป็นน้ำทิพย์ใช้ทำสุรา) มีสระใหญ่ชื่อสระจิตราโบกขรณี และจุลจิตรา
โบกขรณี มีหินลาดชื่อจิตรา(จุลจิตรา), ทิศตะวันตกมีอุทยานชื่อมัสกวัน และบุณทริกวัน ในบุณทริกวัน
โนทยานนั้นมีต้นปาริฉัตตกะแลเครื่องเล่น และสุดท้ายทางทิศใต้มีสวนชื่อปารุสกันวัน หรือรุสวัน
ปรากฏต้นปารุสกะหรือต้นมะปรางจำนวนมาก มีสระโบกขรณี และหินลาดชื่อ ภัทรา (หรือสุภัทรา
โบกขรณี)^{๓๐)} นอกจากนี้ยังมีธิดาทั้ง ๔ องค์ คือ นางอาสา นางศรัทธา นางสิรี นางหิริ ซึ่งปรากฏ

^{๒๗)} ชุ.ชา.ทุก.อ. (ไทย) ๓/๔/๔๘๔.

^{๒๘)} ชุ.ชา.อสีติ. (ไทย) ๒๘/๒๗๕-๒๗๗/๑๓๑.

^{๒๙)} ชุ.ชา.เอกก.อ. (ไทย) ๑/๓๑/๒๘๔-๒๘๘.

^{๓๐)} อ้างใน วัชพนีย เสนาะล้ำ, “คติความเชื่อเรื่องพระอินทร์ในศิลปกรรมแบบเขมรในประเทศไทย”,
หน้า ๓๑. อธิบายว่ามี ๖ อุทยาน อันได้แก่ นันทวัน ทิศตะวันออก, มรุสกันวัน ทิศใต้, จิตรดาวัน ทิศตะวันตก, ลักกวัน

บทบาทในการวินิจฉัยปัญหาแสดงความเที่ยงธรรมของพระอินทร์ และมีเมืองบริวารที่กระจายในทิศทั้ง ๔ ทิศละ ๘ เมือง รวม ๓๒ เมือง ซึ่งมีเทวบุตร ๓๒ องค์ปกครอง^{๓๑} โดยมีพุทธสถานสำคัญคือ พระเจดีย์จุฬามณี ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้บนนครที่บรรจุพระเกศาเจ้าชายสิทธัตถะเมื่อครั้งมหาภิเนษกรรม และพระเชี้ยวแก้วเบื้องขวาจากมวยผมโศกพราหมณ์ประดิษฐานไว้

๒.๒.๓ รูปลักษณะพระอินทร์

ในอรรถกถาอธิบายความว่าพระอินทร์มีรูปร่างสูง ๓ ศอก พระวรกายเปล่งรัศมีสีเขียว ลักษณะงดงามดังเทพบุตรทั่วไปอ้อมเอิบด้วยการดำรงอยู่ในศีล อายุกลับ ๑,๐๐๐ ปีทิพย์ ซึ่งในอรรถกถาวิมานวัตถุกล่าวว่า เป็นอากาศัญญูเทวดา ๑ ในเทวดา ๓ ประเภท แต่มีทิพยฐานะที่สูงกว่าเทวดาทั่วไปในฐานะทั้ง ๑๐ ประการ คือ อายุทิพย์ วรรณทิพย์ ยศทิพย์ สุขทิพย์ อธิปไตยทิพย์ รูปทิพย์ เสียงทิพย์ กลิ่นทิพย์ รสทิพย์ โผฏฐัพพทิพย์^{๓๒} แต่เมื่อสิ้นบุญก็ต้องจุติ และมีผู้อื่นเกิดเป็นท้าวสักกะใหม่ทดแทน แม้วาระพระอินทร์ที่เปลี่ยนไปเรื่อยๆ แต่ละองค์ก็ยังคงมีคุณสมบัติเหมือนกันราวกับเป็นเทพองค์เดียวกันไม่สามารถจำแนกออกได้ ดังปรากฏยืนยันในเหตุการณ์สักกบัณฑิตว่าเมื่อครั้งที่ถูก

ทิศเหนือ โดยมีอุทยาน มหาวัน ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ และ *บุณฑริกวัน(ปุนทริกะ)* ใกล้กับมหาวันซึ่งเป็นที่สำราญของพระอินทร์โดยเฉพาะ

^{๓๑} ชัยชาญ จารุกัลส, “การศึกษารูปแบบ และคติความเชื่อในจิตรกรรมฝาผนังของหอไตรวัดระฆัง”, สารนิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๘), หน้า ๒. รูปแบบการปกครองใหม่นี้ ถูกปรับเปลี่ยนจากแนวคิดพระอินทร์ที่สนับสนุนการปกครองแบบสิทธิ์ขาดในระบอบวรรณของศาสนาพราหมณ์ ความสัมพันธ์แบบนาย-ทาสในสังคมอินเดีย มาสู่รูปแบบสหพันธนครรัฐที่ต่อต้านระบบชนชั้น เปลี่ยนเป็นความสัมพันธ์ในรูปแบบมิตรสหาย-บ้านพี่เมืองน้อง อันมีเทพอนุจทั้ง ๓๒ เป็นสัญลักษณ์ และมีพระอินทร์ซึ่งเป็นรัฐขนาดใหญ่มีความสำคัญเป็นศูนย์กลางการปกครอง

^{๓๒} พุ.วิ.อ. (ไทย) ๑/๑๐-๒๐, สงคท. (ไทย) ๑/๕๖. จำแนกเทวดา ๓ ประเภท ได้แก่ ๑) *ภุมมัญญูเทวดา* เป็นเทวดาที่มีวิมานอาศัยอยู่ตามสถานที่ต่างๆ เช่น ภูเขา แม่น้ำ ใต้ดิน เจดีย์ ชุมประตู่ เป็นต้น, ๒) *รุกขัญญูเทวดา* คือเทวดาที่มีวิมานบนต้นไม้ แบ่งเป็น *รุกขทวิวิมาน* คือ วิมานตั้งบนยอดไม้ และ*สาขัญญูทวิวิมาน* วิมานที่ตั้งบนสาขาของต้นไม้ทั่วไป และ ๓) *อากาศัญญูเทวดา* คือ เทวดาที่มีวิมานเป็นที่อยู่ตน ภายในภายนอกประดับด้วยรัตนะ ๒-๗ อย่างตามกุศลกรรม ลอยในอากาศหมุนเวียนรอบเขาสิเนรุเป็นนิจ เช่น พระอาทิตย์ พระจันทร์ ดวงดาว เป็นต้น ในขณะที่คัมภีร์อิทธิธรรม จัดเทวดา ๓ จำพวก แบ่งเป็น ๑) *สมมติเทวดา* คือ เทวดาโดยสมมติ เช่น พระราชา, ๒) *อุปบัติเทวดา* คือ เทวดาโดยอุบัติ เช่น พระอินทร์ และเทวดาในกามาวจรภูมิ, ๓) *วิสุทธิเทวดา* เทวดาโดยความบริสุทธิ์ คือ พระอรหันต์ ดูรายละเอียดใน อภิ.วิ. (ไทย) ๒/๑๐๒๑/๖๖๙.

มรณภัยคุกคามมีดำริไปเฝ้าพุลลคามปัญหาพระพุทเจ้า เมื่อได้รับพุทพยากรณ์พระองค์พร้อมเทวดา
บริวารทั้งแปดหมื่นต่างบรรลู่โสดาปัตติผลกลับมาจุติใหม่ในอัทภาพเดิมเป็นท้าวสักกะหนุ่มอีกครั้ง^{๓๓}

๒.๒.๔ ลักษณะพระอินทร์ในพุทธศาสนา

คุณลักษณะพระอินทร์ในทางพุทธศาสนาแตกต่างจากลัทธิพราหมณ์ พิจารณาได้เบื้องต้น
จากสมณานาม ที่มีการนิยามโดยพระพุทเจ้าตรัสถึงพระนามท้าวสักกะกับพระเจ้าลิจฉวีมหาลีในแต่
ละนามที่แสดงนัยคุณความดีที่เคยกระทำแล้วในอดีต ดังนี้^{๓๔}

- ๑) ครั้งเป็นมนุษย์ท้าวสักกะเป็นมาณพชื่อว่า มหะ จึงมีนามว่า *ท้าวมฆวา*
- ๒) ครั้งเป็นมนุษย์ได้ให้ทานมาก่อน ฉะนั้นจึงมีนามว่า *ปุนินทะ*
- ๓) ครั้งเป็นมนุษย์ได้ให้ทานโดยเคารพ ฉะนั้นจึงมีนามว่า *ท้าวสักกะ*
- ๔) ครั้งเป็นมนุษย์ได้ให้ที่พักอาศัย ฉะนั้นจึงมีนามว่า *ท้าววาสะ*
- ๕) ท้าวสักกะคิดเนื้อความได้ตั้งพันโดยครู่เดียว ฉะนั้นจึงมีนามว่า *ท้าวสหสณัน*
- ๖) ท้าวสักกะมีนางอสุรกายญานามว่าสุชาเป็นปชาบดี ฉะนั้นจึงมีนามว่า *ท้าว*

สุขัมบดี

- ๗) ท้าวสักกะครองราชย์สมบัติความเป็นใหญ่แห่งเทพดาวดึงส์ ฉะนั้น จึงมีนามว่า

เทวานมินทะ^{๓๕}

^{๓๓} ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๖/๒๐๘-๒๐๙. ในเรื่องการจุติใหม่ของพระอินทร์องค์ปัจจุบัน ณ ถ้ำอินทสาล กรุง
ราชคฤห์ หลังรับการตรัสแสดงปัญหาจากพระพุทเจ้า พระองค์ได้ดวงตาเห็นธรรมบรรลู่โสดาบัน จุติจากความเป็น
พระอินทร์แก่เกิดเป็นท้าวสักกะหนุ่มซึ่งมีแต่พระองค์และพุทเจ้าเท่านั้นที่ทรงทราบได้

^{๓๔} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๕๗/๓๗๕, วิ.ม.อ.(บาลี) ๔/๒๕๘/๒๗๖.

^{๓๕} ในคัมภีร์ *อภิธานวรรณนา*, คาลาที่ ๑๘-๒๑, หน้า ๔๖-๔๙. ประพันธ์โดย พระมหาสมปอง มุทิโต
สรุปคำไวพจน์ที่ให้ความหมายถึงพระอินทร์ เพิ่มจากคัมภีร์ ๗ ความหมายข้างต้น ไว้อีก ๑๓ ลักษณะ ได้แก่ ๑)
เทวราช-ท้าวเทวราช พระราชาของเทวดา ชื่อว่า เทวราช ๒) วชิรปาณิ-ท้าววชิรปาณิ ผู้มีอาวุธในมือ ชื่อว่า วชิร
ปาณิ ๓) มหินท-ท้าวมหินท, ผู้เป็นจอมเทพ, จอมเทพผู้ประเสริฐ, ผู้ที่เหล่าเทวดาบูชา, ผู้เป็นราชาของเทวดา
จำนวนมาก หรือผู้ที่เทวดาพากันบูชา หรือพระอินทร์ผู้ประเสริฐ ชื่อว่า มหินท ๔) วชิราวุธ-วชิรายุธ-ท้าววชิราวุธ, ผู้
มีวิเชียรเป็นอาวุธ ชื่อว่า วชิราวุธ และ วชิรายุธ ๕) ตติวาธิภู ท้าวตติวาธิภู ผู้ครอบครองโลกสวรรค์ทั้งสอง (คือ เท
วโลกและวิมานอสูร) ๖) สุรนาถ-ท้าวสุรนาถ ผู้เป็นที่พึ่งของเทวดา ชื่อว่า สุรนาถ ๗) ภูตปติ-ท้าวภูตปติ ผู้ปกครอง
สัตว์โลก ๘) โกสิย-ท้าวโกสิย ผู้มีคลังสมบัติชื่อว่า โกสิยะ, เพราะพระอินทร์เป็นโกสิยโคตรจึงชื่อว่าโกสิยะ ๙-๑๐)
อินท-เทวานมินท-พระอินทร์-ท้าวเทวานมินท, ผู้เป็นจอมเทพ, ท้าวสักกะเป็นพระราชาปกครองเทวดาชั้นดาวดึงส์
เรียกว่า เทวานมินท ๑๑) วตฺรภู-ท้าววตฺรภู ผู้ปกครองวตฺรอสูร จึงชื่อว่า วตฺรภู ๑๒) ปากสาสน-ท้าวปากสาสน,
พี่ชายของวตฺรอสูร ชื่อว่า ปากะ, ผู้สั่งสอนและฝึกปากะอสูรพี่ชายของวตฺรอสูร ชื่อว่า ปากสาสนะ ๑๓) วิโทษ-ท้าว
วิโทษ, ผู้แผ่อำนาจ ชื่อว่า วิโทษ

สำหรับความหมายที่ ๕) คือ *ท้าวสหสณัน* ซึ่งเป็นสมญานามที่พระพุทธเจ้าตรัสแสดง^{๓๖} ทรงคิดเนื้อความได้ตั้งพันโดยครู่เดียว ทางผู้ค้นคว้าขอขยายความข้อนี้เพราะเห็นว่าเป็นคุณลักษณะพิเศษของผู้มีปฏิภาณไหวพริบเกี่ยวข้องกับการแสดงออกในฐานะผู้คลี่คลายปัญหาทางจริยธรรมในบทที่ ๓ ซึ่งจากคัมภีร์ชั้นฎีกามาลย์สูตรขยายความข้อนี้ไว้ว่า “...องค์สมเด็จพระราชา ผู้ประเสริฐในพิภพ ดาวดึงส์สวรรค์ จึงตรัสบอกนามชื่อ สหสสนนต์โต นั้นว่า ในกาลประมาณครู่หนึ่งเท่านั้น โยมพิจารณาเห็นเหตุการณ์ประมาณพันหนึ่งจึงได้ชื่อว่า สหสสนนต์โต พระมัลล-ขอถวายพระพร การที่บพิตรพระราชสมภารทรงเล็งเห็นเหตุการณ์พันหนึ่งโดยครู่หนึ่งนั้น จะมีบังเกิดดวงพระเนตรพันหนึ่งฤาประการไร พระอินทร์-ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้เจริญเหตุ พันหนึ่งซึ่งโยมรู้เห็นนั้น จะได้เกิดมีเนตรพันหนึ่งปรากฏขึ้นมาด้วยหาได้ นัยเนตรของโยมก็มีอยู่คู่หนึ่งเท่านั้น...”^{๓๗}

ทั้งนี้มีอรรถาธิบายกล่าวถึงพระอินทร์ว่าทรงมีปรีชาสามารถด้านปัญญาเมื่อจะชี้แนะแก้ไขทางออกปัญหาให้แก่เหล่าเทวดาและมนุษย์ ในการเป็นผู้ตัดสินคดีความ หรือเป็นที่ปรึกษาคลี่คลายสถานการณ์จากปัญหาทางจริยธรรมที่เกินความสามารถของท้าวจุลโลกบาลทั้ง ๔ เช่น เหตุการณ์พระนางโรหิณีที่ในอดีตชาติได้ประกอบกุศลทานสร้างศาลถวายพระภิกษุด้วยศรัทธา และได้ฟังธรรมจนบรรลุนิพพานไปจุติยังสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ระหว่างเขตแดนวิมานเทพบุตรทั้ง ๔ เพราะเหตุที่นางมีรูปร่างงดงาม เทพบุตรจึงเกิดจิตสมครรักใคร่ไม่สามารถตัดสินความว่าควรคู่ควรกับใคร พระอินทร์ได้ทรงออกอุบายไต่ถามเทพบุตรทั้ง ๔ ว่ารู้สึกเช่นไร ได้รับคำตอบว่า เทพบุตรองค์ที่ ๑-จิตเหมือนกับกลองในคราวสงครามไม่สามารถสงบลงได้, เทพบุตรองค์ที่ ๒-จิตเหมือนแม่น้ำที่ตกจากภูเขา, เทพบุตรองค์ที่ ๓-ตาทั้ง ๒ ของตนถลนออกเหมือนตาปู, เทพบุตรองค์ที่ ๔-เหมือนธงที่โบกสะบัดบนเจดีย์ไม่สามารถนิ่งได้ พระอินทร์ได้ตอบกับเทพบุตรทั้ง ๔ ว่าจิตของพวกท่านยังพอมได้ แต่เราเมื่อไม่ได้นางจักต้องตาย เหตุนี้เทพบุตรทั้ง ๔ จำยอมยกนางให้ ซึ่งเป็นไหวพริบที่จะมิให้เกิดการวิวาท^{๓๘}

นอกจากนี้ยังปรากฏเหตุการณ์ที่พระโมคคัลลานะต้องการทดสอบความสามารถด้านปัญญาของพระอินทร์^{๓๙} ในพระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๒ จุฬัตตมหาสังขยสูตร ภายหลังจากที่พระองค์เสด็จเข้าเฝ้าทูลถามปัญหาหลักปฏิบัติของพระภิกษุว่าควรปฏิบัติอย่างไรจึงได้ชื่อว่าเป็นผู้น้อมไปในธรรมอันเป็นที่สิ้นไปแห่งตัณหา ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงวิสัชนาว่าด้วยการไม่ยึดมั่นถือมั่นในสิ่งใดๆ แม้แต่ธรรมทั้งปวง ต่อมาพระโมคคัลลานะได้ติดตามไปไต่ถามเพื่อทดสอบยังเทวโลกว่าจะทรงเข้าใจเพียงไร แม้ใน

^{๓๖} สุชีพ ปุญญานุภาพ, *ประวัติศาสตร์ศาสนา*, หน้า ๓๐๕. กล่าวว่า เทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์ที่มีปรากฏในคัมภีร์ที่พระพุทธเจ้าตรัสถึงมี ๗ องค์ ซึ่งเป็นเทพเจ้าที่นิยมอ่อนน้อมกันในยุคสมัยนั้น ได้แก่ ๑) พระอินทร์, ๒) พระจันทร์ (โลมา), ๓) พระวรุณ, ๔) พระอิศวร, ๕) พระประชาบดี, ๖) พระพรหม ๗) พระมหินทร์

^{๓๗} อุดม รุ่งเรืองศรี, *เทวดาพระเวท*, (เชียงใหม่: ไม่ปรากฏสำนักพิมพ์, ๒๕๓๕), หน้า ๖๑.

^{๓๘} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๑๗๔/๒๘๔-๒๘๖.

^{๓๙} ผศ. ดร. มนตรี สิริโรจนานันท์, “พระอินทร์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท”, หน้า ๔๖.

ตอนแรกพระองค์จะทรงผลัดผ่อนว่ามีภาระกิจมากทั้งหน้าที่ส่วนตัวและในฐานะหัวหน้าเหล่าเทวดา โดยได้แต่พาพระเถระที่ยาวมทิพยสมบัติ เช่น เวชยันตปราสาทจนพระโมคคัลลานะบันดาลอิทธาภิสังขารใช้น้ำหัวแม่เท้ากดยอดปราสาทให้สั่นสะเทือน เพื่อให้พระองค์เกิดความสังเวชไม่ตั้งในความประมาท เมื่อการณเป็นดังนี้ด้วยปัญญาของพระอินทร์จึงได้อธิบายธรรมที่ได้สดับแล้วแก่พระเถระแสดงถึงความเข้าใจอย่างลึกซึ้งครบถ้วนชัดเจนในทุกประเด็น^{๔๐} แม้จะได้ฟังเพียงครั้งเดียวก็ตาม และอาจเป็นด้วยปัญญาไหวพริบเหล่านี้จึงทำให้พระอินทร์สามารถปกครองคณะเทพทั้ง ๖๐ ซึ่งกล่าวในมหาสมยสูตรว่า เป็นเหล่าเทวดาที่มาเฝ้าฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าจนได้บรรลุธรรมมาภิสมัย โดยแบ่งเป็นหลายคณะ แต่ละคณะมีหัวหน้าประจำคณะนั้นๆ เช่น คณะจันทเทพบุตร สุริยเทพบุตร ปฐพีเทพ อาโปเทพ เตโชเทพ วาโยเทพฯ ซึ่งพระองค์จึงตำแหน่งผู้นำสูงสุดเหล่าเทวดาทั้ง ๖๐ นี้ไว้ทั้งสิ้น^{๔๑}

ทั้งนี้ ความหมายของพระอินทร์ในคัมภีร์พระสุตตันปิฎก ยังถูกนำไปอธิบายในความหมายที่กว้างขึ้นสำหรับยกย่องผู้เป็นใหญ่หรือผู้นำหมู่คณะ เช่น *สกุโก เทวานมินโท ท้าวสักกะ จอมเทพ เวปจิตติ อสุรินโท ท้าวเวปจิตติ จอมอสูร*^{๔๒} (ซึ่งหากนำไปผสมกับคำอื่นก็แปลว่าเป็นใหญ่แก่สิ่งนั้น เช่น สุระ และ อินทร์ เป็น สุรินทร์ แปลว่า ใหญ่ในสุระ) แต่ในความหมายอย่างสามัญจะหมายถึง เทวราชา ผู้ปกครองสวรรค์ชั้นจาตุกมหาราชิกและชั้นดาวดึงส์ตั้งอยู่บนยอดเขาสิเนรุ ประกอบด้วยคณะเทพปกครอง ๓๓ พระองค์^{๔๓} ซึ่งในปญญกิริยาวัตถุสูตร ทานวรรค อธิบายความเพิ่มเติมว่าเหตุที่พระอินทร์ทรงก้าวล่วงกว่าเหล่าเทวดาทั้งหลายโดยฐานะทั้ง ๑๐ ประการ ก็เนื่องด้วยวิบากกุศลที่ได้กระทำบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วย *ทาน และศีล* เป็นอดิเรก^{๔๔}

^{๔๐} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๙๐-๓๙๕/๔๒๐-๔๒๗.

^{๔๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๔๐/๒๖๗-๒๗๐. เทวดาที่ปรากฏรายชื่อในมหาสมยสูตร ๖๐ อันประกอบด้วย อาโป, ปฐวี, เตโช, วาโย, วรุณะ, วารุณะ, โสมะ, ยสสะ, เวณชู, สหสิ, อสมะ, ยมะ, วาตวาลก, อัมพวาลก, อุณหวาลก, สหฤ, อริฏฐกะ, โรชะ, สหธรรม, อัจจุตะ, อนะชกะ, สุเลยะ, ฐิจิระ, วาสวเนลี, มันทพาลก, สมานะ, มหาสมานะ, มานุสะ, มานุสุตตะ, ชิตทาปทุลิกะ, มโนปทุลิกะ, หริ, โลหิตวาสิ, ปารคะ, มหาปารคะ, สุกกะ, กรุมหะ, อรุณะ, เวฆนสะ, โอทาคคัยหะ, วิจักขณะ, สทามัตตะ, ทารคชะ, มิสสะกะ, ปุชุนนเทวบุตร, เขมิยะ, กัฏฐกะ, ลัมพิตกะ, ลามเสฏฐะ, โชตินามะ, อาสา เป็นต้น ซึ่งที่มาของชื่อคณะเทวดาบางกลุ่ม เช่น อาโป, ปฐวี, เตโช, วาโยฯ ซึ่งมีอรรถาธิบายเพิ่มเติมว่าเกิดจากบุพกรรมที่สร้างไว้ คือการเจริญกุศลธิดา ดิน น้ำ ลม ไฟ แต่ยังไม่บรรลุญาณ

^{๔๒} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๕๐/๓๖๔-๓๖๖.

^{๔๓} จากเทพอนุจรจำนวน ๓๒ องค์ ผู้วิจัยได้รวบรวมเทพที่สำคัญที่ปรากฏในนิบาตชาดก ๕ องค์ ได้แก่ วิสสุกรรมเทพบุตร(ช่าง), ปัญจสิขเทพบุตร(นักดนตรี), มาตลีเทพบุตร(สารถิ), สุริยเทพบุตร, จันทเทพบุตร และยังมีเทวราชาที่ปรากฏในธัชคสูตรเป็นที่ปรึกษางานปกครองในเทวสภาอีก ๓ องค์ คือ ท้าวขบชาติ ท้าววุฒเทวราช และ ท้าวอีสานเทวราช

^{๔๔} อง.สตตก-อฏฐก-นวก. (ไทย) ๒๓/๓๖/๒๙๔-๒๙๖.

จากเนื้อหาที่นำเสนอนี้เป็นลักษณะเบื้องต้นของพระอินทร์ที่ศึกษาจากคัมภีร์พุทธศาสนา อันเป็นความเข้าใจพื้นฐานที่จะได้นำไปต่อยอดเพื่อพิจารณาถึงคุณลักษณะ, คุณธรรม และ คุณประโยชน์ของพระอินทร์ในแง่ที่เกี่ยวข้องกับบทบาทซึ่งสะท้อนจากเนื้อหาในทานชาดกทั้ง ๒๑ เรื่องในบทวิเคราะห์ที่จะนำเสนอถัดไป

๒.๓ รูปพระอินทร์ทั้งสองศาสนา

จากที่ผู้ศึกษาได้ทำการรวบรวมข้อมูลพระอินทร์ทั้งสองศาสนานี้ เพื่อให้เห็นถึงวิวัฒนาการ ทั้งที่เกี่ยวกับจุดกำเนิด ที่มา หน้าที่และลักษณะพฤติกรรม ตลอดจนคติความเชื่อต่างๆ ซึ่งประมวลได้ว่าพระอินทร์ในบริบททั้ง ๒ ศาสนานี้ มีทั้งความสอดคล้องและแตกต่างกันหลายประการ (ในภาคผนวก ตาราง ข สรุปเปรียบเทียบความแตกต่างระหว่างพระอินทร์ทั้ง ๒ ศาสนา) โดยพระอินทร์ตามคติพราหมณ์มีบทบาทความสำคัญที่เปลี่ยนแปลงไปในแต่ละยุคสมัยทั้งรุ่งเรืองและตกต่ำ โดยเฉพาะในช่วงแรกที่ยังให้ความสำคัญกับพระเวท พระอินทร์มีเทวานุภาพเต็มเปี่ยมถูกยกย่องสรรเสริญทั้งด้านความประพุดิและอิทธิปาฏิหาริย์ ซึ่งถูกสรรสร้างเพื่อเพิ่มระดับความน่าเชื่อถือเคารพยำเกรงให้แก่ศาสนิกชน สะท้อนอัตลักษณ์ที่เอื้อประโยชน์แก่วรรณะพราหมณ์และกษัตริย์ พิจารณาได้จาก การที่ความจำเป็นที่จะต้องดำรงฐานะกษัตริย์ผ่านการทำพิธีบูชาัญที่เรียกว่า อัศวเมธ ๑๐๐ ครั้ง ตีความได้ว่ามีวัตถุประสงค์ในแง่ประโยชน์ด้านการปกครองที่ต้องการอ้างสิทธิ์ความชอบธรรมผ่านคติ สมมุติเทวราช หรืออำนาจทิพยภาวะในการปกครองบ้านเมืองของกษัตริย์ ในขณะที่การเช่นสรวงบูชา จำเป็นต้องมีวรรณะพราหมณ์เป็นสื่อกลางผู้ประกอบมนต์พิธีเท่านั้น แต่เมื่อผ่านยุคสมัยต่อมาได้ถูก ลดทอนอำนาจบทบาทลงเพื่อปรับเปลี่ยนองค์ประกอบทางศาสนาเสียใหม่ให้อยู่รอดจากการรุกราน จากศาสนาอื่น โดยการปรับบทบาทเพื่อเข้าแทนที่ของเทพเจ้าผู้ยิ่งใหญ่ทั้งสามนี้มีวัตถุประสงค์เป็นไป เพื่อให้ศาสนาได้กลับมารับความนิยมจากสาวกใหม่อีกครั้งโดยเฉพาะในยุคมหากาพย์ถึงฮินดูใหม่ หรือ การถูกลดบทบาทเพียงเพื่อชำระภาพความผูกขาดลัทธิการะของวรรณะพราหมณ์ แต่ในบางตำรากล่าวว่าเป็นวิวัฒนาการเพื่อให้ศาสนิกชนเกิดความเข้าใจคุณค่าของชีวิตที่ละเอียดลึกซึ้งมากยิ่งขึ้นกว่าเดิม ที่เป็นเพียงเทพเจ้าตัวแทนสัญลักษณ์ทางธรรมชาติ การสงครามความอยู่รอดเท่านั้น^{๔๔}

ขณะที่พระอินทร์ในพุทธศาสนาถูกตีความเสียใหม่จนกลับมามีบทบาทรุ่งเรืองอีกครั้ง ด้วยเหตุที่พระพุทธเจ้าทรงปฏิเสธที่มาของพระอินทร์ที่ต้องกระทำการบูชาัญฆ่าสัตว์จำนวนมากเพื่อสังเวทชีวิตว่าเป็นเรื่องเปล่าประโยชน์ก่อแต่ความเดือดร้อน ไม่ใช่สาระสำคัญไปสู่ความเป็นพระอินทร์ เช่น ในกฎทนต์สูตร^{๔๕} และทรงอธิบายวิธีบูชาัญเสียใหม่เพื่อเปลี่ยนสภาพความทารุณโหดร้ายอันเกิด

^{๔๔} กรุณา-เรื่องอุไร กุศลาศัย, *ภารตวิทยา*, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพฯ: บริษัทเคล็ดไทย, ๒๕๕๐), หน้า ๒๘๗-๒๘๘.

^{๔๕} ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน ที.สี. (ไทย) ๙/๓๒๓-๓๕๘/๑๒๕-๑๕๐.

จากความรู้ และประสงค์ต่อสักการะของพวกพราหมณ์ โดยไม่ต้องอาศัยการฆ่าเปียดเบียนใดๆ เป็นการอธิบายรูปแบบใหม่ที่ต่างจากคติพราหมณ์ด้วยยัญทั้ง ๕^{๔๗} (หรือ ราชสังคหวัตถุ ซึ่งจะนำเสนอใน บทวิเคราะห์ที่ ๔) รวมถึงที่มาของพระอินทร์ก็จำต้องผ่านขั้นตอนพิสูจน์คุณค่าเชิงประจักษ์ การปฏิบัติคุณธรรมตามหลักวัตรบพ ๗ และคุณธรรมรองต่างๆ ซึ่งแม้สำเร็จประโยชน์เป็นพระอินทร์แล้ว ก็ยังต้องบำเพ็ญคุณสมบัติเหล่านี้อย่างต่อเนื่อง โดยผู้วิจัยได้รวบรวมเรื่องราวพระอินทร์จากนิทานชาดกทั้ง ๒๑ เรื่อง สามารถสรุปคุณลักษณะในฐานะต่างๆ ที่สำคัญ ๔ ด้าน ได้แก่ พุทธมามกะผู้นำศรัทธา ผู้อุปถัมภ์ปกป้องพุทธศาสนา ผู้พิทักษ์รักษาผู้ประพடுத்தธรรม และผู้วินิจฉัยแก้ไขปัญหาทางจริยธรรม ซึ่งถือเป็นการเปลี่ยนผ่านแนวคิดเทวราชจากการวิงวอนเช่นสรวงยัญบูชา มาสู่หลักจริยธรรมทางพุทธศาสนาอันเป็นเหตุเป็นผล เกี่ยวกับการปฏิบัติหน้าที่ ความพากเพียรอุทิศตน บำเพ็ญคุณความดีที่ริเริ่มจากตนเองจนสำเร็จประโยชน์ เพื่อแผ่และเป็นแบบอย่างสู่ผู้อื่นตามเนื้อหาที่ศึกษาในเรื่องเล่าบทถัดไป

^{๔๗} ผศ. ดร. มนตรี สิริโรจนานันท์, “พระอินทร์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท”, หน้า ๕๐.

บทที่ ๓

เรื่องเล่าพระอินทร์ในนิทานชาดก

ในบทที่ ๓ นี้ผู้วิจัยจักนำเสนอแนวคิดพระอินทร์ที่ปรากฏบทบาทในนิทานชาดก ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งในพระสูตรต้นตอปิฎกคัมภีร์สำคัญทางพุทธศาสนาเถรวาท (รายละเอียดเกี่ยวกับชาดกในภาคผนวกท้ายบท) พัฒนาการแนวคิดของพระอินทร์ที่สัมพันธ์กับบริบททางพระพุทธศาสนาทั้งในฐานะพระโพธิสัตว์แสดงการเสวยพระชาติบำเพ็ญบารมี และบทบาทเทพผู้อุปถัมภ์คุ้มครองปกป้องพระพุทธศาสนา โดยศึกษาจากสารัตถะที่ปรากฏในอัตลักษณ์ของการเสวยพระชาติเป็นพระอินทร์ ๒๑ ชาดก ซึ่งได้ทำการรวบรวม และพยายามสังเขปเนื้อหาจากพระไตรปิฎก และอรรถกถาชาดก^๑ รวมถึงที่ได้มีการขยายความไว้ในคัมภีร์ชั้นรองอื่นๆ ทั้งนี้ผู้วิจัยได้สรุปเนื้อหาสำหรับการแปลจากพระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยปี ๒๕๓๙ (ฉบับเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ) และอรรถกถาที่ประพันธ์โดยพระพุทธโฆสเถระ สำนักแปลฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยปี ๒๕๕๗

๓.๑ เรื่องเล่าพระอินทร์ในฐานะพุทธมามกะผู้นำศรัทธา

๓.๑.๑ เนื้อเรื่องกลาวชาดกโดยสังเขป^๒

กลาวชาดกเป็นชาดกที่เล่าเรื่องการบำเพ็ญทานบารมีของพระโพธิสัตว์ และ แสดงปฐมเหตุกุศลวิบาก คือ วัตถุบท ๗ อันเป็นคุณธรรมจำเพาะของผู้ที่จะดำรงฐานะเทวราชาหรือพระอินทร์ เนื้อหากล่าวถึงจุดกำเนิดของพระอินทร์เมื่อครั้งพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นบุตรตระกูลใหญ่ชื่อหมกุมาร ได้เสียสละตน บำเพ็ญสาธารณกุศล และยังบุคคลอื่นให้ร่วมประกอบกุศลกรรมบริจาคทาน

^๑ อรรถกถาชาดกมีโครงเรื่องที่ชัดเจน ๕ ส่วน ได้แก่ ๑) เหตุการณ์ที่พระพุทธเจ้าตรัสเล่า คือ ปัจจุบันวัตถุ, ๒) เหตุการณ์ในอดีต คือ อดีตวัตถุ, ๓) คำประพันธ์ หรือ คาถา เป็นพุทธพจน์ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก รวมถาธิกาษิตและเทวถาภาษิต, ๔) อรรถธิบายคาถา คือ ไวยากรณ์ เป็นการอธิบายธรรมที่ปรากฏในคาถานั้นๆ เพื่อให้เข้าใจง่าย และ ๕) บทสรุป คือ สโมธาน ชี้ให้เห็นว่าผู้ที่ปรากฏในชาดกเคยทำกรรมที่ไม่ดีมาแล้วอย่างนี้ แม้ชาตินี้ก็ยังทำอยู่ ผลที่ได้คือทำให้ท่านผู้นั้นไม่กล้าทำความผิดซ้ำอีก อ้างใน รศ. ดร. สมิตีพล เนตรนิมิตร, *สหวิทยาการในชาดก*, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: http://www.mcu.ac.th/site/articlecontent_desc.php?article_id=554&articlegroup_id=104, [๙ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๕๕].

^๒ ขุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๓๑/๑๓, ดูรายละเอียดใน ขุ.ชา.เอกก.อ. (ไทย) ๑/๓๑/๒๘๙-๒๙๘.

รักษาศิล สร้างสาธารณประโยชน์สอนให้มีพรหมวิหาร ๔ และเป็นแบบอย่างการเป็นผู้นำทางความคิด ผู้นำศรัทธาชุมชนสู่การปฏิบัติจนสำเร็จประโยชน์จริง ดังเรื่องเล่าโดยสังเขปต่อไปนี้

เมื่อครั้งพระเจ้ามคธราชครองราชสมบัติอยู่ในนครราชคฤห์แคว้นมคธ ในกาลนั้นพระโพธิสัตว์บังเกิดเป็นบุตรตระกูลใหญ่ในบ้านมจลคามชื่อว่ามขุมมาร มขมาณพนั้นเจริญด้วยบุตรและธิดาทั้งหลายได้เป็นทนายบดีรักษาศิล ๕ ประกอบกุศลต่างๆ เช่น กระทำที่ที่ยืนให้น้ำร้อนนมแม่แก่คนทั้งปวง สร้างปะรำ ศาลา ปูอาสนะแผ่นกระดาน ตั้งตม่น้ำดื่ม ต่อมาร่วมกับสหาย ๓๒ คนที่เลื่อมใสตั้งตนอยู่ในศีล ๕ บำเพ็ญสาธารณประโยชน์ ลูกขึ้นแต่เช้ามีดสร้างถนนหนทางปรับแก้ให้เรียบ นำต้นไม้ที่กระทบเพลารถออก ทอดสะพาน ขุดสระโบกขรณี ให้ทนายรักษาศิล ชาวบ้านเกิดศรัทธาตั้งอยู่ในโอวาท ต่อมานายบ้านผู้เสียผลประโยชน์จากพลีค่าสินไหมเพราะชาวบ้านพากันรักษาศิลเล็กตม่นสุรา ไม่กระทำให้ปณณัติบาตจึงโกรธแค้นแกล้งเท็ดทูลพระราชากล่าวตู่ว่า มขมาณพกับสหายเป็นโจรเหี้ยว เช่นฆ่าชาวบ้านจนถูกสั่งจองจำลงโทษให้นอนที่พระลานหลวงเพื่อให้ช้างเหยียบ แต่พระโพธิสัตว์กล่าวโอวาทให้รำพึงถึงศีล เจริญจิตเมตตาแก่นายบ้าน พระราชา ช้าง และร่างกายตน เกิดอาณิสสสังขารทั้งหลายไม่ทำอันตรายหนีทุกเชื้อกไป พระราชารับสั่งตรัสถาม พระโพธิสัตว์ทูลความสัตย์ว่าเกิดด้วยอานาปานสติและเมตตา ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ ไม่ประพฤติดิฉินคาม ไม่กล่าวคำเท็จ ไม่ตม่นน้ำเมา เจริญเมตตาให้ทนายสม่าเสมอ ขุดสระโบกขรณีสร้างศาลานี้เป็นมนต์ เป็นเครื่องป้องกัน เป็นความเจริญ พระราชาทรงเลื่อมใส ทรงยกสมบัติ ช้าง และนายบ้านให้เป็นบริวาร

ครั้นต่อมามขมาณพได้สร้างศาลาใหญ่ในทางสี่แพร่ง มีภรรยา ๓ คน คือ นางสุธรรมา, นางสุจิตรา, นางสุนันทาเลื่อมใสศรัทธาร่วมกับพระโพธิสัตว์ นางสุธรรมาร่วมบริจาคทานสร้างซ่อฟ้าที่ถากเจาะเตรียมการให้แห้งไว้เพื่อประกอบศาลา ได้ตั้งตม่น้ำดื่ม ยาคุและภัต ปูแผ่นกระดานนั่ง ถ่อมศาลาด้วยกำแพง ประกอบประตู เกลี่ยทรายปลูกแถวต้นตาล, ฝ่ายนางสุจิตราสร้างอุทยานและต้นไม้มีดอกผล, ฝ่ายนางสุนันทา สร้างสระโบกขรณิดารดาษด้วยปทุม ๕ สี ยกเว้นแต่นางสุชาดาไม่ได้กระทำการใด พระโพธิสัตว์บำเพ็ญวัตรบ ๗ เป็นนิตยประกอบด้วยการบำรุงมารดา-บิดา กระทำความอ่อนน้อมถ่อมตนแก่ผู้เป็นใหญ่ในตระกูล กล่าววาจาสัตย์ วาจาไม่หยาบ วาจาไม่ส่อเสียด ละความตระหนี่ ครอบงำความโกรธไว้ได้ ซึ่งเป็นลักษณะสัปปุริส

^๓ ดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จันทร์เพ็ญ, ๒๕๕๐), หน้า ๑๒๙. อธิบายความแตกต่างระหว่าง *ทนายบดี* และ *ทนาย* ว่า *ทนายบดี* หมายถึง ผู้ให้ที่เป็นใหญ่ในทานนั้น คือมีอำนาจความเป็นเจ้าของโดยสิทธิ์ขาด ตามปกติจึงเป็นผู้ให้ที่ไม่หวง มีใจที่จะสละอย่างแท้จริงต่างจาก *ทนาย* (ที่เป็นคำความหมายกลางๆ) อาจคลุมความแก่ผู้ให้ หรือให้ตามคำสั่งผู้อื่น ไม่มีอำนาจความเป็นใหญ่ในทาน นอกจากนี้ยังหมายถึง บุคคลที่บริโภคหรือใช้ของตามพหิมิพเป็นไปแก่อัตภาพ แต่เมื่อให้ผู้อื่นจัดให้แต่สิ่งของที่ดี ไม่ตกใต้อำนาจสิ่งของ เป็นนายหรือเป็นใหญ่ทำให้สิ่งของตกอยู่ใต้อำนาจตน

หลังสิ้นชีพบังเกิดเป็นท้าวสักกเทวราชพร้อมหมู่สหายบังเกิดในเทวภพดาวดึงส์ ซึ่งกาลก่อนเคยเป็นที่อยู่เหล่าอสูร ท้าวสักกเทวราชทรงดำริหว่าล่อให้พวกอสูรดื่มสุราแล้วจับพวกที่เมาไว้ที่เท้าโยนลงเชิงเขาสิเนรุ บังเกิดภพอสูรรองรับมีลักษณะคล้ายดาวดึงส์เทวโลก ในภพนั้นมีต้นไม้ตั้งอยู่ชั้วกับชื่อ ต้นจิตตปาตลี (แคฝอย) เหมือนต้นปาริฉัตตะกะของเหล่าเทพ เมื่อต้นจิตตปาตลีบานเหล่าอสูรจึงรู้ว่าไม่ใช่เทวโลก เคื่องแค้นจึงได้ทำการทำรบ ท้าวสักกเทวราชพาทัพนี้ไปสูดมหาสมุทรด้านทิศเหนือ เมื่อเวษยันต์ราชรถ ๑๕๐ โยชน์แล่นไปบนหลังสมุทรด้วยความเร็วหนีเข้าทำลายป่าไม้จ้าว พวกลูกนกครุฑที่อาศัยพลัดตกลงมหาสมุทรถูกมรณภัยคุกคามร้องเสียงขรม ท้าวสักกเทวราชให้มาตลีเทพบุตรชักราชรถกลับเพื่อยอมสละชีวิตให้พวกอสูร ไม่ปรารถนาโยนทุกขภัยของตนไปยังลูกนกครุฑเหล่านี้เสีย

พระมาตลิสารถจึงกลับรถหันหน้ามุ่งเทวโลกโดยหนทางอื่น ฝ่ายพวกอสูรคิดว่า ท้าวสักกเทวราชได้กำลังพลจากจักรวาลอื่นกลับเป็นผู้กลัวต่อมรณภัยพากันหนีกลับไปยังภพอสูร เมื่อท้าวสักกเทวราชเสด็จเข้ายังเทพนคร เวชยันตปราสาทสูงพันโยชน์ชำแรกปฐมพีผุดขึ้นนามว่า เวชยันตะ ลำดับนั้นท้าวสักกเทวราชตั้งอารักขาในที่ ๕ ประการ คือ นาค อารักขาเฉลี่ยงที่ ๑ ครุฑ เฉลี่ยงที่ ๒ กุมภกันท์ เฉลี่ยงที่ ๓ ยักษ์ เฉลี่ยงที่ ๔ แลท้าวมหาราชทั้งสี่ อารักขาเฉลี่ยงที่ ๕ ไปโดยลำดับ แต่นั้นเทพนครและอสูรนครจึงได้ชื่อว่า อยู่ทอประ เมื่อมีใครๆรบไม่ได้ หรือใครๆไม่อาจยึดได้ด้วยกรบ กล่าวคือหากอสูรมีกำลังยกทัพมาเทวดาจะหนีเข้าเทพนครปิดประตู เมื่อใดเทวดามีกำลังพวกอสูรก็หนีเข้าปิดประตูอสูรนครต่างฝ่ายไม่อาจทำอะไรได้

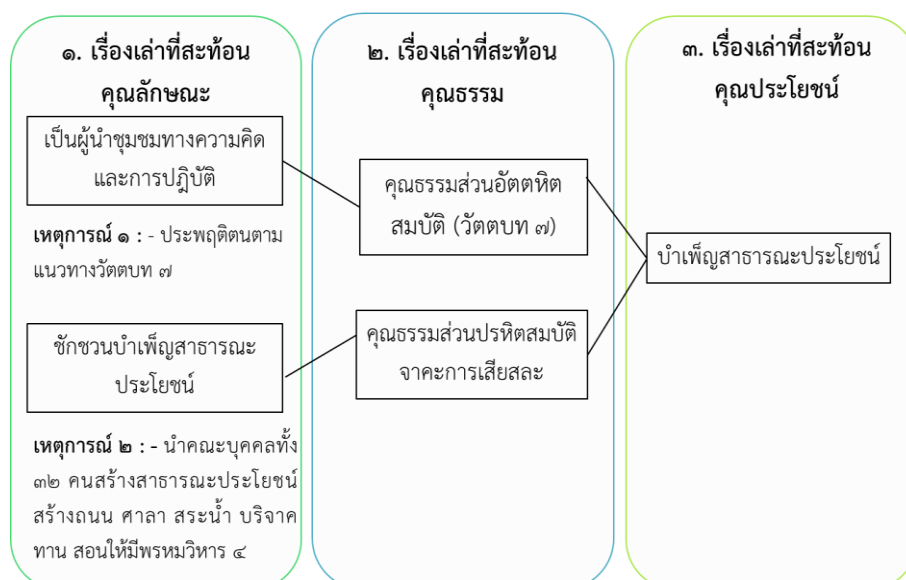
เมื่อท้าวสักกเทวราชตั้งอารักขาเสวยทิพย์สมบัติอยู่ นางสุธรรมาจุติบังเกิดเป็นบาทบริจาริกาพร้อมสุธรรมาเทวสภามีประมาณ ๕๐๐ โยชน์ ซึ่งเป็นที่ประทับบนบัลลังก์ทองขนาดหนึ่งโยชน์ใต้เศวตฉัตรทิพย์เพื่อทรงกระทำกิจที่จะพึงกระทำแก่เทวดาและมนุษย์จากผลวิบากที่นางให้ข้อฟ้า ฝ่ายนางสุจิตราจุติบังเกิดเป็นบาทจาริกาพร้อมจิตรลดาวันอุทยานเพราะผลวิบากการสร้างอุทยาน ฝ่ายนางสุนันทาบังเกิดเป็นบาทจาริกาพร้อมสระโบกขรณีชื่อนันทาเพราะผลการขุดสระโบกขรณี ส่วนนางสุชาดาบังเกิดเป็นนางนงายาทที่ชอกเขาในป่าเพราะไม่ได้สร้างกุศลกรรมไว้ ท้าวสักกเทวราชเสด็จไปที่ชอกเขานั้นพานางมายังเทวโลกแสดงเทพนครนารัณมย์ เทวสภา สวนจิตรลดาวัน และนันทาโบกขรณีได้ประทานโอวาทอนิสงส์การทำบุญกุศล สอนให้นางนงายารักษาศีลนางก็รักษาศีลตั้งแต่นั้น เมื่อล่วง ๒-๓ วันท้าวสักกเทวราชต้องการทดสอบแปลงรูปเป็นปลาอนหงาย นางนงายาสำคัญผิวดาบปลาไว้ เมื่อกระดิกหางนางนงายาจึงปล่อยปลาเป็นเช่นนี้อยู่ ๓ ครั้งท้าวสักกเทวราชตรัสสาธุ

นางนงายาเมื่อจุติจากอัทธภาพมาเกิดในเรือนนายช่างปั้นหม้อนครพาราณสี ท้าวสักกเทวราชเอาแก้ว ๗ ประการคล้ายพิฆเณศบรรจุทุกเต็มยานน้อยแปลงเพศเป็นคนแสร้งว่าจกให้แก่คนผู้รักษาศีลเท่านั้น นางสุชาดาผู้รักษาศีลตลอดชีพได้รับพิฆเณศที่ท้าวสักกเทวราชวางไว้หน้าประตูบ้าน เมื่อจุติจากอัทธภาพนั้นไปเกิดเป็นธิดาจอมอสูรเวบัติติมีรูปร่างงดงามด้วยอนิสงส์แห่งศีล เมื่อเจริญวัยพวกอสูรประชุมกันเพื่อเลือกผู้ควรเป็นสวามี ท้าวสักกเทวราชนิรมิตเพศเป็นอสูรชราเข้าไปที่ประชุมด้วยอำนาจ

ความรักมีในกาลก่อน นางจึงเลือกท้าวสักกะ จากนั้นทรงนำนางมายังเทพนครตั้งเป็นหัวหน้านางละคร ๒๕๐ โกฏิ ดำรงอยู่จนชั่วอายุแล้วเสด็จไปตามกรรม

ตาราง ๓.๑ สรุปเหตุการณ์ที่ทรงแสดง หลักธรรม และสโมทานในกุลาวกชาดก (เรื่องที่ ๑)

ปัจจุบันนิทาน (เหตุที่ทรงแสดง)	สถานที่	หลักธรรม	สโมทาน
ภิกษุหนุ่มสองสหายเดินทางจากเมืองสาวัตถีเพื่อเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ณ พระเชตวัน ระหว่างนั้นเกิดการวิวาทโต้เถียงทำให้ภิกษุรูปหนึ่งที่มีเครื่องกรองน้ำไม่ยอมให้เครื่องกรองน้ำแก่ภิกษุอีกรูปที่เป็นสหาย เมื่อทนความกระหายไม่ได้จึงดื่มน้ำที่ไม่ได้กรองแม้รู้ว่าดื่มน้ำมีตัวสัตว์.	พระเชตวัน มหาวิหาร	จาคะ ความเสียสละ , ความเมตตา, ศีล, กุศลกรรมบท ๑๐, วัตรบท ๗	มัตถัสสารถิเป็นพระอานนท์ ท้าวสักกะเป็นอดีตชาติ พระพุทธเจ้า

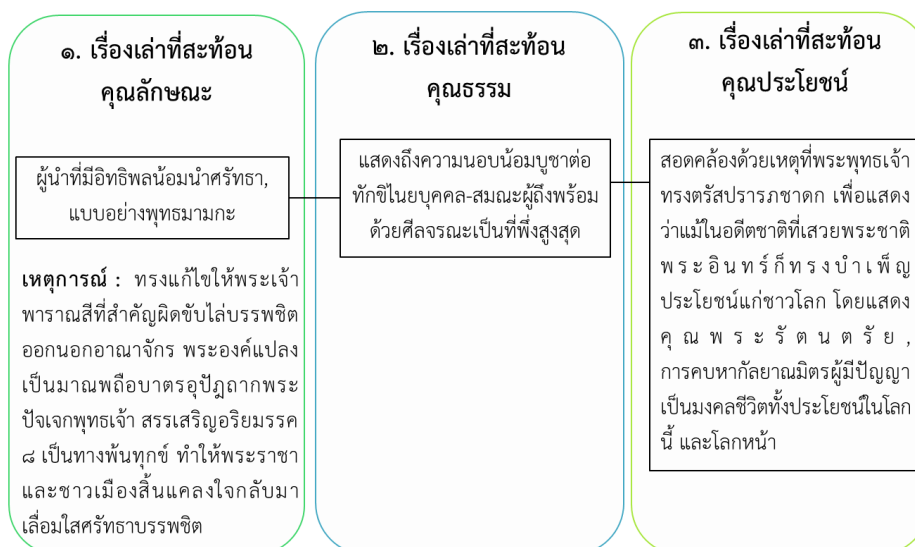
แผนภูมิ ๑ แสดงการเสวยพระชาติพระอินทร์ในกุลาวกชาดกจากกรอบการวิจัย ๓ ด้าน(โดยผู้ศึกษา)

๓.๑.๒ เนื้อเรื่องปัพพชิตวิเทรฐชาดกโดยสังเขป^๔

ปัพพชิตวิเทรฐชาดกเป็นชาดกเล่าเรื่องการบำเพ็ญปัญญาบารมีของพระโพธิสัตว์ แสดงบทบาทพระอินทร์ในการอนุเคราะห์พระเจ้าพาราณสีซึ่งมีมเหสีองค์หนึ่งที่ถูกวิทายธร่ายมนต์เพื่อลวงละเมิด พระราชาสำคัญผิดขับไล่บรรพชิตทั้งหมดออกนอกราชอาณาจักร พระอินทร์แปลงกายเป็นมาณพถือบาตรไปกับพระปัจเจกพุทธเจ้าทำให้พระราชาสิ้นความแคลงใจกลับมานับถือบรรพชิต ดังเรื่องเล่าโดยสังเขป

สมัยพระเจ้าพรหมทัตครองนครพาราณสี พระโพธิสัตว์เป็นท้าวสักกะ มีวิชาธรตนหนึ่งร้ายเวทย์มนต์เข้าไปในห้องมิงขวัญยามเที่ยงคืนเพื่อประพฤติลวงเกินอัศรมหเสี พระนางกราบทูล

^๔ ชุ.ชา.ฉก.ก. (ไทย) ๒๗/๓๙๑/๒๔๘-๒๔๙, ตูรายละเอียดใน ชุ.ชา.ฉก.ก.อ. (ไทย) ๕/๓๙๑/๙๙-๑๐๕.

แผนภูมิ ๒ แสดงการเสวยพระชาติพระอินทร์ในปัพพชิตวิหังกุชาดกจากกรอบการวิจัย ๓ ด้าน(โดยผู้ศึกษา)

๓.๒ เรื่องเล่าพระอินทร์ในฐานะผู้อุปถัมภ์ปกป้องพุทธศาสนา

๓.๒.๑ เนื้อเรื่องมหากัณหาชาดกโดยสังเขป ^๕

มหากัณหาชาดกเป็นชาดกเล่าเรื่องการบำเพ็ญบุญบาปกรรมของพระโพธิสัตว์ เนื้อหากล่าวถึงพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระอินทร์ เมื่อทรงทราบว่ามีมนุษย์ทั้งหลายทำบาปกรรมไม่ไปเกิดในสวรรค์ จึงให้มาตาลีเทพบุตรแปลงเป็นสุนัขดำร่างใหญ่่น่ากลัววิ่งเข้าไปในพระราชวัง ส่วนพระองค์แปลงกายเป็นนายพรานป่าประชาชนหวดกลัววิ่งหนีเข้าพระราชวัง พระราชาตรัสถามเหตุการณ์พรานป่าเฉลยอุบายว่ามนุษย์ไม่ประพฤติธรรม สั่งสอนมนุษย์ให้หันกลับมารักษาศีลประพฤติธรรม ดังเรื่องเล่าโดยสังเขป

เมื่อครั้งพระศาสนาพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า^๖ พระเจ้าอุสสินนรราชเสวยราชในกรุงพาราณสี เมื่อพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้าเปลื้องมหาชนให้พ้นจากเครื่องผูกพันคือกิเลสด้วยจตุราริยสังเทสนา ทำพระนครคือพระนิพพานให้เต็มแล้วเสด็จปรินิพพาน ครั้นกาลล่วงมาพระศาสนาก็เสื่อมภิกษุทั้งหลายเลี้ยงชีพด้วยการแสวงหาไม่สมควร ทำการเกี่ยวข้องกับภิกษุณีจนมีบุตรธิดา, ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสกและพราหมณ์ต่างละธรรมของตนสิ้น พวกมนุษย์ประพฤติอกุศลกรรมบถ ผู้ที่ตายจึงอัดแน่นอยู่ในอบาย เมื่อทำวสัฏฐะไม่เห็นเทวบุตรใหม่ทรงทราบเหตุ ดำริจักทรงอุบายยกย่อง

^๕ ขุ.ชา.ทวาทสก. (ไทย) ๒๗/๔๖๙/๓๘๓-๓๘๕, ดูรายละเอียดใน ขุ.ชา.ทวาทสก.อ. (ไทย) ๖/๔๖๙/๑๒๐-๑๒๗.

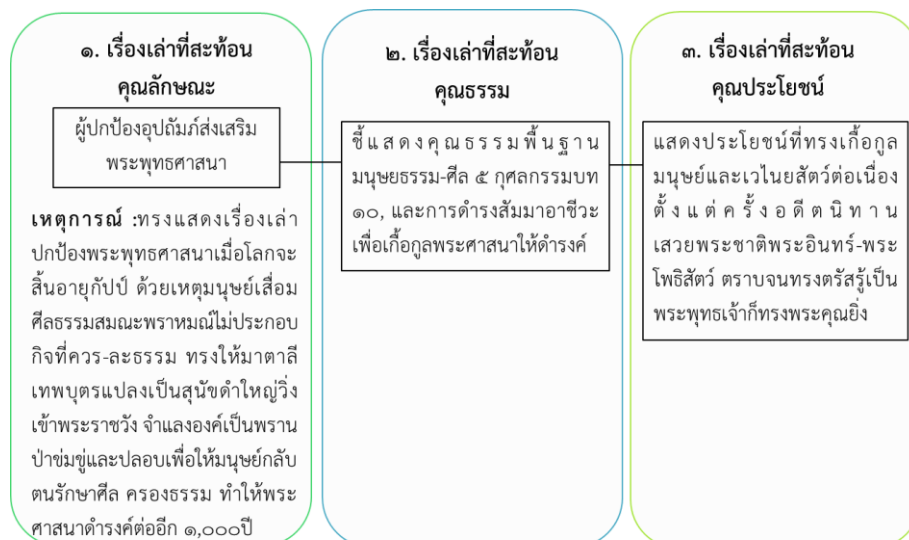
^๖ สมัยช่วงพุทธันดรที่ ๓ ในภัทกัปปัจจุบัน ซึ่งมีพระพุทธเจ้า ๕ พระองค์อุบัติขึ้น คือ พระกกุสันธะ, พระโกนาคมน, พระกัสสปะ, พระโคตมะ และ พระเมตไตรย์ อ้างใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๑.

พระศาสนาที่เสื่อมแล้วให้ถวายเป็นอภัยทาน รับสั่งให้มดลืบทพบุตรแปลงเป็นสุนัขดำใหญ่เท่าอาชาไนย รูปร่างดุร้าย มีเขี้ยวเท่าผลกล้วยรีมีร่อนเป็นไฟรูปพิลึกน่าสะพรึงกลัว ท้าวสักกะแปลงเพศเป็น นายพรานป่าทุ่งห่มผ้าย้อมน้ำฝาดมุ่นผมไว้ข้างหลัง ประดับดอกไม้งดงามถือปลายเชือกที่ผูกสุนัข และธนูใหญ่สายดั่งแก้วประพาฬกวัดแกว่งวชิราวุธด้วยพระนขาเหาะลงยังพระนคร พวกมนุษย์พากันสะดุ้งหวาดกลัวหนีเข้าพระนคร สุนัขจึงไล่มนุษย์เห่าเสียงดังสนั่นตั้งแต่กวักพรหม ถึงอเวจี (เสียงดังเช่นนี้มี ในชมพูทวีป ๓ ครั้ง คือเสียงพระเจ้าปุณณกราชในปุณณกษัตริย์ เสียงของพระยาสุทนต์นาคราชใน ภูริทัตตชาดก และเสียงในมหาภารตชาดกนี้)

พระราชดำรัสพระสติตรัสถามความว่าสุนัขนั้นหิวแม้กินอาหารจนหมดเมืองก็ไม่บรรเทา กล่าวโดยย่อท้าวสักกะทรงเฉลยว่าสุนัขนั้นมาเพื่อกินมฤค (มนุษย์) ที่ทำความพินาศแก่เพื่อนมนุษย์ คือ ผู้ที่มีไข้มีตรของพระองค์ ไม่ว่าหญิง, ชาย, ชฎิล และพราหมณ์ที่มีมีจิตดำริ ปฏิญาณตนเป็นสมณะแต่ หาเลี้ยงชีพเป็นผู้ทุศีล บริโภคกามคุณ กล่าวว่ามีไข้มีตรของเรา รวมถึงคนอกตัญญูไม่เล็งดูมารดาบิดา ดูหมิ่นหยาบช้าว่าท่านโง่เขลา ผิดศีล ๕ คบหานอกใจคู่ครอง กระทำปาณาติบาต ชำคณชิงทรัพย์ กระทำมุสาวาท มีมารยาปกปิดโทษตนเปิดเผยโทษผู้อื่น เป็นนักเลงหญิงการพนันไม่เพียรหาทรัพย์ มีความคิดอย่างอัสติบุรุษ เมื่อทรมานฝูงชนจนหวาดผวาล่วงพลอยด้วยธรรมเหาะขึ้นไปในอากาศ สำแดงรุ่งเรืองด้วยอานุภาพเฉลยพระองค์ แจ้งว่าโลกนี้ใกล้จักพินาศเพราะมหาชนพากันประมาทใน ธรรม ประพฤติอธรรม แล้วจึงตรัสแสดงพระคาถาทั้งสี่ร้อย ยังมหาชนให้เป็นผู้ไม่ประมาทตั้งมั่นใน ธรรมและศีลดำรงพระศาสนาที่เสื่อมโทรมออกไปได้อีกพันปีตามพระประสงค์

ตาราง ๓.๓ สรุปเหตุการณ์ที่ทรงแสดง หลักธรรม และสโฆทานมหาภารตชาดก(เรื่องที่ ๓)

ปัจจุบันนิทาน (เหตุที่ทรงแสดง)	สถานที่	หลักธรรม	สโฆทาน
ทรงพระปรารภความประพฤติเป็นประโยชน์แก่สัตว์โลก ทรงละความผาสุกส่วนพระองค์ปฏิบัติเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแวงในสัตว์เป็นอันมาก หลังบรรลุประมาภิสัมโพธิญาณก็ทรงพระคุณ ๓ ตรัสสอนตถลักขณสูตรแก่ปัญจวัคคีย์ในดิลกที่ ๕ ทรงแสดงพระปาฏิหาริย์ ๓,๕๐๐ โปรดชฎิลสามพี่น้อง ประทานอุปสมบทพระสาวกมากมาย มีพระมหาภิลาศเป็นอาทิ ให้เทวดา ๘๐ โกฏิบรรลุนิพพานมี สมัย ประทานสรีระและศีลแก่มนุษย์ แม้ในกาลเมื่อยังมีกิเลสก็ประพฤติเป็นประโยชน์แก่สัตว์โลกมานับการ	พระเชตวัน มหาวิหาร	กุศลกรรมบถ ๑๐ , ศีล ๕ และการ ดำรงสัมมาอาชีวะ	มดลืบทพบุตรเป็นพระ อานนท์ , ส่วนท้าวสักกะ อดีตชาติพระพุทเจ้า

แผนภูมิ ๓ แสดงการเสวยพระชาติพระอินทร์ในมหากัณหาชาดกจากกรอบการวิจัย ๓ ด้าน(โดยผู้ศึกษา)

๓.๓ เรื่องเล่าพระอินทร์ในฐานะผู้พิทักษ์รักษาผู้ประพฤติธรรม

๓.๓.๑ เนื้อเรื่องอัมพชาดกโดยสังเขป^๗

อัมพชาดกเป็นชาดกกล่าวถึงการบำเพ็ญศีลบารมี แสดงบทบาทพระอินทร์ในการชี้โทษภัยของการดำรงมิฉฉาชีพ การไม่เกรงกลัวละอายต่อบาป เนื้อหากล่าวถึงพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระอินทร์ปรามขุณโกลที่ไม่มีอาจาระในสมณเพศ โดยได้ขับไล่ขุณโกลจากสวนมะม่วงที่ยึดครองอยู่ ภายหลังจากที่ได้บังคับให้ธิดาเศรษฐี ๔ คนกระทำสบถว่าไม่ได้ขโมยมะม่วงในสวนตนไป ดังเรื่องเล่าโดยสังเขปต่อไปนี้

เมื่อพระเจ้าพรหมทัตครองราชสมบัติอยู่ในนครพาราณสี พระโพธิสัตว์ทรงทรงความเป็นท้าวสักกะ ครานั้นขุณโกลผู้หนึ่งอาศัยบรรณศาลาในสวนมะม่วง ณ ที่ใกล้ฝั่งแม่น้ำ รักษามะม่วงโดยกินผลมะม่วงสุกที่หล่นและให้เฉพาะแก่คนที่เกี่ยวข้องเลี้ยงชีวิตด้วยมิฉฉาชีพ ท้าวสักกะดำริตรวดดูชาวโลกว่าใครกระทำการบำรุงบิดามารดา ประพฤติอ่อนน้อมต่อผู้เจริญที่สุดในสกุล ให้ทานรักษาศีล กระทำอุโบสถกรรม บวชแล้วชวนชายในสมณธรรม หรือใครประพฤติอนาจาร จึงทรงเห็นขุณโกลผู้เฝ้ามะม่วงไม่มีอาจาระ เป็นผู้ละทิ้งสมณธรรมของตนมีบริกรรมกลืน เป็นต้น เมื่อขุณโกลเข้าไปภิกขาจารยังบ้านจึงบันดาลต้นมะม่วงให้ล้มลงเสมือนหนึ่งถูกพวกโจรปล้น

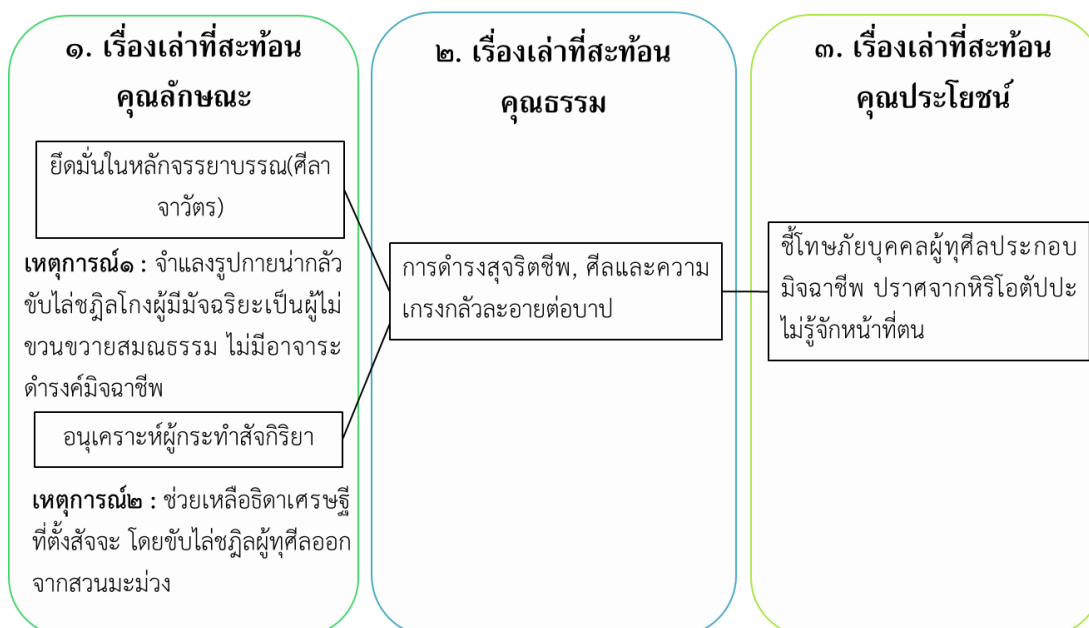
ครานั้นธิดาเศรษฐี ๔ คนจากนครพาราณสีเข้าไปยังสวนมะม่วง ขุณโกลเห็นธิดาเข้าจึงอ้างว่านางบริโภคมะม่วงตนบังคับให้กระทำสบถ ธิดาเศรษฐีคนใหญ่ทำสบถกล่าวว่า หญิงใดลักมะม่วงหญิงนั้นจงตกอยู่ในอำนาจของชายผู้ยอมผมให้ดำและต้องเดือดร้อนเพราะต้องถอนผมหางคือได้ผิวเห็นอายุมาก ธิดาเศรษฐีคนที่สองทำสบถว่า หญิงใดลักมะม่วง หญิงนั้นถึงจะมีอายุตั้ง ๒๐-๒๕ ไม่ถึง ๓๐ ปีแม้เป็นผู้มีวัยแก่เช่นนั้นก็อย่าได้ผิวเลย คือมีวัยแก่แล้วก็อย่าได้สามี ธิดาเศรษฐีคนที่สามทำสบถ

^๗ พุ.ชา.จตุกก. (ไทย) ๒๗/๓๔๔/๑๔๒, ตูรายละเอียดใน พุ.ชา.จตุกก.อ. (ไทย) ๔/๓๔๔/๓๘๓-๓๘๖.

ว่า หญิงใดลักมะม่วงหญิงนั้นถึงจะกระเสือกกระสนเที่ยวหาผ้า เดินทางไกลแสนไกลลำพังผู้เดียวถึงจะนัดแนะกันไว้ก็ขออย่าได้พบกันเลย ฤๅดาเศรษฐีคนที่สี่ทำสบถว่า หญิงใดลักมะม่วง หญิงนั้นถึงจะมีที่อยู่ สะอาดตกแต่งร่างกายทัดทรงดอกไม้ดูบไล้ด้วยกระแจะจันทร์ก็จงนอนอยู่บนหินนอนเพียงคนเดียว ดาบสโงเห็นการสบถแข็งขันจึงยอมปล่อยฤๅดาเศรษฐีไป ท้าวสักกะทรงแสดงรูปร่างน่ากลัวเพื่อทำดาบสโงให้กลัวหนีไกล

ตาราง ๓.๔ สรุปเหตุการณ์ที่ทรงแสดง หลักธรรม และสโมทานในอัมพชาดก (เรื่องที่ ๔)

ปัจจุบันนิทาน (เหตุที่ทรงแสดง)	สถานที่	หลักธรรม	สโมทาน
ทรงปรารภพระเถระแก่ผู้เฒ่ามะม่วงที่สร้างบรรณศาลาอยู่ในสวนมะม่วงท้ายพระเชตวัน ดูแลรักษาเคียวกินมะม่วงสุกที่หล่น และแบ่งให้เฉพาะคนที่เกี่ยวข้องกับตน เมื่อเห็นฤๅดาเศรษฐี ๔ คนอาบน้ำในแม่น้ำจรีวัตินเข้าไปยังสวนมะม่วงถูกบังคับให้กระทำสบถให้อับอายด้วยเข้าใจว่าขโมยผลมะม่วงตนแล้วปล่อยตัวไป	พระเชตวัน มหาวิหาร	การไม่รักษาอาจารย์ , ความละโมภมีจรรย์	ขุณฺโกลคือพระแก่ผู้เฒ่ามะม่วง, ส่วนฤๅดาเศรษฐี ๔ คน เป็น ฤๅดาเศรษฐีในภาพปัจจุบัน, ท้าวสักกะ เป็นอดีตชาติพระพุทธเจ้า

แผนภูมิ ๔ แสดงการเสวยพระชาติพระอินทร์ในอัมพชาดกจากกรอบการวิจัย ๓ ด้าน (โดยผู้ศึกษา)

๓.๓.๒ เนื้อเรื่องมิกโปตกขาดกโดยสังเขป^๔

มิกโปตกขาดกเป็นชาตกกล่าวถึงการบำเพ็ญเมตตาบารมีของพระโพธิสัตว์ แสดงบทบาทพระอินทร์ในการกล่าวเตือนมรณสติ เนื้อหากล่าวถึงพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระอินทร์ทรงกล่าวตักเตือนสติพระฤๅษีที่นำลูกเนื้อกำพร้าตัวหนึ่งมาเลี้ยงในอาศรมจนเติบโตใหญ่ ให้ความเอ็นดูประหนึ่งลูกตน วันหนึ่งลูกเนื้อกินหญ้ามากไปได้กระทำกาละเพราะไม่ย่อย พระดาบสเสียใจร่ำไห้ว่าลูกเราตายเสียแล้ว พระองค์ตรัสตักเตือนว่าการเศร้าโศกถึงลูกเนื้อหรือผู้ละไปแล้วเป็นการไม่สมควร แก่ดาบสผู้หลีกออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต ดังเรื่องเล่าโดยสังเขปต่อไปนี้

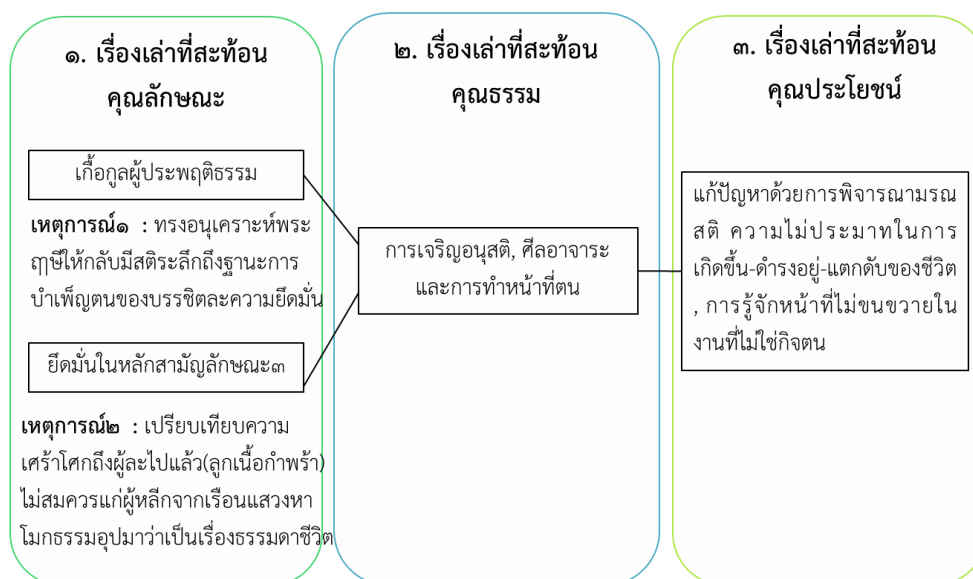
ครั้งนั้นบุรุษชาวแคว้นกาสิเข้าไปยังหิมวันตประเทศ บวชเป็นฤๅษียังอัตภาพด้วยผลไม้เล็กน้อยใหญ่ วันหนึ่งฤๅษีเห็นลูกเนื้อแม่ตายตัวหนึ่งในป่า จึงนำมายังอาศรมเลี้ยงดูไว้ เมื่อลูกเนื้อเติบโตมีรูปร่างงามอันเลิศดาบสกระทำลูกเนื้อนั้นให้เป็นประหนึ่งลูกตน วันหนึ่งลูกเนื้อกินหญ้ามากไปได้กระทำกาละเพราะอาหารไม่ย่อย ดาบสเสียใจร่ำไห้ว่าลูกเราตายเสียแล้ว ในกาลนั้นท้าวสักกะทรงพิจารณาดูชาวโลกทรงเห็นดาบส ดำริว่าจักทำดาบสนั้นให้สลดใจ จึงเสด็จมาประทับยืนในอากาศ ตรัสตักเตือนโดยสรุปความว่า การเศร้าโศกถึงลูกเนื้อหรือผู้ละไปแล้วเป็นการไม่สมควรแก่ดาบสผู้หลีกออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต ชนผู้ร้องให้ร่ำพันบ่นเพื่อถึงผู้ตายไปแล้ว การร้องไห้เหล่านั้นสัตบุรุษกล่าวว่าเปล่าประโยชน์(เป็นหมัน)เพราะไม่อาจทำให้คนตายกลับเป็นขึ้นได้ และไม่มีว่าวันใดที่จะขาดน้ำตาของชนเหล่านั้นเพราะเหตุที่ผู้ตายไปแล้วและคนผู้ที่ตายยังมีอยู่เสมอ

เมื่อดาบสกำหนดได้ว่าการร้องไห้ไร้ประโยชน์ จึงได้กล่าวสรรเสริญพระอินทร์อุปมาว่าเป็นผู้ทำให้หายร้อนดับความกระวนกระวายเหมือนบุคคลเอาน้ำรดไฟติดที่เปรี๊ยะให้ดับ เหมือนถอนลูกศรคือความโศกที่เสียบแน่นอยู่ในหทัยออกพ้นจากความเศร้าโศกไม่มีความมัวหมองเพราะได้ฟังภาษิตนั้น

ตาราง ๓.๕ สรุปเหตุการณ์ที่ทรงแสดง หลักธรรม และสโมทานในมิกโปขาดก (เรื่องที่ ๕)

ปัจจุบันนิทาน (เหตุที่ทรงแสดง)	สถานที่	หลักธรรม	สโมทาน
ทรงปรารภภิกษุแก่ที่ร่ำไห้หลังสามเณรที่บำรุงภิกษุแก่้นั้นโดยเคารพ ได้กระทำกาละ(มรณภาพ) โดยความไม่ผาสุก ภิกษุแก่ถูกความโกรธครอบงำ ไม่อาจเจริญมรณัสสติเพียรร่ำไห้เพราะการกระทำกาละของสามเณร	พระวิหารเชตวัน	การเจริญมรณัสสติ	ดาบสเป็นภิกษุแก่, เนื้อมาเป็นสามเณร, ท้าวสักกะเป็นอดีตชาติพระพุทธเจ้า

^๔ พุ.ชา.ปญจก. (ไทย) ๒๗/๓๗๒/๒๒๑-๒๒๒, ดูรายละเอียดใน พุ.ชา.ปญจก.อ. (ไทย) ๔/๓๗๒/๔๘๔-๔๘๗.

แผนภูมิ ๕ แสดงการสวดยพระชาติพระอินทร์ในนิคโปชาดกจากกรอบการวิจัย ๓ ด้าน (โดยผู้ศึกษา)

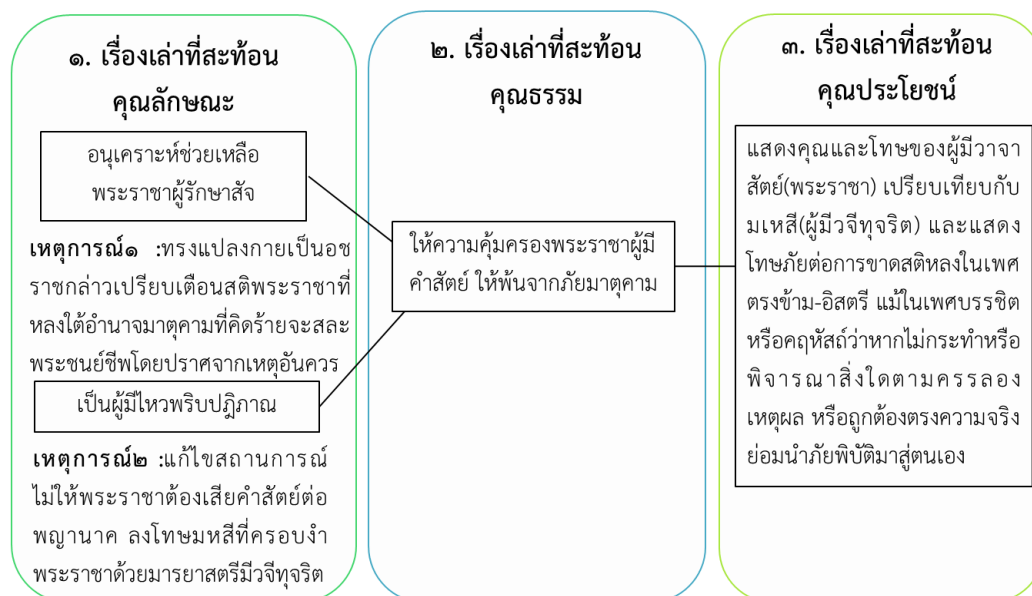
๓.๓.๓ เนื้อเรื่องขรปุตตชาดกโดยสังเขป^๔

ขรปุตตชาดกเป็นชาดกเล่าเรื่องการบำเพ็ญปัญญาบารมีของพระโพธิสัตว์ แสดงบทบาทพระอินทร์ในการอนุเคราะห์พระเจ้าเสนกะ เจ้าเมืองพาราณสีซึ่งได้ช่วยชีวิตนาคราช(ได้นางมาณวิกาเป็นภริยา ในอดีตนางนาคเคยผิดศีลเสพเมถุน พระราชาทรงตั้งนางนาคเกิดพยาบาล) พยานาคราชสอนมนตร์รู้เสียงสัตว์เพื่อตอบแทน ต่อมาพระองค์ทรงยอมสิ้นพระชนม์โดยหมายจะมอบมนตร์นี้แก่พระเทวี พระอินทร์ทรงช่วยเหลือไว้ไม่ให้พระราชาสละชีวิตเพื่อมาตุคามที่คิดร้าย ดังเรื่องเล่าโดยสังเขป

พระราชานามว่าเสนกะ ครองราชสมบัตินครพาราณสีมีความรักใคร่ด้วยนาคราชตัวหนึ่ง ได้ช่วยเหลือนาคราชขณะสำราญที่พระราชอุทยานจากเด็กชาวบ้านที่เอาก้อนดินและท่อนไม้ตีสนาคราชได้ตอบแทนทูลถวายรัตนะแล้วตั้งนามมาณวิกาหนึ่งผู้ไม่อ้อมในกามไว้ประจำราชสำนักเพื่อประโยชน์แก่การรักษา พร้อมด้วยมนต์บทหนึ่งเพื่อให้พระองค์ทรงร้ายเรียกนามมาณวิกาตนนั้น

วันหนึ่งพระองค์เสด็จราชอุทยานทรงเล่นน้ำในสระโบกขรณี แต่ไม่เห็นนางมาณวิกา จึงทรงรำมณฑ์แล้วเห็นนางกำลังแปลงอัทภาพเป็นงู เสพอสัทธิธรรมกับงูด้วยกันจึงทรงลงทัณฑ์ตีด้วยชกไม้ไผ่ นางนาคโกรธแค้นกลับไปยังนาคพิภพเทิดทูลนาคราชว่าถูกเขียนเพราะพระราชาไม่เชื่อถ้อยคำของตน นาคราชไม่ทราบตามจริงเรียกนามมาณวิกา ๔ ตนไปทำลายพระองค์ยังพระที่นั่งด้วยลมจุมุกพ่นพิษให้เป็นเหมือนแกลบ เมื่อนามมาณวิกาไปยังที่บรรทมพระราชาอธิบายความจริงว่านามมาณวิกา นั้นได้ละอัทภาพตนกระทำอนาจารกับงูน้ำจึงได้กลับไปยังนาคพิภพทูลเนื้อความนั้นแก่นาคราช ท้าวเธอถึงความสังเวชเสด็จมาขอขมาแล้วถวายมนต์ชื่อ *สรรพรัตนะ* คือมนตร์รู้เสียงสัตว์

^๔ ชุ.ชา.ฉก.ก. (ไทย) ๒๗/๓๘๖/๒๔๒-๒๔๓, ตูรายละเอียดใน ชุ.ชา.ฉก.ก.อ. (ไทย) ๕/๓๘๖/๖๕-๗๒.

แผนภูมิ ๖ แสดงการเสวยพระชาติพระอินทร์ในรูปตชชาติจากกรอบการวิจัย ๓ ด้าน (โดยผู้ศึกษา)

๓.๓.๔ เนื้อเรื่องวิมาสารทชาดกโดยสังเขป^{๑๐}

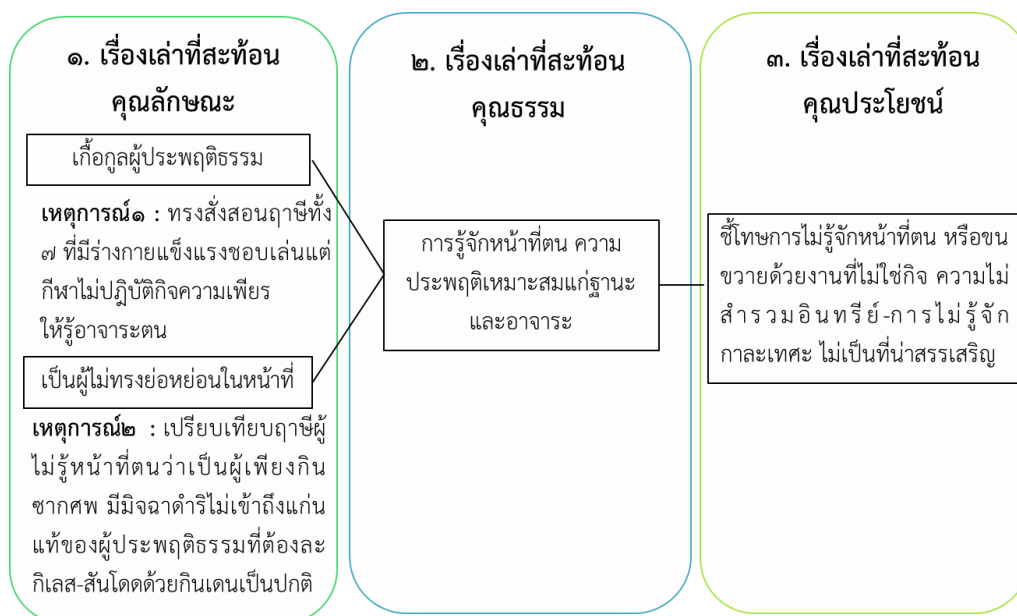
วิมาสารทชาดกเป็นชาดกเล่าเรื่องการบำเพ็ญปัญญาบารมีของพระโพธิสัตว์ เนื้อหา กล่าวถึงพระโพธิสัตว์พระอินทร์ ได้ทรงตกเตือนฤาษี ๗ ตนที่มีร่างกายแข็งแรงชอบเล่นแต่กีฬาไม่ ปฏิบัติกิจความเพียร ดังเรื่องเล่าโดยสังเขปต่อไปนี้

เมื่อครั้งพระเจ้าพรหมทัตครองราชในนครพาราณสี พระโพธิสัตว์เป็นท้าวสักกะ มีพี่น้อง ๗ คนในหมู่บ้านกาลิกคามเห็นโทษในกามทั้งหลายพากันออกบวชเป็นฤาษีอยู่ป่า ไม่ทำความเพียรใน โยคะเป็นผู้มากไปทางร่างกายแข็งแรงเที่ยวเล่นกีฬานานัปการ ท้าวสักกะทรงดำริว่าจักให้ภิกษุเหล่านี้ สลดใจแล้วทรงปลอมองค์เป็นนกแก้ว เสด็จมาที่อยู่ของภิกษุเหล่านั้นแอบอยู่ที่ต้นไม้ กล่าวคาถาเพื่อ เตือนสติให้ภิกษุเหล่านั้นสลดใจ โดยอุปัมาว่าฤาษีทั้ง ๗ เมื่อละทางโลกออกบวชดำรงชีพแบบผู้กินเดน คือถือศีลาจารวัตรควรจักเป็นที่สรรเสริญแม้แต่อาหารยังต้องเป็นของเหลือจากที่ผู้อื่นกินแล้ว แต่ด้วย เหตุที่ละความเพียรในวัตรปฏิบัติ มัวเล่นกีฬานานในงานที่ไม่ใช่กิจย่อมอุปมาเหมือนเป็นแคผู้ที่กิน ชากศพที่เหลือจากการบริโภคของสัตว์ร้ายทั้งหลายในป่า ไม่เข้าถึงแก่นการปฏิบัติ หรือได้กล่าวว่า ท่านทั้งหลายเป็นแต่เพียงผู้กินของเหลือเป็นปกติ แต่ไม่เป็นผู้กินเดนมีอาจารย์เป็นปกติ เมื่อฤาษี ทั้งหลายได้ตระหนักพากันสลดสังเวชใจ จึงได้มีสมาบัติบำเพ็ญพรตตามกิจที่ควรปฏิบัติต่อไป

^{๑๐} ขุ.ชา.ฉก.ก. (ไทย) ๒๗/๓๙๓/๒๕๑-๒๕๒, ดุราลัยละเอียดใน ขุ.ชา.ฉก.ก.อ. (ไทย) ๕/๓๙๓/๑๐๙-

ตาราง ๓.๗ สรุปเหตุการณ์ที่ทรงแสดง หลักธรรม และสโมทานวิฆาตชาดก (เรื่องที่ ๗)

ปัจจุบันนิทาน (เหตุที่ทรงแสดง)	สถานที่	หลักธรรม	สโมทาน
ทรงปรารถนาถึงภิกษุ ๗ รูปที่ไม่สำรวมในพระวินัยมีศีลน่ายะเย้ายหลังจากที่พระมหาโมคคัลลานเถระยังปราสาทให้สันสะเทือนเพื่อเตือนให้สังเวชใจ ภิกษุเหล่านี้ก็ล้วนมรณภัยหนีออกมาภายนอก พระพุทธเจ้าทรงแสดงเทศนาว่าแม้ในกาลก่อนภิกษุเหล่านี้ก็เป็นผู้มีศีลเป็นที่เยาะเย้ยเช่นกัน	โรงธรรมสภา บุพผาราม	ความสำรวม อินทรีย์	พี่น้องญาติ ๗ ตนเป็นภิกษุผู้มีศีลน่ายะเย้าย, ส่วนท้าวสักกะอดีตชาติพระพุทเจ้า

แผนภูมิ ๗ แสดงการเสวยพระชาติพระอินทร์ในวิฆาตชาดกจากกรอบการวิจัย ๓ ด้าน (โดยผู้ศึกษา)

๓.๓.๕ เนื้อเรื่องสโมทตชาดกโดยสังเขป^{๑๑}

สโมทตชาดกเป็นชาดกเล่าเรื่องการบำเพ็ญเมตตาบารมีของพระโพธิสัตว์ เนื้อหากล่าวถึงพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระอินทร์ ได้อนุเคราะห์พราหมณ์ผู้หนึ่งที่อกบวชเป็นฤาษี ซึ่งภายหลังนำลูกช้างมาเลี้ยง ต่อมาลูกช้างตายฤาษีได้แต่โคกเศร้าไม่ทำวัตรปฏิบัติ พระอินทร์ทรงช่วยเหลืออนสตให้ฤาษีระลึกได้ถึงพรตที่ตนควรขนขวาย ดังเรื่องเล่าโดยสังเขปต่อไปนี้

^{๑๑} ขุ.ชา.สตตก. (ไทย) ๒๗/๔๑๐/๒๗๔-๒๗๕, ดูรายละเอียดใน ขุ.ชา.สตตก.อ. (ไทย) ๕/๔๑๐/๒๑๔-๒๒๒.

เมื่อครั้งพระเจ้าพรหมทัตครองราชในนครพาราณสี พระโพธิสัตว์เป็นท้าวสักกะพรหมณ์มหาศาลชาวกาสินีคมละทิ้งกามทั้งหลายออกป่าหิมพานต์บวชเป็นฤาษี มีห้วยน้ำและผลไม้ในป่าเป็นอาหาร อยู่โดยการประพฤติดด้วยการแสวงหา วันหนึ่งแสวงหาผลไม้ไม่น้อยใหญ่พบลูกช้างเชือกหนึ่งจึงนำมาเลี้ยงดูที่อาศรมจนเติบโตดำรงอยู่ในฐานเป็นบุตรชื่อ โสมทัตตะ วันหนึ่งกินเหยื่อมากไปได้อ่อนกำลังลงเพราะไม่ย่อย เมื่อท่านดาบสกลับมาพบลูกช้างล้มเสียแล้ว ณ ที่จंगกรม ขณะนั้นท้าวสักกะตรวดดูสัตว์โลกทรงเห็นเหตุการณ์ทรงดำริจักอนุเคราะห์ท่านให้ได้สติ จึงเสด็จมายังอาศรมสถิตอยู่ที่อากาศกล่าวภาชิตว่า อนาคริกหลุดพ้นไปแล้วการโศกเศร้าถึงสัตว์ที่ตายไปไม่เป็นการดีสำหรับผู้เป็นสมณะ พร้อมตรัสเตือนโดยสรุปความว่า การเศร้าโศกถึงลูกช้างหรือผู้ละไปแล้วเป็นการไม่สมควร แก่ดาบสผู้หลีกออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต ชนผู้ร้องให้รำพันบ่นเพื่อถึงผู้ตายไปแล้ว การร้องไห้เหล่านั้นสัตบุรุษกล่าวว่าเปล่าประโยชน์เป็นโมฆะเพราะไม่อาจทำให้คนตายกลับเป็นขึ้นจากการร้องไห้ และไม่มีความใดที่จะขาดน้ำตาชนเหล่านั้นเพราะเหตุที่ผู้ตายไปแล้วและที่จะตายยังมีอยู่เสมอ

เมื่อพระดาบสกำหนดได้ว่าการร้องไห้ไร้ประโยชน์ จึงได้กล่าวสรรเสริญพระอินทร์อุปมาว่าเป็นผู้ทำให้หายร้อนดับความร้อนเหมือนบุคคลเอาน้ำดับไฟติดที่เปรี้ยงให้ดับ เหมือนถอนลูกศรคือความโศกที่ปักแน่นอยู่ที่หัวอกออกเสีย พ้นจากความเศร้าโศกไม่มีความมัวหมองเพราะได้ฟังถ้อยภาชิตนั้น

ตาราง ๓.๘ สรุปเหตุการณ์ที่ทรงแสดง หลักธรรม และสโมทานโสมทัตตชาดก (เรื่องที่ ๘)

ปัจจุบันนิทาน (เหตุที่ทรงแสดง)	สถานที่	หลักธรรม	สโมทาน
ทรงปรารภถึงภิกษุชาวที่เป็นอุปัชฌาย์สามเณรรูปหนึ่ง สามเณรนั้นเป็นผู้อุปฐากท่านได้มรณภาพด้วยโรคชนิดนั้น เมื่อสามเณรมรณภาพภิกษุผู้่อาลัยเดินคร่ำครวญไม่อาจเจริญมรณัสสติเที่ยวรำไห้เพราะการทำการละของสามเณร	พระวิหารเชตวัน	การเจริญมรณัสสติ	ลูกช้างเป็นสามเณร, ส่วนดาบส ได้แก่หลวงตา, ท้าวสักกะอดีตชาติพระพุทธเจ้า

๑. เรื่องเล่าที่สะท้อนคุณลักษณะ

เกื้อกูลผู้ประพฤติธรรม

เหตุการณ์ : ทรงแก้ไขให้ฤาษีได้สติกลับมาทำวัตรปฏิบัติระลึกถึงพรตบำเพ็ญตนของบรรพชิต ละความยึดมั่นที่ประกอบกิจที่ควรขวนขวาย

ยึดมั่นในหลักสามัญลักษณ์๓

เหตุการณ์๒ : เปรียบเทียบความเศร้าโศกถึงผู้ละไปแล้ว(ลูกช้าง)ว่าเป็นโมฆะเป็นธรรมดาชีวิตสัตว์โลกไม่สมควรแก่ฐานะผู้แสวงหาธรรม

๒. เรื่องเล่าที่สะท้อนคุณธรรม

การเจริญมรณัสสติ, ศีลอาจารย์และการทำหน้าที่ตน

๓. เรื่องเล่าที่สะท้อนคุณประโยชน์

ชี้ถึงการแก้ปัญหาพิจารณา มรณัสสติ ไม่ประมาทในการเกิดขึ้น-ดำรงอยู่-แตกดับของชีวิต, การรู้จักหน้าที่ไม่ขวนขวายในงานที่ไม่ใช่กิจตน

แผนภูมิ ๘ แสดงการเสวยพระชาติพระอินทร์ในโสมทัตตชาดกจากกรอบการวิจัย๓ด้าน(โดยผู้ศึกษา)

๓.๓.๗ เนื้อเรื่องอุทยชาดกโดยสังเขป ^{๑๒}

อุทยชาดกเป็นชาดกเล่าเรื่องการบำเพ็ญศีลบารมีของพระโพธิสัตว์ เนื้อหากล่าวถึงพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระเจ้าอุทัยภัทรเมืองพาราณสี มีมเหสีชื่อนางอุทัยภัตรา ทรงอยู่ร่วมกันโดยไม่ล่วงอำนาจกิเลส และตกลงกันว่าหากใครเสียชีวิตก่อนให้กลับมาแจ้งว่าเกิดที่ใด พระราชาสวรรคตไปบังเกิดเป็นท้าวสักกะ พระองค์เสด็จลงมาเพื่อทดลองศีลพระนางภัตรา ทรงสั่งสอนให้ประพฤติธรรม เมื่อสิ้นพระชนม์ไปจุติเป็นบาทจาริกาของพระโพธิสัตว์ในดาวดึงส์ ดังเรื่องเล่าโดยสังเขปต่อไปนี้

กาลครั้งนั้นพระโพธิสัตว์จุติจากพรหมโลก ถือปฏิสนธิในพระอุทรพระมเหสีของพระเจ้ากาสิ ๓ สุนทรนครแคว้นกาสิ ทรงพระนามว่า อุทัยภัทร เพราะทรงบังเกิดทำให้หทัยของมหาชนจำเริญ เมื่อทรงจำเริญวัยได้จบการศึกษาศิลปศาสตร์ทั้งหมดโดยถือพรหมจรรย์แต่กำเนิดมิได้พัวพันด้วยกิเลส ครานั้นพระราชาประสงค์จะอภิเษกพระราชโอรสแต่ด้วยพระองค์ไม่ปรารถนาทำยศสุดมีอาจขัดพระราชนิธิ จึงยอมแต่งพระนางอุทัยภัตราผู้เป็นพระน้องนางต่างพระชนนีอุทัยภัตราราชกุมารีให้เป็นมเหสี แต่ทั้ง ๒ ก็ทรงประทับอยู่ด้วยกันอย่างพรหมจรรย์นั้นแล

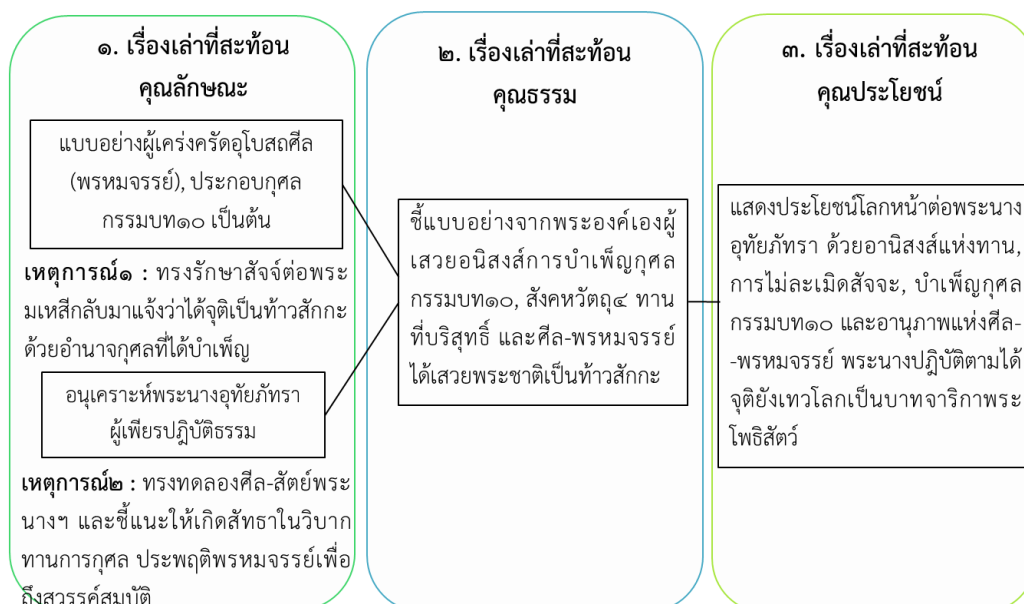
ต่อมาพระบิดาและพระมารดาล่วงลับไป พระโพธิสัตว์ครองราชทั้งสองพระองค์ทรงกระทำข้อผูกพันกันว่าหากผู้ใดสิ้นพระชนม์ก่อน ผู้นั้นต้องมาแจ้งว่าไปจุติที่ใด เมื่อล่วงได้ ๗๐๐ ปี (อายุกับปีพินาศ ๑๐,๐๐๐ปี) พระโพธิสัตว์ก็สวรรคตทรงจุติเป็นท้าวสักกะในดาวดึงส์พิภพ ทรงระลึกถึงอดีตพระชายามิดำริจกทดสอบพระอุทัยภัตราและปลดปล่อยข้อผูกพัน จึงแปลงองค์ทรงถือฤทธองบรรจุเหรียญมาสกทองคำจนเต็ม ไปปรากฏพระกายในห้องพระบรรทมบนมหาปราสาท ๗ ชั้น พระโพธิสัตว์ตรัสปราศรัยวิงวอนพระนางเจ้าขอมอยู่คู่ร่วมกันโดยจกมอบบรรณาการทั้งเหรียญและธาตุทองคำ เงิน โลหะมากมาย โดยลำดับติดต่อกัน ๓ ราตรี แต่พระธิดาทรงปฏิเสธด้วยถือสัตย์ในพระเจ้าอุทัยภัทร หากแต่พระนางทรงแปลกพระทัยที่เครื่องบรรณาการกลับลดค่าลง เทพบุตรจำแลงจึงตรัสตอบว่าเพราะพระนางพึงจำเริญด้วยพระชนมายุที่มากขึ้น พระวรกายเสื่อมไปจึงจำต้องลดทรัพย์สินลง พร้อมตรัสแสดงถึงหนทางสู่เทวโลก ความได้มาด้วยสมบัติอันเป็นทิพย์ของเหล่าเทวดาจากอาณิสสการออกผนวช เพื่อว่าจักไม่รู้จักเสื่อมถอยชราปราศจากเส้นเอ็น มีอายุอันเป็นทิพย์ แม้โรคสมบัติก็ไพบูลย์ขึ้น ทรงชี้แจงถึงบุคคลผู้ตั้งวาจาและใจไว้โดยชอบ ไม่ทำบาปด้วยกายเป็นผู้มีศรัทธาในวิบากแห่งทาน อ่อนโยนจำแนกแจกทานชอบสงเคราะห์ด้วยสังคหวัตถุ ๔ มีวาจาหน้าคบหาอ่อนหวาน ตั้งอยู่ในคุณธรรม กุศลกรรมบถ ๑๐ ลำดับนั้นได้แสดงองค์เป็นท้าวสักกะเพื่อแจ้งความจำนงเปลื้องข้อ

^{๑๒} ขุ.ชา.เอภาทสก. (ไทย) ๒๗/๔๕๘/๓๖๐-๓๖๔, ตูรายละเอียดใน ขุ.ชา.เอภาทสก.อ. (ไทย) ๖/๔๕๘/๒๑-๓๔.

ผูกพัน พระมเหสีทรงตั้งมั่นตามพระโอวาทมอกราชสมบัติทรงผนวชเป็นฤาษีในอุทยาน ทรงประพฤติธรรมในที่สุดพระชนมายุบังเกิดเป็นบาทบริจาริกาของพระโพธิสัตว์เจ้าในดาวดึงส์พิภพ

ตาราง ๓.๙ สรุปเหตุการณ์ที่ทรงแสดง หลักธรรม และสโมทานในอุทยชาดก (เรื่องที่ ๙)

ปัจจุบันนิทาน (เหตุที่ทรงแสดง)	สถานที่	หลักธรรม	สโมทาน
ทรงปรารภถึงภิกษุผู้เปื้อนหน้าด้วยอำนาจกิเลส เข้าบรรพชาในพระศาสนา ทรงแสดงธรรมเทศนาถึงบัณฑิตในปางก่อนเสวยราชสมบัติ ณ สุรณนคร แม่น้ำบริเวณได้ ๑๒ โยชน์อันมั่งคั่ง อยู่ร่วมห้องกับหญิงเฒ่าได้กับนางเทพอัปสร ตลอด ๗๐๐ ปีก็ยังตั้งมั่นไม่ทำลายอินทรีย์ด้วยอำนาจความโลก	พระวิหารเชตวัน	กุศลกรรมบถ๑๐ , อนิสสแห่งทาน และการบรรพชา	ภิกษุผู้เปื้อนหน้าได้ดำรงอยู่ในโศดาปัตติ, พระราชาธิาเป็นพระมารดาของพระราหุล, ท้าวสักกะอดีตชาติพระพุทธเจ้า

แผนภูมิ ๙ แสดงการเสวยพระชาติพระอินทร์ในอุทยชาดกจากกรอบการวิจัย ๓ ด้าน (โดยผู้ศึกษา)

๓.๓.๗ เนื้อเรื่องสุริยชาดกโดยสังเขป^{๓๓}

สุริยชาดกเป็นชาดกเล่าเรื่องการบำเพ็ญปัญญาบารมีของพระโพธิสัตว์ เนื้อหากล่าวถึงพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระอินทร์ ซึ่งทรงทราบว่าพระเจ้าสุริยมหาราชทรงพอใจพระนางสุเมธา ทั้งสองไม่มีพระราชโอรส ต่อมานางนำหญิงอื่นมาเป็นมเหสีพระเจ้าสุริยจึงหญิงทั้งหลายก็ไม่มีบุตร

^{๓๓} พุ.ชา.เตรสก. (ไทย) ๒๗/๔๘๙/๔๔๐-๔๔๒, ดุราลัยละเอียดใน พุ.ชา.เตรสก.อ. (ไทย) ๖/๔๘๘/

ท้าวสักกะได้นำเทพบุตรมาประทานแก่พระนาง พระนางสุเมธาจึงได้ให้ประสูติพระโอรสชื่อมหาปนาทะ ได้สืบทอดครองราชสมบัติแทนพระราชบิดา ดังเรื่องเล่าโดยสังเขป

เมื่อครั้งพระราชาสุริยเสวยราชในนครมิถิลาทรงได้พระราชโอรสพระนามสุริยกุมาร พระกุมารทรงเจริญวัยเรียนศิลปะในเมืองตักกศิลา มีพระสหายร่วมศึกษานาม พรหมทัตกุมาร เมื่อจบการศึกษาต่างทรงกระทำการศึกษาเพื่อจะรักษามิตรธรรมให้ยั่งยืนว่าหากมีโอรสติดจากให้กระทำอาวามงคลกัน เมื่อพระกุมารทั้งสองเสวยราช พระสุริยมหาราชมีพระโอรสนามว่าสุริยกุมาร พระพรหมทัตมีพระธิดาพระนาม สุเมธา หลังพระกุมารสุริยทรงจำเริญวัยสำเร็จการศึกษา พระบิดามีพระประสงค์ให้อภิเษกกับพระนางสุเมธาแต่เพียงผู้เดียวเพื่อเปลื้องพระนางสุเมธาจากทุกข์ของมาตุคาม คือความหึงหวงตามพระประสงค์พระเจ้าพาราณสี แม้ว่าเมืองมิถิลานครของพระเจ้าสุริยจะมีอาณาเขตไพศาลถึง ๗ โยชน์ กำหนดแห่งราชอาณาจักรถึง ๓๐๐ โยชน์ คู่ควรมีสตรี ๑๖,๐๐๐ นางได้ก็ตามที่ เมื่อทรงอภิเษกตามราชประเพณี พระกุมารทรงครองราชสมบัติโดยธรรมตลอด ๑๐,๐๐๐ ปี แต่ไม่ทรงมีพระโอรสหรือพระธิดาเลย

ครั้งนั้น ชาวเมืองประชุมกันในท้องพระลานหลวงเพื่อให้ท้าวเธอรับกลุ่มสตรี ๑๖,๐๐๐ นาง เพื่อสืบราชวงศ์ พระเจ้าสุริยก็ตั้งมั่นสัจจะปฏิญาณไม่ครองหญิงอื่น พระนางสุเมธาทรงสดับมีดำริ จัดหาสตรี ๔,๐๐๐ นาง คือสาวน้อยเชื้อกษัตริย์ ๑,๐๐๐ เชื้อขุนนาง ๑,๐๐๐ เชื้อเศรษฐี ๑,๐๐๐ นาง ระบายชานาญการฟ้อนรำ ๑,๐๐๐ ถวายแก่พระองค์ อยู่ร่วมในราชสกุลตั้ง ๑๐,๐๐๐ ปี แม้กระนั้นก็ยังไม่มีพระโอรสธิดา พระนางยังคงคัดพวกอื่นๆ ถวายอีกคราละ ๔,๐๐๐ ถึงสามคราว ถึงกระนั้นก็ยังไม่มีสมพระประสงค์ (รวมที่พระนางนำมาถวาย ๑๖,๐๐๐ นาง เวลาผ่านไป ๔๐,๐๐๐ ปี รวมกับที่ทรงอยู่ด้วยกับพระนางองค์เดียว ๑๐,๐๐๐ ปี เป็น ๕๐,๐๐๐ ปี)

เหตุเป็นเช่นนี้พระนางสุเมธาจึงทรงปรารถนาพระโอรสตามคำรัสพระภัสดา ครั้งดิถีที่ ๑๕ ทรงสมาทานอุโบสถ ประทับนั่งเหนือพระแท่นทรงระลึกถึงศีลอยู่ในพระตำหนัก พระเทวี่ที่เหลื่อพากัน ประพฤติวัตรอย่างแพะโคมุ่งสู่อุทยาน ด้วยเดชแห่งศีลของพระนาง พิภพท้าวสักกะหวั่นไหว ทรงทราบแรงปรารถนาดำริจักเลือกเฟ้นพระโอรสที่สมควร คือเทพบุตรนพการ ผู้ถึงพร้อมด้วยบุญได้รับ อานิสสวิบากจากอัฐภาพเก่าก่อน ด้วยเหตุว่าได้อาราธนาพระปัจเจกพุทธเจ้าไปสู่เรือนให้ฉันภัตตรกิจ ร่วมกับลูกชายสร้างบรรณศาลาด้วยไม้มะเดื่อไม้โอ้อ ทำที่จงกรม นิมนต์พระปัจเจกพุทธเจ้าอยู่ บรรณศาลานั้นตลอดไตรมาส เมื่อจำพรรษาครบก็นิมนต์ให้ครองไตรจีวรส่งท่านไป สิริรวมแล้วได้ นิมนต์พระปัจเจกพุทธเจ้าถึง ๗ พระองค์ (บ้างก็กล่าวว่าพ่อลูกทั้งคู่เป็นช่างจักสานกำลังขนเอาไม้ไผ่ที่ ผึ่งคงคา) ครั้นทำกาลกิริยาทั้งคู่บังเกิดในภพดาวดึงส์ เสวยอิสริยะแห่งเทวดาอันใหญ่กลับไปกลับมาใน เทวโลกทั้ง ๖

ลำดับนั้น ท้าวสักกะเสด็จไปถึงอัญเชิญเทพบุตรให้ไปจุติมนุษย์โลก ทรงให้คำมั่นว่าจักได้ ทิพยสมบัติที่เคยบริโภคนในเทวโลกมั่นในโลกมนุษย์นั้น อันมีปราสาทแก้วสูง ๒๕ โยชน์ ยาว ๘ โยชน์

กว้าง ๘ โยชน์ ท้าวสักกะทรงถือปฏิญญาแปลงเพศเป็นฤๅษีเสด็จไปสู่อุทยาน จงกรมในอากาศเบื้องบนประกาศแก่หมู่สตรีทั้ง ๑,๐๐๐ นางว่าจักให้โอรสแก่สตรีที่มีอภีหาระศีล จากนั้นได้เสด็จไปยังสำนักพระนางสุเมธาเพื่อทำให้สมฤทธิตามพระประสงค์ พระนางทรงแกล้งศีลคุณของตนด้วยภาชิต ๕ พระคาถา กระทำสักกริยา ๕ ประการ^{๓๔} ท้าวสักกะตรัสสรรเสริญสมจริงตามความสมบูรณ์เพียบพร้อมในพระองค์ ได้เฉลยพระองค์และกล่าวว่าด้วยสุจริตธรรมที่ท่านประพฤติดีแล้วเป็นชัยชนะในโลกทั้งสอง คือ การปฏิบัติในเทวโลกและเกียรติในชีวิตนี้ แล้วจึงประทานพรตามพระประสงค์ก่อนเสด็จกลับไป ครั้นถึงเวลาใกล้รุ่ง นพการเทพบุตรก็จุติในพระครรภ์ของพระนางทรงพระนามว่า มหาปนาท

กาลต่อมาพระกุมารทรงเจริญวัยพระชนม์ ๑๖ พรรษาสำเร็จศิลปการทั้งปวง พระราชาทรงดำริจักสร้างปราสาทอันน่ายินรมย์แล้วทำการอภิเษกตามราชประเพณี ขณะนั้นพิภพท้าวสักกะสำแดงอาการร้อน ท้าวเธอทรงทราบเหตุตรัสรับสั่งให้วิสสุกรรมเทพบุตรแปลงเพศเป็นช่าง สร้างปราสาทกว้างยาว ๙ โยชน์ กว้าง ๘ โยชน์ สูง ๒๕ โยชน์ถวายเป็นอันงาม เมื่อวันมงคล ๓ ประการคือ มงคลฉลอง ปราสาท อภิเษกสมโภชเศวตฉัตร และอาวาทมงคลได้บังเกิดมีในคราวเดียว

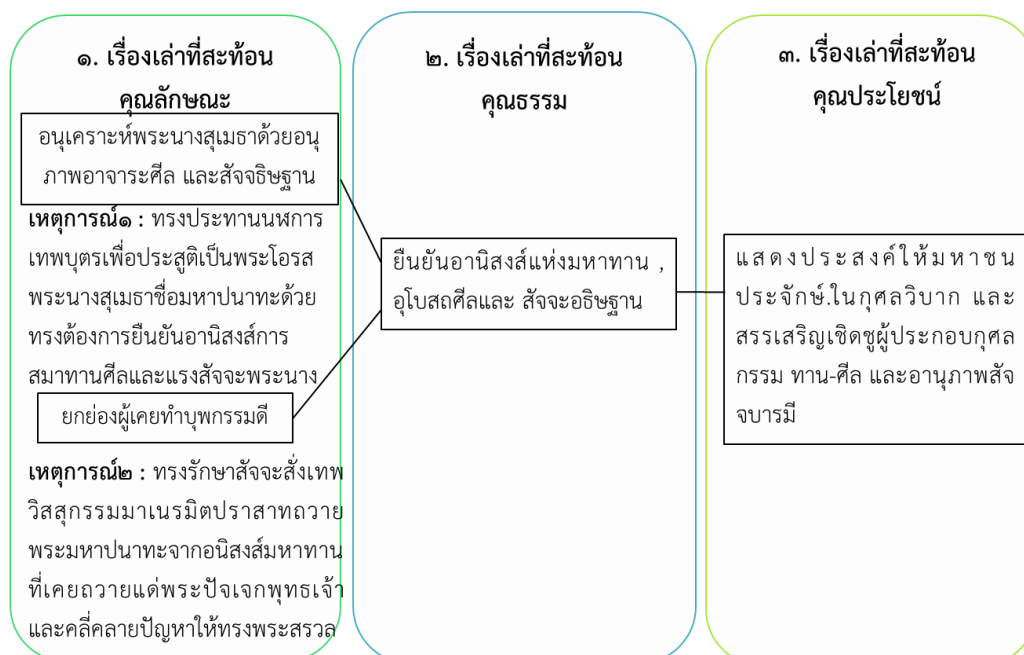
การฉลองมหรสพมงคลได้ล่วงเลยไปถึง ๗ ปี ผูกพันพากันร้องทุกข์ ด้วยมีทราบที่ที่สุดของงานมงคลจะมีเมื่อไร ลำดับนั้นพระราชาตรัสว่าหากพระโอรสทรงพระสรวลเมื่อนั้นจงพากันไปมหาชนและนักพ่อน ๖,๐๐๐ มาประชุมกันแบ่งเป็น ๗ ส่วน พ่อนรำก็มีอาจทำให้ทรงพระสรวลเพราะท้าวเธอเคยทอดพระเนตรกระบวนพ่อนรำอันเป็นทิพย์มาช้านาน แม้ทำอุบายให้นายกัณทกรณปลูกต้นมะม่วงซื้อตุลละ(มะม่วงของท้าวเวสสุวรรณ) แล้วขว้างกลุ่มด้ายขึ้นคล้องแล้วได้ไปตามเส้นด้ายก็ไม่เป็นผล พวกทาสของท้าวเวสสุวรรณตัดกิ่งต้นมะม่วงให้โค่น นักพ่อนเก็บกิ่งรดด้วยน้ำ กัณทกรณนั้นนุ่งห่มผ้ากรองดอกไม้มากขึ้นพ่อนรำก็ได้ทรงพระสรวล แม้ปณทกรณได้ทำเชิงตะกอนไม้แล้วเดินเข้าสู่กองไฟพร้อมกับบริษัท ครั้นไฟดับเอน้ำรดเชิงตะกอนปณทกรณพร้อมกับบริษัทลุกขึ้นพ่อนรำก็ได้ทรงพระสรวลอยู่นั่นเอง ที่สุดผูกพันพากันระส่ำระสาย ท้าวสักกะทรงทราบเหตุทรงส่งนักพ่อนเทวดามายืนบนอากาศแสดงขบวนพ่อน อุบัติผั่งคะ ไข่มือกะ ทัพ ๓๖ คิ้วข้างเดียวพ่อนไปร้ายรำไป ที่เหลือคณิง

^{๓๔} กล่าวโดยสรุปคือ ๑) ตลอดเวลาหมื่นปีมิได้ล่วงเกินพระเจ้าสุริยผู้เป็นจอมประชาชนด้วยกาย วาจา ใจทั้งในที่แจ้งหรือที่ลับ, ๒) ด้วยความสัตย์ที่นางยินดีในความไม่เบียดเบียนมีปกติประพฤติธรรม มุ่งบำเรอพระองค์ท่านโดยเคารพ ไม่เกียจคร้าน, ๓) ความริษยาหรือความโกรธ ในสตรีผู้เป็นราชเทวีร่วมกัน ๑๖,๐๐๐ คน มิได้มีแม้ในกาลไหนๆ เกื้อกูลราชเทวีเหล่านั้น ไม่เลือกที่รักอนุเคราะห์เหมือนตน, ๔) ได้เลี้ยงดูทาสกรรมกรและชนเหล่าอื่นผู้อาศัยเลี้ยงชีวิตโดยเหมาะสมกับหน้าที่ มีอินทรีอันเบิกบานในกาลทุกเมื่อ และได้สละทรัพย์ร่างกายเลี้ยงดูสมณพราหมณ์ ฆราวาสเหล่าอื่นให้อิ่มหนำสำราญด้วยข้าวน้ำทุกเมื่อ และ ๕) พระนางเข้าอยู่ประจำอุโบสถประกอบด้วยองค์ ๘ ประการตลอดดิถีที่ ๑๔, ๑๕ และดิถีที่ ๘ แห่งปักษ์และตลอดปาฏิหาริย์ปักษ์ สำรวมในศีลทุกเมื่อ ด้วยการกล่าวคำสัจย์นี้พระนางขอบุตรจากพระอินทร์

ไม่หวั่นตรึง พระเจ้ามหาปนาททอดพระเนตรเห็นทรงพระสรวลน้อยหนึ่งการมงคลจึงเป็นอันเลิกได้
พระราชาทรงกระทำบุญถวายทานเมื่อสิ้นพระชนม์เสด็จสู่เทวโลกตามเดิม

ตาราง ๓.๑๐ สรุปเหตุการณ์ที่ทรงแสดง หลักธรรม และสโมทานสุริยชาติ (เรื่องที่ ๑๐)

ปัจจุบันนิทาน (เหตุที่ทรงแสดง)	สถานที่	หลักธรรม	สโมทาน
ทรงพระปรารภพร ๘ ประการที่มหาอุปาสิกาสภาได้รับ ภายหลังนางได้ฟังธรรมภาแล้วกราบทูลนิมนต์พระพุทธเจ้ากับพระสงฆ์ฉันเช้าแล้วกลับเรือน พอสว่างตรัสนิมนต์หาเมฆยังฝนให้ตกในทวีปทั้งสี่ ขณะฝนกำลังตกพระพุทธองค์กับพระสาวกก็เสด็จด้วยกำลังฤทธิ์ปรากฏที่จุ่มประตุนางวิสาขาลังทรงเสร็จกัตกิจอุปาสิกาสภาขอประทานพร ๘ ประการ มีขอปรารถนาเพื่อจะถวายผ้าอาบน้ำฝนแก่ภิกษุสงฆ์ตลอดชีพเป็นอาทิ ฯลฯ พระศาสดาทรงตรัสอนุโมทนาหลังนางกราบทูลอานิสงส์ของพร ๘ ประการ ซึ่งแม้ในอดีตนางก็เคยได้รับแล้วดังขาดกกล่าว	พระนครสาวัตถี ณ ปุพพาราม	อนิสงส์แห่งทาน- อุโบสถศีล, สรรเสริญ เชิดชูผู้ประกอบการกุศล กรรม	มหาปนาทเป็นภักทชิ, สุเมธาเทวีป็นวิสาขา, วิสสุกรรมเป็นอานนท์ , ส่วนท้าวสักกะ อดีตชาติพระพุทธเจ้า

แผนภูมิ ๑๐ แสดงการเสวยพระชาติพระอินทร์ในสุริยชาติ จากกรอบการวิจัย ๓ ด้าน (โดยผู้ศึกษา)

๓.๔ เรื่องเล่าพระอินทร์ในฐานะผู้วินิจฉัยแก้ไขปัญหาทางจริยธรรม

๓.๔.๑ เนื้อเรื่องเกณีสลชาดกโดยสังเขป^{๓๔}

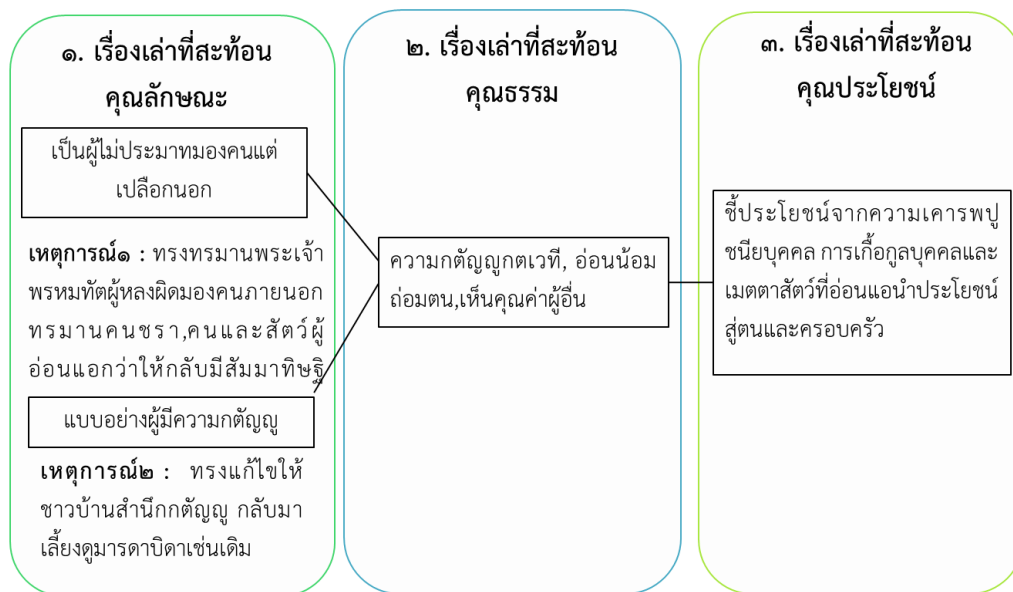
^{๓๔} ชุ.ชา.ทุก. (ไทย) ๒๗/๒๐๒/๔๑, ดุราลัยละเอียดใน ชุ.ชา.ทุก.อ. (ไทย) ๓/๒๐๒/๑๖๖-๑๖๙.

เกฬีสีลชาดกเป็นชาดกเล่าเรื่องการบำเพ็ญเมตตาบารมีของพระโพธิสัตว์แสดงบทบาทพระอินทร์ในการอนุเคราะห์ผู้ที่หลงผิดให้กลับมีสัมมาทิฐิไม่ตัดสินคนจากรูปลักษณ์ภายนอก เนื้อหากล่าวถึงพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระอินทร์คลี่คลายปัญหาในฐานะผู้พิทักษ์ธรรม ทรงสั่งสอนพระเจ้าพรหมทัตผู้มีมิฉฉาทิฐิชอบทรมาณคนท้องแก่, คนแก่ และสัตว์ต่างๆให้พระองค์สำนึกผิด ดังเรื่องเล่าโดยสังเขปต่อไปนี้

เมื่อครั้งพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติในกรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์เป็นท้าวสักกเทวราช พระราชาชอบเล่นสนุกกลั่นแกล้ง ช้าง ม้า โคฯ ที่แก่ชรา รับสั่งให้ต้อนไล่แข่งกัน เห็นเกวียนเก่าก็ให้แข่งกันจนพัง เห็นสตรีแก่เรียกมากระแทกท้องล้มลงแล้วจับลุกขึ้นบังคับให้ร้องเพลง เห็นชายแก่ให้หกละเม่นตีลังกานบนพื้นดิน หรือเมื่อสดับข่าวว่ามีคนแก่ที่บ้านใดก็ให้เรียกตัวมาบังคับแกล้งเล่นจนผู้คนต่างระอาส่งมารดาบิดาไปอยู่นอกแคว้นชาดการบารุง พวกราชเสวกพอใจการเล่นสนุกพวกที่ตายไปบังเกิดในอบาย ๔ ท้าวสักกจะไม่ทรงเห็นเทพบุตรเกิดใหม่ทรงทราบเหตุแล้วดำริจักทรมาณพระเจ้าพรหมทัต จึงแปลงเพศเป็นคนแก่ผู้เฒ่าแก่บรรทุกตุ้มเปรี๊ยะ ๒ ใบใส่บนยานเก่าเทียมโคแก่ ๒ ตัวด้วยอานุภาพแห่งตนขับตรงไปเฉพาะหน้าพระพักตร์พระเจ้าพรหมทัตที่ทรงช้างพระที่นั่งเสด็จเลียบพระนครอยู่ เมื่อไปถึงทรงขับเกวียนไปข้างบนทุบตุ้มใบหนึ่งรบบนพระเศียร ทุบใบที่สองเปรี๊ยะไหลเประเื้อนตั้งแต่พระเศียรทรงอืดอืดละอายขะแหยง พระองค์เนรมิตกายตามเดิม พระหัตถ์ทรงวชิราวุธประทับยืนบนอากาศตรัสตำหนิ อธรรมิกราชชั่วช้าให้ตระหนักถึงความชราแห่งสังขาร ไม่ให้ประมาทเบียดเบียนผู้อื่น เพราะเหตุที่ทำการส่งผลผู้อื่นไม่ได้บำรุงมารดาบิดาตกสู่อบาย หากไม่ดกรรมนี้เสียจะถูกทำลายเศียรด้วยจักรเพชร และตรัสสรรเสริญคุณมารดาบิดาแสดงอันสงสการอ่อนน้อมถ่อมตนต่อผู้สูงอายุ โดยท้ายสุด กล่าวอุปมาเกี่ยวกับการไม่ตัดสินคนจากรูปลักษณ์ภายนอก เช่นราชสีห์แม้สัตว์ที่ตัวใหญ่กว่าย่อมเป็นที่เกรงกลัว หรือเด็กที่มีปัญญาแสดงความเป็นผู้ใหญ่ เปรียบได้กับพระลกุณฏกัททียะ ฉะนั้น

ตาราง ๓.๑๑ สรุปรูปเหตุการณ์ที่ทรงแสดง หลักธรรม และสโมทานในเกฬีสีลชาดก (เรื่องที่ ๑๑)

ปัจจุบันนิทาน (เหตุที่ทรงแสดง)	สถานที่	หลักธรรม	สโมทาน
ตรัสแสดงเหตุที่พระลกุณฏกัททียะพระชีณาสพผู้แสดงธรรมไพบรา	ขุมประตูด	ความกตัญญู, ความ	พระราชารู้เล่นล้อเลียน
แต่เพราะผลกระทบทำให้ตัวเล็กเตี้ยในหมู่พระมหาเถระ ๘๐ องค์ แลดู	พระเชตวัน	เมตตา, การอ่อน	ผู้อื่นเป็นลกุณฏกัททียะ
คล้ายสามเณรจนถูกภิกษุชาวชนบท ๓๐ รูปล้อเลียนจับขยี้จ้วง มือ	มหาวิหาร	น้อมถ่อมตน	ส่วนท้าวสักกจะเป็น
ศิระจะมุกุเขยด้วยสำคัญมิฉะนั้นกำลังถวายบังคมพระพุทธเจ้าอยู่			อดีตชาติพระพุทธเจ้า

แผนภูมิ ๑๑ แสดงการเสวยพระชาติพระอินทร์ในภพสี่ชาติจากกรอบการวิจัย ๓ ด้าน (โดยผู้ศึกษา)

๓.๔.๒ เนื้อเรื่องกามนิตชาดกโดยสังเขป^{๒๖}

กามนิตชาดกเป็นชาดกเล่าเรื่องการบำเพ็ญปัญญาบารมีของพระโพธิสัตว์ แสดงบทบาทพระอินทร์ในการอนุเคราะห์พระราชาสองพี่น้องผู้มีความโลภในราชอาณาจักรให้กลับมีสัมมาทิฐิ เนื้อหากล่าวถึงพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระอินทร์ทดสอบพระราชให้ประจักษ์โทษของตัณหา ในฐานะผู้พิทักษ์ธรรม ซึ่งแนะพระราชามีกิเลสครอบงำสั่งสอนให้ตั้งอยู่ในศีลทำทาน ดังเรื่องเล่าโดยสังเขปต่อไปนี้

ในอดีตกาล ณ กรุงพาราณสี มีพระราชบุตรสองพระองค์ พระองค์พี่เป็นพระราชเป็นผู้ไม่อึมในวัดฤกามและกิเลสกาม มีพระทัยโลภในทรัพย์สมบัติ พระองค์น้องเป็นอุปราช ในครานั้นพระโพธิสัตว์เป็นท้าวสักกะตรวจดูชมพูทวีปทราบว่ามีได้ทรงอึมในกามทั้งสอง ทรงดำริจักไปชมซึ่งพระราชให้ละอายพระทัย จึงทรงแปลงเป็นพราหมณ์มาขอเข้าเฝ้ากราบทูลว่าได้พบนครสามนครน่ารื่นรมย์ มีกสิกรรมสมบูรณ์พร้อมด้วยช้าง ม้า รถ พลนิกรและเงินทองเครื่องอลังการ ซึ่งพระราชจะทรงสามารถยึดนครทั้ง ๓ คืออุตตรปัญจาละ นครอินทปัตถร นครเกกกะ ด้วยกำลังเล็กน้อยเท่านั้น โดยขันอาสาไปตีเมืองทั้งสามมาถวาย

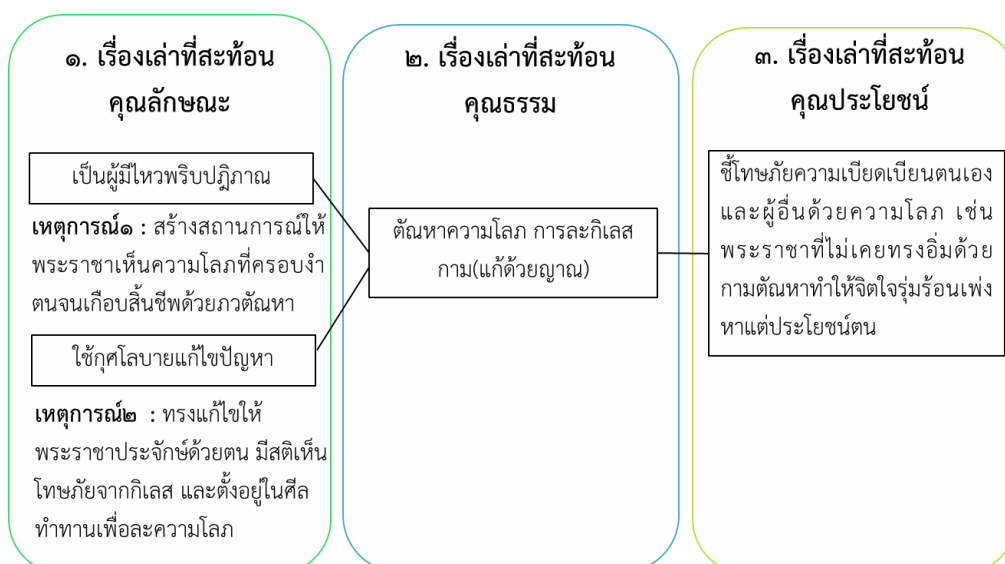
วันรุ่งขึ้นพระราชรับสั่งให้เที่ยวตักลองเรียกขมนุมพลให้เสนาอำมาตย์ตามตัวมาขอพบแต่กลับไม่พบ บังเกิดความโศกเสียพระทัยว่าด้วยมีหทัยโลภ พระทัยก็เร้าร้อนโลหิตที่ฉีดเลี้ยงก็กำเริบสำรอกโลหิตไม่อาจสามารถรักษาได้ ถัดมา ๓-๔ วันท้าวสักกะจึงแปลงเป็นพราหมณ์มาเข้าเฝ้าทูลถามลักษณะโรค พระราชาตรัสถึงมาขอพที่รับอาสาตีเอาราชสมบัติในนครแต่พระองค์ไม่ได้ให้ที่พักหรือค่ากินจึงโกรธไปเฝ้าพระราชองค์อื่น ทำให้พระโรคเกิดขึ้นจากที่เฝ้าแต่คิดว่าได้เสื่อมอิสริยยสมบัติอันใหญ่หลวง ท้าวสักกะจำแลงจึงสั่งสอนอุปมาผู้มีความโลภครอบงำไม่อาจรักษาได้เหมือนบุคคลที่ถูก

^{๒๖} ขุ.ชา.ทก. (ไทย) ๒๗/๒๒๘/๑๐๖, ดุรายละเหียดใน ขุ.ชา.ทก.อ. (ไทย) ๓/๒๒๘/๒๕๑-๒๕๕.

งูเห่ากัด หรือถูกผีสิง ต้องอาศัยญาณ คือกุศลธรรม (สุกกุศลธรรม คือ หิริโอตตัปปะ) อย่างเดียว เพื่อไม่
เป็นไปในอำนาจต้นเหตุที่เป็นมูลรากแห่งความวิบัติ โดยเปรียบว่าแม้พระราชชาติได้ครองราชสมบัติเสวย
ราชทั้ง ๔ นคร ก็ทรงฉลองผ้าสาฎกไม่ได้ทั้ง ๔ คู่ หรือเสวยไม่ได้ทั้ง ๔ ถาดทอง บรรทมไม่ได้ ๔ พระ
แท่นสิริไสยาสน์ในคราวเดียว พระราชาเมื่อฟังธรรมก็สร้างโศกหายพระโรคทรงบำเพ็ญศีลตามโอวาท
ประกอบบุญมีทานแต่นั้นมา

ตาราง ๓.๑๒ สรุปเหตุการณ์ที่ทรงแสดง หลักธรรม และสโมทานในกามนิตชาดก (เรื่องที่ ๑๒)

ปัจจุบันนิทาน (เหตุที่ทรงแสดง)	สถานที่	หลักธรรม	สโมทาน
ทรงปรารภพราหมณ์ชื่อกามนิตะ ตรัสพระธรรมเทศนาเรื่องโทษของความโลภ	พระเชตวัน มหาวิหาร	ความโลภ การละ กามและตัณหา, (แก้ด้วยญาณ)	พระราชเป็นพราหมณ์ชื่อ กามนิตะ, ส่วนท้าวสักกะ เป็นอดีตชาติพระพุทธเจ้า

แผนภูมิ ๑๒ แสดงการเสวยพระชาติพระอินทร์ในกามนิตชาดกจากกรอบการวิจัย ๓ ด้าน(โดยผู้ศึกษา)

๓.๔.๓ เนื้อเรื่องมหานาถชาดกโดยสังเขป^{๑๗}

มหานาถชาดกเป็นชาดกที่เล่าเรื่องการบำเพ็ญบุญบาปของพระโพธิสัตว์ แสดง
บทบาทพระอินทร์ในการอนุเคราะห์พระกุมารมหานาถเพื่อแสดงอานิสงส์แห่งทานต่อพระปัจเจก
พุทธเจ้า เนื้อหากล่าวถึงพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระอินทร์วินิจฉัยแก้ไขสถานการณ์ต่างๆ ทรง
ทราบว่าคุณกามมามีบุญมากต้องการยกย่องผู้เคยสร้างกุศล แสดงอานุภาพแห่งทานรับสั่งให้พระ
วิสสุกรรมเทพบุตรสร้างปราสาทถวาย แม้พระกุมารไม่เคยหวั่นเกรงก็ทรงสั่งให้พ่อนรธาถวายจนท่ายที่สุด
ทรงพระสรวล สร้างความยินดีแก่ประชาชนและได้ทำบุญถวายทาน ดังเรื่องเล่าโดยสังเขปต่อไปนี้

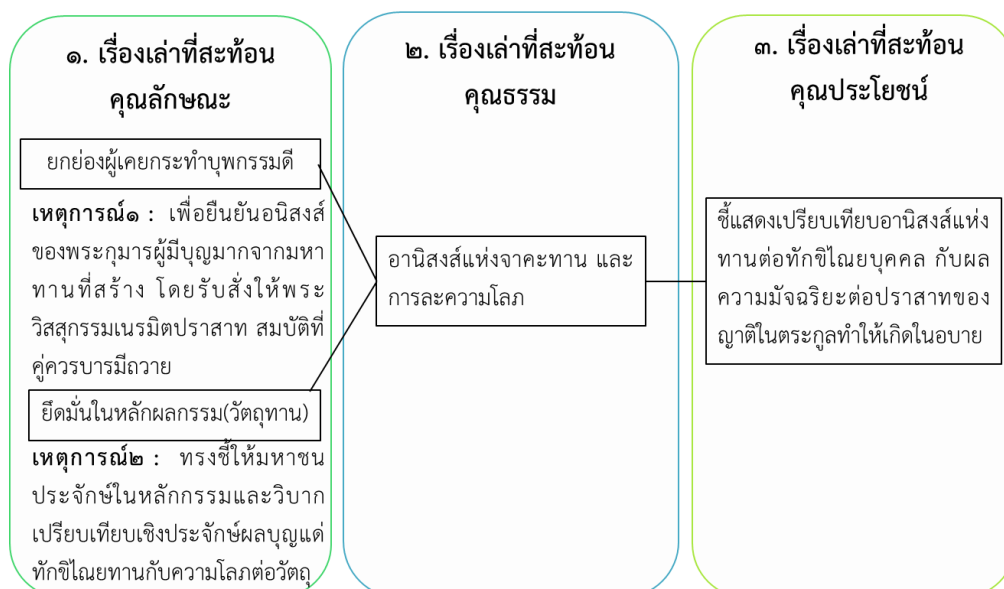
^{๑๗} ขุ.ชา.ติก. (ไทย) ๒๗/๒๖๔/๑๒๙, ดูรายละเอียดใน ขุ.ชา.ติก.อ. (ไทย) ๔/๒๖๔/๖๙-๗๔.

ในกรุงมิถิลาแคว้นวิเทห์รัฐ พระราชาพระนามว่าสุริยทรมมีพระโอรสพระนามว่าสุริยเหมือนกัน ซึ่งมีพระโอรสพระนามว่า มหาปนาท พระราชาทั้ง ๓ พระองค์ครอบครองปราสาทเพราะบุญกรรมที่เกิดจากการสร้างบรรณศาลาเป็นที่อยู่ของพระปัจเจกพุทธเจ้าด้วยไม้เนื้อและไม้มะเดื่อ พระเจ้ามหาปนาทจึงมีปราสาทล้วนแล้วด้วยทอง กว้าง ๑๖ ชั้วธนูตก สูง ๑ พันชั้วธนูตก แลปราสาทมีพื้น ๗ ชั้นประดับด้วยธงอันล้วนแล้วด้วยสีเขียว มีนางพื่อนรำ ๖ พันคน แบ่งออกเป็น ๗ พวกพื่อนรำอยู่เมื่อพระกุมารทรงพระชนม์ ๑๖ พรรษา ก็สำเร็จศิลปทุกประการ พระราชาทรงปรารถนาจักสร้างปราสาทอันน่ารื่นรมย์เพื่อทำการอภิเษกรับสั่งให้หาอาจารย์ในวิชาพื้นที่มาคุมช่างสร้างปราสาทขณะนั้นพิภพของท้าวสักกะสำแดงอาการร้อน ท้าวเธอทรงทราบเหตุตรัสเรียกวิสสุกรรมเทพบุตรแปลงเพศเป็นช่างสร้างปราสาทแก้ว ๗ ชั้น ยาว ๙ โยชน์ กว้าง ๘ โยชน์ สูง ๒๕ โยชน์ ให้แก้มหาปนาทราชกุมาร แล้วฉลองงานมงคล ๓ ประการ คือ มงคลฉลองปราสาท อภิเษกสมโภชเศวตฉัตร และอวาทมงคลของพระมหาปนาทในคราวเดียวเป็นเวลาล่วงไปถึง ๗ ปี

เมื่อถึงปีที่ ๗ ผูกชนพากันร้องทุกข์เพื่อทูลถามที่สุดของงานมงคลจักมีเมื่อไร พระราชาตรัสหากพระกุมารหัวเราะเมื่อใดจึงจะเลิกงานฉลอง มหาชนได้เที่ยวติกลองป่าวร้องเชิญนักพื่อนทั้ง ๖,๐๐๐ มาประชุมแบ่งกันเป็น ๗ ส่วนพากันรำพ้อนก็มีอาจทำให้พระราชาทรงพระสรวล เพราะท้าวเธอเคยทอดพระเนตรกระบวนพ้อนรำอันเป็นทิพย์มาช้านาน แม้จอมนักพื่อน ๒ นาย คือกัณทกรรณและปณทุกรรณ ให้ปลุกต้นมะม่วงใหญ่ชื้ออตุลชะของท้าวเวสวัณที่พระราชทวารแล้วขว้างกลุ่มด้ายไปคล้องกิ่งเพื่อไต่ขึ้นไป ให้กัณทกรรณนุ่งห่มผ้ากรองดอกไม้ลูกขึ้นพ้อนรำพระกุมารก็ได้ทรงพระสรวลแม้ปณทุกรรณทำเชิงตะกอนไม้ในท้องพระลานหลวงแล้วเดินเข้าสู่กองไฟกับบริษัทของตน ครั้นไฟดับแล้วปณทุกรรณกับบริษัทลูกขึ้นพ้อนรำก็ไม่เป็นผล เมื่อสุดที่จะทำให้ทรงพระสรวลผูกชนพากันระส่ำระสาย พระอินทร์ทรงทราบจึงส่งนักพื่อนเทวดายืนบนอากาศแสดงขบวนพ้อนที่เรียกว่า อุปะทังคะพ้อนรำรำไปด้วย มือ เท้า ตา คิ้วข้างเดียว พระเจ้ามหาปนาททอดพระเนตรทรงพระสรวลหน่อยหนึ่งทำให้สามารถเลิกการมงคล ๗ ปีได้ในท้ายสุด พระมหาปนาททรงกระทำบุญถวายทานเป็นต้นเมื่อสิ้นพระชนม์ก็เสด็จกลับสู่เทวโลก

ตาราง ๓.๑๓ สรุปเหตุการณ์ที่ทรงแสดง หลักธรรม และสโมทานในมหาปนาทชาดก (เรื่องที่ ๑๓)

ปัจจุบันนิทาน (เหตุที่ทรงแสดง)	สถานที่	หลักธรรม	สโมทาน
พระพุทธเจ้าทรงปรารถนาภาพของพระภิกษุเถระผู้มีศมมาก เดิมเป็นบุตรภักทียศฐะฐิมีทรัพย์ ๘๐ โกฏิ ปราสาท ๓ ถู ภัททชิกุมารได้ฟังพระธรรมถาบรรลพพระอรหันต์ บิฑามารดาของท่านกระทำมหาสังการะ ๗ วัน พระศาสดาทรงพากลุบุตรจาริกไปถึงโกฏิกาม ชาวโกฏิกามถวายมหาทาน พระศาสดาประทับยืนในเรือของชาวโกฏิกามแล้วตรัสถามพระภักทียถึงปราสาทที่เคยครอบครองในอดีต พระภักทียชี้สำแดงฤทธิ์เอานิ้วเท้าคืบจอมปราสาทสูง ๒๕ โยชน์ญาติทั้งหลายที่เกิดเป็นปลา เต่า นาคและกบ เพราะความโลภในปราสาทก็พลัดตกลงน้ำ เมื่อท่านปล่อยปราสาทกลับตั้งในแม่น้ำตามเดิม จึงแสดงเหตุสมัยพระเจ้ามหาปนาทราช	ฝั่งแม่น้ำคงคา เมืองสาวัตถี	อานิสสทานต่อทักษิโนย บุคคล เปรียบเทียบกับ ความโลภต่อปราสาท	มหาปนาทกุมารอดีตชาติ พระภักทีย, วิสสุกรรม เป็นพระอรหันต์, ส่วน ท้าวสักกะเป็นอดีตชาติ พระพุทธเจ้า

แผนภูมิ ๑๓ แสดงการเสวยพระชาติพระอินทร์ในมหาปนาทชาดกจากกรอบการวิจัย ๓ ด้าน (โดยผู้ศึกษา)

๓.๔.๔ เนื้อเรื่องภัทรฆฎาตโดยสังเขป^{๑๘๘}

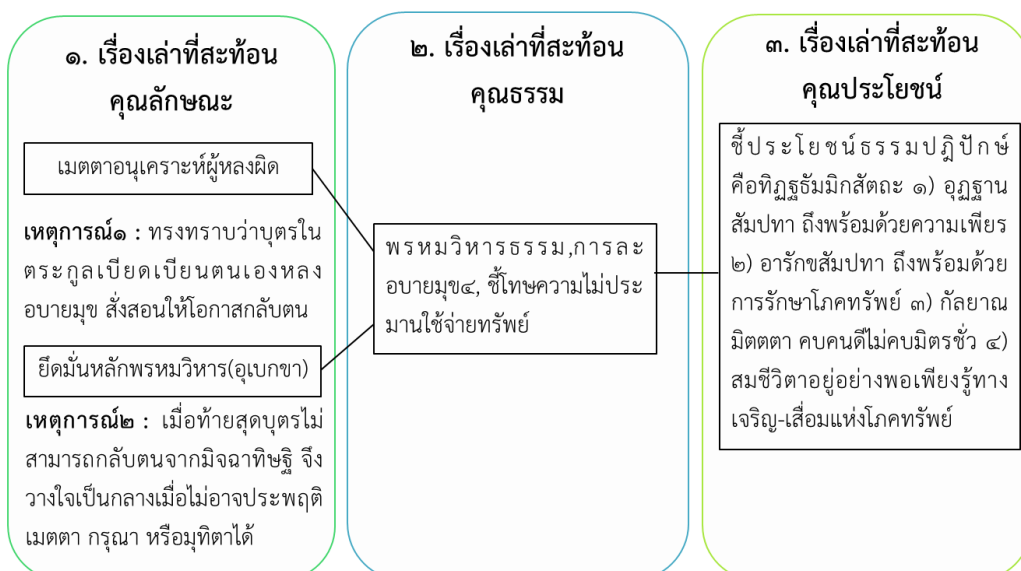
ภัทรฆฎาตเป็นชาดกเล่าเรื่องการบำเพ็ญเมตตาบารมีของพระโพธิสัตว์ แสดงบทบาทพระอินทร์ในการอนุเคราะห์บุตรในตระกูลที่เป็นนักลองบายนมุข ๔ ประมาทในการใช้จ่ายทรัพย์ เนื้อหากล่าวถึงพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระอินทร์ต้องการช่วยเหลือบุตรซึ่งเป็นนักลองสุราการพนันได้ผลลาญทรัพย์หมดจนกลายเป็นคนเข็ญใจ หลังจากทรงมอบหม้อสารพัดนึกให้แม่ที่สุบุตรก็ยังทำแตกถึงแก่ความตาย ดังเรื่องเล่าโดยสังเขปต่อไปนี้

พระเจ้าพรหมทัตครองราชสมบัติอยู่ในพระนครพาราณสี พระโพธิสัตว์บังเกิดในตระกูลเศรษฐี เมื่อบิดาล่วงลับไปแล้วก็ได้ตำแหน่งเศรษฐีมีทรัพย์ฝังดิน ๔๐ โกฏิ มีบุตรคนเดียวเมื่อกระทำการกิริยาแล้วบังเกิดเป็นท้าวสักกะเพราะปกติหมั่นกระทำบุญมีทาน เป็นต้น ครานั้นบุตรเศรษฐีไม่จัดแจงทานวัตรใดๆ แต่ให้สร้างมณฑปปรารภตั้งแต่สุราให้ทรัพย์ที่ละพันแก่ผู้เดินร่ำรำพันและขับร้อง เป็นนักลองหญิงนักลองสุรา และนักลองกินเนื้อต้องการแต่เมรัยสพ ไม่นานนักได้ผลลาญทรัพย์ ๔๐ โกฏิและอุปกรณ์เครื่องอุปโภคบริโภคให้ฉิบหายกลายเป็นคนเข็ญใจนุ่งผ้าเก่าเทียวไป ท้าวสักกะทรงรำพึงว่าบุตรตระการกำล่ำบากจึงมาเพราะความรักบุตรได้ให้หม้อสารพัดนึกแล้วให้อิโรวาสั่งสอนรักษาหม้อนี้ไว้อย่าให้แตกทำลาย เพราะหม้อนี้ได้ในชื่อว่าความสิ้นเปลืองแห่งทรัพย์จักไม่มี มาวันหนึ่งเขาได้ดื่มสุราเมามายโยนหม้อขึ้นแล้วรับพลาด หม้อตกพื้นแตกกลับเป็นคนจนนุ่งผ้าเก่าถือกระบี่เอียงเทียวภิกขาจารอาศัยฝารือนคนอื่นจนตาย

^{๑๘๘} ขุ.ชา.ติก. (ไทย) ๒๓/๒๙๑/๑๔๘, ดุรายละเอียดใน ขุ.ชา.ติก.อ. (ไทย) ๔/๒๙๑/๑๘๖-๑๘๙.

ตาราง ๓.๑๔ สรุปเหตุการณ์ที่ทรงแสดง หลักธรรม และสโมทานในภัทรมญฺเฎกชาดก (เรื่องที่ ๑๔)

ปัจจุบันนิทาน (เหตุที่ทรงแสดง)	สถานที่	หลักธรรม	สโมทาน
ทรงปรารภหลานอนาถบิณฑิกเศรษฐี ผลิตเงิน ๔๐ โกฏิ ของ บิดามารดาให้หนีหายไปด้วยการต้มสุรา แม่เศรษฐีให้ทรัพย์ ๑๐๐๐ บ้าง ๕๐๐ บ้าง ให้ผ้าสาฎกเนื้อหยาบ ๒ ผืนเขาก็ก็นำให้ทรัพย์ ทินาศ เศรษฐีจึงได้กลายเป็นคนอนาถอาศัยผาเรือนคนอื่นตายไป ท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐีกราบทูลถามพระพุทธเจ้าทรงตรัสแสดง เหตุแม่ให้หม้อสารพัดนึกก็ยังไม่สามารถทำบุคคลใดให้อิ่มหนำได้	เมืองสาวัตถี	การละอบายมุข ๔ , ความไม่ประมาท , การใช้จ่ายทรัพย์	นักเลงผู้ทำลายหม้อเป็นหลาน อนาถบิณฑิกเศรษฐี, ส่วนท้าว สักกะเป็นอดีตชาติพระพุทธเจ้า

แผนภูมิ๑๔ แสดงการเสวยพระชาติพระอินทร์ในภัทรมญฺเฎกชาดกจากกรอบการวิจัย ๓ ด้าน(โดยผู้ศึกษา)

๓.๔.๕ เนื้อเรื่องวกชาดกโดยสังเขป^{๑๔}

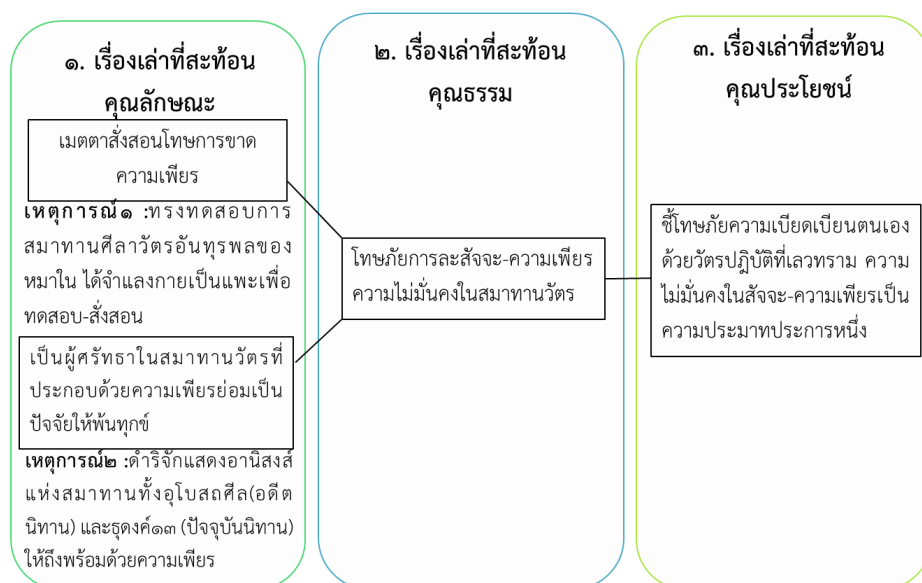
วกชาดกเป็นชาดกเล่าเรื่องการบำเพ็ญเมตตาบารมีของพระโพธิสัตว์ แสดงบทบาทพระอินทร์ในการชี้โทษภัยความไม่มั่นคงในสัจจะ ละซึ่งความเพียรซึ่งอาจพิจารณาว่าเป็นการใช้ชีวิตด้วยความประมาท เนื้อหากล่าวถึงพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระอินทร์ต้องการทดสอบหาในที่ไม่แสวงหาอาหารโดยการสมทานอุโบสถศีล แปลงองค์เป็นแพะมาอยู่ใกล้แต่หมาในกลับละสัจจะเลื่อนไหลจากสมทานหวังเกาะกินเนื้อแพะ พระองค์จึงสำแดงฐานะกล่าวตักเตือนต่าหนิให้อยู่ในศีล ดังเรื่องเล่าโดยสังเขปต่อไปนี้

^{๑๔} ขุ.ชา.ติก. (ไทย) ๒๗/๓๐๐/๑๕๔, ดูรายละเอียดใน ขุ.ชา.ติก.อ. (ไทย) ๔/๓๐๐/๒๑๑-๒๑๓.

พระเจ้าพรหมทัตครองราชสมบัติอยู่ในนครพาราณสี พระโพธิสัตว์เป็นท้าวสักกะครั้งนั้นมีหมาในตัวหนึ่งอยู่ที่หลังหินดาตใกล้ฝั่งแม่น้ำคงคา ที่ต่อมาห้วงน้ำใหญ่ในแม่น้ำคงคาไหลมาจรรครอบหิน ทำให้ไม่สามารถหาอาหารได้ จึงขึ้นไปนอนบนหลังหินคิดว่าเราไม่มีที่แสวงหาอาหารและทางที่จะไปแสวงหาอาหาร จึงได้สมათานอุโบสถกรรมว่าเป็นของประเสริฐกว่าการนอนของเราผู้ว่างงาน เมื่อท้าวสักกะทรงทราบการสมათานอันทุรพลของหมาใน ทรงดำริจักทดสอบจึงแปลงเป็นแพะมาขึ้นให้เห็นในที่ใกล้ หมาในเมื่อเห็นแพะคิดว่าเราจักรู้การรักษากุโบสถกรรมในวันอื่นลุกขึ้นไปเพื่อหวังกินเนื้อแพะ เมื่อแพะวิ่งหนีจึงกลับมานอนบนหลังหินดาตและคิดว่า อุโบสถกรรมยังไม่แตกทำลาย ท้าวสักกะทรงคืนรูปกายดิเสียนว่าปราศจากประโยชน์ด้วยอุโบสถกรรมของคนผู้มีอหิยาตัยอันทุรพลที่ประสงค์จะกินเนื้อแพะดังภาษิตที่ตรัสว่า “...บุคคลบางคนในโลกนี้ก็เหมือนกันเป็นผู้มีวัตรอันเลวทรามในการสมათานวัตร ย่อมทำตนให้เบาจุดหมาป่าทำลายตบะของตนเพราะเหตุต้องการแพะฉะนั้น...”

ตาราง ๓.๑๕ สรุปเหตุการณ์ที่ทรงแสดง หลักธรรม และสโມทานในวกชาดก (เรื่องที่ ๑๕)

ปัจจุบันนิทาน (เหตุที่ทรงแสดง)	สถานที่	หลักธรรม	สโມทาน
พระอุปเสนมมีพระราชา ๒ พระราชพร้อมด้วยสัทธิวิหาริกซึ่งมีพระราชาเดียว ถูกพระพุทเจ้าทรงดิเสียน จึงเริ่มบำเพ็ญวิปัสสนาใหม่ได้บรรลุพระอรหัต ประกอบด้วยคุณมีความเป็นผู้มักน้อย สมทานธุดงค์ ๑๓ และชักชวนบริษัทให้เป็นผู้ทรงธุดงค์ ๑๓ ครั้นเมื่อพระพุทเจ้าเสด็จเที่ยวจาริกไปยังเสนาสนะ ทรงทอดพระเนตรเห็นผ้าบังสุกุลตกเรียราดอยู่ จึงทรงทราบเหตุ ตรัสแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย เรื่องการสมათานวัตรของภิกษุเหล่านั้นเป็นของไม่ตั้งอยู่ยั่งยืน เป็นเช่นเดียวกับอุโบสถกรรมของหมาใน	พระเชตวันมหาวิหาร	ความไม่มั่นคงในการสมათานวัตร	ท้าวสักกะเป็นอดีตชาติพระพุทเจ้า

แผนภูมิ ๑๕ แสดงการเสวยพระชาติพระอินทร์ในวกชาดกจากกรอบการวิจัย ๓ ด้าน(โดยผู้ศึกษา)

๓.๔.๖ เนื้อเรื่องจุฬนุคคหาชาดกโดยสังเขป^{๒๐}

จุฬนุคคหาชาดกเป็นชาดกเล่าเรื่องการบำเพ็ญปัญญาบารมีของพระโพธิสัตว์ แสดงบทบาทพระอินทร์ในการชี้แจงตักเตือนถึงภัยจากต้นหาราคะ และภัยจากมาตุคาม เนื้อหากล่าวถึงพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระอินทร์สั่งสอนภริยานุคคหบัณฑิต ผู้สำเร็จวิชายังธนูจนอาจารย์ทศปาโมกข์ยอมยกธิดาให้ ภายหลังพบว่าภรรยากลับมีความรักกับหัวหน้าโจรกลางป่าได้ยื่นดาบให้ฆ่าสามีนางเอง พระอินทร์จำแลงกายเป็นสุนัขคาบก้อนเนื้อทำอุบาย เมื่อปลากกระโดดขึ้นจากน้ำสุนัขได้ทั้งก้อนเนื้อตกน้ำเพื่อจะคาบปลาจำแลงด้วยความโลภ นกบินลงจิกปลาไป นางกล่าวหาว่าสุนัขโง่แต่กลับถูกเย้ยหยันว่าแท้จริงนางกลับโง่กว่า ดังเรื่องเล่าโดยสังเขปต่อไปนี้

เมื่อครั้งพระเจ้าพรหมทัตครองราชสมบัติอยู่ในนครพาราณสี พระโพธิสัตว์เป็นท้าวสักกะจุฬนุคคหบัณฑิตมาจนได้เรียนศิลปศาสตร์จากเมืองตักกศิลาบรรลุความสำเร็จในอนุกรมแลอาจารย์เห็นว่าได้สำเร็จศิลปศาสตร์เหมือนเราจึงยกธิดาให้เป็นภรรยา จุฬนุคคหาพานางเดินทางกลับบ้านเมือง ระหว่างทางพบช้างเชือกหนึ่งได้ทำภูมิประเทศแห่งหนึ่งให้ปลอดภัยท่ามกลางดง เขาใช้ลูกศรยิงช้างเข้าที่กระพองทะเลทางเบื้องหลังล้มลง ต่อมาพบโจร ๕๐ คน ที่คอยดักปล้นกำลังบึงเนื้อกินอยู่ หัวหน้าโจรเป็นผู้ฉลาดแลดูจุฬนุคคหบัณฑิตก็รู้ว่าผู้นี้เป็นอุดมบุรุษ พวกโจรพากันลুকฮือหมายจะจับ มาณพยงโจรด้วยลูกศร ๔๙ ลูกให้ตายลง แต่ไม่มีลูกศรเหลือยิงหัวหน้าเนื่องจากเขาได้ยิงช้างเสียลูกหนึ่ง ขณะนั้นทับบนอกหัวหน้าโจรอยู่นั้น มาณพยงให้ภรรยานำดาบมาแต่นางบังเกิดความรักในหัวหน้าโจรขึ้นทันใดจึงวางตัวดาบที่มือโจร วางฝักดาบที่มือสามี จนนายโจรชักดาบตัดศีรษะมาณพยงนั้น

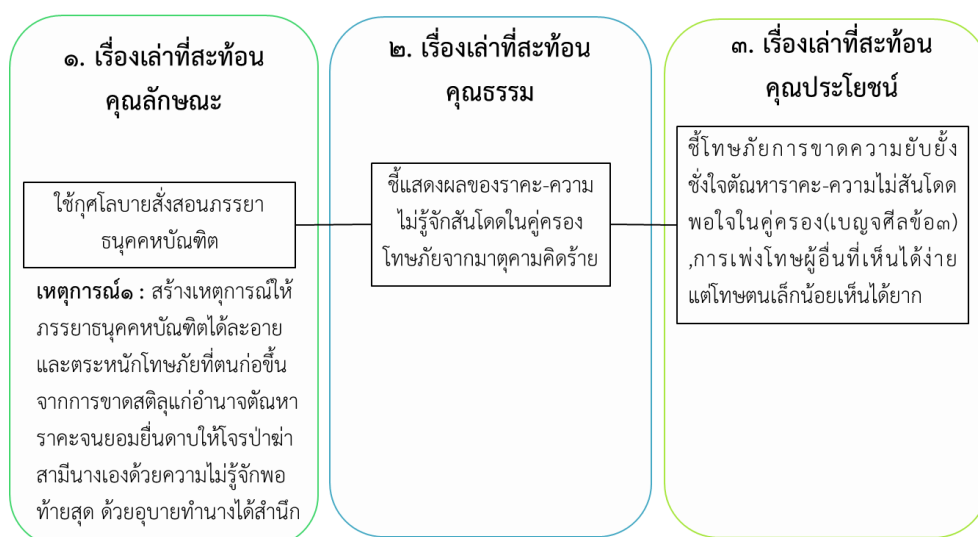
ครั้นฆ่าจุฬนุคคหบัณฑิตแล้ว นายโจรเห็นว่าหญิงนี้ฆ่าสามีที่ตระกูลให้ก่อน ก็ครั้นเห็นคนอื่นอีกก็จักกระทำอย่างนั้นแม้กะเรา จึงทิ้งหญิงนี้ด้วยอุบายระหว่างข้ามทางแม่น้ำและนำอาหารภณภัณฑเครื่องประดับทั้งหมดไป หญิงพาลเพราะความอยากได้เกินไปจึงกลายเป็นคนไร้ที่พึ่งพาเข้าไปยังกองตะไคร่น้ำนั่งร้องไห้อยู่ ขณะนั้นท้าวสักกะทรงตรวจดูโลกเห็นนางผู้ถูกความอยากเกินไปครอบงำเสื่อมจากสามี ทรงดำริจักข่มหญิงนี้ให้ได้ายจึงทรงพามาตลีและปัญจสิขเทพบุตรเสด็จ ณ ที่นั้น รับสั่งให้มาตลีจำแลงเป็นปลา ปัญจสิขะจำแลงเป็นนก พระองค์จำแลงเป็นสุนัขจึงจอกคาบขึ้นเนื้อไปตรงหน้านาง เมื่อนั้นปลาจำแลงกระโดดขึ้นจากน้ำตกลง สุนัขจึงจอกทั้งขึ้นเนื้อเพื่อจะคาบปลา ปลากกระโดดตกในน้ำ นกโฉบเอาชิ้นเนื้อบินไปในอากาศ สุนัขจึงจอกไม่ได้ทั้งสองอย่าง นางเห็นดังนั้นคิดว่าสุนัขจิ้งจอกนี้ถูกความอยากเกินไปครอบงำไม่ได้ทั้งเนื้อและปลาจึงหัวเราะลั่นประดุจทุบหม้อ กล่าวตำหนิว่าเจ้าสุนัขเป็นสัตว์ปัญญาอ่อนเสื่อมจากปลาและขึ้นเนื้อ ชบเขาเหมือนคนกำพรว้า ลำดับนั้นสุนัขจิ้งจอกจึงเย้ยหยันกลับไปโทษของผู้อื่นเห็นได้ง่าย ส่วนโทษตนเห็นได้ยาก เจ้านั้นเสื่อมจากผิวและชาย

^{๒๐} ขุ.ชา.ปญจก (ไทย) ๒๗/๓๗๔/๒๒๓-๒๒๔, ตูรายละเอียดใน ขุ.ชา.ปญจก.อ. (ไทย) ๔/๓๗๔/๔๙๒-๔๙๘.

ซู้ซบเซาว่าเสียอีก คุณอนนางผู้ทุศีลมีธรรมอันลามกถูกความอยากเกินไปครอบงำจิต มีปฏิพนธ์ในใจที่เห็นชั่วครู่ เสื่อมจากทั้งชายชู้และผัวที่ตระกูลแต่งตั้งให้ ว่าโดยเปรียบเทียบย่อมเป็นผู้กำพร้ากว่าร้อยละเท่าพันเท่า พร้อมกับกล่าวสั่งสอนว่าบาป(กรรม)ที่กระทำไว้นั้นใครๆไม่อาจชำระสะสางให้ได้ จักกระทำอย่างนี้(วิบาก)อีกแน่นอน ท้าวสักกะครั้งนั้นทำให้นางได้อายถึงประการอันแปลกอย่างนี้แล้วจึงเสด็จกลับ

ตาราง ๓.๑๖ สรุปเหตุการณ์ที่ทรงแสดง หลักธรรม และสโมทานในจุฬารัตนคหชาติ (เรื่องที่ ๑๖)

ปัจจุบันนิทาน (เหตุที่ทรงแสดง)	สถานที่	หลักธรรม	สโมทาน
ทรงปรารภภิกษุผู้ถูกรยาเก่าประจำประโลม กระสันจะสึกจึงตรัสพระธรรมเทศนาเรื่องหญิงผู้นี้กระทำความพินาศให้แก่ภิกษุรูปนี้แม้ในกาลก่อน โดยการเป็นผู้ย่นดาบให้โจรตัดศีรษะตน	พระวิหารเชตวัน	ต้นหาราคะ, ภัยจากมาตุคาม	ธนุคหบัณฑิตเป็นภิกษุผู้กระสันจะสึก, หญิงนั้นเป็นภรรยาเก่า, ส่วนท้าวสักกะอดีตชาติ

แผนภูมิ ๑๖ แสดงการเสวยพระชาติพระอินทร์ในจุฬารัตนคหชาติจากกรอบการวิจัย ๓ ด้าน (โดยผู้ศึกษา)

๓.๔.๗ เนื้อเรื่องกัจจანიชาดกโดยสังเขป^{๒๑}

กัจจანიชาดกเป็นชาดกเล่าเรื่องการบำเพ็ญเมตตาบารมีของพระโพธิสัตว์ เนื้อหากล่าวถึงพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระอินทร์ทรงอนุเคราะห์ช่วยเหลือนางพราหมณ์ที่ถูกลูกสะใภ้ใส่ความและถูกบุตรทอดทิ้งขับไล่ออกจากบ้าน ดังเรื่องเล่าโดยสังเขปต่อไปนี้

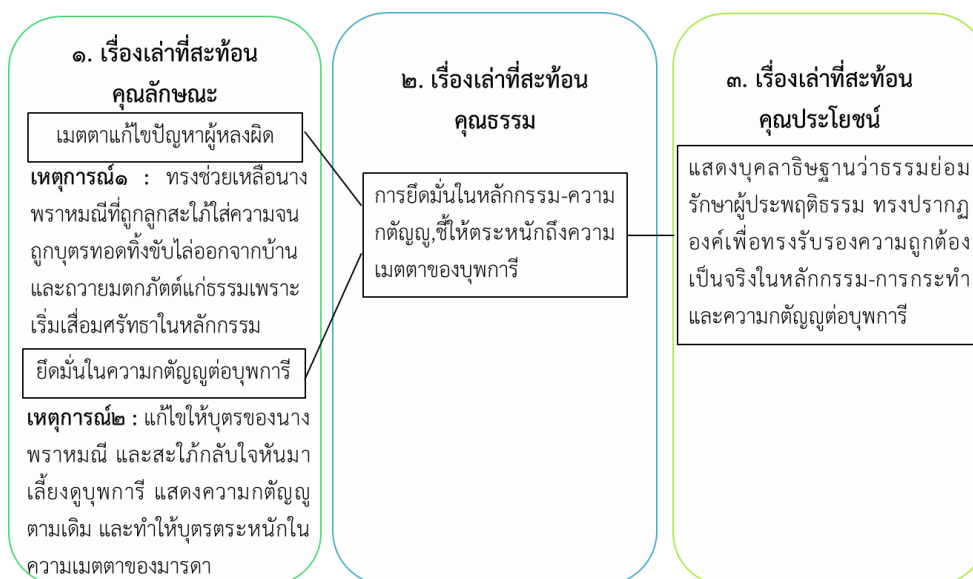
^{๒๑} ขุ.ชา.อฏฐก. (ไทย) ๒๗/๔๑๗/๒๘๕-๒๘๖, ตูรายละเอียดใน ขุ.ชา.อฏฐก.อ. (ไทย) ๕/๔๑๗/๒๖๗-

พระเจ้าพรหมทัตครองราชนครพาราณสี กุลบุตรตระกูลหนึ่งเมื่อบิดาตายแล้วเขาบูชามารดาเหมือนเทวดา จับความเดิมต่อจากเมื่อหญิงนั้นกล่าวเท็จใส่ความสามีว่าไม่อาจอยู่ร่วมกับแม่สามีที่เป็นกาลกรณีได้ ครานั้นกุลบุตรเชื่อถ้อยคำภรรยาเห็นว่ามารดาก่อเรื่องทะเลาะเป็นนินย ชับไล่มารดาจนร้องไห้ออกจากเรือนไปอาศัยตระกูลเพื่อนรับจ้างเลี้ยงชีพด้วยความลำบาก ต่อมาภรรยาตั้งครรภ์ ฝ่ายมารดาทราบข่าวว่าหญิงสะใภ้ได้บุตรในเวลาที่ดินถูกไล่ออกจากบ้าน นางคิดว่าชลดโยคนีธรรมคงจักสูญเป็นแน่แท้มีดำริจักถวายมตกภัตต์แก่ธรรม โดยถืองา แบ่ง ข้าวสาร ถาดสำหรับทัพพีไปปาเข้า เอาศีรษะมนุษย์สามศีรษะมาก่อเตาไฟ แล้วลงน้ำสระหัวบ้านปากสยายผมแล้วชาวข้าวสาร

ครั้งนั้น พระโพธิสัตว์เป็นท้าวสักกะตรวจดูหมู่สัตว์โลก เห็นหญิงนั้นกำลังทุกข์ ประสงค์จะถวายมตกภัตต์แก่ธรรมด้วยเข้าใจว่าธรรมได้สูญเสียแล้ว จึงทรงดำริจักแสดงกำลัง แปลงเพศเป็นพราหมณ์เดินทางไปหาหญิงนั้นตรัสถามสาเหตุที่นางหุงหาข้าวจากกลางป่าช้า นางกล่าวตอบว่าเพราะเหตุ ธรรมคือความอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่และธรรมคือสุจริต ๓ ได้สูญไปแล้ว เพราะเดี๋ยวนี้คนบาปย่อมมีสุขเช่นเดียวกับสะใภ้ที่เป็นหมัน ตัวนางทุบตีชับไล่แต่สะใภ้กลับคลอดบุตรได้เป็นใหญ่ มีเพียงตนที่ไม่มีที่พึ่งอยู่คนเดียว วันนี้จึงจักทำการบูชาธรรมนั้น ท้าวสักกะเมื่อจะทรงแสดงพระองค์เปรียบด้วยธรรมอันประเสริฐ จึงตรัสเฉลยเหตุที่เสด็จมาเพื่อประโยชน์สำหรับนาง โดยจักทำให้หญิงสะใภ้พร้อมบุตรให้เป็นเถาธูลีเดียวกัน เมื่อนั้นนางเกิดเมตตาทูลขอแก้ไขตน บุตร ลูกสะใภ้และหลานได้อยู่ร่วมเรือน ท้าวสักกะตรัสชอบใจในจิตของนางที่ไม่ละธรรมคือความเมตตา ได้บรรดาลด้วยอำนาจทำให้ลูกสะใภ้ระลึกคุณมารดา พากันดินตามมาขอขมา ต่างปราโมทย์พากันกลับบ้านอยู่กันด้วยความสามัคคีแต่นั้นสืบมา

ตาราง ๓.๑๗ สรุปเหตุการณ์ที่ทรงแสดงหลักธรรม และสโมทาน กัจจานิชาดก (เรื่องที่ ๑๖)

ปัจจุบันนิทาน (เหตุที่ทรงแสดง)	สถานที่	หลักธรรม	สโมทาน
ทรงปรารถนาอุปาสกเมืองสาวัตถีผู้เลี้ยงดูบูชามารดาเหมือนเทวดาหลังบิดาตายแล้วเขายอมรับภรรยาที่มารดาจัดหามาให้ ต่อมานางผู้เป็นสะใภ้สำคัญตนผิดคิดอุบายจะขับไล่แม่สามี กลับกลับด้วยวิธีการต่างๆ จนท้ายสุดบีบบังคับให้สามีเป็นฝ่ายเลือก แต่สามีเป็นผู้กตัญญูเลือกมารดา และขับไล่ภรรยาออกจากเรือน การเป็นเช่นนี้ สะใภ้จึงกลับตัวมาปรนนิบัติแม่สามีดังเดิม เหมือนเหตุการณ์ครั้งในอดีต	พระวิหารเชตวัน	ความกตัญญู, ภัยจากมาตุคาม	อุปาสกผู้เลี้ยงมารดาเป็นพระโสตาบันคืออุปาสกผู้เลี้ยงมารดาในบัดนี้ ,ภรรยาของเขาได้มาเป็นภรรยาในบัดนี้เช่นกัน, ท้าวสักกะอดีตชาติพระพุทธเจ้า

แผนภูมิ ๑๗ แสดงการเสวยพระชาติพระอินทร์ในกัจจานิชาดกจากกรอบการวิจัย ๓ ด้าน (โดยผู้ศึกษา)

๓.๔.๘ เนื้อเรื่องพิลารโกสยชาดกโดยสังเขป^{๒๒}

พิลารโกสยชาดกเป็นชาดกเล่าเรื่องการบำเพ็ญทานบารมีของพระโพธิสัตว์ เนื้อหากล่าวถึงพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นบุตรเศรษฐี ตั้งโรงงานบริจาค เมื่อสิ้นชีพบังเกิดเป็นปัญจสิขรเทพบุตร บุตรคนต่อมาของตระกูลปฏิบัติเช่นเดียวกันจุติเป็นท้าวสักกะ, จันทเทพบุตร สุริยเทพบุตรฯ ยกเว้นพิลารเศรษฐี เทพบุตรได้ลงมาทรมานเศรษฐีเพื่อให้ละมิจฉาติฐิ ดังเรื่องเล่าโดยสังเขป

เมื่อพระเจ้าพรหมทัตครองราชสมบัติในนครพาราณสี พระโพธิสัตว์เกิดในตระกูลเศรษฐีเจริญวัย ครั้นบิดาล่วงลับไปได้ตำแหน่งเศรษฐี วันหนึ่งตรวจตราดูทรัพย์สมบัติคิดว่าทรัพย์ยังปรากฏอยู่ แต่ผู้ที่ทำให้ทรัพย์เกิดขึ้นไม่ปรากฏปรารภจะสละทรัพย์นี้ให้ทาน จึงได้สร้างโรงงานบำเพ็ญเป็นการใหญ่ตลอดชีพ เมื่อจะสิ้นกาลอายุได้ให้อวาทแก่บุตรอย่าตัดทอนวัตรนี้เสียแล้วตายไปจุติเป็นท้าวสักกะ ณ ดาวดึงส์พิภพ แม้บุตรหลานของเศรษฐีต่อๆ มาก็กระทำเช่นเดียวกัน ครั้นสิ้นอายุได้เกิดเป็นจันทเทพบุตร สุริยเทพบุตร มาตลีสังคาหเทพบุตร คนธรรพ์เทพบุตรชื่อปัญจสิขะ แต่บุตรชั้นที่ ๖ ไม่มีศรัทธา จิตกระด้างไม่รักการให้ทานเป็นคนตระหนี่สั่งรื้อโรงงานเผาเสียให้โดยตีพวกราชจากไล่ไป

ท้าวสักกะตรวจตราดูบุพกรรมใคร่ครวญวงศ์ทานของท่านทรงทราบว่าเป็นบุตรได้ตัดวงศ์ทานเสียสิ้น ทรงมีพระดำริจักทรมานเศรษฐีให้รู้จักผลทานจึงเสด็จจำแลงเป็นมาณพมายังกรุงพาราณสีพร้อมด้วยเทพบุตรทั้ง ๔ กล่าวโดยย่อครานั้นท้าวสักกะและเทพบุตรทั้ง ๔ เข้าทดสอบเศรษฐีโดยกระทำอาการเดียวกันโดยลำดับ คือขอโภชนะแต่ท่านเศรษฐีตอบว่าไม่มีกต มั่นท้าวสักกะกล่าวภาชิตเตือนว่า บุคคลผู้ไม่เป็นทานบติด้วยเหตุ ๒ อย่าง คือความตระหนี่ และความประมาทบัณฑิตผู้รู้แจ้งเมื่อต้องการบุญพึงให้ทานโดยแท้ เศรษฐีได้ฟังคำภาชิตอมรับโดยดุษฎีเชิญเข้าในเรือนตนและแบ่งทานให้หน่อยหนึ่ง จนครบตามลำดับ โดยเทพบุตรแสดงภาชิตต่างๆ กัน จันทเทพบุตร

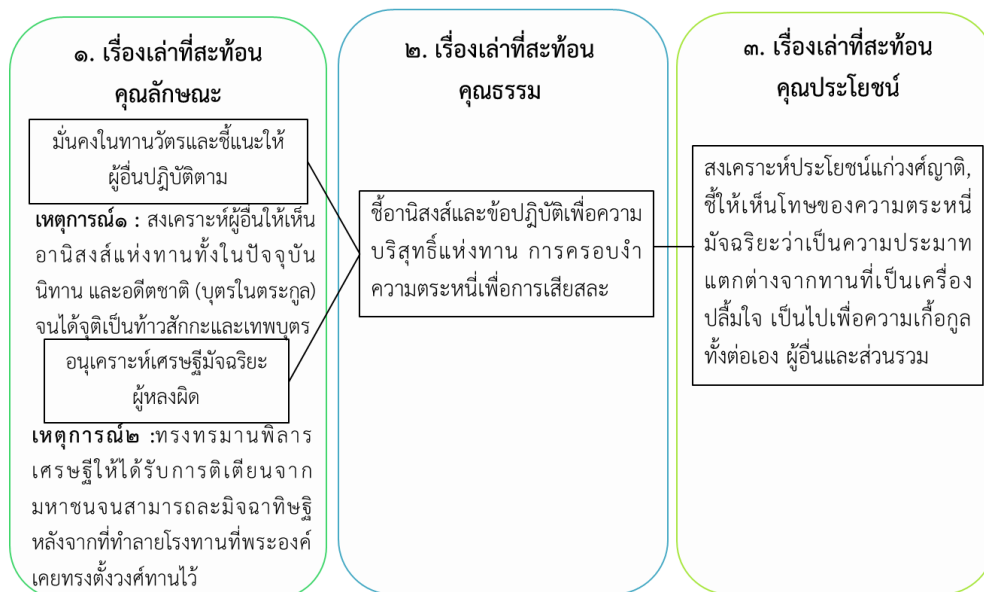
^{๒๒} พุ.ชา.ทสก. (ไทย) ๒๗/๔๕๐/๓๔๓-๓๔๔, ดุราลัยละเอียดใน พุ.ชา.ทสก.อ. (ไทย) ๕/๔๕๐/๕๑๑-๕๒๐.

กล่าวว่า คนผู้ตระหนี่กลัวความยากจนย่อมไม่ให้อะไรแก่ผู้ใด ความกลัวจนนั้นแหละจะเป็นภัยแก่คนผู้ไม่ให้ คนตระหนี่ย่อมกลัวความอยากข้าวอยากน้ำ ความกลัวนั้นแหละจะกลับมาสนองคนพาลทั้งในโลกนี้และโลกหน้า เหตุนี้บัณฑิตพึงครองบงามลทินแล้วให้ทานเถิด เพราะบุญย่อมเป็นที่พึงของสัตว์ทั้งหลายในโลกหน้า, สุริยเทพกล่าวว่า ทานผู้ให้ให้ได้ยากเพราะต้องครองบงามความตระหนี่ก่อนแล้วจึงให้ได้ การทำทานนั้นทำยากแท้ อสัตบุรุษทั้งหลายย่อมไม่ทำทานตามที่สัตบุรุษทำแล้ว ธรรมของสัตบุรุษอันคนอื่นรู้ได้ยากเพราะเหตุนี้การไปจากโลกนี้ของสัตบุรุษกับอสัตบุรุษจึงต่างกัน อสัตบุรุษย่อมไปนรก สัตบุรุษย่อมไปสวรรค์, ตลิ่งเทพบุตรกล่าวว่า บัณฑิตพวก ๑ ให้ไทยธรรมแม้มีเล็กน้อยได้ สัตว์บางพวกแม้มีไทยธรรมมากก็ให้ไม่ได้ ทักขิณาทานที่บุคคลให้จากของเล็กน้อยก็นับว่าเสมอด้วยการให้จำนวนพัน, ปัญจสิขเทพบุตรกล่าวว่า แม้ผู้ใดเที่ยวไปขออาหารมา ผู้นั้นชื่อว่าประพฤติธรรม อนึ่ง บุคคลผู้เลี้ยงบุตรและภรรยาตน เมื่อไทยธรรมมีน้อยก็เฉลี่ยให้แก่สมณะและพราหมณ์ บุคคลนั้นชื่อว่าประพฤติธรรม เมื่อคนตั้งแสนฆ่าสัตว์มาบูชาแก่คนผู้ควรบูชาจำนวนพัน อิศราภพนับตั้งแสนนั้นย่อมไม่ถึงแม้เสี้ยวแห่งผลทานของตน (เพราะเหตุแห่งทานที่บริสุทธิ์มิได้เกิดจากความเบียดเบียนตนและผู้อื่น)

เมื่อได้เชิญเข้าในเรือนตนแล้ว เศรษฐีได้สั่งทาสีให้นำข้าวสาลี ข้าวเปลือก ข้าวสาร ไปให้พราหมณ์จำแลงทั้ง ๕ แต่ถูกปฏิเสธเพราะไม่รับของดิบ จึงสั่งทาสีใหม่ให้คัดข้าวสำหรับโคกินใส่กระโหลก พราหมณ์ทั้ง ๕ ปั้นข้าวใส่ปากแสร้งทำคำข้าวติดคอกลอกทานอนตายหมดความรู้สึก เศรษฐีคิดว่าชนทั้งหลายจักติเตียนหากรู้ว่าทำร้ายพราหมณ์ผู้สุขุมลชาติ จึงกำชับให้รับเอาข้าวสาลีโอชารสไปให้ใหม่แทน เพื่อให้ตนพ้นผิด ครั้นเมื่อมหาชนมาประชุมกันแล้วพราหมณ์ทั้งหลายคลายลูกขี้้นแจจข้อเท็จจริงถึงอุบายของเศรษฐีแก่มหาชนๆพากันติเตียน ท้าวสักกะตรัสเฉลยถึงวงศ์ทานที่ทรงดำรงเริ่มนับแต่สร้างโรงงานและอาณิสสแห่งทานให้ตนและบุตรในตระกูลบังเกิดเป็นท้าวสักกะ จันทเทพบุตร สุริยเทพบุตร มาตลีเทพบุตร คนธรรพ์เทพบุตร พร้อมทรงทรมานพิลารโกสิยเศรษฐีผู้มีใจลามก เมื่อนั้นพิลารโกสิยเศรษฐีจึงได้สำนึกประคองอัญชลีเหนือเศียรกล่าวปฏิญาณว่าจักตั้งในศีล ๕ บำเพ็ญทานจนกว่าชีพจักหาไม่

ตาราง ๓.๑๘ สรุปเหตุการณ์ที่ทรงแสดง หลักธรรม และสโมทานพิลารโกสิยชาดก (เรื่องที่ ๑๘)

ปัจจุบันนิทาน (เหตุที่ทรงแสดง)	สถานที่	หลักธรรม	สโมทาน
ทรงปรารถถึงภิกษุว่าเป็นผู้มีทานเป็นเครื่องปลื้มใจแม้ยังไม่ได้ให้ บิดนพาทที่ตกลงในบาตรแก่ผู้อื่นก่อนแล้วก็ไม่ฉัน ด้วยว่าในอดีต ภิกษุนี้ไม่มีศรัทธาเลื่อมใสในอาณิสสสถาน แม้หยดน้ำมันก็ไม่เอา ปลายหญ้าคาจุ่มให้ใคร คราวนั้นพระองค์ทรงทรมานเขาให้ลพยศ ตั้งอยู่ในผลแห่งทานแม้ในภพต่อมา ก็ยังไม่ละทานวัตรนั้น	พระวิหารเชตวัน	อาณิสสแห่ง ทาน	เศรษฐีเป็นภิกษุผู้เป็นทานบดี, จันท เทพบุตรเป็นพระสารีบุตร, สุริย เทพบุตรเป็นพระโมคคัลลานะ, มาตลีเทพบุตรเป็นพระกัสสป, ท้าว สักกะอดีตชาติพระพุทเจ้า

แผนภูมิ ๑๘ แสดงการเสวยพระชาติพระอินทร์ในพิลารโกสียชาดกจากกรอบการวิจัย ๓ ด้าน(โดยผู้ศึกษา)

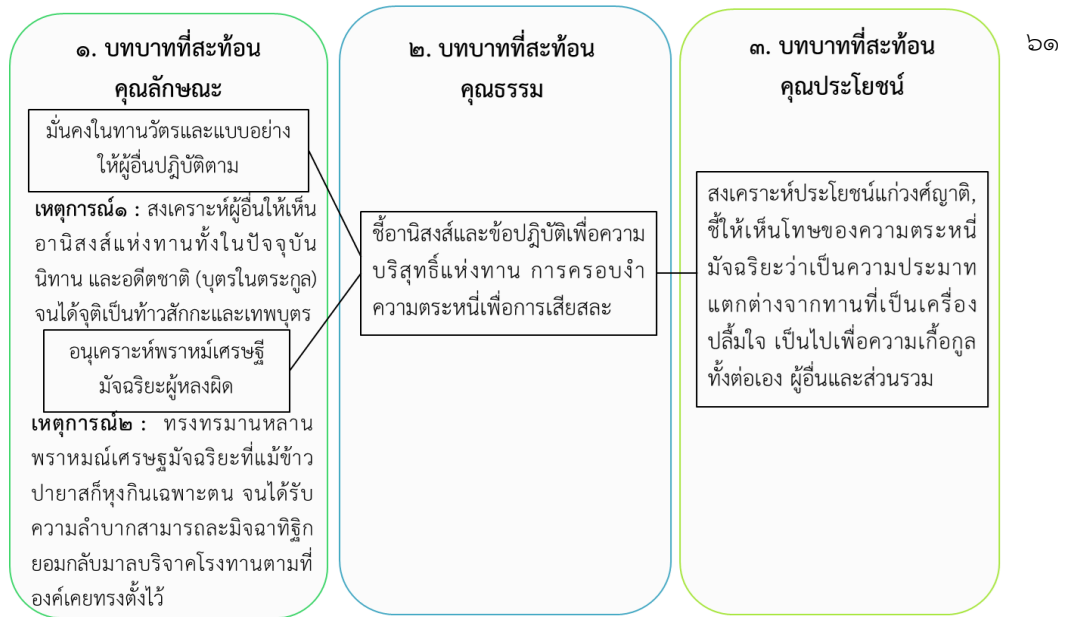
๓.๔.๙ เนื้อเรื่องโกสียชาดกโดยสังเขป^{๒๓}

โกสียชาดกเป็นชาดกเล่าเรื่องการบำเพ็ญทานบารมีของพระโพธิสัตว์ โดยเนื้อหาโดยสังเขปจะถูกนำไปรวมกับสุชาโกชนชาดก ซึ่งเป็นการบำเพ็ญทานบารมีเช่นกัน กล่าวโดยสังเขปว่าเป็นอดีตชาติของพระโพธิสัตว์ที่เสวยพระชาติเป็นเศรษฐีเมืองพาราณสี ตั้งโรงงานบริจาคนเมื่อสิ้นชีวิตสำเร็จประโยชน์เป็นท้าวสักกะ มีหลานเป็นมัจฉริยะพราหมณ์เศรษฐีตระหนี่ทำลายโรงงานให้ภรรยาหุงข้าวปายาสบนปราสาทเพื่อบริโภคนเฉพาะตน ไม่แบ่งให้ใครกระทั่งภรรยาเพราะกลัวสิ้นเปลือง ท้าวสักกะแปลงเป็นพราหมณ์เข้าไปทดลอง และสอนหลานให้เลิกมัจฉาทิฐีไม่เป็นคนตระหนี่กลับตนมาตั้งโรงงานรักษาศีล

ตาราง ๓.๑๙ สรุปเหตุการณ์ที่ทรงแสดง หลักธรรม และสโมทานโกสียชาดก (เรื่องที่ ๑๙)

ปัจจุบันนิทาน (เหตุที่ทรงแสดง)	สถานที่	หลักธรรม	สโมทาน
ทรงพระปรารภภิกษุผู้มีอภัยการบำเพ็ญทาน ได้ฟังพระธรรมเทศนามิจิตเลื่อมใสกระทำศิลปให้บริบูรณ์ประกอบด้วยอุตุดคุณ มีเมตตาจิตแผ่ไปในเพื่อนพรหมจรรย์ เป็นผู้ไม่ประมาทในการบำรุงพระรัตนตรัยวันละ๓เวลา ทรงตรัสแสดงเหตุในอดีตชาติภิกษุนี้เป็นผู้ตระหนี่ไม่ให้ทานแม้เพียงหยาดน้ำมันด้วยปลายหญ้า พระองค์เคยทรงทรมานให้ละพศตั้งอยู่ในทานบดี จนท่านสมานานว่าแม้น้ำเพียงชอก	พระเชตวันมหาวิหาร	อานิสส์แห่งทาน	โกสียดาบสเป็นภิกษุเจ้าของทาน, ปัญจสิขเทพบุตรเป็นอนุรุธะ, มาตลีเทพสารถิเป็นอานนท์, สุริยเทพบุตรเป็นกัสสป, จันทเทพบุตรเป็นโมคคัลลานะ, นารทดาบสเป็นสารีบุตร, ส่วนท้าวสักกะอดีตชาติพระพุทธเจ้า

^{๒๓} ขุ.ชา.ทวาทสก. (ไทย) ๒๗/๔๗๐/๓๘๕-๓๘๘, ดูรายละเอียดใน ขุ.ชา.ทวาทสก.อ. (ไทย) ๘/๕๓๕/

แผนภูมิ ๑๙ แสดงการเสวยพระชาติพระอินทร์ในโกสิยชาติก จากกรอบการวิจัย ๓ ด้าน (โดยผู้ศึกษา)

๓.๔.๑๐ เนื้อเรื่องกมุขชาดกโดยสังเขป^{๒๔}

กมุขชาดกเป็นชาดกที่เล่าเรื่องการบำเพ็ญบุญบาปรมิของพระโพธิสัตว์ เนื้อหากล่าวถึงพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระอินทร์ ทรงแปลงองค์เป็นพราหมณ์มาลวงซื้อตมัสสุราจากพระเจ้าสัพพมิตต์ ทรงชี้โทษของสุราแก่พระราชานจนทรยอมปฏิบัติตาม กลับมาสมาทานศีลบริจาทาน ดังเรื่องเล่าโดยสังเขป

เมื่อครั้งพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชนครพาราณสี มีนายพรานป่านามว่าสุระชาวแคว้นกาสิเข้าป่าหิมพานต์ พบบ่อสุรารสโอชะที่เกิดบ่มขึ้นเองจากน้ำฝน ผลมะขามป้อม เถาพริกไท ข้าวสาลีเป็นอาทิ ซึ่งร่วงหล่นในโพรงโคนไม้ใหญ่สูงประมาณชั่วบุรุษหนึ่งขนาดเท่าตม เขาได้ลองตมน้ำสีแดงเกิดอาการมีเมาฟ่อนรำถือเนื้อกินในที่นั้นถึงสองวัน ไม่ไกลจากที่นั้นมีตาบสนามว่าวรุณะพำนักร่อนนายพรานป่าเดินไปยังสำนักเข็ญดาบสให้ตม ทั้งสองบริโศกเนื้อตมนั้น จึงเกิดมีชื่อว่าสุราบ้าง วรุณบ้าง เพราะนายพรานสุระและพระวรุณดาบสเป็นผู้พบ

ฝ่ายสุรพราหมณ์กับวรุณดาบสทั้งสองเกิดอุบายทำมาหากิน จึงตักสุราใส่กระบोकไม้ไผ่หอบไปถึงปัจฉินคร เข้าเฝ้าทูลถวายสุราแด่พระราชานเมื่อทรงเสวยสองสามครั้งก็มึนเมา ตรัสสั่งคนทั้งสองให้ไปนำเอามา ทั้งสองไม่อาจเอามาได้บอจึงกำหนดจดจำเครื่องปรุงแล้วเอาเปลือกต้นไม้นั้นมาใส่ปนลงในเครื่องปรุงทุกอย่าง การปรุงสุราจึงเกิดขึ้นในพระนคร ชาวพระนครพากันตมสุราถึงความประมาทมัวเมายากจนเข็ญใจ พระนครก็ได้เป็นเหมือนเมืองร้าง ด้วยเหตุนี้คนทั้งสองจึงหนีไปยังเมืองพาราณสี พระเจ้าพาราณสีก็ตรัสสั่งให้คนทั้งปรุงสุราขึ้น ชำร่อยเดิม พระนครนั้นก็พินาศเช่นนั้น ทั้งสองหนีไปเมืองสาเกต และสาวัดถิตตามลำดับ ครั้นนั้นพระเจ้าสัพพมิตต์ผู้เป็นกษัตริย์สงเคราะห์คนทั้ง

^{๒๔} ขุ.ชา.ทีสติ. (ไทย) ๒๗/๕๑๒/๕๔๓-๕๔๗, ดุราลัยละเอียดใน ขุ.ชา.ทีสติ.อ. (ไทย) ๗/๕๑๒/๒๑๓-๒๒๖.

สองจัดหารากไม้สำหรับปรุง แป้งข้าวสาลีและคั่วห่าร้อย พรานสุระและวรรณดาบปรุงสุราใส่ตุ่ม ๕๐๐ ใบตั้งไว้ ผูกแมวไว้ข้างตุ่มเพื่อกันหนูมากวน แมวเหล่านั้นได้กินสุราที่ล้นจากตุ่มเมาหลับไปถูกพวกหนูแทะหูจนหูหลุด พวกอายุตตกบุรุษ (คนสอดแนม) เข้าใจผิดไปกราบทูลพระราชาว่าแมวตายจากสุราที่ปรุง พระเจ้าสัพพมิตต์สั่งลงพระอาญา เมื่อสร้างฤทธิ์สุราพวกแมวพากันวิ่งเป็นปกติ พระราชาลงดื่มสุราพร้อมเหล่ามุนีมนตรี

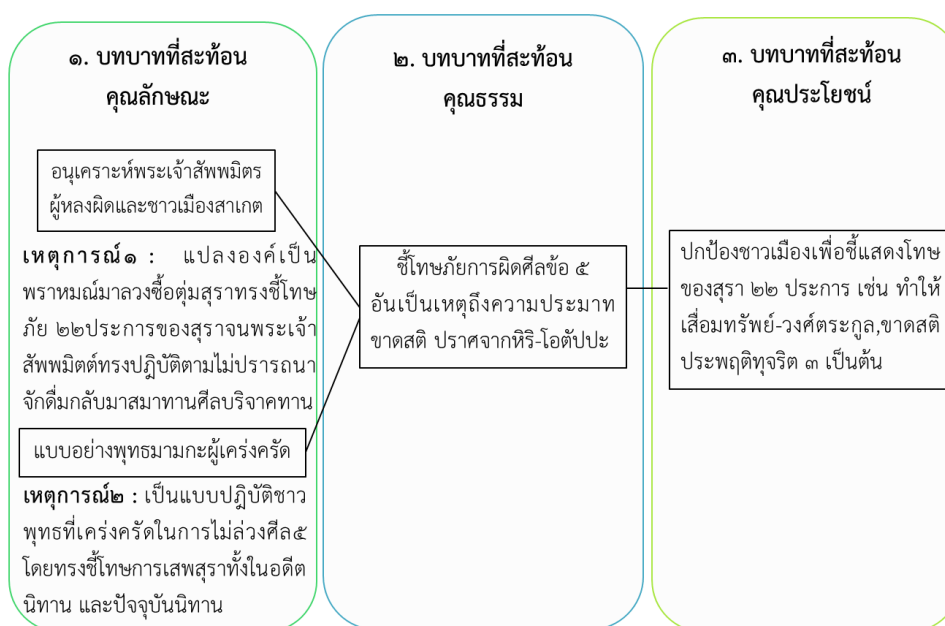
ครั้งนั้น ท้าวสักกะทรงตรวจดูสัตว์โลกว่าชนเหล่าใดไม่ประมาทในการบำรุงมารดาบิดา บำเพ็ญสุจริต ๓ ให้เต็มบริบูรณ์ ทอดพระเนตรเห็นพระเจ้าสัพพมิตต์ประทับบนมณฑปที่ประดับเพื่อจะดื่มสุรา ทรงดำริหากพระเจ้าสัพพมิตต์ดื่มสุราแล้วไซ้ สกอลชมพูทวีปจักพินาชฉิบหาย พระองค์ทรงจำแลงเพศเป็นพราหมณ์วางหม้อสุราใบหนึ่งที่พระหัตถ์เสด็จยืนในอากาศเฉพาะพระพักตร์พระราชา ตรัสว่าท่านทั้งหลายจงซื้อหม้อใบนี้ เมื่อจะทรงแสดงโทษของสุราทั้ง ๒๐ ประการ จึงตรัสภาษิตว่าหม้อใบนี้มีไข่หม้อเนยใส น้ำมัน น้ำผึ้ง โทษของสุราในหม้อนี้มีนานับการ ดังนี้^{๒๕} ดูก่อนมหาราชเจ้า บุรุษผู้ฉลาด เมื่อทราบว่ามีน้ำดื่มนี้เป็นน้ำเมา หาประโยชน์อันใดที่จักดื่มรู้อย่างนี้แล้วจงอย่าซื้อเสีย เมื่อพระเจ้าสัพพมิตต์ทรงสดับโทษของสุรา ตรัสสรรเสริญท้าวสักกะว่าเป็นผู้มุ่งเกื้อกูลอนุเคราะห์

^{๒๕} บุคคลดื่มน้ำชนิดนี้ ๑) เติบโชนเชตกลยังบ่อถ้ำหลุมน้ำคร่ำ หลุมโสโครก ฟังบริโภคของที่ไม่ควร ๒) ไม่มีกฎเกณฑ์ในใจ เทียวหย่าเปไปเหมือนโคกินกากสุราเหมือนคนขาดที่פקพึงยอมพ้อนรำซบร้อง ๓) แก้วเปลี่ยนกายเทียวไปตามตรอกถนนเหมือนซีเปลือย มีจิตลุ่มหลงนอนตื้นสาย ๔) ลูกขึ้นโซเซโคลงศีรษะยกแขนร่ำรำเหมือนรูปหุ่นไม้ ๕) นอนจนถูกไฟไหม้และกินอาหารที่เหลือเดนสุนัขได้ยอมถึงการถูกจองจำ ถูกฆ่าและความเสื่อมแห่ง โภคะ ๖) พูดคำที่ไม่ควร พร่ำในที่ประชุมปราศจากผ้าผ่อนและเทอะนอนจนมาเจียนตน มีแต่เรื่องฉิบหาย ๗) วางมาดเป็นคนสำคัญนัยนตาขุนขวางเข้าใจว่าบ้านเมืองเป็นของเราตน พระราชาแม้มีมหาสมุทร ๔ เป็นขอบ ขันขฬาก็ไม่เสมอด้วย ๘) ถือตัวจกก่อการทะเลาะวิวาท ยุยงส่อเสียดมีผิวพรรณน่าเกลียด ๙) ทำตระกูลทั้งหลาย อันมั่งคั่ง มีเงินทองตั้งหลายพันให้ขาดหาย ๑๐) ข้าวเปลือก ทรัพย์สิน เงินทอง ไร่นา โค กระบือ ในสกุลยอม พินาศขาดสูญ ๑๑) เป็นคนหยาบซำ ค่ำมารดาบิดาได้ แม้ถึงเป็นพ่อผัวก็พึงหยอกลูกสะใภ้ ๑๒) นารีดื่มน้ำชนิดนี้ กลายเป็นคนกักขะ หยาบซำ ค่ำพ่อผัวแม่ผัว สามิ แม้เป็นทาสคนใช้พึงรับเป็นสามิ ๑๓) บุรุษดื่มน้ำชนิดนี้ฆ่าสมณะ พราหมณ์ผู้ตั้งในธรรมได้ พึ่งไปสู่อบายเพราะกรรมนั้น ๑๔) คนทั้งหลายดื่มน้ำนี้ ประพฤติทุจริตทางกาย วาจา ใจได้ ย่อมไปสู่นรก ๑๕) คนทั้งหลายแม้ยอมสละเงินเป็นอันมากมาอ่อนวอนบุรุษซึ่งไม่เคยดื่มสุราให้พูดเท็จยอมไม่ได้ บุรุษนั้นครั้งดื่มสุราย่อมพูดเหลวและเหลวไหล ๑๖) คนรับใช้ดื่มน้ำชนิดนี้ เมื่อถูกใช้ในกรณียักจิบถ้วนถูกชักถามก็ไม่วู้เนื้อความ ๑๗) ถึงเคยมีความละเอียดอยู่ก็ย่อมจะทำความไม่ละเอียดให้ปรากฏได้ แม้เป็นคนมีปัญญาก็อดพูดมากไม่ได้ ๑๘) นอนคนเดียวไม่มีเพื่อนคล้ายลูกสุกร อดข้าวปลาอาหารเข้าถึงการนอนเป็นทุกข้ออยู่กับแผ่นดิน ลั่นส่งาราศรีต้องครหานินทา ๑๙) ย่อมนอนคอดกหาเป็นเหมือนโคที่ถูกผูกไม่ ฤทธิ์สุราย่อมทำให้คนอดทนไม่กินข้าวกินน้ำ ๒๐) มนุษย์ทั้งหลายยอมเว้นดื่มน้ำชนิดนี้ อันเปรียบด้วยผู้มีพิษร้าย นรชนไม่ควรดื่ม อันเป็นยาพิษมีในโลก ๒๑) โอรสทั้งหลายของท้าวอันธกเวณทะดื่มสุรานี้แล้วพาหญิงไปบำเรอที่ริมฝั่งสมุทรประหารกันเองด้วยสาก ๒๒) บุรพเทพ คืออสูรทั้งหลายดื่มน้ำชนิดนี้เมามายจนจืดจากเทวโลกสำคัญตนว่าเที่ยง เป็นไปด้วยอสุรมายา

ปรารภนาประโยชน์ยิ่งแก่ตน ท้าวสักกะประทานโอวาทแล้วเสด็จกลับวิมาน ฝ่ายพระราชาดังปณิธานไม่ทรงดื่มสุราให้ทำลายภาชนะสิ้น ได้สมาทานศีลบริจาทานเป็นผู้มีสวรรค์เป็นเบื้องหน้า

ตาราง ๓.๒๐ สรุปเหตุการณ์ที่ทรงแสดง หลักธรรม และสโมทานกมุขาคดก(เรื่องที่ ๒๐)

ปัจจุบันนิทาน (เหตุที่ทรงแสดง)	สถานที่	หลักธรรม	สโมทาน
ทรงปรารภหญิงนักดื่มสุรา ๕๐๐ คน ผู้เป็นสหายของนางวิสาขา เมื่อครั้งที่นางเข้าเฝ้าพระบรมศาสดาเพื่อถวายมหาทานและสดับพระธรรมกถา โดยนางวิสาขาห้อมล้อมด้วยหญิงเมาสุราขาดสติเหล่านั้นเข้าไปในพระเชตวันมหาวิหาร บางพวกเมาเมาฟ้อนรำคะนองมือเท้าทะเลาะวิวาทกัน พระบรมศาสดาทำให้หญิงเหล่านั้นตกใจกลัวสร้างเมา ทรงอันตรธานไปเสด็จยืนยอดลิ้นรุทรพดแปลงพระรัศมีจากพระอุณาโลมประหนึ่งพระจันทร์และพระอาทิตย์อยู่ถึงพันดวง ทรงตรัสพระคาถาให้เกิดความสังเวช หญิงทั้ง ๕๐๐ ได้สติดำรงอยู่ในโสดาปัตติผล พระองค์ทรงชี้โทษการดื่มสุราแม้ในอดีตกาล	พระเชตวันมหาวิหาร นครสาวัตถี	หิริโอตตปละ, โทษของสุราการขาดสติ	พระราชากับพระอานนท์, ส่วนท้าวสักกะอดีตชาติพระพุทเจ้า

แผนภูมิ ๒๐ แสดงการเสวยพระชาติพระอินทร์ในกมุขาคดกจากกรอบการวิจัย ๓ ด้าน (โดยผู้ศึกษา)

๓.๔.๑๑ เนื้อเรื่องสุราโกชนขาดกโดยสังเขป^{๒๖}

สุราโกชนขาดกเป็นขาดกเล่าเรื่องการบำเพ็ญทานบารมีของพระโพธิสัตว์ เนื้อหาโดยรวมเหมือนโกสิยขาดก กล่าวคือได้เสวยพระชาติพระอินทร์จากอนิสสแห่งทานเมื่อครั้งยังเป็นมนุษย์ และ

^{๒๖} ขุ.ชา.อสีติ. (ไทย) ๒๘/๕๓๕/๑๑๕-๑๓๓, ดุรายละเอียดใน ขุ.ชา.อสีติ.อ. (ไทย) ๘/๕๓๕/๓๓๑-๓๘๒.

ได้เสด็จลงมาทรงมานหลานในสกุลซึ่งเป็นมัจฉริยะเศรษฐีทำลายโรงงานตระหนี่ไม่ยอมสละออก แม้กระทั่งภรรยาจนกระทั่งเศรษฐีละพศเล็กมิจฉาภิภูฏ กลับมาบริจาทาน รักษาศีล ดังเรื่องเล่าโดยสังเขป

เมื่อครั้งพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชในนครพาราณสี พระโพธิสัตว์บังเกิดเป็นคฤหบดีมีโภคสมบัติประมาณ ๘๐ โกฏิ เป็นผู้ที่พระราชและชาวเมืองบูชาแล้ว วันหนึ่งท่านเศรษฐีปรารถนาว่าทรัพย์ที่มีมิได้นอนหลับอยู่แล้วได้ หรือว่าทำกายทุจริตไว้ในอดีตภพแล้วได้มากก็ไม่ แต่บำเพ็ญกายสุจริตให้บริบูรณ์แล้วจึงได้มา แม้ในอนาคตกาลก็ควรกระทำที่พึงแห่งตน จึงได้สร้างศาลาทาน ๖ แห่ง ที่ประตูพระนคร ๔ แห่ง กลางพระนคร ๑ แห่ง ประตูเรือน ๑ แห่ง บริจาคทรัพย์วันละหกแสนบำเพ็ญมหาทานตลอดชีวิต แล้วสั่งสอนลูกหลานว่าอย่าตัดทานวงศ์นี้เสีย ครั้นสิ้นชีวิตจุติเป็นท้าวสักกะ แม่บุตรรุ่นต่อมาก็สืบงานได้บังเกิดเป็นพระจันทเทพบุตร สุริยเทพบุตร มาตลีเทพบุตร ปัญจสิขเทพบุตร ตามลำดับ ส่วนบุตรลำดับที่ ๖ กลับเป็นมัจฉริยะแม้มีทรัพย์ ๘๐ โกฏิ ตระหนี่มีมิจฉาภิภูฏให้หรือโรงงานเผาไฟเสีย เศรษฐีนั้นรวบรวมทรัพย์เองแม้ตนบุตรภรรยาก็บริโภคใช้สอยอึดคัดเบียดเบียนประหนึ่งสุนัขได้ผลมะพร้าว

วันหนึ่งมัจฉริยะโกสิยเศรษฐีไปยังเรือนอนุเศรษฐีที่กำลังบริโภคข้าวปายาสที่ปรุงเจือด้วยเนยใสใหม่ น้ำผึ้งสุก น้ำตาลกรวด เพื่อชวนไปเฝ้าพระราช มัจฉริยะเศรษฐีอดกลั้นต่อความอยากบริโภคแม้ถูกเชิญเพราะเกรงต้องสักการะตอบในเวลาที่อนุเศรษฐีไปเรือนตน เมื่อกลับจากราชนิเวศน์ ถูกความอยากในรสแห่งข้าวปายาสบีบคั้นอยู่ เป็นผู้หมดกำลังผอมเหลืองแอบซ่อนนอนอยู่ไม่กล้าบอกใครเกรงจะหมดเปลือง จนภรรยากล่าวรับรองจะไม่แพร่พรายจึงได้เฉลยสาเหตุ ว่าเพราะไม่ต้องการหมดเปลืองแม้ด้วยการต้องแจกจ่ายมหาชน ชาวบ้าน กระทั่งบุตรภรรยา มหาเศรษฐีจึงกำชับภรรยาให้หุงหาเฉพาะตน ทำอุบายเอาแป้งข้าวสารน้ำตาลกรวดแค่หยาบมือ นมเนยและน้ำผึ้งอย่างละขวดกับภาชนะหุงหา แอบเข้าไปหุงหาในป่าบริโภคเพียงคนเดียวไม่ให้ใครเห็น

ขณะนั้นท้าวสักกะทรงทอดพระเนตรสิริสมบัติของพระองค์รำลึกถึงทานที่เคยบำเพ็ญตรวจดวงศัทาน พบว่าบรรดาบุตรดำเนินรอยตามได้เป็นจันทเทพบุตร สุริยเทพบุตร มาตลีเทพบุตร ปัญจสิขเทพบุตร แต่บุตรลำดับที่ ๖ ตัดดวงศัทานเสียสิ้น ทรงปริวิตกว่าอัสตบุรุษนี้เป็นผู้ตระหนี่ มิได้บริโภคด้วยตนเอง ทั้งไม่ให้แก่ชนเหล่าอื่นด้วย เมื่อทำกาลกิริยาแล้วจักไปสู่นรก มีประสงค์จักทรงมานดำริแล้วจึงพร้อมด้วยเทพบุตรทั้ง ๔ แปลงเป็นพราหมณ์ เสด็จไปขอข้าวปายาสโดยลำดับ ด้วยความตระหนี่เศรษฐีปฏิเสธครั้งแล้วครั้งเล่า จนท้าวสักกะและเทพบุตรต้องทรงกล่าวภาชิตทั้ง ๕ เพื่อให้ยอมรับโดยุษฏี^{๒๗} เมื่อพราหมณ์ทั้ง ๕ นั่งพร้อมกันข้าวปายาสก็สุกพอดี โกสิยเศรษฐีจำใจต้องแจกจ่าย

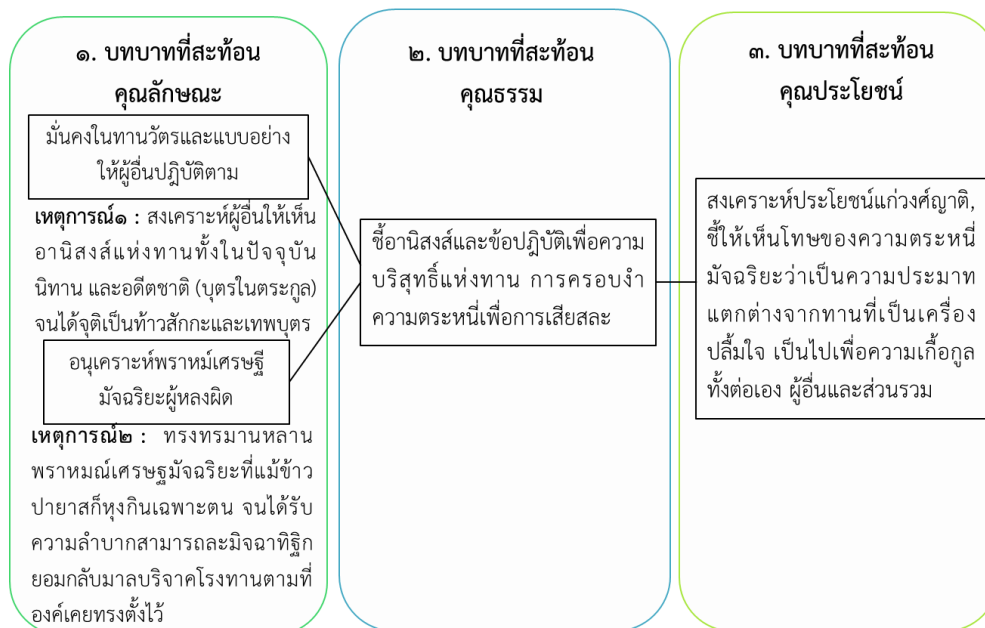
^{๒๗} ท้าวสักกะกล่าวภาชิตว่า บุคคลควรแบ่งของน้อยให้ตามน้อย แบ่งของส่วนกลางให้ตามส่วนกลาง แบ่งของมากให้ตามมาก การไม่ให้เสียเลยหาควรไม่ เพราะเหตุนี้จึงขึ้นสู่หนทางของพระอริยเจ้า ท่านจงให้ทานและจงบริโภค เพราะผู้บริโภคคนเดียวหาได้ความสุขไม่, ส่วนจันทเทพบุตรกล่าวภาชิตว่า เมื่อเข้านั่งแล้วบริโภคโภชนะ

ข้าวให้เหล่าพราหมณ์ แต่เมื่อตักข้าวนั้นอย่างไร ก็ไม่ปรากฏว่าพร่องลง ลำดับนั้นปัญจสิขเทพบุตร ลูก
 ขึ้นแปลงเป็นสุนัขเข้าไปยืนปัสสาวะกระเซ็นถูกหลังมือเศรษฐี เมื่อกลับจากล้างมือสุนัขนั้นได้ถ่าย
 ปัสสาวะเต็มหม้อข้าว โดยปรากฏกายใหญ่โตเท่าม้าอาชาไนยไล่ตามเศรษฐี ที่หนีด้วยกลัวมรณภัย
 ท้ายที่สุดจึงได้เฉลยองค์ เนรมิตคืนรูปกายเดิม เศรษฐีสงสัยใคร่ถามถึงเหตุที่ได้สมบัติยังเทวโลก ท้าว
 ลักกะตรัสคาถา *ชนเหล่าใดเหล่าหนึ่งหวังสุคติ ตั้งอยู่แล้วในธรรม (คือศีล ๑๐ ประการ) คือ ความ
 ล้ำรวมและความจำแนก ชนเหล่านั้นทอดทิ้งสรีระร่างกายไว้ในโลกนี้แล้ว เมื่อกายแตกย่อมไปสู่สุคติ*
 ลำดับนั้นโกสิยเศรษฐีเกิดสัมมาทิฐิตั้งตนเว้นตระหนี่ สมาทานจะไม่ดื่มเมื่อน้ำ หากยังไม่บริจจาคทาน จะ
 ละกามทั้งหลายแจกจ่ายทรัพย์จนสิ้นแล้วออกผนวชมีรากไม้ และผลไม้ในป่ายังชีพตลอดกาลถึงชรา

ตาราง ๓.๒๑ สรุปรูปเหตุการณ์ที่ทรงแสดง หลักธรรม และสโมทานสุธาโภชนาตค (เรื่องที่ ๒๑)

ปัจจุบันนิทาน (เหตุที่ทรงแสดง)	สถานที่	หลักธรรม	สโมทาน
ทรงพระปรารภภิกษุผู้มีอหิชาศัยในการบำเพ็ญทาน ภิกษุรูปนี้เป็นกุลบุตรในเมืองสาวัตถี ได้ฟังพระธรรมเทศนามีจิตเลื่อมใสกระทำให้บริบูรณ์ประกอบด้วยอุตุดตคุณ มีเมตตา จิตแผ่ไปในเพื่อนพรหมจรรย์ เป็นผู้ไม่ประมาทในการบำรุงพระรัตนตรัยวันละ ๓ เวลา ถึงพร้อมด้วยมรรยาท บำเพ็ญสราณียธรรมครบบริบูรณ์ และทรงตรัสแสดงเหตุใน อดีตชาติภิกษุนี้เป็นผู้ตระหนี่ไม่ให้ทานแก่ใครๆ แม้เพียงหยาดน้ำมนต์ด้วยปลายหญ้าซึ่ง พระองค์เคยทรงประทานให้อหิชาศัยให้ตั้งอยู่ในฐานะทานบิณฑิ จนเธอสมาทานแล้วได้	พระเชตวันมหา วิหาร	อานิสสแห่งทาน	โกสิยดาบสเป็นภิกษุเจ้าของทาน, ปัญจ สิขเทพบุตรเป็นอนุรุธะ, มาตลีเทพสาธิตี เป็นอานนท์, สุริยเทพบุตรเป็นกัณฐก, จันทเทพบุตรเป็นโมคคัลลานะ, นารท ดาบสเป็นสารีบุตร, ส่วนท้าวลักกะ อดีตชาติพระพุทธรเจ้า

อยู่แต่ผู้เดียว พลิกกรรมของบุคคลผู้นั้นย่อมไร้ผล ทั้งความเพียรแสวงหาทรัพย์ก็ไร้ประโยชน์ เพราะเหตุนี้ท่านจึงขึ้นสู่
 หนทางของพระอริยเจ้า... หาได้ความสุขไม่, ส่วนสุริยเทพบุตรกล่าวภาชิตว่า ผู้ใดเมื่อแขนงแล้ว มิได้บริโภคนิโคขณะ
 แต่ผู้เดียว พลิกกรรมของผู้นั้นย่อมมีผลจริง ทั้งความเพียร แสวงหาทรัพย์ก็ย่อมมีประโยชน์โดยแท้ เพราะเหตุนี้ ท่าน
 จึงขึ้นสู่หนทางของพระอริยเจ้า ... หาได้ความสุขไม่, ส่วนมาตลีเทพบุตรกล่าวว่า ก็บุรุษไปสู่สระแล้วบูชาที่แม่น้ำชื่อ
 พุททากัถิ ที่สระชื่อยากัถิ ที่ทำชื่อโทณะกัถิ ที่ทำชื่อติมพุกัถิ ที่ห้วงน้ำใหญ่ มีกระแสน้ำเชี่ยวกัถิ การบูชาและความ
 เพียรของเขาในที่นั้นๆ ย่อมมีผลมีกำไร ผู้ใดเมื่อแขนงแล้วไม่บริโภคนิโคขณะแต่คนเดียวจะกล่าวว่าไร้ผลนั้นไม่ได้
 เพราะเหตุนี้ท่านจึงขึ้นสู่หนทางของพระอริยเจ้า... หาได้ความสุขไม่, ส่วนปัญจสิขเทพบุตรกล่าวภาชิตว่า ผู้ใดเมื่อ
 แขนงแล้วบริโภคนิโคขณะอยู่แต่ผู้เดียวผู้นั้นเท่ากับกลืนกินเบ็ดอันมีสายยาวพร้อมทั้งเหยื่อ เพราะฉะนั้น ท่านจึงขึ้นสู่
 หนทางของพระอริยเจ้า ... หาได้ความสุขไม่

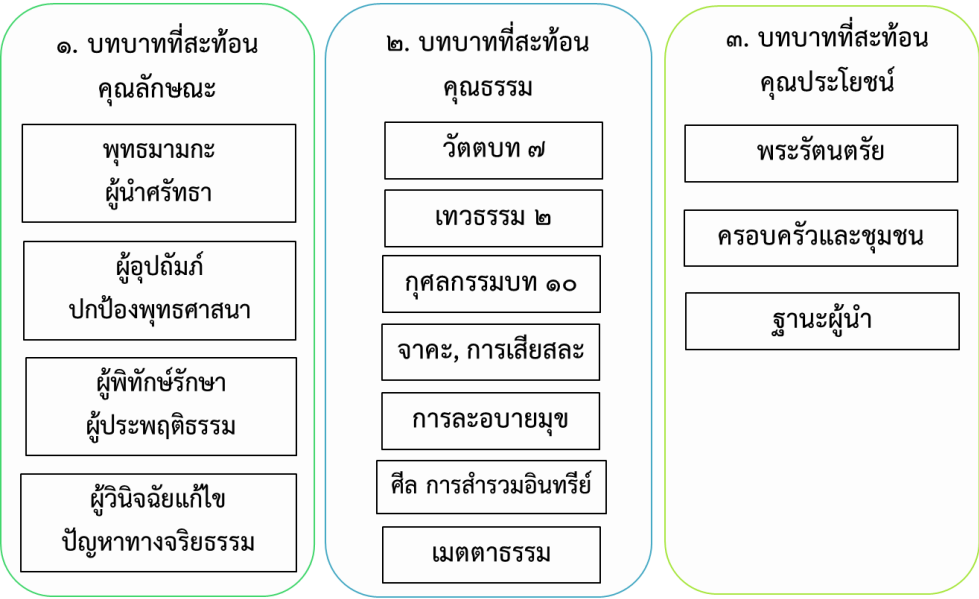
แผนภูมิ ๒๑ แสดงการเสวยพระชาติพระอินทร์ในสุทธาโกชนชาดกจากกรอบการวิจัย ๓ ด้าน (โดยผู้ศึกษาเนื้อหาเดียวกับโกสิยชาดก)

โดยสรุปพบว่าบริบททางพระพุทธศาสนาของพระอินทร์ในนิทานชาดก ๒๑ เรื่อง สะท้อนอัตลักษณ์พระอินทร์ที่สัมพันธ์กับทั้งสองสถานะที่ต้องการศึกษา คือ ๑) แสดงรูปแบบการบำเพ็ญจริยธรรมตามแนวทางพระโพธิสัตว์ในสถานภาพที่หลากหลาย ประกอบด้วยบริบท ความเป็นผู้นำที่เปี่ยมเมตตา นักปกครองที่มีปฏิภาณปรีชาสามารถ ผู้ตามเปี่ยมด้วยศรัทธา พุทธสาวกผู้อุปัฏฐากรับใช้ บรรพบุรุษผู้ตั้งมั่นในทานบารมี สามียุติมนัวจาสด์วิ บิดาผู้เที่ยงธรรม นักสังคมนาสงเคราะห์ผู้เสียสละอุทิศตนเพื่อสาธารณประโยชน์ บุตรผู้มีความกตัญญูเลี้ยงดูบิดามารดาตลอดชีวิต ญาติมิตรที่อ่อนน้อมให้ความเคารพผู้ใหญ่ในตระกูล กัลยาณมิตรที่คุ้มครองผู้ประพฤติดุริย-ลงโทษผู้หลงผิด เป็นบุคลาธิษฐานเปรียบด้วยกฎแห่งกรรมและวิบาก และสุดท้ายเป็นพระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญกตบารมีอุปบารมี และปรมาตบารมี เป็นต้น และ ๒) บทธาปทหลักของเทพผู้อุปการะคุ้มครองปกป้องพุทธบริษัทและพระศาสนาโดยสาระสำคัญที่สะท้อนผ่านเรื่องราวเหตุการณ์ที่ปรากฏนี้ ประมวลได้ว่าเป็นไปเพื่อส่งเสริมหรือปกป้องพุทธศาสนา หรือบางครั้งเป็นไปเพื่อแสดงบทธาปทพุทธมามกะนั้นนำมาศรัทธา บ้างเป็นไปเพื่อความอนุเคราะห์พิทักษ์รักษากัลยาณชนผู้ฝึกฝนธรรม บ้างเป็นไปเพื่อคลี่คลายปมปัญหาต่างๆทางจริยธรรม สะท้อนผ่านบุคคลที่เกี่ยวข้อง หรือลำดับเหตุการณ์ต่างๆ ให้ดำเนินเป็นไปอย่างราบรื่น เป็นเหตุเป็นผลตามครรลอง โดยได้ทำการวิเคราะห์บทธาปทที่ปรากฏเหล่านี้ และแสดงความสัมพันธ์กับคุณธรรม ตลอดจนคุณประโยชน์เชิงวิเคราะห์ในบทถัดไป

บทที่ ๔

วิเคราะห์บทบาทพระอินทร์ในนิทานชาดก

จากที่ได้นำเสนอข้อมูลเกี่ยวกับพระอินทร์ที่สัมพันธ์กับบทบาททางพุทธศาสนาเนื้อหาในนิทานชาดก ๒๑ เรื่อง จากนี้จะได้ทำการสังเคราะห์บทบาทต่างๆ เหล่านั้นในรายละเอียดเพื่อให้เกิดความเข้าใจถึงเหตุผล ที่มา แรงจูงใจ สิ่งผลักดันตลอดจนวัตถุประสงค์ที่ทำให้พระอินทร์ทรงสะท้อนพฤติกรรมในแต่ละบทบาทผ่านจริยวัตรต่างๆ โดยจักได้นำเสนอเนื้อหาเชิงวิเคราะห์ไปตามลำดับเกี่ยวกับ ๑) วิเคราะห์บทบาทที่สะท้อนคุณลักษณะทั้ง ๔ ข้อของพระอินทร์ตามที่ปรากฏในนิทานชาดก ๒) วิเคราะห์บทบาทที่สะท้อนคุณธรรมของพระอินทร์ และ ๓) วิเคราะห์บทบาทที่สะท้อนคุณประโยชน์จากนิทานชาดก (สรุปในแผนภูมิที่ ๒๒) จากกรอบแนวคิดที่ผู้วิจัยได้เสนอไปก่อนหน้านี้

แผนภูมิ ๒๒ ภาพรวมการวิเคราะห์บทบาทพระอินทร์ในนิทานชาดก

๔.๑ คุณลักษณะพระอินทร์ในนิทานชาดก

จากการศึกษาบริบทพระอินทร์ พบความเกี่ยวเนื่องกับบทบาททางพุทธศาสนาที่สำคัญปรากฏเด่นชัด ๔ คุณลักษณะ สรุปได้จากนิทานชาดก ๒๑ เรื่องให้เห็นโครงสร้างชัดเจนในตาราง ๔.๒ ดังนี้ ๑) พุทธมามกะผู้นำศรัทธา ๒) ผู้อุปถัมภ์ปกป้องพุทธศาสนา ๓) ผู้พิทักษ์รักษาผู้ประพฤดิธรรม และ ๔) ผู้วินิจฉัยแก้ไขปัญหาทางจริยธรรม

ตาราง ๔.๑ สรุปจำแนกบทบาท ๔ คุณลักษณะของพระอินทร์ที่ปรากฏในนิทานชาดก

ชาดกเรื่อง	บทบาทพุทธมามกะ ผู้นำศรัทธา	บทบาทผู้อุปถัมภ์ ปกป้องพุทธศาสนา	บทบาทผู้พิทักษ์รักษา ผู้ประพฤดิธรรม	บทบาทผู้วินิจฉัยแก้ไข ปัญหาทางจริยธรรม
กามนีตชาดก				
มหาปนาทชาดก				
จูฬธนคคหาชาดก				
ขรปุตตชาดก				
ปัพพชิตวิเทรฐชาดก				
วิฆาसारทชาดก				
มหากัณหาชาดก				
สุรจิชาดก				
กุมภชาดก				
เกฬีสลชาดก				
ภัทรฆฎาทกชาดก				
มิกโปตกชาดก				
วกชาดก				
โสมทัตตชาดก				
กัจจานิชาดก				
กุลววกชาดก				
พิลารโกสิยชาดก				
โกสิยชาดก				
สุธาโภชนชาดก				
อัมพชาดก				
อุทยชาดก				

ซึ่งอัตลักษณ์เหล่านี้ล้วนสอดคล้องกับเหตุการณ์ในสมัยพุทธกาล หรืออธิบายว่าเป็นไปในลักษณะเดียวกันกับเรื่องราวบทบาทพระอินทร์วาระปัจจุบัน (ดำรงตำแหน่งช่วงพุทธกาล) ที่ปรากฏเรื่องราวจำนวนมากในพระสูตรและอรรถกถาอธิบายต่างๆ ซึ่งผู้วิจัยจักได้หยิบยกเหตุการณ์ต่างๆ และการปรากฏองค์ด้วยวัตถุประสงค์ที่ต่างกันในแต่ละบทบาทเพื่อเปรียบเทียบให้เห็นภาพชัดเจนยิ่งขึ้นไปตามลำดับ

๔.๑.๑ บทบาทพุทธมามกะผู้นำศรัทธา

คุณลักษณะประการนี้ประมวลได้จากเหตุการณ์ ๒ ชาดก คือ *กุลาวกชาดก* และ *ปัพพชิตวิเทฐกชาดก* อธิบายว่าพระอินทร์เมื่อครั้งเป็นมฆมาณพแม้ยังไม่ปรากฏพระพุทธานุภาพก็ยังประกอบการขวยขวายในบุญกุศล ได้ยึดถือคุณธรรมหลายประการที่เป็นสัญลักษณ์ และสามารถส่งเคราะห์เข้าในหลักคำสอนทางพุทธศาสนา เช่น การเป็นผู้นำสหายทั้ง ๓๒ คนในการรักษาศีล ๕ ให้บริสุทธิ์ จัดเป็นสัมปัตตวิริตติที่ไม่ใช่การสมานทานด้วยเพียงเปล่งวาจา การบำเพ็ญทานกุศลสร้างสาธารณประโยชน์ ประกอบด้วยเมตตาธรรม หรือแม้แต่ในหลักวัตรบพ ๗ ที่ปฏิบัติด้วยตนเองอันเป็นอิตตาสมบัติ ได้แก่ ความเป็นผู้กตัญญู, มีขันติธรรม, การถือความสัตย์, วาจาสุจริต, รวมถึงการเสียสละอุทิศตนเพื่อส่วนรวม^๑ ซึ่งล้วนแต่เป็นหลักจริยธรรมสำคัญที่พุทธศาสนาให้ความสำคัญ อันเป็นข้อควรแก่นสันนิษฐานได้ว่าพระองค์ถือเป็นพุทธมามกะที่ปฏิบัติตนอย่างเคร่งครัด เป็นแบบอย่างของเหล่าสาวกที่สมควรแก่การประพุดติดตาม

แม้เมื่อภายหลังที่ได้ดำรงฐานะเทวราชแล้วก็ยังประพุดิตนเป็นแบบอย่างผู้นำให้เหล่ามนุษย์ และผู้ใต้ปกครองให้มีศรัทธามั่นคงในพุทธศาสนา เช่น ใน *ปัพพชิตวิเทฐกชาดก* พระองค์เสด็จลงมาอนุเคราะห์พระราชาและชาวเมืองที่ถือนิคมจากการหลอกลวงของวิทยากร ในชาดกพระองค์เสด็จไปยังสำนักพระปัจเจกพุทธเจ้าที่เงื้อมเขานันทมูลกะ อาราธนาพระผู้เฒ่าเพื่อโปรดชาวกาสิ แปลงเพศเป็นมาณพรูปหล่อรับบาตรจีวรให้ท่านเดินนำหน้า ส่วนพระองค์กระทำอัญชลีเหนือเศียรนมัสการพระปัจเจกฯ เข้าไปในพระราชวัง เมื่อพระราชาไตร่ถามจึงได้เฉลยทูลตอบทำลายการถือนิคม สรรเสริญอานิสงส์การเคารพสักการะสมณะผู้ถึงพร้อมด้วยศีลจรรยา สรุปลงความว่าพระมหาชีนาสพผู้ควรแก่สักการะ เพราะเหตุที่พิจารณาสังขารทั้งมวลด้วยอำนาจแห่งกิจตามความจริง บรรลุอรหัตผลดำเนินตรงสู่พระนิพพานด้วยมรรคมรรค ๘ เป็นวิสุทธิเทพที่ยอดเยี่ยมกว่าอุปบัติเทพทั้งหลาย เมื่อพระราชาและชาวเมืองทรงสดับเทวคาถามีสัมมาทิฐิได้ทำลายมานะตนรับอุโบสถกรรมตั้งในโอวาทกลับมานับถือพระศาสดาดังเดิม^๒

ทั้งนี้เนื่องด้วยข้อเท็จจริงที่ว่า เรื่องเล่าของพระอินทร์ในนิทานชาดกส่วนใหญ่เกิดขึ้นในช่วงที่โลกยังไม่ปรากฏพุทธศาสนา ทำให้การทำความเข้าใจบริบทของพระอินทร์ในฐานะพุทธมามกะนี้ค่อนข้างมีข้อจำกัด ดังนั้นผู้ศึกษาจึงได้ยกเอาเหตุการณ์ในชั้นอรรถกถาบางส่วนอันเป็นข้อหลักฐานที่ว่าพระอินทร์ทรงมีศรัทธาเช่นไรในพุทธศาสนา เพื่อที่จะศึกษาทำที่ต่อพระรัตนตรัยและนำมาวิเคราะห์เทียบเคียงขยายภาพความเข้าใจในบทบาทประการนี้ให้ชัดเจนยิ่งขึ้น ดังนี้

^๑ ชุ.ชา.เอกก.อ. (ไทย) ๑/๓๑/๒๘๙-๒๘๘.

^๒ ชุ.ชา.ฉก.อ. (ไทย) ๕/๓๙๑/๙๙-๑๐๕.

๑) พระพุทธเจ้า พระองค์คอยให้ความช่วยเหลืออุปัฏฐากพระพุทธเจ้าเมื่อครั้งเสวยวิมุตติสุขตามสถานที่ต่าง ๆ ในสัปดาหที่ ๗ ประทับนั่งที่ต้นราชายตนะ ได้ทรงนำน้ำล้างพระพักตร์, ไม่ชำระพระหนตื้อนาคลดา ผลสมอมายถวายด้วยพระองค์เอง^๓ หรือ เหตุการณ์ครั้งเมื่อพรรษาที่ ๗ พวกเดียรถีย์แสดงปาฏิหาริย์แข่งกับพระพุทธเจ้า พระเจ้าปเสนทิโกศลเสด็จเข้าเฝ้าทูลถามจะทำมณฑปถวาย แต่พระพุทธองค์ทรงห้ามตรัสว่าทำวสัฏฐะจะทำมณฑป ณ คงไม้คันทามพฤษภ(ต้นมะม่วง) เพื่อพระองค์ เมื่อใกล้วันแสดงปาฏิหาริย์ได้ทรงทรมานพวกเดียรถีย์ด้วยวิธีการต่างๆ จนไม่สามารถรุกรานพระพุทธเจ้า^๔ หรือเมื่อเสด็จจำพรรษา ณ สวรรค์ชั้นดาวดึงส์โปรดพุทธมารดาและเหล่าเทวดาปวารณาแล้วจะเสด็จกลับสู่โลกมนุษย์ ทำวสัฏฐะรับสั่งให้วิสสุกรรมเนรมิตบันได ทองคำ แก้วมณี และเงิน โดยเชิงบันไดตั้งที่ประตูเมืองสังกัสสะ หวังบันไดตั้งบนยอดเขาสิเนรุ ทรงรับบาตรเสลัมัยเสด็จตามพระพุทธเจ้ามายังมนุษยโลก (วันพระเจ้าเปิดโลก หรือวันเทโวโรหณะ)^๕

๒) พระธรรม แสดงบทบาทในการอนุเคราะห์หลักธรรมให้แพร่หลาย เช่น เมื่อครั้งพระพุทธเจ้าตรัสรู้ เสด็จยังต้นอชปาลนิโครธประทับนั่งที่โคนต้น พิจารณาว่าธรรมที่ทรงบรรลุแล้วลึกซึ้งรู้ตามได้ยาก ดำริไม่ประสงค์จะแสดงธรรม พระอินทร์พร้อมด้วยท้าวสหัมบดีพรหมเสด็จลงมาทูลขอให้ทรงโปรดเวไนยสัตว์ความว่า “ท้าวสัฏฐะกับท้าวมหาพรหมเสด็จมา เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงความขวนขวายน้อยในการแสดงธรรมว่า เราพึงแสดงธรรม คนเหล่านี้ก็พึงรู้ทั่วถึงธรรมของเราไม่ได้ ได้ทรงกระทำปฏิญญาว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าขอพระองค์จงทรงแสดงธรรมเถิด เมื่ออาณาจักรไม่เป็นไปแต่พระองค์ เป็นไปแก่ข้าพระองค์ พวกข้าพระองค์จักให้เป็นไปธรรมจักรจงเป็นของพระองค์ อาณาจักรเป็นของข้าพระองค์”^๖

๓) พระสงฆ์ จากเหตุการณ์เมื่อครั้งเสด็จมาช่วยชักนำมารดาพระสารีบุตรให้เกิดความเลื่อมใสยอมรับฟังธรรม กล่าวคือ เมื่อถึงกาลที่พระสารีบุตรจะนิพพานได้เดินทางกลับไปโปรดโยมมารดา คิณนั้นพระองค์เข้ามาเยี่ยม มารดาของท่านเห็นเป็นเหตุอัศจรรย์เพราะมีเทพผู้ใหญ่มหาบุตรตน จึงถามท้าวสัฏฐะว่ามีความสำคัญอย่างไรเมื่อเทียบกับพระสารีบุตร พระสารีบุตรเปรียบองค์เหมือนสามเณรผู้ถือบาตร เมื่อวันทีพระพุทธเจ้าเสด็จลงจากดาวดึงส์ มารดาของท่านคิดว่าแม่ลูกของเรายังมีอานุภาพเพียงนี้ แล้วพระพุทธเจ้าซึ่งเป็นอาจารย์จักมีอานุภาพเพียงใดเกิดความปิติเลื่อมใสและยอมรับฟังธรรมจนสำเร็จเป็นพระโสดาบัน^๗

^๓ ขุ.ป.อ. (ไทย) ๑/๑๕๗-๑๕๘, ขุ.พุทธ.อ. (ไทย) ๒/๓๒.

^๔ ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๑๔๗/๑๔๕-๑๔๗.

^๕ ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๑๔๙/๒๑๑-๒๑๒.

^๖ ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๘/๘๒-๘๓.

^๗ ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๓๘๖, ส.ม.อ. (ไทย) ๕/๔๓๒-๔๓๓.

จากที่กล่าวมาสรุปได้ว่า ด้วยเหตุที่พระอินทร์ปฏิบัติองค์เป็นเทวราชที่ประกอบด้วยคุณธรรมเป็นแบบอย่างนักปกครองที่เหล่าเทวดาและมนุษย์ให้ความเคารพนับถือ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อพระองค์ทรงแสดงท่าทีความศรัทธาอย่างสูง ให้ความช่วยเหลือพระพุทธรเจ้า พระปัจเจกฯ หรือพระสาวก และบทบาทการเผยแผ่พระธรรมคำสอน ย่อมส่งผลดีต่อเหล่าผู้ใต้การปกครองที่เลื่อมใสพระองค์เป็นทุนเดิมอยู่แล้วจักได้นำศรัทธาเข้าสู่พระพุทธศาสนา ถือพระรัตนตรัยเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจได้อย่างแนบคาย และเอื้อให้พระพุทธรเจ้าตลอดจนพระสาวกสามารถเผยแผ่พระพุทธศาสนาได้อย่างมีนัยสำคัญ

๔.๑.๒ บทบาทผู้อุปถัมภ์ปกป้องพุทธศาสนา

คุณลักษณะนี้สืบเนื่องมาจากเนื้อหาที่ปรากฏใน *มหากัณ्हชาดก* พระอินทร์ได้แสดงบทบาทปกป้องพุทธศาสนาให้ดำรงอยู่ จากสังเขปเรื่องราวเมื่อครั้งสมัยพระกัสสปะพุทธรเจ้าปรินิพพานแล้ว ล่วงมาจวบจนพระพุทธศาสนาเสื่อมถอยด้วยเหตุที่พุทธบริษัทพากันหาเลี้ยงชีพด้วยมิฉาชีพ ภิษุเกี่ยวข้องด้วยภิษุณมีบุตรธิดาไม่ประพฤติธรรม เมื่อตายลงไปเกิดในอบาย พระองค์ประสงค์แก้ไขให้พระศาสนาดำรงอยู่ต่อไป รับสั่งให้มาตลีเทพบุตรแปลงเป็นสุนัขดำใหญ่เท่าอาชาไนยดุร้าย ส่วนพระองค์จำแลงเป็นนายพรานป่าจูงสุนัขถือธนูกวัดแกว่งวชิราวุธ เหาะลงไปยังพระราชวังคิดว่าโลกจักพินาศ ช่มขวัญมนุษย์ให้หวาดกลัวและขู่ขวัญนั้นจะกินคนที่ไม่ยินดีในธรรม ตรัสเหตุผลแก่พระราชว่า โลกจักพินาศเพราะหม่อมมนุษย์พากันประมาทประพฤติธรรม ทรงแสดงธรรมถึง ๔๐๐ คาถาแก่เหล่ามนุษย์ให้สำนึกตนกลับมาประพฤติธรรม ยังพระศาสนาที่เสื่อมโทรมให้ยืนยาวต่อไปอีก ๑,๐๐๐ ปี ^๘

จากสาระสำคัญในชาดกความตอนนี ผู้วิจัยเห็นว่าตรงกันกับพุทธดำรัสที่ตรัสแสดงในทีฆนิกาย มหาวรรค มหาปรินิพพานสูตร ขณะประทับอยู่ที่ภูฏาคารศาลาปามหาวัน ถึงสาเหตุที่พุทธศาสนาจะประดิษฐานอยู่ได้นานเพียงไรนั้น ย่อมขึ้นกับวัตรปฏิบัติและการเจริญในธรรม ๗ ประการ เพื่อความรู้ยิ่งของพระภิษุ (ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าธรรม ๔๐๐ คาถาที่พระอินทร์ทรงตรัสในชาดกน่าจะมีความสัมพันธ์สอดแทรกเข้าในธรรมทั้ง ๗ ข้อ อันเป็นหลักธรรมที่ภิษุควรเจริญสิกขาบทที่ทรงบรรณไว้ เพื่อประโยชน์อนุเคราะห์แก่ชาวโลก และเกื้อกูลให้พระพุทธศาสนาดำรงอยู่ได้นานอันได้แก่ (๑) สติปัฏฐาน ๔, (๒) สัมมปปธาน ๔, (๓) อิทธิบาท ๔, (๔) อินทรีย์ ๕, (๕) พละ ๕, (๖) โพชฌงค์ ๗ และ (๗) มรรคมรรค ๘ ^๙ อันเป็นการปกป้องพระพุทธศาสนาด้วยการปฏิบัติบูชาตามหลักคำสอน และเป็นความมุ่งหมายที่พระอินทร์ได้แสดงออกด้วยความสำคัญในบทบาทนี้

^๘ ชุ.ชา.ทวาทสก.อ. (ไทย) ๖/๔๖๔/๑๒๐-๑๒๗.

^๙ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๘๔/๑๓๐-๑๓๑.

ทั้งนี้จากเนื้อหาในชาดกที่มีเพียงเรื่องเดียวในการแสดงบทบาทของพระอินทร์โพธิสัตว์ ในช่วงที่โลกยังคงมีพุทธศาสนาอยู่ ดังนั้นเพื่อให้เห็นภาพที่ชัดเจนขึ้นว่าแม้พระอินทร์ในวาระอื่นที่ไม่ใช่ พระโพธิสัตว์(โดยเฉพาะในช่วงพุทธกาล) เมื่อทรงศรัทธาในพระพุทธานุภาพแล้วก็ล้วนแล้วแต่ แสดงออกด้วยบทบาทที่ไม่แตกต่างกันในการมีคุณูปการต่อพุทธศาสนา ตัวอย่างเช่น *การปกป้องศาสนาวัฏฏ* จากเหตุการณ์ที่พระอินทร์ได้นำพระธาตุเขี้ยวแก้วเบื้องขวาที่โศกพราหมณ์ซ่อนไว้ในผ้าโพกศีรษะไปเก็บรักษาที่จุฬามณีเจดีย์^{๑๐} ด้วยเหตุที่ว่าพราหมณ์นั้นไม่อาจกระทำสักการะอันควรแก่พระเขี้ยวฯ หรือ *การช่วยสถาปนาพระศาสนา* ในช่วงการสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ ๓ ซึ่งพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระได้ส่งพระธรรมทูตไปยังดินแดน ๙ สาย พระอินทร์ให้ความช่วยเหลือโดยนำความพุทธพยากรณ์เพื่อวิสังขนาเลือกเวลาที่เหมาะสมแก่การเดินทางให้แก่พระมหินทร คือช่วงที่พระเจ้ามกุฏสีวะสวรรคตเนื่องจากมีพระชนมายุมากไม่สามารถส่งเสริมพระศาสนาได้ และเป็นวาระที่พระเจ้าเทวานัมปิยติสสะขึ้นครองราชย์แทนเพื่อให้เป็นไปตามพุทธทำนายที่ว่า พระราชานามว่ามหินทนะจะยังพระศาสนาให้รุ่งเรือง กระทำให้ชาวเกาะตัมปฬณิทวีปเสื่อมใส อันเป็นการปกป้องพุทธศาสนาให้ยืนยาวออกไปได้ ด้วยเหตุนี้พระเถระ ๗ รูปจึงได้เดินทางไปประดิษฐานพระศาสนายังเกาะลังกา^{๑๑}

๔.๑.๓ บทบาทผู้พิทักษ์รักษาผู้ประพฤติธรรม

คุณลักษณะนี้ปรากฏให้เห็นได้จากประมวลเรื่องเล่าในนิทานชาดกที่เกี่ยวข้องเด่นชัด ๖ เรื่อง ได้แก่ *อัมพชาดก*, *มิกโคตกชาดก*, *ขรปุตตชาดก*, *วิมาสาทชาดก*, *โสมทัตตชาดก*, *อุททยชาดก* และ *สุรจิชาดก* โดยนำมาแสดงพอสังเขป ๓ เรื่องเพื่อให้เนื้อหาเหมาะสม ดังนี้

๑) *มิกโคตกชาดก* กล่าวถึงพระอินทร์อนุเคราะห์ดักต้อนพระฤๅษีในแง่การเจริญมรณสติ หลังจากนำลูกเนื้อกำพร้ามาเลี้ยงให้ความเอ็นดูประหนึ่งลูกตน จนเมื่อลูกเนื้อกินหญ้ามากไปได้กระทำกาละเพราะอาหารไม่ย่อย พระดาบสเสียใจร่ำไห้ร่ำพัน พระองค์ตรัสคาถาเตือนว่าการเศร้าโศกถึงลูกเนื้อและผู้ละไปแล้วเป็นโมฆะ ไม่สมควรแก่สมณะผู้สีกเร้นออกจากเรือนเป็นบรรพชิต^{๑๒}

๒) *ขรปุตตชาดก* กล่าวถึงพระอินทร์อนุเคราะห์พระเจ้าเสนกะผู้ทรงสัจจวาจาที่ได้ช่วยชีวิตนาคราชไว้ ต่อมาได้รับมนต์สรรพุตชนนะ รู้เสียงสัตว์ ภายหลังพระองค์ทรงจะยอมสิ้นพระชนม์โดยไม่ยอมตะบัตสัจย์หมายจะมอบมนต์นี้แก่พระเทวีผู้มีเล่ห์มารยาแล้วเฝ้าพระองค์เองตามสัจจะ แต่พระอินทร์ช่วยเหลือไว้ไม่ให้ต้องสละชีวิตเพื่อมาตุคามที่คิดประทุษร้าย^{๑๓}

^{๑๐} ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๔๖๓.

^{๑๑} พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ ฐิตญาโณ), *ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา*, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๑๖๑-๑๖๓.

^{๑๒} ขุ.ชา.ปญจก.อ. (ไทย) ๔/๓๗๒/๔๘๔-๔๘๗.

^{๑๓} ขุ.ชา.ฉก.อ. (ไทย) ๕/๓๘๖/๖๕-๗๒.

๓) *สุริยชาดก* พระอินทร์ทรงทราบว่าพระเจ้าสุริยทรงพอใจพระนางสุเมธา แต่ด้วยทั้งสองไม่มีพระราชโอรส แม้นาหญิงอื่นมาเป็นมเหสีก็ยังไม่มียุตรตามพระประสงค์ ทรงอนุเคราะห์ประทานนพการเทพบุตรแก่พระนางหลังจากที่ได้ถืออุโบสถศีลตั้งสัจจธิษฐาน เมื่อพระนางให้ประสูติพระโอรสมหาปนาทผู้มีกุศลวิบากจากอาณิสสถวายทานแด่พระปัจเจกพุทธเจ้า ๗ พระองค์ เพื่อจะทรงยกย่องเชิดชูให้สาธุชนมั่นคงในกุศลกรรม จึงบัญญัติวิสสุกรรมเทพบุตรแปลงเป็นช่างสร้างปราสาทแก้วถวาย และแก้ไขเหตุการณ์ต่างๆ แก่ชาวมิถิลานครให้ประจักษ์ในบุญญาธิการ ^{๑๔}

นอกจากนี้ พระองค์ยังเป็นประจักษ์พยานยืนยันหลักคำสอนโดยเฉพาะเรื่องกรรมวิบากทั้งที่เป็นกุศล-อกุศลวิบาก เพื่อให้พุทธศาสนิกชนมีความเห็นชอบเช่นใน *อุทยชาดก* กล่าวถึงพระเจ้าอุทัยภัทรเมืองพาราณสี ทรงอยู่ร่วมกับพระนางอุทัยภัตราโดยไม่ล่วงอำนาจกิเลส ตกลงไว้ว่าหากใครเสียชีวิตก่อนให้กลับมาแจ้งว่าเกิดที่ใด พระราชาสวรรคตก่อนบังเกิดเป็นท้าวสักกะด้วยเหตุที่ประพฤติพรหมจรรย์มีพัวพันด้วยกิเลส พระองค์เสด็จลงมาทดลองศีลพระนางและปลดปล่อยพันธะสัญญา ยืนยันผลวิบากกรรมที่ได้ประพฤติธรรมจนสำเร็จทิพยฐานะ สั่งสอนมเหสีให้ออกบรพชาเจริญกุศลกรรมบท ๑๐ ถือพรหมจรรย์ตามอย่างพระองค์ เมื่อสิ้นพระชนม์ได้จุติเป็นบาทจาริกาในดาวดึงส์ ^{๑๕}

๔.๑.๔) บทบาทผู้วินิจฉัยแก้ไขปัญหาทางจริยธรรม

คุณลักษณะส่วนสุดท้ายนี้เกี่ยวข้องกับบทบาทผู้เป็นสหัสสลักษณะ^{๑๖} กับปัญหาทางจริยธรรมของมนุษย์ ซึ่งปริวรรตมาจากคติความเชื่อเดิม คือ การปรับเปลี่ยนท่าทีมนุษย์ต่อพระอินทร์จากเดิมที่

^{๑๔} พุ.ชา.เตรสก.อ. (ไทย) ๖/๔๘๙/๒๙๙-๓๑๓.

^{๑๕} พุ.ชา.เอภาทสก.อ. (ไทย) ๖/๔๕๘/๒๑-๓๔.

^{๑๖} ตามความหมาย คือ ผู้เห็นความต้องการของเทวดาและมนุษย์จำนวนมากพากันคิดแล้ว พระองค์มี *สชาติปัญญา* (ปัญญาที่ติดตัวมาแต่กำเนิด) สามารถคิดเนื้อความได้หลายพันนัยโดยครู่เดียว อันเกิดจากการบ่มเพาะในชั้นสุตมยปัญญา (ปัญญาจากการฟัง ศึกษาเล่าเรียน) และจินตามยปัญญา (ปัญญาจากการฟังแล้วคิดพิจารณาจนเข้าใจ หรือความฉลาดในโกศล ๓ ประการ ได้แก่ *อายุโกศล* ความฉลาดในทางเจริญ, *อุปายโกศล* ความฉลาดในทางเสื่อม และ *อุบายโกศล* ความฉลาดในการหลีกเลี่ยงความเสื่อมเข้าสู่ความเจริญ) ซึ่งเกิดจากการบำเพ็ญกุศลตามหลักไตรสิกขาเมื่อครั้งยังเป็นมฆมาณพ ได้แก่ การเป็นผู้นำคณะบุคคล บำเพ็ญจาคะทาน, รักษาศีล เจริญจิตเมตตา ซึ่งแต่ละขั้นตอนย่อมเกิดปัญญาควบคู่ไปด้วยทั้ง *ทานมยปัญญา*, *ศีลมยปัญญา* ส่วนการเจริญ *ภาวนามยปัญญา* (ปัญญาจากการลงมือปฏิบัติ หรือความรู้จากผลการปฏิบัติธรรม) ผู้วิจัยสรุปจากเนื้อหาใน *อุทยชาดก* ว่ายังคงเป็นการเจริญสมาธิฝึกจิตให้เกิดสมาธิและปัญญา ยังไม่ใช่วิธีการเจริญวิปัสสนากรรมฐานที่บรรลุผลเป็นโลกุตตรปัญญา และไม่ปรากฏหลักฐานในนิทานชาดกว่าพระองค์สามารถบรรลุสมามาสมาบัติ ๘ (รูปฌาน ๔ และอรุฌาน ๔) ในขั้นใด เพียงแต่แสดงว่าเป็นปัญญาอันเกิดจากบุญญาฤทธิ์ที่ทรงสั่งสมเป็น *โลกียปัญญา* โดยเป็นผลสำริดจากการสละคราห์ผู้คนและสรรพสัตว์ตั้งแต่ชาวบ้าน ญาติในตระกูล กษัตริย์ บรรพชิต ตลอดจนสรรพสัตว์ต่างๆ ที่ตกทุกข์ได้ยาก

เป็นไปในลักษณะหวังผลลดบรรดาลด้วยการบุชายัญ หรือบำเพ็ญตบะประมาณตน^{๑๗} เมื่อประสบทุกข์ หรือปัญหาที่เกินขีดความสามารถ แต่เมื่อพุทธศาสนาอุบัติขึ้นท่าทีเหล่านี้ถูกเปลี่ยนไปด้วยหลักคำสอนให้มนุษย์พึ่งพาตนเองมากที่สุด สอนเรื่องการทำหน้าที่ของตนอย่างเต็มความสามารถ ไม่หวังพึ่งร้องขอวิงวอนอำนาจปาฏิหาริย์จากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ภายนอกที่ไม่อยู่ในการควบคุม วิวัฒนาการไปสู่คุณความดีที่เป็นตัวเร่งเร้าผลักดันให้ได้รับความช่วยเหลือ ตามหน้าที่ที่เทวดาผู้เป็นใหญ่พึงกระทำตามหน้าที่ตน หรืออธิบายว่าด้วยคุณธรรมของพระอินทร์เองที่เป็นปัจจัยผลักดันให้แสดงบทบาทผู้วินิจฉัยแก้ไข ปัญหา หรือเพื่อรองรับจริยธรรม ซึ่งจากชาดก ๒๑ เรื่องผู้ศึกษาเห็นว่าท่าทีการแก้ปัญหาทางจริยธรรมจะถูกวินิจฉัยแปรเปลี่ยนไปตามสถานการณ์ สถานภาพของพระองค์ตามบริบทเรื่องราว สถานที่ หรือตามวัตถุประสงค์ในการเสด็จมาแต่ละครั้ง แต่มีปัจจัยที่สำคัญที่สุดคือ ระดับคุณธรรมของบุคคล ซึ่งยกตัวอย่างท่าทีต่อการแก้ปัญหาจริยธรรม ดังนี้ (๑) เพื่อป้องกันไม่ให้นมนุษย์เห็นผิดเป็นชอบดำรงตนในสัมมาทิฐิ, (๒) เพื่อคลี่คลายปัญหาที่กระทบคนหมู่มากให้เป็นไปตามครรลอง, (๓) เพื่อแสดงบทลงโทษผู้ประพฤติชั่วให้หลาบจำ, (๔) เพื่อแสดงบุคลากรชั้นเปรียบพระองค์ด้วยกฎแห่งกรรม, (๕) เพื่อยกตัวอย่างสรรเสริญผู้ประพฤติดี เป็นต้น

ตัวอย่างเรื่อง ๑ ว่าด้วยการคลี่คลายปัญหาที่กระทบคนหมู่มากให้เป็นไปตามครรลอง

ปรากฏเหตุการณ์ปัญหาใน มหาปนาทชาดก เนื้อหาเหมือนกับ สรุจฉาตก เกี่ยวกับพระมหาปนาทโอรสพระเจ้าสุริย ใน การแสดงอานิสงส์แห่งทานต่อพระปัจเจกพุทธเจ้า พระอินทร์ทรงคลี่คลายสถานการณ์ หลังจากที่ทราบว่าเป็นชนแคว้นวิเทหะรัฐต่างเดือนร้อนเพราะรับสั่งของพระเจ้าสุริยพระราชบิดา ที่สั่งให้จัดงานมงคล ๓ ประการฉลองแด่พระกุมารผู้มีบุญญาธิการมาก เป็นเวลาล่วงไปถึง ๗ ปี เนื่องจากพระกุมารไม่ทรงพระสรวล พระองค์ทราบเหตุผลที่มา จึงได้ส่งนักพ่อนเทวดาลงมาร่ำอุปถัมภ์ถวายจนท้ายที่สุดทรงพระสรวล เหตุนี้ผู้คนจึงไม่ต้องตกสู่อบาย^{๑๘}

ตัวอย่าง ๒ ว่าด้วยบทบาทเพื่อแสดงบุคลากรชั้นเปรียบองค์ด้วยกฎแห่งกรรม

ใน กัจจานิชาดก พระอินทร์อนุเคราะห์นางพราหมณ์ที่ถูกลูกสะใภ้ใส่ความถูกบุตรทอดทิ้งขับไล่ออกจากบ้าน หญิงนั้นประสงค์จะถวายมตกภัตต์แก่ธรรมด้วยเข้าใจว่าธรรมได้สูญเสีย พระองค์แปลงเป็นพราหมณ์ตรัสถามสาเหตุที่นางหงสาว่างกลางป่าช้า นางตอบว่าเพราะเหตุธรรม คือ

^{๑๗} พระประสิทธิ์ ดิคุปญโญ, “การศึกษาวิเคราะห์บทบาทของพระอินทร์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙), หน้า ๘๒. สรุปรวีสัมพันธมนุษย์ที่มีต่อเทพเจ้า ๒ ลักษณะ คือ ๑) การวิงวอนขอความช่วยเหลือ ด้วยการเซ่นสรวงสังเวียบูชา ยัญดังลูกอ่อนวอนขอต่อพ่อแม่ บางทีเลยเถิดไปเป็นการประจบ หรือแม้ติดสินบนต่อผู้มีอำนาจเหนือกว่า และ ๒) วิธีการบีบบังคับให้ทำตามความประสงค์ของตนด้วยการบำเพ็ญตบะ ดังลูกที่ตอกขกหัวกัดทั้งตัวเอง เรียกร้องเชิงบีบบังคับให้พ่อแม่ใส่ใจความประสงค์ของตน

^{๑๘} ชุ.ชา.ติก.อ. (ไทย) ๔/๒๖๔/๖๙-๗๔.

ความอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ และสุจริตธรรม ๓ ได้สูญสิ้นไป แม้แต่คนบาปเช่นลูกสะใภ้ที่เป็นหมันกลับคลอดบุตรชายได้ดีเป็นใหญ่ ทำวสัฏฐะแสดงองค์เปรียบด้วยธรรมอันประเสริฐ ตรัสการเสด็จมาเพื่อสนองกรรมทำให้สะใภ้พร้อมบุตรป็นเป็นเถาธูลี แต่นางพราหมณ์ทูลขอเพียงให้ครอบครัวกลับมาอยู่ร่วมกัน ทรงบรรดาลด้วยอาณูภาพสัจจะให้บุตรระลึกถึงคุณมารดาตามมาราบขอขมา^{๑๙}

ตัวอย่าง ๓ ว่าด้วยการป้องกันไม่ให้มนุษย์เห็นผิดเป็นชอบดำรงศันในสัมมาทิฐิ

จากเนื้อหาเหตุการณ์ใน *กุ่มกษัตริย์* ที่กล่าวถึงพระอินทร์แปลงองค์เป็นพราหมณ์มาลงซื้อตุ้มสุรา แสดงโทษภัย ๒๐ ประการแก่พระเจ้าสัพพมิตต์ ป้องกันไม่ให้สกลชมพูทวีปพินาศ ได้เทศนาสั่งสอนจนพระราชาเปลี่ยนพระทัยปฏิบัติตามกลับมาสมาทานศีลบริจาทาน^{๒๐} ทั้งนี้สอดคล้องกับเหตุการณ์ใน อรรถกถาขมานสูตร ที่กล่าวว่าพวกชาวอังคะและมคธได้เอาเนยใส น้ำผึ้ง น้ำอ้อย ฟินบรรทุกเกวียน ๖๐ เล่มกองสุ่มไฟ ด้วยเชื่อว่าจะบูชาทำวมหพรหมหวังผลกลับมาแสนเท่า พระอินทร์อนุเคราะห์คนเหล่านั้นให้มีสัมมาทิฐิว่าการบูชาพระพุทธเจ้า และพระสงฆ์เท่านั้นจึงจะเป็นเนื่อนาบุญอันดีให้อานิสงส์มาก ได้แปลงองค์เป็นพรหมทำประหนึ่งแหวกพระจันทร์ ผูกชนที่เห็นต่างเข้าใจว่าวมหพรหมเสด็จมารับเครื่องบูชาพากันกราบไหว้ พวกพราหมณ์ถือโอกาสกล่าวตู่ว่า พระพรหมลงมารับเครื่องบูชาด้วยมือตน ทำวสัฏฐะยืนบนกองฟืนตรัสถามว่าสักการะเหล่านี้เป็นไปเพื่อใคร ผู้คนที่เข้าใจว่าทำวสัฏฐะคือพระพรหมทูลว่าเพื่อพระองค์ พระอินทร์จึงได้พาคนเหล่านั้นไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ทูลถามปัญหาว่าให้ทานแก่ใครจึงมีผลมาก ตรัสแสดงว่าควรถวายทานแก่ผู้ที่ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบมีพระสงฆ์เป็นต้นจึงจะได้านิสงส์มาก ทำให้คนเหล่านั้นกลับความเห็นผิดให้ถูกต้องตามหลักการ^{๒๑}

อนึ่ง การแก้ปัญหาทางจริยธรรมนี้ มีจุดที่น่าสังเกตว่าวิธีการตรัสสั่งสอนมักสรุปลงด้วยคำสอนที่เป็น *อนุสาสนี* ในตอนท้าย อาจมีบางเหตุการณ์ที่ใช้อิทธิฤทธิ์เป็นเครื่องช่วย แต่จะไม่ทรงใช้ปาฏิหาริย์นำการแก้ปัญหาแต่แรก โดยสอดคล้องกับหลักการ *ปาฏิหาริย์ ๓* ที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงสรรเสริญทั้งการใช้ ๑) *อิทธิปาฏิหาริย์* (ปาฏิหาริย์ คือการแสดงฤทธิ์) หรือ ๒) *อาเทศนาปาฏิหาริย์* (ปาฏิหาริย์การหายใจด้วยสภาวะต่างๆ) แต่ทรงสรรเสริญว่า ๓) *อนุสาสนีปาฏิหาริย์* คือ คำสอนที่เป็นจริง สอนให้เห็นจริง และนำไปปฏิบัติได้ผลจริง (ในบริบทนี้หมายถึง คุณธรรมที่พระอินทร์ยกขึ้นแสดง เช่น เมตตาธรรมในกุ่มกษัตริย์, เนกขัมมะในอุทัยชาดก, การสัรรวมอินทรีย์ในวิฆาสาชาดก หรือ สติสัมปชัญญะในกุ่มกษัตริย์ ๖) ด้วยเหตุว่าปาฏิหาริย์ ๒ ข้อแรกไม่ควรยึดเหนี่ยวเพราะมีขอบเขตจำกัด อัจจน มิใช่แก่นธรรม เป็นฤทธิ์ประกอบด้วยอาสวะมีอุปาทิ (กิเลสให้เกิดทุกข์) ต่างจากอนุสาสนี ปาฏิหาริย์ที่เป็นไปเพื่อความเข้าใจโลกและชีวิต เป็นปาฏิหาริย์ที่เกิดจากผลการปฏิบัติเข้าใจด้วย

^{๑๙} ชุ.ชา.อภฺรฺก.อ. (ไทย) ๕/๔๑๗/๒๖๗-๒๗๔.

^{๒๐} ชุ.ชา.ตีสติ.อ. (ไทย) ๗/๕๑๒/๒๑๓-๒๒๖.

^{๒๑} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๖๒/๓๘๒-๓๘๓.

ตัวเอง ฟังตนเองได้ไม่ต้องอาศัยอำนาจดลบันดาลภายนอก ซึ่งแนวทางที่พระอินทร์ใช้แก้ไขปัญหาก็สอดคล้องต้องตามหลักการนี้

สรุปจากตารางที่ ๔.๑ ผู้ศึกษาได้รวบรวมเนื้อหาชาดกที่พระอินทร์ทรงแสดงบทบาทแก้ไขปัญหาทางจริยธรรมตามที่ประมวลมาข้างต้น พบว่าปรากฏบทบาทในข้อนี้เด่นชัดรวมทั้งสิ้น ๑๒ ชาดก ได้แก่ เกฬีสลชาดก, กามนิตชาดก, มหาปนาทชาดก, ภัทรมภูเภทกชาดก, วกชาดก, จูฬธนุคคชาดก, กัจจานิชาดก, พิลารโกสิยชาดก, อุทยชาดก, โกสิยชาดก, กุมภชาดก และ สุธาโภชนชาดก และพบในเนื้อหารอง ๔ ชาดก คือ กุลาวกชาดก, มิคโปตกชาดก, วิชาสารทชาดก และ โสมทัตตชาดก (จากตารางสรุป ๔.๑)

จากความสำคัญที่เรียบเรียงนี้จึงเป็นข้อกล่าวอ้างได้ว่าคุณลักษณะทั้ง ๔ ข้อที่แสดงอัตลักษณ์พระอินทร์นี้มีความสอดคล้องต้องกันกับเหตุการณ์ในสมัยพุทธกาล ซึ่งไม่น่าจะเป็นรูปแบบ (pattern) หรือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นโดยบังเอิญอย่างซ้ำๆ หรือกล่าวว่าเป็นไปในลักษณะเดียวกันด้วยแนวปฏิบัติและผลลัพธ์ที่คล้ายกันจากเรื่องราวของพระอินทร์ที่ต่างกรรม(ต่างวาระ) โดยผู้วิจัยเห็นว่านัยสำคัญของเหตุการณ์เหล่านี้ล้วนน่าจะมีปัจจัยสำคัญ แกนหลักที่เกี่ยวข้องกับคุณธรรมเป็นตัวขับเคลื่อน ผลักดันให้แสดงออกด้วยคุณลักษณะอันเป็นเอกลักษณ์ และสะท้อนออกมาเป็นคุณประโยชน์ต่อบุคคลที่เกี่ยวข้องในมิติต่างๆ ซึ่งจะนำเสนอต่อไป

๔.๒ คุณธรรมของพระอินทร์ในนิทานชาดก

จากข้อสันนิษฐานที่ผ่านมาสรุปลงในเบื้องต้นว่า คุณธรรมของบุคคลเป็นตัวกำหนดพฤติกรรม คุณลักษณะ หรือบทบาทที่แสดงออก หรือพิจารณาว่าสิ่งที่น่าสนใจมนุษย์และสัตว์ไปสู่ความเป็นพระอินทร์หรือผู้เป็นใหญ่ ก็คือคุณธรรมที่ได้รับการอบรมพัฒนาดีแล้วนั่นเอง ทางผู้ศึกษาจึงได้พยายามรวบรวมคุณธรรม (หรือคุณสมบัติ) เหล่านี้ที่สอดแทรกอยู่ในชาดกทั้ง ๒๑ เรื่องว่ามีอะไรบ้าง และสัมพันธ์กับพระอินทร์ทางพุทธศาสนาอย่างไร โดยสรุปในตาราง ๔.๒ ซึ่งจักได้นำเสนอ ดังนี้

๔.๒.๑ วัตถุประสงค์ ๗

นอกจากเหตุที่พระพุทธเจ้าตรัสแสดงความเป็นมาใน *กุลาวกชาดก* แล้ว หากกล่าวถึงคุณธรรมหลัก และคุณสมบัติรองที่ทำให้บุคคลและสัตว์เข้าถึงความเป็นใหญ่อันมีปรากฏในหลายอรรถกถา เช่น อรรถกถาที่ขนิณาย *สุมังคลวิลาสินี*^{๒๒} เล่ม ๒, อรรถกถามัชฌิมนิาย *ปัญจสุทนี*^{๒๓} เล่ม ๒,

^{๒๒} ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๓๕๕/๓๒๕-๓๓๐.

^{๒๓} ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๒๙๒/๒๑๐.

ภิกษุทั้งหลาย ท้าวสักกะจอมเทพ ...เพราะสมათานวัตตบท ๗ ประการจึงได้เป็นท้าวสักกะ
 วัตตบท ๗ ประการ มีอะไรบ้าง คือ ๑. เราพึงเลี้ยงมารดาและบิดาตลอดชีวิต ๒. เราพึงประพฤติ
 อ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในตระกูลตลอดชีวิต ๓. เราพึงพูดจาแต่คำอ่อนหวานตลอดชีวิต ๔. เราไม่พึง
 พูดคำส่อเสียดตลอดชีวิต ๕. เราพึงมีใจปราศจากความตระหนี่ที่เป็นมลทิน อยู่ครองเรือน มีการ
 บริจาคเป็นประจำ มีมือชุ่มเป็นนิตย์ ยินดีในการเสียสละควรที่ผู้อื่นจะขอ ยินดีในการแจกจ่าย
 ทานตลอดชีวิต ๖. เราพึงพูดแต่คำสัตย์ตลอดชีวิต ๗. เราไม่พึงโกรธตลอดชีวิต ถ้าแม้ความโกรธ
 พังเกิดขึ้นแก่เรา เราก็จะกำจัดโดยฉับพลันทันที ภิกษุทั้งหลาย ท้าวสักกะจอมเทพ เมื่อครั้งยัง
 เป็นมนุษย์อยู่ในกาลก่อนได้สมათานวัตตบท ๗ ประการนี้อย่างบริบูรณ์ ...จึงได้เป็นท้าวสักกะ^{๒๖}

จากการรวบรวมความหมาย วัตตบท ๗ (หรือ ส่วนแห่งวัตร คือข้อที่ควรถือปฏิบัติเป็น
 ประจำ) อันเป็นคุณธรรมหลักที่ผู้ปรารถนาความเป็นอินทร์ต้องสมათานปฏิบัติตลอดชีพ อัน
 ประกอบด้วย

วัตตบทข้อ ๑: เราพึงเลี้ยงมารดาบิดาตลอดชีวิต ในคัมภีร์ชั้นอรรถกถา อธิบายการเลี้ยง
 หรือบำรุง หมายถึง การทำอุปการะด้วยการล้างเท้า นวด ขัดสี ให้อาบน้ำ การให้ปัจจัย ๔ ทำกิจ ๕
 อย่าง^{๒๗} เป็นต้น เหตุที่ต้องบำรุงเพราะมารดาบิดามีอุปการะมากเปรียบดัง พรหม หรือบูรพาจารย์ ผู้
 อนุเคราะห์ ดูแลบำรุงเลี้ยง และแสดงโลกนี้แก่บุตร^{๒๘} ตามความหมายของพรหม เพราะกอรปด้วย
 คุณธรรม ๔ ประการ คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา แลเจริญคุณธรรมทั้ง ๔ นี้ตลอดเวลา เช่นเมื่อ
 บุตรอยู่ในท้องมารดาเมตตาอยากเห็นบุตรปลอดภัยมีอวัยวะครบบริบูรณ์ เมื่อยังเล็กมีเลือดไรไต่ตอม
 ส่งเสียงร้องย่อมเกิดความกรุณา ครั้นได้แลดูบุตรเจริญวัยเป็นหนุ่มสาว จิตอ่อนไหวบันเทิงใจ
 เหมือนสำลียุนุ่นเกิดมุทิตาจิต เมื่อบุตรมีครอบครัวแยกออกไปย่อมวางใจว่าบุตรสามารถอยู่ลำพังจึง
 วางอุเบกขา จึงเปรียบมารดาบิดาเหมือน พรหมของบุตร, สำหรับบูรพาจารย์ คือ อาจารย์คนแรกของ
 บุตร เพราะเหตุที่ได้ให้การศึกษาก่อนอาจารย์ทั้งหลาย (ปัจฉาจารย์) เช่น อิริยาบถ ๔ สิ่งไหนควรสิ่ง
 ไหนไม่ควร ซึ่งใน *โสณนันทชาดก*^{๒๙} อธิบายการบำรุงตอบแทนคุณจากบุตร รวมถึงท่าทีการปฏิบัติที่

^{๒๖} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๕๗/๓๗๕, ดุราลัยเถียดใน พุ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๒๑/๒๕๒-๒๖๐.

^{๒๗} ดุราลัยเถียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๗/๒๑๒, กิจ ๕ อย่างที่ต้องปฏิบัติตามหลักทศ ๖ ซึ่งถือว่า
 มารดาบิดาเป็นทิศเบื้องหน้า คือ ๑) การเลี้ยงดู ๒) การช่วยทำกิจ ๓) การดำรงวงศ์ตระกูล ๔) ประพฤติตนเหมาะสม
 ๕) ทำบุญอุทิศให้เมื่อล่วงลับ

^{๒๘} พุ.อุ.อ. (ไทย) ๑/๑/๑๘๘-๑๘๙.

^{๒๙} พุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๖๕-๑๘๐/๘๑-๘๔. อธิบายดังนี้ ๑) *สุททา* หมายถึง หญิงผู้มีใจดี เพราะมารดา
 เมื่ออยากได้บุตรจึงนอนน้อมเทวดาได้ถามฤกษ์ฤกษ์ และป่าวลูกตนจะเกิดในฤกษ์ฤกษ์ ปีใด อายุยืนอย่างไร เมื่อมารดา
 ตั้งครรภ์มีการแพ้วทอง เวลานั้นมารดาจะเกิดความรักในบุตรตนจึงชื่อว่า หญิงผู้มีใจดี ๒) *ชเนตตี* หมายถึง หญิงผู้ให้
 กำเนิดบุตร คือ มารดาประทับประคองครรภ์อยู่หนึ่งปีแล้วจึงคลอด ได้ชื่อว่า หญิงผู้ให้กำเนิดบุตร ๓) *โตเสนตี*

บุตรควรตอบแทนไว้ว่า ควรบำรุงมารดาบิดาด้วยหลักการสงเคราะห์ หรือธรรมเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ ด้วย สังคหวัตถุ ๔ คือ (๑) ทาน การให้แก่มารดาบิดา (๒) ปิยวาจา พึงเจรจาแต่คำน่ารัก (๓) อตถจริยา พึงประพฤติประโยชน์ทำหน้าที่ให้สำเร็จ และ (๔) สมานัตตตา มีตนเสมอในธรรมทั้งหลายตามสมควร หมายถึง ประพฤติยำเกรงอ่อนน้อมต่อท่าน

สำหรับบทบาทที่พระอินทร์ให้ความสำคัญการบำรุงมารดาบิดาปรากฏชัดใน ๒ ชาดก คือ ๑) กัจจანიชาดก ได้เสด็จทำบุคลาธิษฐานแสดงว่าธรรมไม่เคยตาย บันดาลโทษานุโทษแก่บุตรและสะใภ้ที่ล่วงละเมิดคุณมารดา^{๓๐} และ ๒) เกฬีสลชาดก ทรงทรมานพระราชอาพรมทัต ตรัสแสดงคุณมารดาบิดาอันสงส์การอ่อนน้อมถ่อมตนต่อผู้มีคุณ^{๓๑} นอกจากนี้ยังปรากฏความสำคัญว่าทุกวัน ๑๕ ค่ำ จะทรงบัญชาท้าวมหาราช ๔ ให้ไปสำรวจโลกมนุษย์ว่าใครบ้างได้สร้างบุญกุศลเลี้ยงดูมารดาบิดา แล้วจดชื่อคนเหล่านั้นประกาศให้เทวดาฟัง เป็นตัวอย่างให้เห็นความสำคัญในวัตรข้อนี้

วัตถบทข้อ ๒: เราพึงประพฤติอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในตระกูลตลอดชีวิต ได้แก่ การยำเกรงผู้ใหญ่ในตระกูล เช่น ปู่ ย่า เป็นต้น^{๓๒} มีคำไวพจน์ คือ (๑) นิวาตะ^{๓๓} ความประพฤติถ่อมตน, (๒) ไสวจิตสตา^{๓๔} ความเป็นผู้ว่าง่าย, (๓) คารวะ^{๓๕} ความเคารพ และ (๔) สัปติสสะ^{๓๖} ความยำเกรง ทั้งนี้เมื่อปฏิบัติตนอ่อนน้อมยอมขจัดธรรมปฏิบัติได้แก่ ๑) ความโกรธ เพราะคนโกรธง่ายมักแค้นใจแม้ถูกว่านิดเดียวก็ขึงใจผูกพยาบาทไม่มีใจอ่อนน้อม ๒) ความเป็นผู้ว่ายาก เพราะคนว่ายากไม่อดทนรับฟังคำสอนด้วยความเคารพ ๓) ความเมา หรือประมาทหลงมัวเมา เมาในชาติ, เพศ, โคตร, ความไม่มีโรค, วิทยะนามสาว ประมาทในชีวิตมีมานะว่าตนพร้อมด้วยชาติ อันเป็นธรรมตรงข้ามที่ควรลด

สำหรับพฤติกรรมพระอินทร์ที่แสดงความประพฤติอ่อนน้อม ปรากฏใน เกฬีสลชาดก ที่ทรงให้ความสำคัญแก่ผู้อาวุโสบุขนิยบุคคล จำแลงเป็นชายชราลงโทษพระราชที่ขอบทรมานคนสัตว์ที่แก่ชราเพราะไม่เห็นความสำคัญของผู้มีประสบการณ์ ประมาทในความชราแห่งสังขาร^{๓๗} สอดคล้องกับพฤติกรรมพระอินทร์ในสักกสังยุตเมื่อจะเข้าหาฤๅษีผู้ทรงศีลจะถอดฉลองพระบาทมอบพระขรรค์

หมายถึง หญิงผู้ยังบุตรให้สำเร็จ เมื่อบุตรร้องไห้มารดาก็ปลอบโยนให้ดีขึ้นบ้าง กอดไว้แนบอบบ้าง จึงชื่อว่า หญิงผู้ยังบุตรให้สำเร็จ ๔) ไบเสนตี หมายถึง หญิงผู้เลี้ยงดูบุตร เช่น เมื่อลมและแดดแรงเกิดความรักจับใจ ดูบุตรซึ่งยังเป็นเด็กอ่อนไร้เดียงสา จึงชื่อว่าหญิงผู้เลี้ยงดูบุตร

^{๓๐} พุ.ชา.อภฺรฺก.อ. (ไทย) ๕/๔๑๗/๒๖๗-๒๗๔.

^{๓๑} พุ.ชา.ทุก.อ. (ไทย) ๓/๒๐๒/๑๖๖-๑๖๙.

^{๓๒} ส.ส.อ. (ไทย) ๑/๒/๔๙๑.

^{๓๓} พุ.สุ.อ. (ไทย) ๑/๖/๑๗๘-๑๗๙.

^{๓๔} พุ.ขุ.อ. (ไทย) ๑/๑/๑๙๘-

^{๓๕} พุ.สุ.อ. (ไทย) ๑/๖/๑๘๗.

^{๓๖} พุ.อิติ.อ. (ไทย) ๑/๔/๓๙๐.

^{๓๗} พุ.ชา.ทุก.อ. (ไทย) ๓/๒๐๒/๑๖๖-๑๖๙.

แก่ผู้อื่น สั่งให้ลดฉัตร ประคองอัญชลินอบน้อมผู้มีศีล เสด็จเข้าอาศรมมีกัลยาณธรรมเหล่านั้นแล้วอยู่
ได้ลม (ต่างจากท้าวเวปจิตติที่ประพฤติดตรงข้าม ฉลองพระบาทหลายชั้น ทรงพระขรรค์ กั้นฉัตรเข้าสู่
อาศรมทางประตูพิเศษ ยืนห่างไม่ถึงวา) ^{๓๘} หรือเมื่อครั้งที่เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ณ ถ้ำอินทสาละ ภูเขา
เวทยิกะ ตรัสกับปัญจสิขเทพบุตรว่าตถาคตทรงเข้ามาใน ทรงแพพระทัยในฉนวนระหว่างที่พระองค์
ประทับหลีกเร้นอยู่ ดำริว่าคนเช่นเรายากที่จะเข้าไปเฝ้าได้ทางที่ดีควรให้พระองค์พอพระทัยแล้วจึงไป
เฝ้า แสดงถึงความรู้จักประมาณตนอ่อนน้อมแม้เป็นจอมเทพก็ตาม และเมื่อฟังธรรมจนบรรลुโสดาบัน
ก็ระลึกคุณของปัญจสิขเทพบุตรยกย่องไว้ในฐานะบิดา ^{๓๙}

วัดตบทข้อ ๓: เราฟังพูดจาแต่คำอ่อนหวานตลอดชีวิต ตรงกับคำว่า *สาขัลยะ* ความ
เป็นผู้มีวาจาอ่อนหวาน สละสลวยไม่หยาบคาย มีคำไวพจน์ ๑๐ ลักษณะ ^{๔๐} สรุปดังนี้ (๑) *กัมณสุขา*
วาจาสบายหู ไม่เสียดแทงดุจแทงด้วยเข็ม (ไฟเพราะโดยพยัญชนะ) (๒) *เปมณียา* วาจาไม่ทำให้โกรธ ยัง
ความรักให้เกิด (ไฟเพราะโดยอรรถ) (๓) *ททยังคมา* วาจาจับใจไปสู่หทัยได้ง่าย (๔) *โปรี* วาจาเป็นของมี
อยู่ในเมืองเพราะบริบูรณ์ด้วยคุณ อุปมาเหมือนหญิงมีวัฒนธรรมดี หรือถ้อยคำชาวเมืองไพเราะมี
ถ้อยคำสมควร เช่น เรียกบุคคลคราวพ่อว่าพ่อฯ (๕) *พหุชนกันตา* วาจาเป็นที่รักแก่ชนอันมาก (๖) *พหุ*
ชนมนาปา วาจาเจริญใจ ยังใจให้ชุ่มชื่นในชนหมู่มาก (๗) *สัณหวาจตา* วาจาละเอียดอ่อนสละสลวย
(๘) *สขิลวาจตา* วาจาอ่อนหวานอ่อนน้อม (๙) *อมรุสวาจตา* วาจาไม่หยาบคายกักขฬะ ความหมาย
เดียวกับ (๑๐) *มธุราณี* คือ วาจาภาษาน้ำผึ้ง ถ้อยคำอ่อนหวานไม่หยาบ ไม่มีโทษ มีบทและพยัญชนะ
กลมกล่อม สำเนียงไพเราะ รู้ใจความชัดเจนทั้งเบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุด

วัดตบทข้อ ๔: เราไม่ฟังพูดคำส่อเสียดตลอดชีวิต คือวาจาส่อเสียด มี ๒ ส่วน คือ ๑)
วาจาเป็นเหตุทำตนให้เป็นที่รักในใจผู้ที่ตนพูดด้วย และ ๒) เป็นเหตุส่อเสียดผู้อื่น อันมีอรรถาธิบายว่า
เป็นเจตนาของผู้มีจิตเศร้าหมองพยายามทั้งกายวาจาเพื่อให้คนอื่นแตกกัน ต้องการทำตนให้เป็นที่รัก
หรือเป็นเหตุให้เกิดความรักตนแต่เกลียดชังผู้อื่น แม้เจตนากล่าวคำหยาบเพื่อเจ้อก็ชื่อว่า วาจา
ส่อเสียด มีลักษณะคือฟังจากข้างนี้แล้วไปบอกข้างโน้นเพื่อทำลายคนหมู่นี้ เป็นผู้ทำลายคนที่พร้อม
เพรียงกัน สนับสนุนให้แตกแยกแบ่งพวกแบ่งเหล่า ซึ่งวาจาส่อเสียดอันเป็นกรรมบถ มีองค์ประกอบ ๔
ประการ คือ (๑) มีผู้อื่นที่ฟังให้แตกกัน (๒) มุ่งให้เขาแตกกันว่าคนเหล่านี้จักเป็นผู้แตกแยกกันด้วย
อุบายอย่างนี้ หรือ ประสงค์ให้ตนเป็นที่รักไว้วางใจด้วยอุบายนี้ (๓) พยายามให้เกิดแต่ความมุ่งหมาย
ให้เขาแตกกัน (๔) ผู้นั้นรู้เรื่องนั้น ยิ่งคุณธรรมผู้ที่ถูกส่อเสียดมากเพียงใด โทษของวาจายิ่งให้ผลมาก
เท่านั้น

^{๓๘} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๕๕/๓๗๒.

^{๓๙} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๑/๒๙๙.

^{๔๐} อภิ.สจ.อ. (ไทย) ๑/๒/๕๒๘-๒๕๙.

วัดบทข้อ ๕: เราพึงมีใจปราศจากความตระหนี่ที่เป็นมลทิน...ยินดีในการแจกจ่าย

ทานตลอดชีวิต ตระหนี่ ศัพท์ว่า มัจฉริยะ ได้แก่ ความเหนียวแน่น ผู้มีจิตหดหู่เจ็บร้อนในการให้ มุ่งแต่จะเอา หวงแหน คิดกีดกันไม่ให้ผู้อื่นได้ดี มีส่วนร่วม ลักษณะปกปิดสมบัติตนเพราะไม่ยอมให้ผู้อื่นมาขอ-ขอยืม จิตกระด้างเหนียวแน่นคับแคบ เมื่อจิตคับแคบกายก็คับแคบไม่ยื่นให้คนอื่น ไม่คิดจะเผื่อแผ่อยากรับฝ่ายเดียว ช้อนสมบัติตนถือเอาแต่ของผู้อื่น ศัพท์บาลีเรียก *กทริยะ* คือความตระหนี่เหนียวแน่น (ตระหนี่กล้าแข็ง) คือ ไม่เอื้อเฟื้อ เป็นภาวะคนเห็นแก่ตัวยอมห้ามแม้คนที่ให้แก่ผู้อื่น ส่วนความตระหนี่อย่างอ่อน เรียก *มัจฉริยะ*^{๔๑} ลักษณะคนตระหนี่เมื่อจะพูดเรื่องจาคะยอมขัดใจพยายามแสดง ความโกรธเคืองให้เห็นเพราะยอมไม่เห็นจากสัมปทาในตนและไม่ปิติปราโมทย์ที่มีจากสัมปทาเป็นเหตุ

สำหรับความสำคัญเรื่องความไม่ตระหนี่ปรากฏใน *พิลารโกสิยชาดก*, *โกสิยชาดก* และ *สุธาโกชนชาดก* เนื้อหาสอดคล้องกันความว่า พระอินทร์พึงทราบว่ายุทธตามลำดับขั้นบำเพ็ญทานเกิดเป็นเทวบุตร ยกเว้นแต่บุตรชั้นที่ ๖ ได้ตัดวงศ์ทาน เมาโรฆนชบสัฬะพวยจากเสีย จึงเสด็จพร้อมด้วย เทพบุตรมาทรมานเศรษฐีนั้นให้ละมิจฉาติภูมิกลับมาตั้งตนในทานบปี^{๔๒}

วัดบทข้อที่ ๖: เราพึงพูดแต่คำสัตย์ตลอดชีวิต ดังพระพุทธพจน์กล่าวว่า “...สัจจะเท่านั้นเป็นรสที่ดีกว่ารสทั้งหลาย เพราะบางคนสามารถทำน้ำให้เป็นไปในอำนาจได้ ชำผัสดังชาติ ขราและมรณะได้ ด้วยอำนาจแห่งวาจาสร้าง และทำปรมาตมสัจจะให้เป็นพระนิพพานได้”^{๔๓} “...สัจจะวาจาชื่อว่าเป็นวาจาไม่ตายเพราะยังประโยชน์ให้สำเร็จเปรียบเหมือนน้ำอมฤตเป็นปัจจัยแห่งพระนิพพาน... สัจจะวาจาชื่อที่ตั้งอยู่ในประโยชน์ตนและผู้อื่น เพราะตั้งอยู่ในสัจจะ และชื่อที่ตั้งอยู่ในธรรม เพราะตั้งอยู่ในประโยชน์นั่นเอง คือตั้งอยู่ในสัจจะที่เป็นอรรถและเป็นธรรม ซึ่งให้สำเร็จประโยชน์... เพราะไม่ปราศจากประโยชน์ผู้อื่นให้สำเร็จประโยชน์ที่เป็นธรรม คือประกอบด้วยธรรม ไม่ปราศจากธรรม”^{๔๔}

ทั้งนี้ ความสำคัญของสัจจะวาจา เป็นส่วนหนึ่งในวาจาสุภาสิต คือวาจาประกอบด้วยองค์ ๔ เป็นสุภาสิตไม่เป็นทุพภาสิต ไม่มีโทษแลวิญญูชนทั้งหลายไม่ติเตียน ได้แก่ ๑) กล่าววาจาได้อย่างเดียว

^{๔๑} ดูรายละเอียดใน ขุ.ม.อ. (ไทย) ๕/๑/๒๓๓-๔. ตรัสแสดงไว้ ๕ ประเภท คือ ๑) *อวาสมัจฉริยะ* ตระหนี่ที่อยู่ คือ หวงที่อยู่อาศัย เช่น ภิกษุหวงเสนาสนะกีดกันผู้อื่นไม่ให้เข้าอยู่ ๒) *กุลมัจฉริยะ* ตระหนี่ตระกูล หรือ หวงสกุล เช่น ภิกษุหวงสกุลอุปฐากกีดกันไม่ให้เกี่ยวข้องได้รับการบำรุง ๓) *ลาภมัจฉริยะ* ความตระหนี่ลาภหวงผลประโยชน์ เช่น ภิกษุกีดกันไม่ให้ลาภเกิดแก่ภิกษุอื่น ๔) *วรรณมัจฉริยะ* ตระหนี่วรรณะหวงสรวิวรรณะ คือ ผิวพรรณร่างกาย หวงคุณวรรณะคือคำสรรเสริญคุณ ไม่ยอมให้ใครมีคุณความดีมาแข่งตน ไม่พอใจคำสรรเสริญคุณความดีผู้อื่นแบ่งชั้นวรรณะ ๕) *ธรรมมัจฉริยะ* คือ ตระหนี่ธรรม หวงวิชาความรู้ คุณพิเศษที่ได้บรรลุไม่สอนผู้อื่นกลัวรู้เทียมเท่าตน

^{๔๒} ขุ.ชา.อสีติ.อ. (ไทย) ๘/๕๓๕/๓๓๑-๓๘๒.

^{๔๓} ขุ.สุ.อ. (ไทย) ๑/๕/๔๖๖.

^{๔๔} ส.ส.อ. (ไทย) ๑/๒/๓๒๑.

ไม่กล่าววาจาชั่ว ๒) กล่าวแต่วาจาเป็นธรรมอย่างเดียวไม่กล่าววาจาไม่เป็นธรรม ๓) กล่าวแต่วาจาอันเป็นที่รักอย่างเดียวไม่กล่าววาจาไม่เป็นที่รัก ๔) กล่าวแต่วาจาจริงอย่างเดียวไม่กล่าวเหลวไหล^{๔๕} ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสรับรองว่าวาจาเหล่านี้เป็นมงคลอันสูงยิ่ง

การให้ความสำคัญกับคำสัตย์ปรากฏใน *อุทฺทยชาดก* หลังจุติเป็นท้าวสักกะ ทรงรักษาวาจาสัตย์ เสด็จมาทดสอบศีลพระนางอุทฺทัยภัทรา ได้แสดงอรรถภาพและประทานโอวาทจนเลื่อมใสสละราชสมบัติออกบวชเป็นฤาษี^{๔๖} แสดงให้เห็นว่านอกจากการรักษาสัจวาจาด้วยพระองค์เองแล้วยังคอยช่วยเหลือสนับสนุนภักษยานชนให้รักษาและกล่าววาจาสัตย์ด้วย

วัตถุดิบข้อที่ ๗: เราไม่พึงโกรธตลอดชีวิต ถ้าแม้ความโกรธพึงเกิดขึ้นแก่เรา เราก็จะกำจัดโดยฉับพลันทันที ความโกรธ บาลีว่า โกรธ^{๔๗} ความไม่โกรธ ใช้ศัพท์ว่า อโกธ มีความหมายหลายนัย ได้แก่ ความปองร้าย-มุ่งร้าย ชัดเคือง-ความพยาบาทแห่งจิต ประทุษร้ายในใจ ขณะที่ความไม่โกรธมีนัยตรงกันข้าม^{๔๘} ลักษณะคนมักโกรธเมื่อเป็นศัตรูก็มุ่งทำสิ่งไม่เป็นประโยชน์ต่อกัน ประารถนาให้ศัตรูมีผิวพรรณไม่ดี นอนเป็นทุกข์ ทรัพย์สินไม่พอใช้จ่าย เสื่อมยศ ตายไปให้เข้าถึงอบายทุกคติวินิบาต นรก เพราะคนเป็นศัตรูย่อมไม่ยินดีในการให้มีผิวพรรณเปล่งปลั่ง นอนเป็นสุข มีโภคทรัพย์ มียศ มีเพื่อน ไม่ยินดีในการไปสู่สุคติของศัตรู

ทั้งนี้ จากคำสมาทานวัตถุดิบช่วงท้าย *ถ้าแม้ความโกรธพึงเกิดขึ้น เราก็จะกำจัดโดยฉับพลันทันที* พิจารณาด้วยเหตุว่าเพราะต้องเป็นพระอริยบุคคลระดับพระอนาคามีเท่านั้นจึงจะสละความโกรธอย่างเด็ดขาด ดังพุทธดำรัสว่า “เธอทั้งหลายละธรรมอย่างหนึ่งได้ เราขอรับรองความเป็นอนาคามีของเธอทั้งหลาย ธรรมอย่างหนึ่งเป็นไฉน... เธอทั้งหลายละธรรมอย่างหนึ่งคือโทสะได้ เราขอรับรองความเป็นอนาคามีของเธอทั้งหลาย โทสะใดเป็นเหตุให้สัตว์ผู้ประทุษร้ายไปสู่ทุกคติ ผู้มีปัญญาเห็นแจ้งย่อมละโทสะนั้นได้เพราะรู้โดยชอบ ครั้นละได้แล้วจึงไม่ต้องหวนกลับมาเกิดในโลกนี้อีก...”^{๔๙} แต่เพราะปุถุชนยังมีความโกรธอยู่จึงเป็นเหตุให้ต้องเสริมความตอนท้ายว่า แม้ความโกรธพึงเกิดขึ้นก็จะกำจัดโดยทันที

๔.๒.๒ เทวธรรม ๒

นอกจากยังมีคุณธรรมรองอื่น ๆ เพื่อที่จะรับรองให้ผู้ปฏิบัติถึงความเป็นใหญ่ หรือพระอินทร์แม้ยังอรรถภาพเป็นมนุษย์โดยเฉพาะ เทวธรรม ๒ ซึ่งในขุททกนิกายชาดก อธิบายความหมายว่า

^{๔๕} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๑๓/๓๐๘-๓๐๙.

^{๔๖} ขุ.ชา.เอกาทสก.อ. (ไทย) ๖/๔๕๘/๒๑-๓๔.

^{๔๗} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๑๐/๑๖๗-๑๖๘.

^{๔๘} ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๘๕/๒๕๓.

^{๔๙} ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๒/๓๔๖-๓๔๗.

“สัตตบุรุษผู้มีใจสงบ เพียบพร้อมด้วยความละอายต่อบาป และความเกรงกลัวบาป ตั้งมั่นอยู่ในธรรม ฝ่ายชาวเรียกว่า เทวธรรมในโลก”^{๕๐}

ตามความหมาย *เทวธรรม* หมายถึงธรรมของเทวดา ธรรมที่ทำให้มนุษย์เป็นเทวดา ได้แก่ หิริ ความละอายใจ โอตตปปะ ความกลัวบาป คือเกรงกลัวต่อความชั่ว อธิบายดังนี้ (๑) หิริ ความละอายใจ อึดอัดใจจริงเกลียดต่อบาปอกุศล สำนึกรับผิดชอบชั่วดีแม้ผู้อื่นไม่เห็นก็มีความละอายเปรียบเหมือนหญิงสาวเดินบนถนนสะดุดก้อนหิน ผ้าถุงหลุดเกิดความละอายประหนึ่งจะแทรกแผ่นดินหนี ผู้มีหิริธรรมก็เช่นเดียวกัน (๒) *โอตตปปะ* ความกลัวบาป คือเกรงกลัวต่อบาป กลัวว่าบาปจะมีผลให้ตนเศร้าหมอง รับทุกข์โศกเศร้าแม้ไม่มีใครล่วงรู้ ผู้มีเทวธรรมได้ชื่อว่าอินทร์หรือเทวดาแม้เป็นมนุษย์ และการดำรงอยู่โดยปกติของพระอินทร์หรือเทวดาก็ต้องมีคุณธรรมประจำใจนี้ ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคกล่าวว่า หิริโอตตปปะ เป็นรากฐานของศีล ดังนี้ “ศีลนี้นั้นมีความสะอาดเป็นผล หิริโอตตปปะ วิญญูชนทั้งหลายกล่าวว่า เป็นรากฐานของศีลนั้น” อธิบายว่าเมื่อมีหิริโอตตปปะ ศีลจึงเกิดตามมาและตั้งอยู่ได้นาน เมื่อไม่มีหิริโอตตปปะเป็นรากฐานศีลก็ไม่อาจเกิดขึ้นหรือตั้งอยู่ได้ ซึ่งตัวอย่างนิทานที่แสดงหลักธรรมข้อนี้ ได้แก่ *อุพฺพชฺชคหชาดก* ที่ทรงบริภาษภรรยาธนคคหบัณฑิตที่ลูก่อ่านาจัตถหาราคะขาดความละอายต่อบาปอกุศล ละเมิดศีลข้อ ๓ ทำให้สามีถึงแก่ชีพ^{๕๑} และใน *กามนิตชาดก* ที่ได้ให้การอนุเคราะห์พระราชาสองพี่น้องผู้มีความโลภให้กลับมีสัมมาทิฐิ ประจักษ์โทษของตัณหา ชี้นะ *สุกธรรม* คือหิริโอตตปปะ แก่พระราชให้คลายจากกิเลสตัณหาที่ครอบงำ^{๕๒}

๔.๒.๓ กุศลกรรมบท ๑๐

บทบาทพระอินทร์ในหลักธรรมนี้พบในนิทานชาดกว่าเป็นทั้งผู้ปฏิบัติเอง และส่งเสริมให้ผู้อื่นปฏิบัติตาม ได้แก่เหตุการณ์ *อุทฺทยชาดก* ที่ทรงกล่าวแก่พระมเหสีว่าเพราะเหตุที่ประกอบด้วยคุณธรรมข้อนี้จึงทรงได้อัฏฐาพพระอินทร์ผู้เป็นใหญ่ และทรงชี้แนะให้มเหสีดำรงตนในคุณธรรมประการนี้เช่นกัน ซึ่งมีรายละเอียดที่อ้างจากพุทธพจน์ตรัสแสดงโปรดแก่พราหมณ์-คหบดีแคว้นโกศล เรื่องการประพบัติธรรมทางกาย ๓, วจี ๔, มโน ๓^{๕๓} ไว้ดังนี้ - *ทางกาย* ๓ อย่าง คือ ๑) *เว้นจากการฆ่าสัตว์* ละทิ้งท่อนไม้ ศัตราวุธ ละอายต่อบาป เป็นผู้เอ็นดูอนุเคราะห์เกื้อกูลสัตว์ ๒) *งดเว้นการลักขโมยทรัพย์* แม้ในบ้านหรือป่า ๓) *งดเว้นการประพบัติผิดในกาม* ยินดีพอใจภรรยาตน - *ทางวจี* ๔ อย่าง^{๕๔} คือ ๔) *เว้นการพูดเท็จ* ไม่ว่าในที่ประชุม ชุมชน ญาติ กองทัพใดก็ตาม ไม่เป็นพยานเท็จ เมื่อรู้เห็นก็

^{๕๐} ชุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๖/๓.

^{๕๑} ชุ.ชา.ปญจก.อ. (ไทย) ๔/๓๗๔/๔๙๒-๔๙๘.

^{๕๒} ชุ.ชา.ทุก.อ. (ไทย) ๓/๒๒๘/๒๕๑-๒๕๕.

^{๕๓} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๘๕/๕๒๓.

^{๕๔} จตุกกนิบาต อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๔๙/๒๑๒.

บอกรู้ ไม่รู้เห็นก็บอกไม่รู้เห็น ไม่พูดเท็จเพื่อตน เพื่อผู้อื่นหรืออามิสสินจ้าง ^{๕)} เว้นการพูดส่อเสียด ไม่เอาความข้างหนึ่งไปบอกอีกข้างหนึ่งเพื่อแตกความสามัคคี ^{๖)} เว้นการพูดหยาบ พูดคำไพเราะเสนาะหูจับใจที่รักที่เจริญใจ ^{๗)} เว้นการพูดเพื่อเจ้า พูดถูกกาล ความจริง มีประโยชน์ตามธรรมวินัย มีหลักฐานที่มา มีที่สิ้นสุด-ทางใจ ๓ อย่าง คือ ^{๘)} ไม่เพ่งเล็งอยากได้ทรัพย์สินผู้อื่น ^(๙) ไม่คิดพยาบาทประทุษร้ายสัตว์ แม้เมตตาจิตต่อสัตว์ทั้งหลายไม่ให้มีเวรภัยพยาบาทอย่ามีทุกข์ ^(๑๐) ทำความเห็นชอบ ว่าการให้ทานมีผล พลิกกรรมที่เช่นสรวงมีผล ผลวิบากกรรมดีชั่ว โลกนี้แลโลกหน้ามีอยู่ บิฑามารดา มีอยู่ สมณพราหมณ์ผู้ประพฤติปฏิบัติชอบทำให้แจ้งเองทั้งโลกนี้โลกหน้ามีอยู่^{๕๕} สรุปว่าหากปฏิบัติดังนี้ย่อมเข้าถึงสวรรค์สมบัติ ได้แก่ ความเป็นอินทร์-เทวดาทั้งหลาย

๔.๒.๔ จาคะ และการเสียสละ

ตรงกับวัดตบข้อที่ ^{๕)}. **เราพึงมีใจปราศจากความตระหนี่ที่เป็นมลทิน...ยินดีในการแจกจ่ายทานตลอดชีวิต** ซึ่งผู้วิจัยใคร่ขยายความให้ครอบคลุมจาคะและการเสียสละ ดังกล่าวไว้ใน *นกุลมาตาสูต* พระพุทธเจ้าตรัสแก่นางนกุลมาตาคหปตานีว่า “เธอเป็นผู้มีจาคะ มีใจปราศจากความตระหนี่อันเป็นมลทินมีจาคะอันสละแล้ว มีฝ่ามือชุ่ม ยินดีในการสละควรแก่การขอยินดีในการแจกทานอยู่ครองเรือน”^{๕๖}, ความหมายจาคะจากพระสูตรนี้ จึงหมายถึงการปราศจากความตระหนี่เสียสละสิ่งของบริจาคทานด้วยความเต็มใจ ปราศจากผู้อื่นมีความสุข หรืออีกนัยหนึ่งตามทัศนะของพระเถระยุคปัจจุบัน กล่าวว่าเป็น “การสละ หรือสละให้ หมายถึง การให้ที่แท้จริง เป็นการสละออกไปทั้งภายในและภายนอก ภายนอกสละวัตถุ ภายในสละกิเลสความโลภโดยไม่มี ความตระหนี่หวงแหนไม่ปรารถนาสิ่งใดตอบแทน มุ่งสงเคราะห์ช่วยเหลือให้ผู้รับได้ประโยชน์ สุขใจในการให้ กอปรด้วยเมตตากรุณาไม่เป็นไปด้วยเห็นแก่อุปนิสัย (สุขเจือกิเลสคือโลกียสุข หรือสุขในไตรภพ) ให้ทานเพื่อภพใหม่เพื่ออานิสงส์กำจัดกิเลสไม่ก่อภพ”^{๕๗} ขยายความจาคะได้ว่าเป็นการเสียสละทั้ง *ทรัพย์สินภายใน* คือ กิเลส ความโลภ โกรธ หลง ฯ และ *ทรัพย์สินภายนอก* คือ วัตถุสิ่งของอันเป็นรูปธรรมที่จับต้องได้ ทั้งนี้สามารถแบ่งระดับจาคะในแง่ที่สัมพันธ์กับระดับการบำเพ็ญทาน ๓ ระดับ(ตารางที่ ๔.๓)

^{๕๕} ที.ปา (ไทย) ๑๑/๓๖๐/๒๘๔.

^{๕๖} อัง.อรรถก. (ไทย) ๒๓/๔๘/๓๒๓.

^{๕๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), *พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ*, หน้า ๔๒๑-๔๒๒.

ตาราง ๔.๓ : เปรียบเทียบระดับการบำเพ็ญทาน ๓ ระดับแบ่งตามสิ่งที่สละออก (ตามนัยอรรถกถา)

ประเภทวัตถุทาน (ภายใน/ภายนอก)	ระดับการบำเพ็ญทานจำแนกตามไทยธรรมหรือวัตถุทาน (สรุปโดยผู้วิจัย)		
	(๑). ทานระดับต้น	(๒). ทานระดับกลาง	(๓). ทานระดับสูง
พาหิรทาน	- อามิสทาน(บริจาควัตถุสิ่งของ) - บุคคลอันเป็นที่รัก		
อชณฺณตักทาน		- ทานวิริติ (ศีล๕) - บริจาคอวัยวะในกาย - ธรรมทานและอภัยทานชั้นโลกียะ	
			- บริจาคชีวิตตน - ธรรมทานและอภัยทานชั้นโลกุตระ

สำหรับ ทาน^{๕๘} ซึ่งเป็นคำไวพจน์ วิเคราะห์ว่า **ทาน** (บาลี) มีรากศัพท์ **ทว** ธาตุ มีความหมายว่า ให้, ลง ยุ บังคับในนามกิตก์ ทาน มีความหมาย ดังนี้ ๑) จากพระไตรปิฎก ทาน หมายถึง การให้วัตถุที่ควรให้ ได้แก่ ความรู้ ให้อภัยแก่คนหรือสัตว์ รวมความถึงการงดเว้นจากเวรภัย การรักษาศีลอันเป็นทานวิริติ เช่น เว้นการฆ่าสัตว์เป็นการให้ความปลอดภัยในชีวิตแก่สัตว์ฯ ๒) จากอรรถกถา ทาน หมายถึง ทานวัตถุ เพราะบุคคลให้ทานด้วยวัตถุ วัตถุนั้นจึงชื่อว่า ทาน อธิบายว่า เขามอบทรัพย์ที่มีอยู่แก่ผู้อื่นรวมความถึง จาคะเจตนา เจตนาเป็นเหตุบริจาค อันมีสิ่งของที่ควรให้ ๑๐ อย่าง และมีสัมมาทิฐิเป็นตัวนำ สำหรับความหมายตามทัศนะของพระเถรอาจารย์ปัจจุบัน ทาน หมายถึง การให้สิ่งที่ควรให้ แก่คนที่ควรให้เพื่อประโยชน์แก่คนอื่น การสละสิ่งของตนเพื่อประโยชน์ผู้อื่นแบ่งตามผู้รับได้ ๒ ประเภท คือ ๑) *สังฆทาน* ให้แก่สงฆ์ หรือให้เพื่อส่วนรวม ๒) *ปาฏิบุคลิกทาน* ให้เฉพาะเจาะจงบุคคล หรืออีกความหมายหนึ่งคือ ๑) *อามิสทาน* การให้สิ่งของเป็นทาน และ ๒) *ธรรมทาน* การให้ธรรมหรือให้อภัยแก่คนหรือสัตว์เป็นทาน

สำหรับบทบาทที่พระอินทร์บำเพ็ญทานหรือจาคะนี้ ปรากฏใน *โกสิยชาดก*, *พิลารโกสิยชาดก*, และ *สุธาโกชนชาดก* ว่าด้วยการทรมานบุตรหลานในตระกูลที่หลงมัวฉวีระตดวงศ์ทาน ซึ่งเป็นการบำเพ็ญพาหิรทานทั้งสิ้น แต่พบว่าใน *กุลวาทชาดก* ได้บำเพ็ญจาคะทานในระดับที่สูงขึ้นไป คือ ยอมสละชีพเพื่อสงเคราะห์แก่ลูกนกครุฑ เมื่อครั้งซึกเวชยันต์ราชรถหลีกภัยจากเทวสุรสงคราม (รายละเอียดตาราง ๔.๔) มีข้อสังเกตว่าเนื้อหาส่วนนี้แตกต่างจากวัตรปฏิบัติ หรือธรรมเนียมพระอินทร์ทั้งในศาสนาพราหมณ์ (จากบทที่ ๒ หัวข้อ ๒.๑.๔ ลักษณะพระอินทร์ในศาสนาพราหมณ์ด้านความหวาดหวั่นในฐานะอำนาจที่มี) และพระอินทร์ตามความหมายในพระสูตรที่ไม่ปรากฏท่าทีการสละชีวิตอย่างอุกฤษฏ์เช่นนี้ แต่เป็นนัยตรงกันข้ามคือ มักแสดงออกต่อความกังวลสิทธิ์อำนาจที่มี ซึ่ง

^{๕๘} อนึ่ง ความแตกต่างระหว่าง **ทาน** และ **จาคะ** สรุปจากพระดำรัสสมเด็จพระสังฆราชฯ กล่าวว่า ทานเป็นการเสียสละสิ่งของเพื่อทำบุญมุ่งความสำเร็จประโยชน์แก่ผู้รับ เป็นการเฉลี่ยแผ่ความสุขตนแก่ผู้อื่น และอาจมีลักษณะหวังผลตอบแทนได้ ขณะที่จาคะหรือปริจาคะ หมายถึงการสละกิเลส หรือสละความสุขส่วนตัวเพื่อส่วนรวม มุ่งสละสิ่งที่มี/เป็น ประโยชน์น้อย เพื่อประโยชน์ส่วนมาก ซึ่งทั้ง ๒ ลักษณะล้วนมีจุดมุ่งหมายเดียวกัน คือ กำจัดกิเลสความตระหนี่โดยเน้นความสำคัญ คือ ไทยธรรม และเจตนาผู้ให้ ต้องให้ด้วยความเคารพไม่กระทบผู้อื่น

พบว่าเมื่อมีบุคคลกระทำความเพียรบำเพ็ญอัมมัตติกทาน (เช่นทานที่พระโพธิสัตว์ปรารถนาพุทธภูมิ จักกระทำ) ด้วยเกรงว่าจะมีผู้มีบุญบารมีปรารถนาในทิพยสมบัติจนต้องยอมสละตำแหน่ง จักเป็นเหตุให้ต้องเสด็จลงมาทดสอบ ขัดขวางหรือให้ความอนุเคราะห์อยู่เนืองๆ เช่นใน *อลัมพสาชาดก* ที่พระอินทร์ทรงขัดขวางอิสสิงคดาบส ผู้มีคุณธรรมสูงกว่าด้วยเกรงว่าจะสูญเสียทิพยฐานะโดยทำอุบายส่งเทพธิดาอลัมพสาไปทำลายตบะให้ดาบสหลงใหลในรสสัมผัสสนาน ๓ ปี ^{๘๙} (ภายหลังเทพธิดาทูลขอว่าไม่ปรารถนาจะประเล้าประโลมผู้มีตบะอีกด้วยเกรงกลัวบาป) และเหตุการณ์ลักษณะเดียวกันใน *นพิกชาดก* ได้ทำลายตบะผู้มีฤทธิ์เพื่อความมั่นคงในฐานะเทวราชา^{๙๐}

จากที่กล่าวมาพิจารณาได้ว่าคุณลักษณะที่แตกต่างกันโดยสิ้นเชิงของ พระอินทร์ กับ พระอินทร์โพธิสัตว์ในนิทานชาดก ด้วยว่าไม่ทรงปรารถนาการรักษาอำนาจไว้ ปราศจากความยึดมั่นถือมั่นในโลกียะสมบัติ พร้อมสละออกหมดแม้ชีวิตเป็นปรมาตมทานแม้สัตว์อื่นที่มีฐานะต่ำกว่า เช่น ลูกนก ครุฑ อสูร ศัตรู หรือแม้แต่นายบ้านผู้คิดร้าย (มฆมาณพไม่ถืออาฆาตพยาบาท) ซึ่งการสละทานนี้เป็นปัจจัยเกื้อกูลให้หลักธรรมอื่นเจริญขึ้นได้โดยง่าย ได้แก่ อโลภะ, อโทสะ, อโมหะ, ศีล, ศรัทธา, อุปสมา, เมตตา, กรุณา และ มุทิตา รวมถึงจัดธรรมปฏิบัติกลุ่มมัจฉริยะ กลุ่มโลภะ โทสะ โมหะ ^{๙๑}

๔.๒.๕ ศีล การสำรวมอินทรีย์ ๖

ศีล (บาลี: สีสล) ศัพท์แปลว่า ความปกติกายวาจา ความปกติตามระเบียบวินัย, ปกติมารยาทที่สะอาดปราศจากโทษ, ข้อปฏิบัติการเว้นความชั่ว ผิดกตเวทิตาให้ดียิ่งขึ้น, ความสุจริตทางกายวาจา และอาชีวะ กล่าวว่ ศีลเป็นพื้นฐานด้านความประพฤติระเบียบวินัย การละเว้นความชั่ว เว้นจากข้อห้ามเป็นลักษณะของศีล (ส่วนคำสั่งสอนให้ทำคุณงามความดีเป็นความหมายของธรรม) ศีลจึงเป็นหลักความประพฤติที่กำหนดด้วยข้อเท็จจริงตามกฎธรรมชาติ โดยมีกรรมเป็นแรงจูงใจ ซึ่งมักเรียกอย่างง่ายว่า อธิศีลสิกขา^{๙๒} การรักษาศีลให้เป็นปกติ เพื่อประโยชน์พื้นฐานคือความสุขการไม่มีเบียดเบียนกันในสังคม ประโยชน์ของศีลนอกจากทำให้กาย วาจา ใจสงบแล้วยังเป็นปัจจัยให้จิตระงับเอื้อให้เกิดสมาธิ ในระดับบรรพชิตศีลมีขึ้นเพื่อกำกับพฤติกรรมผู้ออกบวชให้ครองตนในสมณะภาวะอย่างสมบูรณ์ เอื้อต่อการประพฤติพรหมจรรย์ที่สูงขึ้นไป

^{๘๙} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๕๒๓/๖๑๑-๖๑๘.

^{๙๐} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๕๒๖/๑-๑๐.

^{๙๑} พระสมุห์สายัณ จันทวนโณ (หม้อกรอง), “การศึกษาวิเคราะห์จาคะในพระพุทธศาสนาเถรวาท.”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๓๐-๓๔.

^{๙๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*, หน้า ๓๙๔. กล่าวถึง อธิศีลสิกขา หรือ สิกขาข้อศีลอันยิ่ง, ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมในทางความประพฤติอย่างสูง และปรากฏเป็นธรรมสำคัญลำดับที่ ๑ ในไตรสิกขา, ข้อ ๒ ในทศบารมี ๑๐, ข้อ ๒ ในอริยทรัพย์ ๗ และ ข้อ ๒ ในอริยวัฑฒิ ๕

ทั้งนี้สามารถแบ่งศิลปะตามระดับความเข้มข้นในการสมาทาน ๓ ระดับ ได้แก่ ๑) จุฬาศิล (ศิลปะอย่างเล็กน้อย) คือ ศกัณฐะศิลปะทั้ง ๒ ได้แก่ ศิล ๕ (นิจจุฬะ) เพื่อการเสพโดยไม่เบียดเบียน และ อาชีวะจุฬะศิลปะ (กุศลกรรมบท ๑๐, อาทิจจุฬะศิลปะ หรือ นวาศิล) เพื่อการแสวงหาทรัพย์อย่างไม่เป็นเหตุให้ผู้อื่นเดือดร้อน ๒) มัชฌิมศิลปะ (ศิลปะอย่างกลาง) ได้แก่ บรรพชาศิลปะ คือ อัญญะศิลปะ (ศิลปะ ๘) เพื่อการไม่เสพกามคุณ และ ทสศิลปะ (ศิลปะ ๑๐) เพื่อการดำรงชีวิตอย่างนักบวช และ ๓) มหาศิลปะ (ศิลปะอย่างใหญ่) ๓) มหาศิลปะ (ศิลปะอย่างใหญ่) ได้แก่ อุปสมบททั้ง ๒ ได้แก่ ภิกษุณีวินัย (ศิลปะ ๓๑๑) และ ภิกษุวินัย (ศิลปะ ๒๒๗) รวมถึงธุดงค์ศิลปะ การแบ่งระดับศิลปะเป็นขั้นต่างกันก็เพื่อความเหมาะสมและประโยชน์แก่ผู้ถือปฏิบัติ

ตาราง ๔.๔ : บทบาทการบำเพ็ญจาคะ-ทานของพระอินทร์จากนิทานชาดก ๔ เหตุการณ์

บาร์มธรรม	ชาดกเรื่อง	บทบาทของพระอินทร์ให้ความสำคัญในเรื่องจาคะ-ทานในนิทานชาดก ๔ เหตุการณ์	ระดับทาน	ปึกธรรมต่อการบำเพ็ญจาคะ-ทาน	ข้อสังเกต
พจนบารมี	กุลาชาดก	บทที่ ๑ : พระอินทร์ยอมสละชีวิต เพื่อให้ลูกศรที่ตอกถูกเบียดเบียนตกพะลังจากการเสด็จเยือนของพระองค์ (ครอบคลุมความหมายจากคำในแง่การสละออกทั้งทรัพย์สินภายในและทรัพย์สินภายนอก)	ทานขั้นสูง	๑). มั่งคั่งร่ำรวย ความตระหนี่ ๒). อธิสาศา ความริษยา ๓). มิฉลาดวิญญู ความเห็นผิด	๑). ทานขั้นปกติ = อานิสงส์ ๒). ทานขั้นกลาง = ทานวิริต / หรืออภัยทาน/ธรรมทานขั้นโลกียะ ๓). ทานขั้นสูง = สละชีวิต/ธรรมทานขั้นบรมคัล
	พิลาธโกสิยชาดก	บทที่ ๑ : มั่นคงในทานวัตรและชนะให้ผู้อื่นปฏิบัติตน สงเคราะห์ผู้อื่นให้ทนทานและขอปฏิบัติเพื่อความบริสุทธิ์แห่งทานที่เป็นเครื่องปลื้มใจ ครองความตระหนี่เพื่อการสละสละ เป็นไปเพื่อความเกื้อกูลทั้งต่อตนเอง ผู้อื่นและส่วนรวม ทั้งในปัจจุบันนิทานและอดีตชาติ(บุตรในตระกูล) จนได้จัดเป็นท้าวสักกะและเทพบุตรอมุนจ	ทานขั้นปกติ		
	โกสิยชาดก				
	สุธำโกสิยชาดก				

สำหรับการ *สำรวจอินทรีย์* ในพจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ นิยาม *อินทรีย์* ว่าเป็นใหญ่ สภาพที่เป็นใหญ่ในกิจตน ธรรมที่เป็นเจ้าการในการทำหน้าที่อย่างหนึ่งๆ เช่น ตา เป็นใหญ่ในการเห็น หูเป็นใหญ่ในการได้ยิน ศรัทธาในการครอบงำเสียซึ่งความไร้ศรัทธาฯ อินทรีย์ ๖ ได้แก่อายตนะภายใน ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ^{๖๓} และอาจหมายถึง ธรรมที่เป็นใหญ่ ๕ คือ สัทธา วิริยะ สติ สมาธิ และปัญญา (เช่น สัทธามีหน้าที่กำจัดความไม่เชื่อ วิริยะกำจัดความเกียจคร้าน เป็นต้น) *อินทรีย์สังวร* จึงแปลความว่า ความสามารถระวังอินทรีย์ ระมัดระวังขณะทีดู-ฟัง มิให้ยินดียินร้ายติดใจหลงใหลสิ่งที่ได้เห็น ได้ยิน ตมกลั่น ลัทธิ สัมผัส พิจารณาให้ถูกต้องตามโณฏฐัพพะ รู้ธรรมารมณ์ด้วยใจ มีสติรู้เท่าทันเมื่อสัมผัสอารมณ์ อินทรีย์สังวรจึงเป็นเหตุให้จิตสงบไม่ฟุ้งซ่านรันทา สิ่งที่ได้ดูได้ฟังเป็นต้น นอกจากนี้อินทรีย์สังวรยังเกี่ยวข้องกับธรรมอื่น เช่น เป็นธรรมฝ่ายสมาธิในไตรสิกขา เป็นธรรมในปฏิจกสมุปปาทฝ่ายนิโรธวาระ เป็นการฝึกสติตามหลักสติปัฏฐาน ๔ เป็นข้อหนึ่งในการปฏิบัติให้พ้นจากทุกข์ (จรรณะ ๑๕) ป้องกันกิเลสทางทวาร ๖^{๖๔} เป็นอาทิ

ทั้งนี้ใน *วิมาสารทชาดก* (ตาราง ๔.๕) มีเนื้อหาเกี่ยวกับศีล-การสำรวจอินทรีย์ ที่ทรงแปลงเป็นนกแขกเต้าตกเตือนฤาษี ๗ คนที่ชอบเล่นกีฬาไม่ปฏิบัติกิจความเพียรให้ตระหนักหน้าที่ รู้ระวังรักษาสำรวจอินทรีย์ให้เหมาะสมแก่สมณสาธูป^{๖๕} ซึ่งจากคุณลักษณะพระอินทร์ในแง่ความเป็นพุทธมากะที่เคร่งครัดเมื่อจะก่อผู้ใดยอมต้องได้ปฏิบัติหลักธรรมในข้อนั้นจนเข้าใจบรรลุผลเองเสียก่อน ตรงนี้จึงอนุมานได้ว่าการบำเพ็ญศีลของพระอินทร์ควรจัดเข้าในมัชฌิมศีล (ศีลอย่างกลาง) เสมือนด้วยพระนางอุทัยทราแต่แตกต่างกันในแง่ความปรารถนา ซึ่งพระมเหสีปรารถนาการจุติเป็นบาทจาริกาในดาวดึงส์พิภพ บำเพ็ญเพื่อความตั้งมั่นในคุณความดี แต่พระอินทร์ทรงบำเพ็ญศีลที่ประกอบด้วยปัญญา เบื้องต้นสำริดผลในฐานะเทวราชแต่มีแรงปรารถนาเพื่อแสวงหาโลกุตตรธรรมกำจัดอาสวะกิเลสเป็นขั้นสุด จัดเป็นศีลในชั้นโลกียศีล ขณะที่พระอินทร์ในสักกปัญหาสูตรเมื่อได้ฟังธรรมเป็นอริยบุคคลแล้ว ทรงให้ความสำคัญกับการรักษาศีลซึ่งเป็นการพัฒนาองค์ธรรมไปสู่การหยั่งรู้ในอริยสัจ ๔ เนื่องจากได้บรรลุความเป็นอนาคามีมรรค และอนาคามีผล ผู้วิจัยจึงสรุปว่าเป็นศีลที่สงเคราะห์เข้าในโลกุตตรศีล หรือ *สมุจเฉทวิริติ* อันเป็นข้อดเว้นอย่างเด็ดขาดที่ปรากฏมีตามบรรทัดฐานของพระอริยบุคคลระดับโสดาบันขึ้นไปเท่านั้น (ไม่ใช่ *สมาทานวิริติ* ที่กล่าวด้วยวาจา หรือ *สัมปัตตวิริติ* มโนสำนึกชั่วดีแบบปุณฺชนทั่วไป) อันเป็นองค์ประกอบของอริยมรรคมีองค์ ๘ คือ สัมมาวาจา, สัมมากัมมันตะ และ สัมมาอาชีวะ

^{๖๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์*, หน้า ๓๕๖.

^{๖๔} สรุปความจาก ญัตติจัตต เล่าหวิระ, “ศึกษาการพัฒนาอินทรีย์ ในอินทรีย์ภาวนาสูต”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔).

^{๖๕} พุ.ชา.ฉก.อ. (ไทย) ๕/๓๙๓/๑๐๙-๑๑๓.

ตาราง ๔.๕ : บทบาทการบำเพ็ญศีล-การสำรวมอินทรีย์ของพระอินทร์จากนิทานชาดก ๒ เหตุการณ์

ชาดกเรื่อง	บทบาทพระอินทร์ในการปฏิบัติศีล และสำรวมอินทรีย์ ในนิบาตชาดก ๒ เหตุการณ์	ระดับศีล	ปึกขรรธมต่อการประพฤติศีล-สำรวมอินทรีย์
อุทฺทยชาดก	บทบาทที่ ๑ : ทดลองศีลพระนางอุทัยพร และขมังให้เกิดขึ้นจากการ ประพาศพิพทมจรรย์-อำนาจเทพแห่งศีลและกุศลกรรมบท๑๐ เพื่อถึงสวรรค์ สมบัติ พระนางปฏิบัติตนได้ถูกต้องขงทั่วโลกเป็นแบบจรรยาภริการพระอินทร์	ศีลชั้นกลาง	โดยรวมคือ กิเลส ๓ เพื่อกำจัด๑) โสกะ ๒) โทสะ ๓) โมหะ รายละเอียดตัวอย่างจากเบญจศีล (มนุษย์ธรรม) ดังนี้ ศีลข้อ๑): กำจัดกิเลสตัวหลักคือ โทสะ, กิเลสตัวรองคือ โสกะ, กิเลสบริวารคือ ความพยายา อิจฉาริษยา แรงดี ตระหนี่
วิธาสารทชาดก	บทบาทที่ ๑ : ทรงแสดงเดือนภาษี ๗ ตมที่ขอบแสนภักดีไม่ปฏิบัติกิจความ เพียร พยายามไม่ได้สาจากวัตร ให้ตระหนักในหน้าที่ที่จะบำงสำรวมอินทรีย์	ศีลชั้นกลาง	ศีลข้อ๒): กำจัดกิเลสตัวหลักคือ โสกะ, บริวาร คือ ความพยายา อิจฉาริษยา แรงดี ศีลข้อ๓): กำจัดกิเลสตัวหลักคือ โสกะ, ตัวรองคือ โทสะ, บริวารคือ ความพยายา โอ้อวดแข่งดี ศีลข้อ๔): กำจัดกิเลสตัวหลักคือ โสกะ/โทสะ, บริวารคือ ความพยายา ตระหนี่ โอ้อวดแข่งดี ศีลข้อ๕): กำจัดกิเลสตัวหลักคือ โมหะ(ขาดสติ), ตัวรอง คือ โทสะ (ความเครียด กังวล ทุกข์จาก ความผิดหวัง), บริวารคือ โอ้อวดแข่งดี

๔.๒.๖ การละอบายมุข ๔

คุณธรรมข้อนี้ปรากฏใน *ภัทรวณฺเณทชาดก* ได้อนุเคราะห์บุตรที่เป็นนักเลงอบายมุข ๔ ประมาทในการใช้จ่ายทรัพย์ แม้ภายหลังได้หม้อสารพัดนึกที่สวดบุตรก็ยังทำแตกทำลาย^{๖๖} *อบายมุข* เป็นหลักธรรมในรูปแบบของวินัยผู้ครองเรือน (คิหิวินัย) พระพุทธเจ้าทรงแสดงทางเสื่อมแล้วจึงค่อยแสดงทางเจริญโดยอรรถว่า *อบายมุข* แปลว่า ช่องทางแห่งความเสื่อมทางไปสู่ความพินาศ หรือเหตุย่อยยับแห่งโภคทรัพย์^{๖๗} ผู้ใดดำเนินตามย่อมมีแต่ความเสื่อมพินาศ อบายมุขที่ทรงอธิบายมี ๒ ลักษณะ คือ อบายมุข ๖ และ อบายมุข ๔ ประกอบด้วย ๑). นักเลงหญิง ๒). นักเลงสุรา ๓). นักเลงการพนัน ๔). มีมิตรชั่ว สหายชั่ว เพื่อนชั่ว ส่วนอบายมุขแห่งโกศะทั้ง ๖ ประกอบด้วย การหมกมุ่นใน ๑). เสพของมีนเมาสุราเมรัย ๒). เทียวไปตามตรอกซอกซอยเวลากลางคืน ๓). เทียวดูมหรสพ ๔). การพนันเป็นเหตุแห่งความประมาท ๕). การคบมิตรชั่ว ๖). หมกมุ่นในความเกียจคร้าน เมื่อรวมทั้งสองหมวดเฉพาะข้อที่ไม่ซ้ำกันจึงได้หลัก ๗ ข้อ^{๖๘} และในทางตรงข้ามทรงแสดงทางแห่งความเจริญในสังคาสสูตรว่า “พยัคฆปัชชะโกศะที่เกิดขึ้นโดยชอบอย่างนี้มีทางเจริญโกศะที่เกิดขึ้นโดยชอบอย่างนี้มีทางเจริญ ๔ ประการ คือ ๑. ไม่เป็นนักเลงหญิง...นักเลงสุรา...นักเลงการพนัน...มีมิตรดี เปรียบเหมือนสระน้ำใหญ่มีทางไหลเข้า ๔ ทางมีทางไหลออก ๔ ทาง บุรุษพึงเปิดทางไหลเข้าปิดทางไหลออก...เมื่อฝนตกต้องตามฤดูกาลสระเพิ่มปริมาณขึ้นไม่เหือดแห้งฉนใด โภคทรัพย์ที่เกิดขึ้นโดยชอบอย่างนี้ก็ฉนั้น มีทางเจริญ ๔ ประการคือ...พยัคฆปัชชะ ธรรม ๔ ประการนี้เป็นไปเพื่อเกื้อกูลในภพนี้และภพหน้า เพื่อสุขในภพนี้และภพหน้าหน้าแก่กุลบุตร”^{๖๙} สรุปว่าบุคคลผู้หวังความเจริญพึงเว้นทางแห่งความเสื่อมพินาศพึงดำเนินชีวิตตาม *อายมุข* คือทางแห่งความเจริญแห่งชีวิต หรือ สงเคราะห์ในทิวภูมิธัมมิกัตถสังวัตตนิกรม ๔ คือธรรมเพื่อประโยชน์ปัจจุบัน (หลักธรรมอำนวยการประโยชน์สุขขั้นต้น)^{๗๐}

^{๖๖} พุ.ชา.ติก.อ. (ไทย) ๔/๒๙๑/๑๘๖-๑๘๙.

^{๖๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จันทร์เพ็ญ, ๒๕๕๐), หน้า ๑๗๖.

^{๖๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๗/๒๐๒.

^{๖๙} อง.อรรถก. (ไทย) ๒๓/๕๔/๓๔๒-๓๔๓.

^{๗๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์*, หน้า ๑๓๑. ประกอบด้วย ๑) *อุฏฐานสัมปทา* ถึงพร้อมด้วยความขยันหมั่นเพียรปฏิบัติหน้าที่การงานประกอบอาชีพสุจริต มีความชำนาญรู้จักใช้ปัญญาสอดส่องตรวจหาอบายวิธี สามารถจัดดำเนินการให้ได้ผลดี ๒) *อารักขสัมปทา* ถึงพร้อมด้วยการรักษา คือรู้จักคุ้มครองรักษาโภคทรัพย์ และผลงานที่ทำไว้โดยชอบธรรมไม่ให้เป็นอันตรายเสื่อมเสีย ๓) *กัลยาณมิตตตา* คบคนดีเป็นมิตร รู้จักกำหนดบุคคลในถิ่นที่อาศัย เลือกเสวนาสำเนียงศึกษาเยี่ยงอย่างท่านผู้ทรงคุณมีศรัทธา ศีล จาคะ ปัญญา ๔) *สมชีวิตา* มีความเป็นอยู่เหมาะสมรู้จักกำหนดรายได้รายจ่ายเลี้ยงชีพแต่พอดี

๔.๒.๗ เมตตาธรรม

ธรรมนี้สัมพันธ์ในฐานะคู่ปฏิบัติกับโกธะ ตรงกับวัตถุประสงค์ประการที่ ๗). **เราไม่พึงโกรธตลอดชีวิต ถ้าแม้ความโกรธพืงเกิดขึ้นแก่เรา เราก็จะกำจัดโดยฉับพลันทันที** ว่าด้วยการระงับความโกรธ ซึ่งขยายความตามคัมภีร์เรื่องการเจริญเมตตา เป็นหนึ่งในพรหมวิหารธรรมหรืออัมปิณฺณญา(และเป็นบทบาทในสารัตถะชาดกจำนวน ๗ ชาดก ที่จะกล่าวต่อไป)

เมตตา คือ ความรัก-ปรารถนาดี ความอนุเคราะห์หรือมิตรไมตรี มาจากบาลีว่า **มิท** ธาตุ ใช้ในความหมาย **สินะ** ลง ต ปัจจัยในรูปอดีตลึงค์เป็น อา, เป็นธรรมพื้นฐานการอยู่ร่วมกันในสังคม ปัจจัยที่จะทำให้สังคมอยู่อย่างสันติสุขคือการไม่เบียดเบียนผู้อื่น, ไม่แก่งแย่งชิงดีชิงเด่น การให้อภัย ซึ่งต้องมีเมตตา เพราะการต่างแสวงหาความสุขที่ถูกต้องย่อมต้องไม่ใช่ว่าการแสวงหาที่โยนทุกข์ภัยให้แก่บุคคลหรือสัตว์อื่น ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ผู้ใดไผ่หาความสุขเพื่อตนแต่กลับใช้ท่อนไม้ทำร้ายสัตว์ทั้งหลาย ผู้รักสุข ผู้นั้นตายไปแล้วย่อมไม่ได้รับความสุขเลย”^{๗๑} จากภาษิตนี้ บุคคลผู้ไม่เบียดเบียนก็มีความเมตตา เพราะธรรมข้อนี้ย่อมไม่คิดประทุษร้ายใคร “เมตตากุณานี้ เป็นคุณธรรมที่ทำให้คนในโลกเกื้อกูลกัน ทำให้เกิดความรักปรารถนาดี สนับสนุนกลมเกลียวในหมู่มนุษย์” ซึ่งพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้ให้ทัศนะเพิ่มเติมว่า “เป็นคุณธรรมที่เปิดจิตให้กว้างขวางพ้นความเห็นแก่ตัว ขยายความรู้รักที่ดั่งงาออกไปทั่วทั้งโลกแผ่ออกไปถึงสรรพสัตว์ เมื่อจิตพ้นจากความยึดติดในตนและสิ่งที่จะเอาเป็นของตนก็พร้อมที่จะรองรับและเปิดโอกาสให้คุณธรรมอื่นๆเจริญงอกงามขึ้นได้ คือพร้อมจะปฏิบัติคุณธรรมข้ออื่นๆได้อย่างจริงใจเต็มที”^{๗๒}

สำหรับหลักเมตตาธรรมในคัมภีร์หมวดเมตตสูตร ให้ความหมายว่า “ความรักใคร่ กิริยาที่รักใคร่ ภาวะที่รักใคร่ในสัตว์ทั้งหลาย”^{๗๓} ในพระวินัยปิฎกอธิบายในลักษณะศีลาจารวัตรที่บุคคลพึงปฏิบัติต่อกันตามพุทธพจน์ที่ว่า “เราขอมีเมตตาต่อตระกูลญาติทั้ง ๔ เราขอมีเมตตาต่อเหล่าสัตว์ไม่มีเท้า มีเท้าสอง มีเท้าสี่และหลายเท้าทั้งหลาย”^{๗๔} ซึ่งประมวลได้ว่าเมตตาธรรม คือ ศีลหรือข้อวัตรปฏิบัติที่แสดงออกทางทวาร ๓^{๗๕} ไม่เป็นไปเพื่อความเดือดร้อนเบียดเบียนสัตว์ทั้งปวง ขณะที่พระสูตรให้ความหมายว่า ความรักในสัตว์มี ๒ ประการ คือ ๑). แฝ่ความรักในสัตว์ทั้งหลาย อธิษฐานให้มีความสุข และ ๒). การเจริญความรักในสัตว์ทั้งหลายเว้นการไม่ทำให้สัตว์อื่นเดือดร้อน^{๗๖} ส่วนความหมายตามพระอภิธรรม คือ “ความรักใคร่ กิริยารักใคร่ ภาวะรักใคร่ในสัตว์ทั้งหลาย เมตตาเจโต

^{๗๑} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๓๑/๗๓, พุ.อ. (ไทย) ๒๕/๑๓/๑๙๓.

^{๗๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๑๘๐.

^{๗๓} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๖๔๔/๔๒๙.

^{๗๔} ดุราลัยเถยตโน วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๕๑/๑๕.

^{๗๕} ดุราลัยเถยตโน วิ.ม. (ไทย) ๑/๑๗๒/๑๔๒.

^{๗๖} ดุราลัยเถยตโน พุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๓/๔๖๓.

วิมุตติ”^{๗๗} โดยมีอรรถาธิบายในวิสุทธิมรรคความว่า “...ความมีอันเป็นไปโดยอาการประพาสสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่สัตว์ทั้งหลาย เป็นลักษณะมีอันน้อมนำเข้ามาซึ่งสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่สัตว์ทั้งหลายเป็นกิจ มีอันกำจัดซึ่งความอาฆาตเป็นผล มีอันได้เห็นภาวะที่น่าเจริญใจของสัตว์ทั้งหลายเป็นบรรทัดฐาน มีความสงบแห่งพยาบาลเป็นสมบัติ เกิดความห่วงใยด้วยตัณหาเป็นความวิบัติของเมตตานี้...”^{๗๘}

ทั้งนี้ หลักเมตตาธรรมแสดงความสำคัญใน *กุลาวกชาดก* ซึ่งมีพุทธดำรัสรับรอง และปรารภคุณสมบัติข้อนี้ของพระอินทร์โพธิสัตว์เพื่อเป็นตัวอย่างแก่ภิกษุผู้ไม่สำรวมคิมน้ำไม่ผ่านเครื่องกรองอันเป็นเหตุให้สัตว์ต้องตาย ความว่า “บัณฑิตในกาลก่อนครองราชสมบัติในเทพนครพ่ายแพ้ในการรบ เมื่อจะหนีไปคิดว่าเรายังไม่ทำการฆ่าสัตว์เพราะอาศัยความเป็นใหญ่ ได้สละยศใหญ่ให้ชีวิตแก่ลูกนกครุฑจึงกลับรถ” และอีกหลายเหตุการณ์ที่แสดงคุณสมบัติข้อนี้ ได้แก่ นิทานชาดก ๖ เรื่อง คือ *เกฬีสีลชาดก*, *ภัทรมภูเภาชาดก*, *มิกโปตกชาดก*, *โสมทัตตชาดก*, *วกชาดก*, *กัจจานิชาดก* โดยเนื้อหาใกล้เคียงกันคือให้ความอนุเคราะห์ในชั้นเมตตาปกติต่อบุคคลและสรรพสัตว์ต่างๆ ได้แก่ พระราชา, บุตรในตระกูล, ภิกษุ, นางพราหมณี และหนานใน (รายละเอียดตาราง ๔.๖) ขณะที่ *กุลาวกชาดก* มข มาจนพได้แสดงเมตตาธรรมขั้นสูงยอมถูกราชบ้านไร่ร้ายเหี้ยมดุเดือดต่อพระราชาจนต้องราชาอาญาโดยให้ช้างเหยียบปราศจากการไตร่สวน ซึ่งต่อมาได้เจริญจิตเมตตาวัจจกรรม(โอธิโสพรรณ) บอกแก่คณะบุคคลทั้ง ๓๒ ไม่ให้แสดงความโกรธต่อพระราชา ความขี้ขาง นายบ้าน และตนเอง จนความจริงประจักษ์เพราะแม้ช้างก็ไม่อาจทำอันตรายถึงหนีด้วยกลัวอนุภาพเมตตา โดยอานิสงส์แห่งเมตตานี้มีพุทธดำรัสรับรองไว้ในเมตตาสูตร ๘ ประการ^{๗๙}

^{๗๗} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๖๔๓/๔๒๗.

^{๗๘} พระพุทธโสมสเถระ, แปลเรียบเรียงโดย สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), *คัมภีร์วิสุทธิมรรค*, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพฯ: บริษัทนาเพรสจำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๕๖๘.

^{๗๙} อภ.เอกาทสก. (ไทย) ๒๔/๔๒๕.

ตาราง ๔.๖ บทบาทการบำเพ็ญเมตตาธรรมของพระอินทร์จากนิทานชาดก ๗ เหตุการณ์

ชาดกเรื่อง	บทบาทของพระอินทร์ให้ความสำคัญในเรื่องเมตตาธรรม ในนิทานชาดก ๗ เหตุการณ์	ระดับเมตตา ธรรม	ปักษะธรรมต่อหลักเมตตา
กุลาวกชาดก	บทบาทที่ ๑ : มฆมาณพเจริญเมตตาธรรมยอมสละชีวิต ให้อีวาทสหาย ๓๒ คนไม่แสดงความโกรธต่อผู้ใด เมื่อเกิดเหตุร้ายขึ้นที่บ้านไม่พอใจใส่ร้ายเทวดาพระราชาว่า มานพและพวกเป็นกลุ่มโจร ถูกตัดสินประหารชีวิตให้ ข้างเหยียบ ด้วยอนุภาพเมตตาข้างไม่อาจทำอันตรายหนีทุกเชื้อออกไป สุดท้ายถูกล่ามด้วยอานาปาตีสและ เมตตา ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ ไม่ประพฤติผิดในกาม ...เจริญเมตตาจิตใจให้ท่านสมเsono เป็นมนต์ เป็นเครื่อง ป้องกัน เป็นความเจริญ จนพระราชาเลื่อมใสยกสมบัติ ตัดสินให้นายบ้านเป็นทาส	เมตตา ขั้นสูง	(๑) ปาณาติบาต (๒) โทสะ (ความโกรธ) (๓) โลภะ (ความโลภ) หรือ (๑) ราคะ (ปฏิกิริยาเกลียด) ความกำหนัดยินดีในกาม) (๒) พยาบาท (ความขัดเคือง ใจ คิดร้าย)
เกฬีสลชาดก	บทบาทที่ ๑ : โปรดชาวเมืองผู้อ่อนแอ คนและสัตว์ธรรมา ไม่ให้ถูกทรมานโดยพระเจ้าพรหมที่ผู้หลงผิดมองคน ภายนอก กลับมีสัมมาทิฐิ บทบาทที่ ๒ : คล้ายสถานการณ์เพื่อให้ชาวบ้านไม่ต้องตกสู่อบายสำนักกตัญญูเลี้ยงดูมารดาบิดาเช่นเดิม	เมตตา ขั้นปกติ	
ภัทรมณูภาพกชาดก	บทบาทที่ ๑ : อนุเคราะห์ให้หลานในตระกูลผู้หลงผิดเบียดเบียนตนเอง หลงในอบายมุข สั่งสอนให้ โอกาสกลับตน	เมตตา ขั้นปกติ	
มิกโคปตชาดก	บทบาทที่ ๑ : อนุเคราะห์ให้กุลบุตรที่ประพฤติธรรมให้กลับมีสติระลึกถึงฐานะการบำเพ็ญตนขอ งบรรพชิตละความยึดมั่น	เมตตา ขั้นปกติ	
วกชาดก	บทบาทที่ ๒ : ดัริเมตตาจักแสดงอานิสงส์แห่งสมภาทพหังอุเปสเสสิล(อดีตนิทาน) และจุดดั่งค๑๓ (ปัจจุบันนิทาน) ให้ถึงพร้อมด้วยความเพียร แก่หมาในซึ่งสมภาทพหังอุเปสเสสิล(อดีตนิทาน) และจุดดั่งค๑๓	เมตตา ขั้นปกติ	
โสมทัตตชาดก	บทบาทที่ ๑ : อนุเคราะห์ให้พระภิกษุที่เสียดสีกลับมากำจัดปฏิบัติ ระลึกถึงพรตบำเพ็ญตนของบรรพชิต ละ ความยึดมั่นประกอบกิจที่ควรขนขวาย	เมตตา ขั้นปกติ	
กัจจานิชาดก	บทบาทที่ ๑ : อนุเคราะห์ให้ผู้หลงผิดช่วยเหลือนางพราหมณีที่ถูกลูกสะใภ้ใส่ความจนถูกบุตรทอดทิ้งขับ ไล่ออกจากบ้าน และถวายมณฑกัณฑ์แก่ธรรมแพราเริ่มเสื่อมศรัทธาในหลักกรรม	เมตตา ขั้นปกติ	

๔.๓ คุณประโยชน์ของพระอินทร์ในนิทานชาดก

จากการศึกษาบทบาทพระอินทร์ จะเห็นได้ว่าไม่เพียงแต่พระอินทร์จะเป็นผู้อำนวยประโยชน์แก่บุคคลรอบข้างในหลายระดับด้วยสถานภาพที่หลากหลาย แต่ยังเป็นตัวอย่างที่ดียิ่งแก่ผู้ให้ความสนใจศึกษาได้นำไปปฏิบัติตามทั้งจากสาระสำคัญของพระอินทร์ในเชิงประวัติความเป็นมา คุณธรรม เหตุผลที่แสดงบริบทต่างๆ และทำที่ต่อความสัมพันธ์กับองค์ประกอบทางพุทธศาสนา โดยได้สรุปคุณประโยชน์พระอินทร์ต่อภาคส่วนต่างๆ ดังนี้

๔.๓.๑ คุณประโยชน์ต่อพระรัตนตรัย

พระอินทร์มีบทบาทสำคัญที่ทำให้พระรัตนตรัยครบองค์ ๓ อันเกิดจากการดำเนินพฤติกรรมที่สร้างสรรค์คุณประโยชน์ต่อทั้งศาสนาบุคคล และหลักคำสอนทางพุทธศาสนา นับตั้งแต่ให้ความอนุเคราะห์พระโพธิสัตว์ขณะเสวยพระชาติต่าง ๆ ในชาดก การบำเพ็ญทศบารมี (เช่น แปลงเป็นพราหมณ์ทูลขอพระนางมัทรีเป็นทานในพระเวสสันดรชาดก^{๘๐}) บทบาทในพุทธประวัตินับแต่ทูลเสด็จท้าวสันดุสิตลงมาจุติ^{๘๑}, การเสด็จออกมหาภิเนกกรรม^{๘๒}, การทูลอาราธนาประกาศพระศาสนา^{๘๓}, การอุปฐากรับใช้หรือคลี่คลายปัญหาจากอุปายเหล่าเดียรฉัยผู้มั่งร่ำ^{๘๔}, การช่วยเหลือพระสาวกในวาระต่างๆ รวมถึงการเผยแผ่พระธรรมคำสอน และอำนวยให้ศาสนากิจต่างๆ ลุล่วงสำเร็จประโยชน์อย่างราบรื่น เพื่อจะแสดงถึงพฤติกรรมที่เป็นปัจจัยนี้ทางผู้วิจัยได้รวบรวมตัวอย่างคุณประโยชน์ไว้ ดังนี้

๑) *คุณประโยชน์ต่อพระพุทธเจ้า* ตัวอย่างที่เห็นชัดเจนใน *ปัพพชิตวิเทหุคชาดก* คือ การอุปฐากรับใช้แสดงความเคารพอย่างสูงต่อพระปัจเจกพุทธเจ้าเพื่อทำลายความถือผิดของชาวเมือง^{๘๕} ซึ่งมีอรรธาธิบายในธรรมบทสนับสนุนว่า เมื่อพระพุทธเจ้าทรงปลงอายุสังขารแล้วมีอาการพระประชวร พระอินทร์เสด็จลงมาดูแลนวดพระบาทด้วยพระหัตถ์ทั้งสอง เมื่อพระพุทธเจ้าให้เสด็จไปโดยตรัสว่า มีภิกษุคอยปรนนิบัติและเพราะกลืนมนุษย์ปรากฏแก่เทวดาเหมือนกับซากศพที่ผูกไว้ที่คอ แม้ไกลถึง ๑๐๐ โยชน์ พระอินทร์กราบทูลว่า แม้พระพุทธเจ้าจะอยู่ไกล ๘๔,๐๐๐ โยชน์ ก็ยังได้กลืนศีลจึงเสด็จมาบำรุง ไม่ให้ใครถูกต้องภาชนะพระบังคลหนัก ทรงทูนบนเศียรปราศจากอาการรังเกียจประหนึ่งภาชนะของหอม^{๘๖} นอกจากนี้เรื่องราวที่ถูกกล่าวอ้างถึงพระอินทร์ในพระสูตรต่างๆ หลายครั้ง

^{๘๐} ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑๑๕-๑๑๙/๗๔๒.

^{๘๑} ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๖๖-๖๘/๕๖๕.

^{๘๒} ขุ.อป.อ. (ไทย) ๑/๑๓๒, ขุ.พุทธ.อ. (ไทย) ๒/๗๑๔.

^{๘๓} ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๘/๘๒-๘๓.

^{๘๔} ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๑๔๕-๑๔๖/๑๖๙-๑๗๒.

^{๘๕} ขุ.ชา.ฉก.อ. (ไทย) ๕/๓๙๑/๙๙-๑๐๕.

^{๘๖} ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๑๖๔/๒๕๕-๒๕๗.

ยกขึ้นเป็นกรณีศึกษาเพื่อประโยชน์ในแง่อธิบายความเข้าใจหลักธรรมที่ถูกต้อง เช่น ที่มาของพระอินทร์ที่ทรงชี้แนะหลักปฏิบัติการบูชาญัตถุวิธีใน *กฎทนต์สูตร* อธิบายว่าการฆ่าสัตว์เบียดเบียนชีวิตผู้อื่นเป็นเครื่องสังเวทย่อมก่อความเดือดร้อนเป็นเรื่องเปล่าประโยชน์^{๘๗} ไม่อาจถูกกล่าวอ้างได้ว่าเป็นกุศลกรรมที่ทำให้บุคคลถึงความใหญ่ได้ หากแต่ทำที่ที่ถูกต้องกษัตริย์หรือผู้ปกครองควรประกอบด้วย *ราชสังคหวัตถุ* อันหมายถึง หลักการสงเคราะห์ประชาชน จึงจะเป็นสิ่งรับรองราชอำนาจหรือความใหญ่ของกษัตริย์ (นรินทร์) เป็นยัญพิธีที่ถูกต้องเพื่อยึดเหนี่ยวจิตใจของประชาชนและเป็นคนประโยชน์แก่คนหมู่มาก อันประกอบด้วย ๑) *สัสสมะระ* ความฉลาดในการสงเคราะห์สกลนิกรด้วยการบำรุงพืชพันธุ์ธัญญาหาร ส่งเสริมการเกษตร ๒) *บุริสมะระ* ความฉลาดในการบำรุงข้าราชการ ส่งเสริมคนดีมีความสามารถ ๓) *สัมมาปาสะ* ความมีอัธยาศัยดุษฎีจิตของประชาชน ๔) *วาชเปยยะ* ความมีปียวาจาเป็นที่คู่ตมใจคน ๕) *นิรคพะ* ผลอันเกิดจากธรรม ๔ ประการแรก ทำให้บ้านเมืองสงบสุขปราศจากโจรผู้ร้าย^{๘๘}

๒) *คุณประโยชน์ต่อพระธรรม* พระสูตรหลายสูตรมีที่มาจากการถามปัญหาของเหล่าเทวดาโดยมีพระอินทร์เป็นผู้นำ เช่น เหตุการณ์ประมวลหลักธรรมในลักกัณณสูตร ในที่ขนิยายมหาวรรค ซึ่งพระองค์ได้ทูลถามปัญหาธรรม ๑๒ ข้อ^{๘๙} อันเป็นข้อปฏิบัติที่เป็นคุณประโยชน์อย่างมากต่อทั้งพระภิกษุและพุทธศาสนิกชน หรืออรรถกถาของคัลลสูตรเกี่ยวกับปัญหาที่ถกกันว่าอะไรเป็นมงคล พระอินทร์ทรงวินิจฉัยว่าเป็นวิสัยที่พระพุทเจ้าจะทรงแสดงธรรม และตรัสเปรียบเปรยภาษิตว่าทำไมจึงถึงดวงไฟเสียแล้วมาตามไฟต่อจากแสงหิ่งห้อย เหตุใดจึงมาลวงเลยพระพุทเจ้าผู้ทรงแสดง

^{๘๗} ที.สี. (ไทย) ๙/๓๒๓-๓๕๘/๑๒๕-๑๕๐.

^{๘๘} ส.ส. ๑๕/๑๒๐/๑๓๘-๑๓๙. อธิบายหลัก *ราชสังคหวัตถุ* ได้ว่า ๑) *สัสสมะระ* ได้แก่ ฉลาดในการคัดเลือกพันธุ์พืช การเพาะปลูกบำรุงพืชพันธุ์ธัญญาหาร ส่งเสริมการเกษตรมีความรู้ความสามารถทั้งการผลิตและจำหน่าย ๒) *บุริสมะระ* ความเฉลียวฉลาดการบริหารจัดการบุคคล ส่งเสริมคนดีมีความสามารถให้ทำหน้าที่ตามที่ถนัดป้องกันคนชั่วหวังผลประโยชน์ ๓) *สัมมาปาสะ* รู้จักผูกใจประชาชนด้วยการช่วยเหลือ เช่น สร้างเสริมอาชีพ ให้การศึกษา แก้ไขปัญหาปากท้องความยากจน ๔) *วาชเปยยะ-วาจาเปยย* การพูดด้วยถ้อยคำสุภาพ อ่อนหวาน มีเหตุผล กอปรด้วยประโยชน์ สร้างความสามัคคี

^{๘๙} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๔๔/๒๗๓. สรุปโดยย่อกล่าวถึงการถามตอบปัญหา ๑๒ ข้อ ๑) เครื่องผูกมัด เวรภัยต่อพวกเทพ มนุษย์ อสูร นาค คนธรรพ์ และหมู่สัตว์ ๒) ต้นเหตุและความดับของความอริสสา และมัจฉริยะ ๓) ต้นเหตุและความดับของความวิตก ๔) ต้นเหตุและความดับของอารมณ์อันเป็นที่รักและไม่เป็นที่รัก ๕) ต้นเหตุและความดับของฉันทะ ๖) ข้อปฏิบัติอันนำไปสู่ความดับแห่งปัญจสัญญาที่เกิดจากฉันทะ ๗) ข้อปฏิบัติความสามารวมในปาฏิโมกข์ ๘) ว่าด้วยกายสมาจาร (กายกรรม) วาจาสมาจาร (วาจากรรม) และปริเยสนา (การแสวงหา) ๙) ข้อปฏิบัติของพระสงฆ์ต่ออารมณ์ ๑๐) คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธัมมามารมณ์ ๑๑) ว่าด้วยหลักการ ข้อปฏิบัติ ลัทธิ และจุดหมายของสมณะ ๑๒) ว่าด้วยการไม่ยึดมั่นในชาติ ๑๓) ว่าด้วยการบรรลุนิพพานประพจน์พรหมจรรย์ ๑๔) ว่าด้วยสมณพราหมณ์ผู้หลุดพ้น เพราะสิ้นตัณหาด้วยพรหมจรรย์

มงคลไว้มิเหลือเสียเล่า แล้วจึงทรงดำริเสด็จไปทูลถามปัญหา ดังความว่า “เราจักเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคทูลถามปัญหานี้ ครั้นถึงเวลารাত্রี พระองค์จึงเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ถวายบังคมประครองอัญชลีทูลถามปัญหา”^{๙๐} อันเป็นเหตุปัจจัยให้หลักคำสอนได้รับการประมวลไว้จนเผยแพร่อีกต่อมานอกจากนี้ท่าทีต่อพระอินทร์ หรือเทวดาในพระพุทธศาสนายังคงถูกนำมาอธิบายเพื่อเป็นประโยชน์ในแง่ตัวแทนหลักธรรม คือ ตัวอย่างผู้ที่เคยประพาศิคุณความดี (เทวดานุสติ) อันเป็นเครื่องยืนยันหลักกุศลกรรมที่มนุษย์ผู้ปรารถนาความเป็นใหญ่หรือเทวดาต้องสั่งสม ได้แก่ ความมีจิตสาธารณะ กตัญญู เสียสละ เมตตา ระวังรักษาพฤติกรรมกาย วาจา ใจ เป็นกุศโลบายให้เกิดความเจริญเอื้อให้หลักคำสอนได้แปลงไปสู่ภาคปฏิบัติ เป็นตัวอย่างสะท้อนผ่านเรื่องราวที่คนทั่วไปเข้าใจได้ง่าย ชัดเจนยิ่งขึ้น

๓) *คุณประโยชน์ต่อพระสงฆ์* ได้แก่ การให้ความอนุเคราะห์พระสาวก เช่น เมื่อครั้งพระอัญญาโกณฑัญญะนิพพานข้างสระมณฑาทิโกกนิโบกขรณี อันเป็นถิ่นของช้างตระกูลฉัททันต์ ซึ่งมีเพียงช้างอยู่เท่านั้น พระอินทร์โปรดให้วิสุกรรมเนรมิตเรือนยอดให้พระสาวกได้นอนในเรือนยอดมอบหมายให้ช้างยกเรือนยอดเวียนหาหิมวันต์^{๙๑} หรือคราวที่พระสารีบุตรดับขันธนิพพาน ณ สถานที่เกิด ทรงโปรดให้วิสุกรรมฯ เนรมิตเรือน ๕๐๐ หลังเพื่อต้อนรับผู้มาบูชาสรีรศพ แม้พระองค์เองก็เสด็จบูชาสรีรศพเช่นกัน^{๙๒} หรือเหตุการณ์พระเจ้าจุลาลปทัตติธรรมตลอดพรรษาจนตาบอดพร้อมบรรลุปะราหิณี น้องชายทราบข่าวได้ส่งสามเณรไปรับ แต่สามเณรผิดศีลระหว่างทางถูกท่านติเตียนจนไม่ยอมเดินทางด้วย พระอินทร์ได้แปลงเพศเป็นคนเดินทางไปกรุงสาวัตถีสืบหาพระเจ้าจุลาลปทัตติ รับอาสาถือปลายไม้เท้าแล้วเฝ้าระยะทางนำไปยังเมืองสาวัตถีในเย็นวันนั้น^{๙๓}

นอกจากนี้ยังมีเหตุการณ์ที่พระอินทร์ช่วยให้พระสงฆ์ดำรงอยู่ในพระธรรมวินัย เช่น เมื่อครั้งพระปิยคามิกะผู้เห็นแก่ลาภเกิดขึ้นกับภิกษุผู้สมทานธุดงค์ จึงคิดทำตนสมทานโสสานิกังคธุดงค์ (ธุดงค์ของภิกษุผู้ถือการอยู่ป่าช้าเป็นวัตร) บ้าง วันหนึ่งวัวแก่ที่เจ้าของไม่ใช้งานเที่ยวออกหากินตกลางคินเข้าไปในป่าช้าได้ยืนชุกชีระยะที่พุ่มดอกไม้ พระปิยคามิกะออกจากที่จงกรมตอนกลางคืน ได้ยินเสียงวัวกระทบกันเข้าใจว่า ท้าวสักกะทราบวาทนหวังสักการะมาอยู่ป่าช้า และเข้าใจว่าจะมาเพื่อทำร้าย ท่านจึงยืนประนมมือไหว้วัวแก่อ้อนวอนขอไยยกโทษ^{๙๔} ครั้นรุ่งเช้าถึงทราบว่ามีพระอินทร์แสดงให้เห็นว่านอกจากเป็นเทพที่โดดเด่นในการอนุเคราะห์อภิบาลแล้ว ยังเป็นผู้ป้องปรามลงโทษและเป็นที่พึ่งเกรงต่อพระภิกษุ เพื่อให้มีความประพฤติตั้งมั่นในศีลาจารวัตรประการหนึ่ง

๔.๓.๒ คุณประโยชน์ต่อครอบครัว และชุมชน

^{๙๐} พุ.พ.อ. (ไทย) ๑/๑/๑๖๖-๑๖๗, พุ.สุ.อ. (ไทย) ๑/๖/๑๓๑-๑๓๒.

^{๙๑} ส.ส.อ. (ไทย) ๑/๓๔๓-๓๔๔.

^{๙๒} ส.ม.อ. (ไทย) ๑/๔๓๕-๔๓๖.

^{๙๓} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๑/๑๘-๒๐.

^{๙๔} ม.ม.อ. (ไทย) ๑/๒๙๑-๒๙๒.

ในประเด็นการสร้างคุณประโยชน์แก่ครอบครัว ชุมชน สังคมรอบข้าง อาจพิจารณาได้จากชาดก ดังนี้ ๑) *การบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ใน กุลาวกชาดก* มหมาณพถือเป็นต้นแบบริเริ่มให้คนในครอบครัว เครือญาติ มิตรสหายเห็นประโยชน์ที่เกิดแก่ชุมชนในการบำเพ็ญอุทิศตน ทำให้เกิดภาพความเอื้อเฟื้อเสียสละต่อกันในระดับครอบครัว นำไปสู่ความสามัคคีและสงบสุขในชุมชน โดยจัดเป็นคตินิยมของพุทธศาสนิกชนในยุคต่อมาซึ่งถือปฏิบัติตั้งแต่เชื้อพระวงศ์ไปจนถึงสามัญชน เช่น การถวายเรือนประทับของสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกาเมื่อครั้งเป็นพระราชวรินทร์เจ้ากรมพระตำรวจ ให้เป็นเสนาสนะแก้วดบงหว้าใหญ่ หรือการสร้างศาลาการเปรียญต่างๆ กันขึ้นเนื่องด้วยแบบอย่างการสร้างศาลา และสาธารณประโยชน์ของพระอินทร์ในชาดกนี้เอง ๒) *สงเคราะห์บุคคลในครอบครัวที่หลงผิด* ในชาดก ๕ เรื่อง คือ *กุลาวกชาดก* ทรงสั่งสอนภรรยาคนที่ ๔ นางสาวดาตาที่มีมิฉชาติภูมิไปเกิดเป็นนกยางให้สำนึกบำเพ็ญศีล ๕ พ้นจากอบายภูมิ, *ภัทรฆฎเทกชาดก* สั่งสอนบุตรนักเลงการพนันให้เห็นโทษอบายมุข ๔, *พิลารโกสัยชาดก* *โกสัยชาดก* และ *สุธาโภชนชาดก* ทรมานบุตรหลานมิจริยะให้ละความเห็นผิดตั้งตนในทานบิ ๓) เป็นผู้ปกป้องสถาบันครอบครัว กล่าวไว้ใน *กัจจวนิชาดก* ช่วยเหลือให้บุตรลูกสะใภ้นางพราหมณ์ได้สำนึกความผิดกลับตนมาปฏิบัติด้วยความกตัญญู ใน *เทพีสลชาดก* แก้ไขเหตุการณ์ให้ชาวเมืองกลับมาเลี้ยงดูบิดามารดาจากการถูกกลั่นแกล้ง และ *อุพพณคคชาดก* ที่บริภาษภรรยาณคคหบัณฑิตที่ลุแก่อำนาจระคะจนละเมิดศีลข้อ ๓ ให้สำนึกหน้าที่ภรรยา ซึ่งผู้วิจัยมีข้อสังเกตว่าพระองค์จะทรงเน้นข้อธรรมอันเกี่ยวกับการเห็นแก่ส่วนรวม, จาคะทาน, การประพฤติตนตามหน้าที่ และศีลในระดับต่างๆ ให้เหมาะกับบุคคลในครอบครัวให้ยึดถือปฏิบัติ

๔.๓.๔ คุณประโยชน์ในฐานะผู้นำ

ปรากฏความสำคัญหลายประการ ยกตัวอย่าง ๔ บทบาทที่เห็นชัดเจน

(๑) *ในฐานะเทวราชาผู้เที่ยงธรรม* เป็นผู้มีอิทธิพลต่อความเชื่อถือศรัทธาในฐานะเทพผู้ปกครองเหล่าเทวดา ด้วยเหตุที่ทรงวินิจฉัยตัดสินข้อขัดแย้งปัญหาด้วยความบริสุทธิ์ยุติธรรม เช่น ในนิทาน *สุธาโภชนชาดก* บรรยายว่าธิดาของพระอินทร์ ๔ นาง คือ นางสาวา นางศรัทธา นางสิริ และนางหิริไปเล่นน้ำที่สระอนโณดาต พบนารทะดาบสถือดอกปาริฉัตตกะใช้เงาต่างร่มเพื่อไปยังถ้ำทองที่พำนัก เทพธิดาทั้ง ๔ ขอดอกไม้จากดาบส แต่ท่านจะให้แก่ผู้ประเสริฐที่สุดเท่านั้น ดาบสแนะนำให้ไปทูลถามพระอินทร์ว่าใครประเสริฐสุด ท้าวสักกะทรงแนะนำให้ไปหาโกสัยดาบสในหิมวันตประเทศ ด้วยเห็นว่าหากพระองค์ตัดสินเองแล้วย่อมไม่เป็นการทรงไว้ซึ่งความยุติธรรม โดยตรัสให้นางสุธาโภชน (อาหารทิพย์) ไปถวายดาบสด้วย เพราะพระดาบสมีข้อวัตรว่าจะปันโภชนะแก่ผู้ที่ประเสริฐสุดก่อน

บริโภคนกทุกครั้ง ท้ายสุด ดาบสปีนให้แก่นางหิริด้วยเหตุว่า นางหิริเป็นผู้มีความละอายห้ามคนจากบาป เหมือนท่านบเป็นเครื่องกั้นกระแสน้ำเชี่ยวไว้ได้ถือเป็นผู้ประเสริฐที่สุด^{๙๕}

(๒) ผู้กำกับดูแลมนุษย์ให้รู้จักหน้าที่ความรับผิดชอบ พระองค์สอดส่องดูแลความเป็นไป บนสวรรค์และโลกมนุษย์ หลายครั้งที่เสด็จไปช่วยปัดเป่าความทุกข์ยากด้วยพระองค์เองเพื่อเป็น แบบอย่างที่ดีแก่ผู้ใต้บังคับบัญชา หรือบางครั้งจะนำตัวอย่างมนุษย์ผู้มีคุณธรรมมาเป็นต้นแบบให้ เทวดาปฏิบัติตาม ทั้งยังคอยให้โอวาทตักเตือนสั่งสอนแนวทางที่ถูกต้องตามครรลอง เช่น ลงมาสั่ง สอนติเตียน มนุษย์ได้ปกครองที่ออกนอกกลุ่มนอกทางไม่ยึดมั่นคุณธรรมกิจอันควร โดยทรมานให้กลับมี สัมมาปฏิภาณประทานโอวาทให้กลับตน ได้แก่ ชาดก ๓ เรื่อง คือ ๑) *วิมาสารทชาดก* สั่งสอนฤาษี ๗ พี่ น้องไม่บำเพ็ญเพียรทางจิตไม่ทำกิจที่ควรแก่บรรพชิต ๒) *กุมภชาดก* ทรงห้ามพระเจ้าสัพพมิตต์ และ ข้าราชการบริหารไม่ให้ประมาทหลงดื่มสุรา ๓) *มิกโปตกชาดก* ทรมานดาบสประพฤตินไม่เหมาะสม ฯ

(๓) ผู้คุ้มครองป้องกันภัย คุณประโยชน์ข้อนี้เกี่ยวกับความเชื่อถือศรัทธาของเหล่าพุทธ สาวกอันเป็นที่มาของบทสวดเพื่อความคุ้มครองป้องกันภัยอันตราย ตลอดจนสร้างเสริมขวัญกำลังใจ ให้แก่ผู้เคารพนับถือ โดยพระอินทร์มีบทบาทเป็นที่มาของพระปริตรสำคัญ ๓ บท (จาก ๑๒ บท) ซึ่ง ผู้วิจัยได้รวบรวมดังนี้ ๑) *ธัคคสูตร* เปรียบเทียบคุณพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งสูงสุดว่ามีอานุภาพป้องกัน ภัยอันตราย เปรียบดังเทวานุภาพพระอินทร์ใน *กุลาวกชาดก* เมื่อคราวเทวสุรสงครามที่เทวดาสู้รบกับ เหล่าอสูร คราใดเกิดความสะดุ้งหวาดกลัวขนพองสยองเกล้าให้พึงแลดูยอดธงของพระอินทร์ หรือเทพ ผู้เป็นใหญ่ทั้ง ๓ เพราะเมื่อแลดูยอดธงอยู่ความกลัว หวาดสะดุ้ง ขนพองสยองเกล้าก็จักหายไป แม้ ภิกษุผู้อยู่ป่า โคนไม้ เรือนเปล่าที่ระลึกถึงพระพุทธรูป พระธรรมคุณ พระสังฆคุณก็เช่นเดียวกัน ย่อม ระวังซึ่งความกลัวหวาดสะดุ้งขนพองสยองเกล้าในเหตุทั้งปวง^{๙๖} ๒) *รัตนสูตร* กล่าวถึงพระพุทธเจ้า โปรดพระเจ้าลิฉวิ และชาวนครตามคำอาราธนาเมื่อครั้งเกิดภัย ๓ ประการ คือ พุทภิกขภัย (ความ ออดอยาก), อดนุสสภัย (ภัยจากมนุษย์) และ โรคภัย (อหิวาตกโรค) โรคระบาดที่คร่าชีวิตชาวเมือง ไพศาล ซึ่งพระอินทร์เสด็จพร้อมด้วยเหล่าเทวดา ๒ จำพวก (ภุมมัญญเทวดา และอากาศัญญเทวดา) มี ส่วนร่วมฟังธรรม และตรัสสรรเสริญคุณพระรัตนตรัยปรากฏเป็นความสำคัญส่วนหนึ่งในบทพระปริตร ซึ่งเป็นพุทธมนต์เพื่อปกป้องอุปัทวันตราย ๓ ประการ^{๙๗} ๓) *มงคลสูตร* กล่าวถึงที่มาบทบาทการ เผยแพร่หลักธรรมว่า พระองค์เสด็จทูลถามปัญหาว่าด้วยมงคลชีวิต ๓๘ ข้อเพื่อให้พระพุทธองค์ทรง วิสัชนาอันเป็นคุณประโยชน์ทำให้หลักธรรมได้รับการประมวลไว้^{๙๘}

^{๙๕} พ.ชา.อสีติ.อ. (ไทย) ๘/๕๓๕/๓๓๑-๓๘๒.

^{๙๖} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๔๙/๓๖๐.

^{๙๗} พ.พ. (ไทย) ๒๕/๖/๙-๑๔.

^{๙๘} พ.พ. (ไทย) ๒๕/๕-๘.

(๔) *ด้านคุณธรรมผู้นำ* หลักฐานแสดงความเป็นผู้นำกล่าวในพระสูตรว่า “ท้าวสักกะเป็นแบบอย่างให้แก่เทวดาที่พระองค์ปกครอง เป็นผู้ในการทำความดี เช่น มาตลีเทพบุตรเห็นท้าวสักกะนอบน้อมสวดบูชาทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นต้นก็กระทำตาม”^{๙๙} และความสำคัญในแง่ที่พระพุทธเจ้าตรัสรับรองว่าพระอินทร์เป็นผู้ถึงจริยธรรม ๓ ประการในฐานะผู้นำ คือ *วิริยะ* ความขยันหมั่นเพียร *ขันติโสรัจจะ* (โสภณธรรม, ธรรมที่ทำให้งาม^{๑๐๐}) ความอดทน สงบเสงี่ยม และ- *อโภระ* ความไม่โกรธ ๓.๑) *ด้านวิริยะ*: มีเนื้อหาเกี่ยวกับความเพียรในสุวิสูตรและสุสิมสูตร ทรงสั่งสอนสุวิเทพบุตรกับสุสิมเทพบุตรที่เกียจคร้าน ให้มีความขยันหมั่นเพียร ทรงเปรียบพระภิกษุที่บวชแล้วควรเร่งประกอบความเพียรเพื่อบรรลุผล^{๑๐๑} ๓.๒) *ขันติ โสรัจจะ*: ความอดทน สงบเสงี่ยมปรากฏในเวปจิตติสูตร พระองค์ทรงสอนภิกษุให้ดูแบบอย่างพระอินทร์ที่มีความอดทนสงบเสงี่ยม แม้ถูกอสุนีดาเพียงไรก็ไม่ละเมิดขันติธรรม เพราะความอดทนสงบเสงี่ยมย่อมกระทำใหภิกษุขงดงามในพระธรรมวินัย^{๑๐๒} ๓.๓) *อโภระ*: ความไม่โกรธในอภิสสูตร ตรัสแสดงแบบอย่างพระอินทร์คอยเตือนเหล่าเทวดาไม่ให้โกรธเพราะเปรียบความโกรธประหนึ่งภูเขาที่คอยทับถมคนแล้ว^{๑๐๓} ซึ่งสอดคล้องกับเรื่องราวในกุลาวกชาดก ซึ่งขมมานพแสดงบทบาทผู้มีคุณธรรม คือ วัตตบท ๗ นำพาไปสู่การปฏิบัติสาธารณกุศลอันล้วนแต่เป็นทำที่ผู้นำที่ประพตติองค์เป็นต้นแบบผู้นำปราศจากความต่างพริ้ว และไม่อาจเพิกเฉยต่อความอยู่ดีธรรม

จากที่นำเสนอข้อมูลตามกรอบแนวคิด ๓ ประการ ผู้วิจัยเห็นว่าพระอินทร์เป็นเทพผู้ประกอบด้วยคุณลักษณะเพียรในการบำเพ็ญคุณธรรม สร้างสรรค์คุณประโยชน์ต่อบุคคลรอบข้างอย่างครบถ้วนบริบูรณ์ โดยสามารถสรุปเปรียบเทียบกับแนวคิดความสัมพันธ์บุคคลในหลักทศ ๖ ด้วยเหตุผลที่อธิบายได้ ดังนี้ (๑) ทิศเบื้องหน้า (ปรัตถิมทิศ: บิดา-มารดา) ด้วยเหตุที่ขมมานพบำเพ็ญคุณประโยชน์เป็นผู้บำรุงเลี้ยงมารดาบิดาตลอดชีวิต ตามหลักธรรมวัตตบท ๗ ข้อที่ ๑, (๒) ทิศเบื้องขวา (ทักษิณทิศ: ครูอาจารย์) ด้วยเหตุที่ขมมานพ (พระอินทร์) เป็นผู้ที่มีปกติประพตติเคารพอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ ทักขิณียบุคคล เช่น ครูอาจารย์ผู้มีอุปการะคุณตามหลักธรรมวัตตบท ๗ ข้อที่ ๒, (๓) ทิศเบื้องซ้าย (อุตตรทิศ: ญาติ, มิตรสหาย) ด้วยเหตุที่ขมมานพเป็นผู้มีปกติเผื่อแผ่ มีจิตกุศลเป็นธรรมทาน ชักจูงญาติมิตรสหายประกอบสาธารณกุศล สงเคราะห์เข้าในหลักธรรมวัตตบท ๗ ข้อที่ ๕, (๔) ทิศเบื้องบน (อุปริมทิศ: พระรัตนตรัย สมณพราหมณ์) ด้วยเหตุที่พระอินทร์กระทำการสักการะแด่พระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสาวก ตามปรากฏหลักฐานในคัมภีร์ชั้นหลัก และอรรถกถา, (๕) ทิศ

^{๙๙} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๖๔/๓๘๕.

^{๑๐๐} อ.ท.ท. (ไทย) ๒๐/๑๖๖/๑๒๖.

^{๑๐๑} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๔๗-๒๔๘/๓๕๗-๓๕๙.

^{๑๐๒} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๕๐/๓๖๔-๓๖๖.

^{๑๐๓} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๗๑/๓๙๕.

เบื้องหลัง (ปัจฉิมทิศ: บุตร-ภรรยา) ด้วยเหตุที่พระอินทร์อนุเคราะห์ช่วยเหลือบุตรมัจฉริยะในตระกูล
 รวมถึงภรรยา เช่น นางสุชาดาและพระนางอุทัยภัทรา ปราบกฐินในชาติก ๖ เรื่อง *กุลาวกชาดก*, *ภัทรฆฏ
 เกทชาดก*, *พิลารโกสัยชาดก*, *โกสัยชาดก*, *สุธาโภชนาชาดก* และ *อุทยชาดก* และ (๖) ทิศเบื้องหลัง
 (เหนือทิศ: ผู้ได้ปกครอง) ด้วยเหตุที่เป็นผู้อนุเคราะห์เหล่าเทวดาและมนุษย์ได้การปกครอง สรรพ
 สัตว์ที่ตกทุกข์ได้ยากตลอดเรื่องราวทั้ง ๒๑ เรื่อง

บทที่ ๕

บทสรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ

การศึกษาวិเคราะห์บทบาทของพระอินทร์ในนิทานชาดก เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) ค้นคว้าข้อมูลจากคัมภีร์ชั้นปฐมภูมิ ได้แก่ พระไตรปิฎก ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ.๒๕๓๙ และคัมภีร์ชั้นทุติยภูมิ ประกอบด้วย อรรถกถาซึ่งประพันธ์โดยพระพุทโธสเถระ สำนักแปลฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยปี ๒๕๕๗, เอกสารอิเล็กทรอนิกส์, เอกสารงานวิจัย ตลอดจนหนังสือที่เกี่ยวข้อง โดยมีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ (๑) เพื่อศึกษาความเป็นมาและบทบาทของพระอินทร์ (๒) เพื่อศึกษาเรื่องเล่าของพระอินทร์ในนิทานชาดก และ (๓) เพื่อวิเคราะห์บทบาทของพระอินทร์ในนิทานชาดก

๕.๑ สรุปผลของการวิจัย

จากผลการศึกษาสามารถสรุปปรากฏการณ์เปลี่ยนผ่านคติความเชื่อเกี่ยวกับพระอินทร์ได้ใน ๓ ช่วงสำคัญ คือ (๑) จากจุดกำเนิดคติความเชื่อเทวานุภาพพระอินทร์ในฐานะเทพารักษ์ของชาวอริยะซึ่งเป็นบรรพชนแห่งอารยธรรมลุ่มแม่น้ำสินธุ ตั้งแต่ก่อนยุคพระเวท (ประมาณปี ๑๗๐๐ B.C) จนถึงช่วงที่ (๒) การปรับเปลี่ยนบทบาทควบคู่ไปกับวิวัฒนาการของศาสนาพราหมณ์ การผสมผสานรับเอาคติความเชื่อเดิมเพื่อให้ง่ายต่อการยอมรับของชนพื้นเมือง มีการรังสรรค์เรื่องราวพระอินทร์ให้แปลกพิศดารตามคตินิยมตามยุคสมัย โดยเป็นไปเพื่อประโยชน์ต่อบุคคลบางวรรณะในยุคพราหมณ์ และที่สุดช่วงที่ (๓) การเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ความเป็นเทพสำคัญผู้อภิบาลคุ้มครองพระพุทธศาสนา ซึ่งจะเห็นได้ว่าบทบาทที่แสดงออกนั้นแตกต่างไปตามวัตถุประสงค์ของคติบุคคลที่สัมพันธ์กับบริบทใน ๓ ช่วงข้างต้น กล่าวคือช่วงที่ (๑) บทบาทพระอินทร์รุ่งเรืองที่สุดเป็นเทพผู้สร้างโลก-เทพแห่งสงคราม เป็นความหวังในการเอาชีวิตรอดจากความโหดเหี้ยมทางธรรมชาติ ความแห้งแล้ง สงคราม และภัยธรรมชาติ จึงยังคงศักดิ์สิทธิ์แห่งเทพผู้มีฤทธิ์อำนาจมาก (๒) บทบาทคติศาสนาพราหมณ์เป็นอัตลักษณ์เชื่อมโยงระหว่างวรรณะพราหมณ์กับกษัตริย์ โดยถือเป็นภาระกิจสำคัญที่กษัตริย์ผู้เป็นใหญ่ต้องผ่านการทำพิธีบูชาที่เรียกว่าอัศวเมธ ๑๐๐ ครั้ง ให้เกิดเอกภาพด้านอำนาจการปกครองโดยมีทิพยสภาพระของเทวราชารองรับ และก่อให้เกิดภาพการผูกขาดลาภสักการะของวรรณะพราหมณ์ เมื่อผ่านยุคสมัยต่อมาจึงถูกลดอำนาจบทบาทลงเพื่อเข้าสู่กระบวนการปรับเปลี่ยนองค์ประกอบทางศาสนาให้อยู่ออกห่างจากภัยรุกรานศาสนาอื่น มีการเข้าแทนที่โดยเทพตรีมูรติตั้งแต่ยุคที่ ๓ (ประมาณ ๒๕๗ ปีก่อน พ.ศ. - พ.ศ.๔๓) จนถึงยุคพราหมณ์อินเดียปัจจุบัน ซึ่งมีสังเกตเห็นความแตกต่างจากการ

เปลี่ยนผ่านในช่วงที่ (๓) บทบาทคติพระอินทร์ในพุทธศาสนาอย่างสิ้นเชิง ซึ่งมีการให้ความสำคัญกับ แก่นแท้ หรือศูนย์กลางในเรื่องคุณธรรม การสร้างสรรค์คุณประโยชน์ การขจัดความเหลื่อมล้ำทางชนชั้นวรรณะ และสะท้อนออกในภาคส่วนที่แสดงความเป็นพระโพธิสัตว์สวयพระชาติบำเพ็ญบารมีในฐานเทพราชา เน้นย้ำประโยชน์สุขที่แท้จริงอันเกิดจากการเข้าใจและปฏิบัติตามหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา ซึ่งคงนัยสำคัญของเทพผู้อุปถัมภ์ อภิบาลคนดี เกื้อกูลองค์ประกอบทางศาสนาโดยไม่มีความจำเป็นต้องปรับลดบทบาทตามยุคสมัย หรือเปลี่ยนแปลงไปตามความต้องการของมนุษย์แต่อย่างใด (อาจกล่าวว่าคุณธรรมเป็นแก่นแท้ ไม่ใช่ความต้องการมนุษย์เป็นศูนย์กลาง)

สำหรับบทบาทพระอินทร์ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา พระไตรปิฎก อรรถกถาชาดก โดยเฉพาะนิทานชาดก สรุปความได้ว่า พระอินทร์ทรงมีอุปปาติกะกำเนิดจากบุพกรรมที่เป็นกุศล ต้องผ่านกระบวนการประกอบคุณความดีเชิงประจักษ์ ปฏิบัติคุณธรรม เช่น วัตตบท ๗ อย่างบริบูรณ์ เป็นต้น ซึ่งแม้สำเร็จประโยชน์เป็นพระอินทร์แล้วยังต้องบำเพ็ญคุณสมบัติเหล่านี้อย่างต่อเนื่อง และเป็นข้อแตกต่างจากความตกต่ำด้านพฤติกรรมในลัทธิความเชื่อศาสนาอื่น ซึ่งสาระสำคัญที่ได้จากการศึกษาเรื่องราวพระอินทร์ในอดีตนิทานชาดก มีจุดเด่นคือการแสดงบทบาททางจริยธรรมในสถานภาพที่หลากหลายซึ่งเป็นบริบทที่ต่างออกไปจากยุคพุทธกาล ได้แก่ ๑) การบำเพ็ญประโยชน์ในบริบทความเป็นผู้นำที่เปี่ยมเมตตา นักปกครองที่มีปฏิภาณปรีชาสามารถ ๒) ผู้ตามที่เปี่ยมด้วยศรัทธา ๓) พุทธสาวกผู้อุปัฏฐากรับใช้ ๔) บรรพบุรุษผู้ตั้งมั่นในทานบัต ๕) สามเณรผู้ยึดมั่นวาจาสัตย์ ๖) บิดาผู้เที่ยงธรรม ๗) นักสังคัมภีระผู้เสียสละอุทิศตนเพื่อสาธารณประโยชน์ ๘) บุตรผู้มีความกตัญญูเลี้ยงดูบิดามารดาตลอดชีวิต ๙) ญาติมิตรที่อ่อนน้อมให้ความเคารพผู้ใหญ่ ๑๐) กัลยาณมิตรที่คุ้มครองผู้ประพฤติธรรม-ลงโทษผู้หลงผิด ๑๑) เป็นบุคลาธิษฐานเปรียบด้วยกฎแห่งกรรมและวิบาก และสุดท้าย ๑๒) เป็นพระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญบารมี ๓ ชั้น มีเมตตาปรมาตม์บารมี และทานปรมาตม์บารมี ปรากฏบทบาทการสงเคราะห์สรรพสัตว์ผ่านเรื่องราวการสวयพระชาติในนิทานชาดก

ในแง่การรองรับหลักการทางพระพุทธศาสนาแล้ว ปรากฏการณ์สะท้อนตัวตนของพระอินทร์เป็นที่ยืนยันสาระสำคัญเกี่ยวกับการทำหน้าที่ของมนุษย์ที่ดีใน ๒ บทบาท กล่าวคือ ๑) บุคคลที่สมควรแก่การได้รับความช่วยเหลือต้องพึงกระทำหน้าที่ของตน มีการประกอบคุณธรรมความดีอย่างแน่วแน่มั่นคง มุ่งมั่นเต็มสติปัญญาความสามารถ ไม่หวังพึ่งวิงวอนร้องขอเรียกร้องความช่วยเหลือ ย่อมต้องได้รับผลที่สมควรแก่เหตุ คือ กุศลวิบาก หรือความสำเร็จอันเกิดจากกรรมคือความเพียรในการนำตนเองเป็นที่พึ่ง ไม่อาศัยอำนาจดลบันดาล-ปาฏิหาริย์จากสิ่งภายนอกตน และ ๒) บุคคลผู้ให้ความอนุเคราะห์ช่วยเหลือ ผู้มีคุณธรรมความดีในตนเป็นตัวแรงเร้าผลักดันให้ช่วยเหลือตามหน้าที่ที่พึงกระทำ เปรียบในฐานะผู้เป็นใหญ่มีอำนาจเหนือกว่า เช่น พระอินทร์ เทวดา พระพรหม ฯ ซึ่งถือเป็นวิวัฒนาการจากท่าทีความเชื่อในคติศาสนาเดิมทั้ง ๒ ส่วน คือ ๑) การวิงวอนร้องขอความช่วยเหลือด้วยการเช่นสรวงบูชา การประจบหรือแม้แต่ดลบันดาลต่อผู้มีอำนาจเหนือกว่า, หรือเพื่อให้

ได้มาโดย ๒) การบีบคั้น บังคับให้ทำตามความประสงค์ตน เช่น การบำเพ็ญตบะทรมานตนเอง เรียกร้องบีบบังคับให้ผู้เป็นใหญ่ใส่ใจความประสงค์ ทั้งนี้วิธีการที่พระอินทร์จะทรงรองรับจริยธรรมที่ควรเป็นตามครรลอง อาจแสดงออกในหลากหลายรูปแบบ เช่น บางครั้งประพฤติกรรมเป็นแบบอย่างนำให้ผู้อื่นปฏิบัติตาม บางครั้งเป็นไปเพื่อการยกย่องสรรเสริญ บางครั้งแกล้งทดสอบหรือแสดงโทษภัยสั่งสอนให้เห็นโดยอาศัยอนุสาสนีย์และหลักเหตุผล บางครั้งดลบันดาลด้วยอำนาจคุณความดี บางครั้งใช้บทลงโทษให้เกรงกลัวทาบจำ บางครั้งวางอุเบกขาธรรมเมื่อเหลือวิสัยที่จะอนุเคราะห์ บางครั้งชี้แนะให้ได้รับพุทธดำรัสจากพระพุทธเจ้าหรือหลักธรรมจากพระสาวก หรือในหลายเหตุการณ์ที่พระองค์เป็นมูลเหตุให้พระธรรมได้รับการประมวลไว้ เป็นต้น

อนึ่งบทบาทอันเป็นอัตลักษณ์ของพระอินทร์ที่ปรากฏในพระพุทธศาสนาจากกรอบการวิจัย ๓ ด้านสามารถประมวล ได้ดังนี้

(๑) คุณลักษณะ ประกอบด้วยคุณลักษณะที่โดดเด่น ๔ บทบาท ดังนี้ ๑.๑) บทบาทพุทธมามกะผู้นำศรัทธา ๑.๒) บทบาทผู้อุปถัมภ์ปกป้องพุทธศาสนา ๑.๓) บทบาทผู้พิทักษ์รักษาผู้ประพฤติธรรม และ ๑.๔) บทบาทผู้วินิจฉัยแก้ไขปัญหามทางจริยธรรม (รายละเอียดตาราง ๔.๒) ซึ่งล้วนสอดคล้องกับเหตุการณ์ในปัจจุบันนิทาน หรือกล่าวว่าเป็นไปในรูปแบบลักษณะ (pattern) เดียวกับบทบาทพระอินทร์ที่ดำรงวาระปัจจุบันด้วยแนวทางปฏิบัติ และผลลัพธ์ที่คล้ายกันเพียงแต่ (ต่างกรรม) ต่างวาระ ซึ่งวิเคราะห์ได้ว่าเพราะมีปัจจัยสำคัญ หรือแกนหลักเกี่ยวข้องกับ “คุณธรรม” ในกรอบการวิจัยประการถัดมา

(๒) คุณธรรม เป็นแรงผลักดันขับเคลื่อนให้พระอินทร์แสดงออกด้วยบทบาทที่เป็นเอกลักษณ์ทั้ง ๔ ข้อข้างต้น, คุณธรรมที่สรุปจากนิทานชาดก ๒๑ เรื่อง สามารถแบ่งเป็น ๒ ข้อใหญ่ คือ **คุณธรรมหลัก** ได้แก่ ๒.๑) **วัตตบท ๗:** ส่วนแห่งวัตร-ข้อที่ควรถือปฏิบัติเป็นประจำตลอดชีพ ประกอบด้วย ๑) เลี้ยงดูมารดาและบิดา, ๒) ประพฤติอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในตระกูล, ๓) พูดแต่คำอ่อนหวาน, ๔) ไม่พูดคำส่อเสียดตลอดชีวิต, ๕) มีใจปราศจากความตระหนี่ที่เป็นมลทิน, ๖) พูดแต่คำสัตย์ และ ๗) ไม่โกรธธำแม้ความโกรธเกิดขึ้นก็กำจัดโดยทันที นอกจากนี้ยังต้องบำเพ็ญ **คุณธรรมรอง** คือ ๒.๒) **เทวธรรม ๒:** หรือสุกกธรรม อันเป็นเหตุให้ถึงความเป็นใหญ่ เป็นรากฐานของศีล คือ หิริ (ความละอายแก่ใจ) และ โอตตัปปะ (ความเกรงกลัวบาป), ๒.๓) **กุศลกรรมบท ๑๐:** ความบริสุทธิ์ทางกาย ๓ วจี ๔ มโน ๓, ๒.๔) **จาคะ และการเสียสละ:** ตรงกับวัตตบทข้อที่ ๑.๕) เพื่อกำจัดความตระหนี่อย่างอ่อน (มัจฉริยะ) ซึ่งทรงบำเพ็ญคุณสมบัติข้อในขั้นสูงสุด, ๒.๕) **ศีล การสำรวมอินทรีย์ ๖:** ความปกติกายวาจา ความปกติตามระเบียบวินัย และความสำรวมระมัดระวังทางทวาร ๖, ๒.๖) **การละอายมุข:** หรือวินัยผู้ครองเรือน (คิหิวินัย) ความประพฤติที่ควรหลีกเลี่ยงป้องกันตนจากความเสื่อม ๖ ประการและพึงปฏิบัติในทางตรงข้าม หรือ **บายมุข ๖, ๒.๗) เมตตาธรรม:** แม้เจริญความรักปรารถนาดีโดยไม่ประพฤติชั่วทางทวาร ๓ แม้ในสัตว์ทั้งปวง เป็นธรรมปฏิบัติกับโกธะในวัตตบทข้อ

๑.๗) ทรงบำเพ็ญคุณธรรมขั้นสุดเช่นเดียวกับพระโพธิสัตว์ และจัดเป็นธรรมสำคัญที่เกื้อกูลองค์ธรรมประการอื่นให้สมบูรณ์ และ กรอบประการสุดท้าย

(๓) **คุณประโยชน์** พิจารณาว่าเป็นท่าทีที่ควรถูกส่งเสริม หรือปฏิบัติตามในฐานะเป็นต้นแบบความประพฤติที่อำนวยประโยชน์ให้เกิดแก่ทั้งองค์ประกอบทางพุทธศาสนา และบุคคลรอบข้างในสถานภาพที่หลากหลาย ได้แก่ ๓.๑) **พระรัตนตรัย** เช่น บทบาทการอุปฐากพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพระพุทธเจ้า ให้ความช่วยเหลือพระสาวก, การเผยแพร่พระธรรม การทูลถามให้ทรงแสดงธรรมเทศนาเป็นปัจจัยที่ทำให้หลักคำสอนได้รับการประมวล ๓.๒) **ครอบครัว และชุมชน** ได้แก่ คุณประโยชน์ที่ครอบครัวและชุมชนได้รับจากการเสียสละบำเพ็ญสาธารณประโยชน์, สงเคราะห์บุคคลในครอบครัวผู้หลงผิดให้กลับมีสัมมาทิฐิ หรือการปกป้องสถาบันครอบครัว ๓.๓) **ฐานะผู้นำ** ประโยชน์อันเกิดจากฐานะเทวราชผู้เที่ยงธรรม, ผู้กำกับดูแลมนุษย์และเทวดาให้รู้จักหน้าที่รับผิดชอบ, ผู้คุ้มครองป้องกันภัยอันตราย อันเป็นที่มาของพระปริตร ๓ บทเพื่อสร้างเสริมกำลังใจให้กับพุทธสาวก (มงคลสูตร ธัมมคัลสูตร และรัตนสูตร) รวมถึงเป็นต้นแบบด้านคุณธรรมผู้นำซึ่งมีพุทธดำรัสตรัสรับรองอันกรอบด้วย วิริยะ ขยันหมั่นเพียร, ขันติโสรจจะ ความอดทนสงบเสถียร และ อโภชะ ความไม่โกรธ

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

จากการนำเสนอข้อมูลตามกรอบแนวคิดนี้ ผู้วิจัยเห็นว่าพระอินทร์ในบริบทพระพุทธศาสนาเป็นเทพผู้ประกอบด้วยคุณลักษณะพากเพียรในการบำเพ็ญคุณความดีอย่างยิ่งยวด มีคุณธรรมที่เป็นอัตลักษณ์ และได้สร้างสรรค์คุณประโยชน์ต่อบุคคลรอบข้างอย่างบริบูรณ์ ข้อเสนอแนะเพื่อเป็นประโยชน์จากผลการศึกษา คือ เพื่อสามารถนำไปประยุกต์เป็นแบบแผนดำเนินชีวิต การปฏิบัติพัฒนาตนเพื่อคลี่คลายปัญหาสังคมปัจจุบันที่มักพบว่าการขาดจิตสำนึกสาธารณะมุ่งแต่ประโยชน์ส่วนตนเป็นใหญ่ ซึ่งตัวแปรที่สำคัญคือแบบอย่างการตั้งตนไว้ชอบบนพื้นฐานการเสียสละอย่างอุกฤษณ์ นำออกจากความเห็นแก่ประโยชน์ตนเพื่ออนุเคราะห์ผู้อื่นอย่างเด่นชัด เป็นไปตามหลักการของพระพุทธเจ้า หรือเจตนารมย์ที่เด่นชัดของคติบุคคลผู้มีความเพียบพร้อมสมบูรณ์ แม้แบบที่ต้นตนไว้พ้นจากความชั่วร้ายเบียดเบียนทั้งปวง

ข้อเสนอแนะด้านการวิจัยในครั้งต่อไป

- (๑) วิเคราะห์บทบาทพระอินทร์ในชาดกกับการบำเพ็ญทศบารมีของพระโพธิสัตว์
- (๒) การประยุกต์คุณธรรมของพระอินทร์กับการแก้ไขความขัดแย้งในสังคม
- (๓) ศึกษาคุณธรรมพระอินทร์ในบทบาทผู้นำ
- (๔) ศึกษาวิเคราะห์บทบาททฤษฏีเทวดาที่ปรากฏในนิทานชาดก ๔๓ เรื่อง
- (๕) ศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องพระอินทร์ในภูมิภาคอุษาคเนย์

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย:

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Sources)

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

_____. อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Sources)

(๑) หนังสือ:

กรมศิลปากร. กองโบราณคดีและประวัติศาสตร์. วรรณกรรมสมัยอยุธยา. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, ๒๕๒๙.

_____. ปัญญาสชาดก เล่ม ๑. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ศิลปาบรรณาการ, ๒๕๔๙.

กรุณา-เรืองอุไร กุศลาสัย. การทวิทยา. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพฯ: บริษัทเคสดีไทย, ๒๕๕๐.

นัยนา โปร่งธนะ. บทบาทของพระอินทร์ในปัญญาสชาดก. จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสพระราชทานเพลิงศพนางสาวนัยนา โปร่งธนะ. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อรุณการพิมพ์, ๒๕๔๔.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จันทร์เพ็ญ, ๒๕๕๐.

_____. พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

_____. พุทธธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙.

พระพุทโธสเถระ. คัมภีร์วิสุทธิมรรค. แปลเรียบเรียงโดย สมเด็จพระพุทธมาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร). พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพฯ: บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๕๓.

พระยาสังฆาภิรมย์ฯ (สรวง ศรีเพ็ญ). เทวกำเนิด. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อมรินทร์, ๒๕๕๕.

พัฒน์ เพ็งผลา. การวิเคราะห์การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในนิบาตชาดก. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๐.

มหาเถรสมาคม. มลทินปัญหา. ในงานฉลองพระชนมายุ ๘๐ พรรษา สมเด็จพระญาณสังวร (สุวฑฒนมหาเถระ) สมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายก. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒**. กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, ๒๕๔๖.

ศานติ ภัคดีคำ. **พระอินทร์**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อมรินทร์, ๒๕๕๖.

สนิท ตั้งทวี. **วรรณคดีและวรรณกรรมศาสนา**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๗.

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯสยามบรมราชกุมารี. **ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาภูมิภววิทยาลัย, ๒๕๔๓.

สมเด็จพระญาณสังวร. **ทศบารมีทศพิธราชธรรม**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาภูมิภววิทยาลัย, ๒๕๓๖.

สวามีประภาวณันทะ และ เฟรเดอริก แมนเชสเตอร์(เขียน). **อุปนิษัตคัมภีร์เพื่อความสงบสาคติ**. แปลโดย กิ่งแก้ว อัดถการ. กรุงเทพฯ: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๓.

ส.พลายน้อย. **เทวนิยาย**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพฯ: บ.ยิปซีกรุ๊ป จำกัด, ๒๕๖๑.

สุชาติ กิจชัยพร. **พระอินทร์ เทวดาภคัตรีย์ ผู้คุมครองโลก**. กรุงเทพฯ: ส.พิจิตร, ๒๕๓๙.

สุรศักดิ์ ทอง. **สยามเทวะ**. พิมพ์ครั้งที่ ๑ กรุงเทพฯ: บ.มติชน จำกัด, ๒๕๕๓.

อรุณศักดิ์ กิ่งมณี. **ตรีมูรติ อภิมหาเทพของฮินดู**. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, ๒๕๕๑.

อุดม รุ่งเรืองศรี. **เทวดาพระเวท (เทพเจ้าในคัมภีร์พระเวทแห่งอารยัน)**. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๒๓.

(๒) วิทยานิพนธ์ :

เกื้อพันธ์ นาคบุปผา. “พระอินทร์ในวรรณคดีสันสกฤต บาลี และวรรณคดีไทย”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาตะวันออก**. บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๐.

ชัยชาญ จารุกัลส. พระอินทร์. “การศึกษาารูปแบบ และคติความเชื่อในจิตรกรรมฝาผนังของหอไตรวัดระฆัง”. **สารนิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะบัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๘.

ประพจน์ อศววิรุฬหการ. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์เถรวาทและคัมภีร์มหายาน”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๓.

พระครูปลัดบุญทัน ธีรังกุโร (จำปาทอง). “ศึกษาเปรียบเทียบตรีมูรติในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู กับตรีภายในพุทธศาสนาหมหายาน”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

พระครูวินัยธรสุเทพ อภิณฺจน. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องเทวดาในพระพุทธศาสนาเถรวาท”.

วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

พระมหาบุญเรือน ปวงกโร (พิลาพันธ์). “การศึกษาวิเคราะห์แนวความคิดเรื่องเมตตาในพุทธปรัชญาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

พระประสิทธิ์ ติกขปญฺโญ. “การศึกษาวิเคราะห์บทบาทของพระอินทร์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙.

พระมหาพิสิฐ วิสิษฐปญฺโญ (สืบนิสัย). “การศึกษาวิเคราะห์หลักธรรมที่ปรากฏในเทวดาสังยุต”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

พระมหาสมศักดิ์ สุวณฺดรตโน. “ความคิดเรื่องเทวดาในพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

พระมหาหนึ่งฤทัย นิพโกโย (กรัตพงษ์). “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องคุณธรรมของท้าวสักกะในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา.** บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

พระมหาอานนท์ ชวนาภิภู (แสนแป้). “การศึกษาเรื่องทานในพระไตรปิฎกที่มีอิทธิพลต่อสังคมไทย”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

พระสุชาติ จิตตสุโก (ทิมมานพ). “ศึกษาวิเคราะห์บทบาทของพระอินทร์ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู กับพระพุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ.** บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘.

พระอาคม อาภทฺธโร (หอมชะเอม). “การศึกษาเปรียบเทียบคุณธรรมของเทพในทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาพราหมณ์-ฮินดู”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗.

พินิจ สุขสถิต. “การศึกษาวิเคราะห์เรื่องเทวดาชั้นฉกามาพจรในพระไตรปิฎก”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

สุพล เต็มตัวรัมย์. “การศึกษาพุทธจริยธรรมในทศชาติชาดก”. **สารนิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

สุภาณิดา เชื้ออินตะ, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์บทบาทของพระอินทร์ในปญญาสชาดกฉบับล้านนา”.

วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๔.

(๓) บทความ:

ผศ. ดร. มนต์รี สิริโรจนานันท์. “พระอินทร์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท”. ใน **วารสารมหาจุฬาริชาการ**. ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-มิถุนายน ๒๕๖๑) : ๔๖.

(๔) สารสนเทศจาก World Wide Web (www):

รศ. ประจักษ์ ประภาพิตทยากร. **ตำนานพระอินทร์: เทวดานุกรมในวรรณคดี**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://www.silpathai.net/>. [๒๙ เมษายน ๒๕๕๗].

มูลนิธิวิกิมีเดีย. **ศาสนาฮินดู**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <https://th.wikipedia.org/wiki>. [๗ มีนาคม ๒๕๖๒].

ศ. ดร. ฌานิศ วงศ์สุวรรณ. **กษัตริย์ไทยในความเชื่อ: องค์อัมรินทร์สักกเทวราช**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://my.dekd.com/dek-d/story/view.php?id=1198>. [๑๑ เมษายน ๒๕๕๗].

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก

ตาราง ก เรื่องย่อนิทานชาดกการเสวยพระชาติเป็นพระอินทร์ทั้ง ๒๑ เรื่อง

ชาดกเรื่อง	เรื่องย่อ
๑). กุลาวกชาดก	พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นบุตรตระกูลใหญ่ ชื่อมฆกุมารมฆมานพได้สร้างบุญกุศลมีวัดตบพฬเป็นต้น และยังผู้อื่นให้ร่วมทำบุญ รักษาศีล สร้างศาลา บริจาคทาน สอนให้มีพรหมวิหาร ๔ฯ
๒). เกฬีสลชาดก	ทรงทราบพระเจ้าพรหมทัตผู้ชอบทรงมานคนท้องแก่ และคน-สัตว์ที่ชรา ให้พระองค์สำนักนิค
๓). กามนีตชาดก	ทรงสอนพระราชผู้ถูกอำนาจกิเลสครอบงำให้ตั้งอยู่ในศีล และทำทาน มีสัมมาทิฐิ
๔). มหาปนาทชาดก	พระเจ้าสุริยทรงรับสั่งให้ช่างสร้างปราสาทถวายพระกุมารมหาปนาทะ พระอินทร์ทรงทราบวาพระกุมารมีบุญมาก รับสั่งให้พระวิสสุกรรมเทพบุตรสร้างปราสาทถวาย แม้พระกุมารไม่เคยหัวเราะ ก็ทรงสั่งอุบายให้พื่อนรำถวายจนที่สุดพระมหาปนาทะทรงพระสรวล ได้ทำบุญถวายทานจนสิ้นพระชนม์บังเกิดในเทวโลก
๕). ภัทรภูณาทกชาดก	ภายหลังเสวยพระชาติเป็นพระอินทร์ ทรงทราบว่าบุตรเป็นนักเลงการพนันทุกชนิดผลาญทรัพย์หมดกลายเป็นคนเสียใจ จึงได้ทรงมอบหม้อสารพัดนึกให้แม่สุดท้ายบุตรก็ทำแตกในที่สุดถึงแก่ชีพ
๖). วกชาดก	ทรงเห็นหมาในไม่แสวงหาอาหารโดยการสมาทานอุโบสถศีล พระองค์ประสงฆ์ทดลองใจจึงแปลงองค์เป็นแพะมาอยู่ใกล้ หมาในประสงคกินเนื้อแพะ พระองค์จึงสำแดงฐานะกล่าวตักเตือนต่าหนีให้อยู่ในศีล
๗). อัมพชาดก	ในสวนมะม่วงเมืองพาราณสี ชฎิลโกงผู้หนึ่ง ไม่มีอาจารย์รักษากินผลมะม่วงที่สุกหล่น ด้วยเข้าใจว่าธิดาเศรษฐีขโมยผลมะม่วง ชฎิลโกงจึงบังคับธิดาทั้ง ๔ คนให้ทำสบถแล้วปล่อยไป พระอินทร์แสดงองค์ด้วยรูปรูปกายน่ากลัวขับไล่ชฎิลทุกศิลาหนีไป
๘). มิคโปตกชาดก	กล่าวถึงพระอินทร์ตักเตือนสติ พระฤๅษีที่นำลูกเนื้อกำพร้าตัวหนึ่งมาเลี้ยงในอาศรมจนเติบโตใหญ่ให้ความเอ็นดูประหนึ่งลูกตน วันหนึ่งลูกเนื้อกินหญ้ามากไปได้กระทำกาละเพราะไม่ย่อย พระดาบสเสียใจร่ำไห้เสียใจ พระองค์ตรัสตักเตือนสรุปความว่า การเศร้าโศกถึงลูกเนื้อผู้ละไปแล้วเป็นการไม่สมควรแก่ดาบสผู้หลีกออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต
๙). จูฬธนูดหาชาดก	ธนุคหบัณฑิตสำเร็จวิชาจึงธูจากอาจารย์ทิศาปาโมกข์ อาจารย์ยกธิดาให้เป็นภรรยาเมื่อข้ามดงป่าได้พบกับโจร ภรรยามีความรักในหัวหน้าโจรยื่นดาบให้ฆ่าสามีนาง แต่โจรไม่ปรารถนานางที่คิดฆ่าสามีจึงทิ้งไป พระอินทร์ต้องการสั่งสอนได้จำแลงกายเป็นสุนัขคาบก้อนเนื้อ ปญจสิขรเทพบุตรแปลงเป็นนก มาตลีเทพบุตรแปลงเป็นปลา ปลากระโดดขึ้นจากน้ำสุนัขทั้งก้อนเนื้อตกน้ำเพื่อคาบปลา นกบินลงจิกปลาไป นางกล่าวตำหนิว่าสุนัขโง่ แต่สุนัขกลับเย้ยหยันว่าแท้จริงนางกลับยิ่งโง่กว่า
๑๐). ขรปุตตชาดก	พระเจ้าเสนกะ เมืองพาราณสี ได้ช่วยชีวิตนาคราช(ได้นางมาณวิกาเป็นภริยา ในอดีตนางนาคราชประพฤติผิดศีลเสพเมถุน พระราชาทรงตั้งนางนาคราชเกิดพยาบาท) พยานาคราชสอนมนต์รู้เสียงสัตว์เพื่อตอบแทน ต่อมาพระองค์ทรงยอมสิ้นพระชนม์โดยหมายจะมอบมนต์นี้แก่ราชเทวี แต่พระอินทร์ทรงช่วยเหลือไว้ไม่ให้พระราชาสละชีวิตเพื่อมาตุคามที่คิดร้าย

ชาดกเรื่อง	เรื่องย่อ
๑๑). ปัพพชิตวิเทหุกชาดก	พระเจ้าพาราณสี มีมเหสีองค์หนึ่งซึ่งถูกวิทยารายมนต์เพื่อลวงละเมิด พระราชาเห็นผิดขับไล่บรรพชิตทั้งหมดออกนอกราชอาณาจักร พระอินทร์แปลงกายเป็นมาณพถือบาตรแสดงความนอบน้อมเลื่อมใสพระปัจเจกพุทธเจ้า ทำอุบายให้พระราชาสิ้นแคลงใจกลับมานับถือบรรพชิต
๑๒). วิมาสาทชาดก	ทรงตกเดือนฤาษี ๗ คนที่มีร่างกายแข็งแรง ชอบเล่นแต่กีฬาไม่ปฏิบัติกิจความเพียร
๑๓). โสมทัตตชาดก	พราหมณ์คนหนึ่งออกบวชเป็นฤาษี นำลูกช้างมาเลี้ยง ต่อมาลูกช้างตาย ฤาษีมีความโศกเศร้า พระอินทร์จึงช่วยให้ฤาษีได้สติและตั้งอยู่ในโอวาท
๑๔). กัจจანიชาดก	ทรงช่วยเหลือพราหมณ์คนหนึ่งที่ถูกบุตรทอดทิ้ง และลูกสะใภ้ไล่ออกจากบ้าน ทรงอนุเคราะห์นางพราหมณีที่ ถวายมตกภัตต์แก่ธรรม เสด็จลงมาแสดงองค์เปรียบด้วยธรรมอันประเสริฐ กระทำสัตย์กริยาให้บุตร และลูกสะใภ้สำนึกผิด ด้วยอานุภาพท้าวเธอฯ
๑๕). พิลารโกลียชาดก	พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นบุตรเศรษฐี ตั้งโรงงานบริจาค เมื่อสิ้นชีพได้จุติเป็นพระอินทร์ บุตรคนต่อมาปฏิบัติเช่นเดียวกันจุติเป็นปัญจสิขร จันทเทพบุตร สุริยเทพบุตรฯ ยกเว้นพิลารเศรษฐี พระอินทร์ดำริเสด็จลงมาทรมานหลานเศรษฐีเพื่อให้ละมิจฉาทัฬหีกลับมาตั้งโรงงานดังเดิม
๑๖). อุทยชาดก	พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระเจ้าอุทัยภัทรเมืองพาราณสี มีมเหสีชื่อนางอุทัยภัตรา ทรงอยู่ร่วมกันโดยไม่ล่วงอำนาจกิเลส และตกลงกันไว้หากใครเสียชีวิตก่อนให้กลับมาแจ้งว่าเกิดที่ใด พระราชาสวรรคตไปจุติเป็นพระอินทร์ พระองค์เสด็จลงมาเพื่อทดลองศีลพระมเหสี ทรงสั่งสอนให้ประพฤติดุริยธรรมจนเมื่อสิ้นพระชนม์จึงไปจุติเป็นบาทจาริกาในดาวดึงส์พิภพ
๑๗). มหากัณหาชาดก	ทรงทราบว่าฝูงชนกระทำความบาปกรรมไม่ไปเกิดในสวรรค์ ประราภให้มาตาลีแปลงเป็นสุนัขดำใหญ่ นำกลั้วพระองค์แปลงเป็นนายพรานพานำสุนัขวิ่งเข้าไปในพระราชวัง ผู้คนหวาดกลัวพากันวิ่งหนี, พระราชาตรัสถามเหตุ พรานแปลงเฉลยอุบายว่าเพราะเหตุมนุษย์ไม่ประพฤติธรรม ทรงเหาะขึ้นสู่อากาศสั่งสอนพระราชาและมนุษย์ให้กลับมารักษาศีลบำเพ็ญธรรม
๑๘). โกลียชาดก	พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นเศรษฐีเมืองพาราณสี ตั้งโรงงานบริจาคจนเมื่อสิ้นชีวิตบังเกิดเป็นพระอินทร์ มีหลานเป็นมัจฉริยะพราหมณ์เศรษฐีตระหนี่ ทำลายโรงงานให้ภรรยาหุงข้าวปายาสบนปราสาทเพื่อบริโภคเฉพาะตนไม่แบ่งให้ใครกระทั่งภรรยา พระอินทร์แปลงเป็นพราหมณ์เข้าไปทดลองและสอนให้หลานเลิกมิจฉาทัฬหี ไม่เป็นคนตระหนี่ กลับมาตั้งโรงงานรักษาศีล
๑๙). สุรจุชาดก	พระเจ้าสุรจิมหราชทรงพอใจเฉพาะพระนางสุเมธา ทั้งสองไม่มีพระราชโอรส ต่อมานางนำหญิงอื่นมาเป็นมเหสีพระเจ้าสุริ หญิงทั้งหลายก็ไม่มีบุตร จนพระอินทร์ได้นำนพการเทพบุตรมาประสูติแก่พระนาง พระนางสุเมธาก็ได้ให้กำเนิดโอรสพระมหาปาณฑะครองราชสมบัติพระบิดา
๒๐). กุมภชาดก	พระเจ้าสัพพมิตต์เมืองสวตถิประสงค์เสวยสุรา พระอินทร์แปลงเป็นพราหมณ์มาลวงซื้อตุ้มสุรา พระองค์กล่าวได้ตอบพระอินทร์ ท้าวเธอทรงชี้โทษของสุรา พระเจ้าสัพพมิตต์ทรงปฏิบัติตามกลับมาสมทานศีล บริจาคทาน มีสวรรค์เป็นเบื้องหน้า
๒๑). สุธาโภชานาชาดก	พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นเศรษฐีเมืองพาราณสี ตั้งโรงงานบริจาคทาน สิ้นอายุขัยเกิดเป็นพระอินทร์ แม้ลูกหลานก็รักษาศรัทธาเนียมโรงงานไว้ จนมีหลานเป็นมัจฉริยะเศรษฐีทำลายโรงงานตระหนี่ไม่ยอมให้แม้กระทั่งภรรยาจะได้บริโภคข้าวปายาสที่เศรษฐีสั่งให้หุงบนปราสาทพระกลั้วทรัพย์จะหมด พระอินทร์แปลงกายเป็นพราหมณ์สั่งสอนหลานเศรษฐีตระหนี่ให้เลิกมิจฉาทัฬหีกลับมาทำทานรักษาศีล ออกบวรพชา

ภาคผนวก ข

ตาราง ข สรุปเปรียบเทียบความแตกต่างระหว่างพระอินทร์ทั้ง ๒ ศาสนา

ลำดับ	หัวข้อ	เปรียบเทียบความแตกต่างพระอินทร์	
		ศาสนาพราหมณ์ ฮินดู	ศาสนาพุทธ
๑	จุดกำเนิด และ หน้าที่	- เทพเจ้าแห่งบรรยากาศ, พายุ, เทพสงคราม เทพารักษ์ดั้งเดิมของชนเผ่าอริยกะผสานอิทธิพลความเชื่อศาสนาพราหมณ์ตั้งแต่ก่อนยุคที่๑) คือก่อนช่วงยุคพระเวท(ประมาณ ๑,๐๐๐ ปีก่อนพุทธกาล) มีหน้าที่ปกป้องเทพเจ้าและมนุษย์จากภูตร้ายตัวแทนความโหดเหี้ยมของธรรมชาติ ความแห้งแล้ง-ความมืด (๑ ในโลกบาล ๔ ประจำทิศตะวันออก) สันนิษฐานว่ารุ่งเรืองจนถึงยุคที่ ๓ ยุคพราหมณ์ (ประมาณ ๒๕๗ ปีก่อน พ.ศ. - พ.ศ.๔๓) และถูกลดบทบาทลงในช่วงยุคที่๗ (ยุคอวตารประมาณ พ.ศ.๒๒๐ - พ.ศ.๖๖๐) ต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบันคือยุคที่ ๑๑) ยุคพราหมณ์-ฮินดูใหม่	- เปลี่ยนผ่านเข้าสู่ความเป็นเทพผู้อภิบาลพระพุทธศาสนาช่วงยุคที่ ๒) คือยุคพราหมณ์ประมาณช่วงพุทธกาล และมีภาคส่วนที่แสดงบทบาทความเป็นพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติบำเพ็ญบารมีในฐานะเทวราช ซึ่งไม่ปรากฏว่าถูกลดบทบาทหรือมีพฤติกรรมไม่เหมาะสมแต่อย่างใด (ซึ่งพระอินทร์ในวาระปัจจุบันมีอัตราอภิยาว่าทรงเป็นพุทธามกะชั้นอริยบุคคลคือ พระอนาคามี)
๒	การถือกำเนิด/ ประเภท	- กล่าวไว้ต่างกัน ๓ คัมภีร์ คือ ๑) คัมภีร์ฤคเวท: มี เทยาส เทยาสุ เทยาสู เป็นบิดา บ้างว่าเป็นโอรสของเทยาส(ฟ้า) และปฤลิ(ดิน) เป็นพี่น้องร่วมบิดากับพระอัคนี บ้างว่าเป็นโอรสสวหัสฏาอสุรกับนางอติ ในสมัยหลังว่าเป็นโอรสฤาษีกษัตริย์กับนางอทาติ-อติติ มีเหล่าอสุรเป็นพี่น้องต่างมารดา (นางนิตี และนางทพ) ๒) คัมภีร์อิถรรพเวท: เป็นพี่น้องร่วมมารดาพระอัคนี มารดาชื่อ เอกาษฐกา เทวีปริณิ สกวี เป็นธิดาพระประชาบดีไม่ระบุว่าใครเป็นบิดา บ้างว่ากำเนิดจากตบะนางเอกาษฐกา(บ้างว่าพระประชาบดีเป็นผู้สร้างพระอินทร์) ๓) ยุคคัมภีร์มหาภารต: เกิดจากกษัตริย์ที่กระทำพิธีอศ्वเมธ๑๐๐ ครั้งมีเวลาปกครอง ๑๐๐ ปีทิพย์ มีรอบวาระดำรงตำแหน่งหมุนเวียน	- เป็นอุปปาดิเกะกำเนิดหรือสมมุ เกิดขึ้นเองมีร่างเติบโตเป็นปกติสามัญ กำเนิดจากบุพกรรมที่เป็นกุศลการประกอบบารมีในอดีตชาติ ในสังยุตตนิกายสคาถวรรคอธิบายว่าได้บำเพ็ญคุณธรรมหลักคือ วัตถุบพ ๗ บริบูรณ์ สรรคกับคุณธรรมรองอื่นๆ เทวธรรม๒, กุศลกรรมบพ ๑๐, จาคะและการเสียสละ , ศีล-การสำรวมอินทรีย์ ๖, เมตตาธรรมฯ
๓	ทิพยสถาน/ทิพยสมบัติ	- ประทับยอดเขาเมรุ-พระสุเมรุ ณ เมืองอมราวตี(เมืองผู้ไม่ตาย) อินทปัลลิส สุทศน์ เทวะปุระฯ บนสวรรค์ชั้น ๓ ชื่อ ดาวดึงส์ แปลว่า สวรรค์อันมี ๓๓ห้องฟ้า (บ้างว่าหมายถึงเทพปกครองจักรวาล คือ วสุ ๘ รุท ๑๑ อาทิตย ๑๒ และอัศวิน ๒) บ้างว่าอยู่บนยอดหิมาลัย/ขั้วโลกเหนือ มีวิมานชื่อ ไวยันตะ ไพอยนตร์ เวชยันต์ สุทรรณ กามทุกา มีสวนชื่อนันทะต้นปาริชาติผุดขึ้นในคราวกวนเกษียรสมุทร ดอกมีกลิ่นหอมหากดมกลิ่นหรือกินผลทำให้รำลึกชาติได้	- สถิตย์สวรรค์ชั้น๒(จาก๖ ชั้นในถาวาจร) ชื่อ ดาวดึงส์-ตรียึงส์-ไตรทศ หมายถึง การมีอำนาจของพระอินทร์ร่วมกับเทพ ๓๒ ซึ่งเป็นเทพชั้นรองที่รับในพระพุทธศาสนา ตั้งบนยอดสูงที่สุดคือสุทศน์บนเขาพระสุเมรุ-เขาพระสุเมรุ กึ่งกลางจักรวาล มี ๔ ยอด มินครใหญ่ชื่อเวชยันต์ปราสาทสูง ๗๐๐ โยชน์ มีอุทยานและสระโบกขรณี ๔-๖ แห่ง ทิศเหนือมีสวนนันทวัน ทิศตะวันออกสวนจิตรลดาวัน ทิศตะวันตกอุทยานช่อมัสกวัน ทิศใต้สวนชื่อปารุสกัน มีต้นปาริฉัตตสูง ๓๐๐ โยชน์, แดนบัณทุกัมพลศิลาอาสน์สี่ตงคกัษยพฤกษ์ มีพระเจดีย์จุฬามณีในอุทยานมหาวันทิศตะวันออกเฉียงใต้ มีเมืองบริวารกระจาย ๔ ทิศ ทิศละ ๘ เมืองรวม ๓๒ เมือง ซึ่งมีเทวบุตรทั้ง๓๒ ปกครอง
๔	ฐานะ	เป็นหัวหน้าคณะเทพแห่งบรรยากาศ อยู่ระหว่างฟ้ากับดินซึ่งเป็นชั้นบรรยากาศ และเป็น ๑ ในเทพสำคัญ ๘ องค์ คือ ๑) พระवरुณ ๒) พระพายู ๓) พระอัคนี ๔) พระจันทร์ ๕) พระสุริยะ ๖) อุกา ๗) ราตรี และ ๘) พระอินทร์	เป็นหัวหน้าเทวดาสวรรค์ ๒ ชั้น คือ ชั้นดาวดึงส์ และจาตุมหาราชิก และหัวหน้าคณะเทพ ๖๐กล่าวในมหาสมยสูตรว่าพระอินทร์เป็นหัวหน้าเหล่าเทวดาที่เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า แบ่งเป็นคณะฯ แต่ละคณะมีหัวหน้าตน เช่น จันทเทพบุตร สุริยเทพบุตร ,ปฐพีเทพ,อาปเทพ,เตโชเทพ,วาโยเทพฯ เป็นต้น

ลำดับ	หัวข้อ	เปรียบเทียบความแตกต่างพระอินทร์	
		ศาสนาพราหมณ์ ฮินดู	ศาสนาพุทธ
๕	ชายา	ช่วงแรกมีชายาองค์เดียวชื่ออินทราณี ศจี เปาโลมี เอนทรีฯ ต่อมาแต่งเดิมให้มีชายา ๙๒ นาง และนางบำเรอ ๒๔ ล้าน	มีชายา ๔ นาง ซึ่งเป็นภรรยามหามานพในอดีตชาติคือ นางสุธรรมา นางสุนันทา นางสุจิตรา นางสุชาดา
๖	เทพพาหนะ	- พาหนะประจำองค์คือช้างไธราพต-เอราวัณ (รูปร่างคล้ายคิตทางพุทธศาสนา) ม้าสีขาวชื่อ อูจโธศรวะ อูจโธศรพ (เกิดครั้งเกษียรมสมุทร) มีราชรถชื่อ เวชยันต์ราชรถ เทียมม้าสินธพ ๑,๐๐๐ ตัว(บ้างว่า ๒,๐๐๐ ตัว) ช้างละ ๑,๐๐๐ ตัว) มีกำเนิดจากมวยผมนางอากาศจารีที่พระอิศวรสร้าง	- เทพบุตรเอราวัณ แปลงกายเป็นช้างเทพพาหนะ ๓๓ เศียร สูง ๑๕๐ โยชน์ นิมิตกระพอง ๓๓ แต่ละกระพองกลมใหญ่ ๓ คาวุต ตรงกลางชื่อสุทิสสะ กว้าง-สูง ๓๐ โยชน์ พร้อมบัลลังก์แก้ว ๑ โยชน์ เป็นที่ประทับพระอินทร์ บนกระพองมีมณฑปแก้ว ๑๒ โยชน์ประดับธงกลีบแก้ว ๗ ประการ สูง ๑ โยชน์ ส่วนกระพองเทพบุตรทั้ง ๓๒ นั่งบัลลังก์ลดหลั่นประกอบด้วยงายาว ๕๐ โยชน์ ช้างละ ๗ กิ่ง แต่ละกิ่งมีสระโบกขรณี ๗ สระ แต่ละสระจะมีดอกบัว ๗ กอ ในกอหนึ่งมีบัว ๗ ดอก แต่ละดอกมี ๗ กลีบ แต่ละกลีบมีเทพธิดา ๗ องค์พื่อนรำ
๗	เทพบริวาร	- เทพมารุตทั้ง ๗ คือ เทพผู้รักษาลมประจำพรหมโลก ๑ เทวโลก ๑ เป็นทิพย์อายุ คือเป็นอากาศ ๑, อีก ๔ องค์ เป็นลมประจำทิศทั้ง ๔ ซึ่งเกิดจากคบะนางทิตี และมีเทวดาบริวารในวิมาน ๓ จำพวก คือ พวกที่ทำพิธีบูชาบวงสรวงพระองค์ พวกบำเพ็ญตบะ และพวกประพฤตินอกรีตวิบุลยสงคราม	- เทพบุตร-เทพบุตร-เทวดาพุทธ ๓๒ องค์ คือ พระมาตุลี(มาตุลีเทพบุตร), พระเวสสุกรรม (วิสสุกรรมเทพบุตร), พระปัญจสิขร (ปัญจสิขรเทพบุตร), มหาปัญจสิขร, สุริยเทพบุตร, จันทเทพบุตร, ท้าวปชาบดี, ท้าววรุณเทวราช, ท้าวอีสานเทวราช, จุลธรร, มหาธรร, สิทธิธรร, ปุสสะ, ติสสะ, อุบาฬี, ภัทธานะ, คันธเทวบุตร, เชษฐเทวบุตร, ความนิกะ, บุณณะนามะ, วาสนะ, มงคละ, ศุภมิตร, มหาศุภมิตร, จันทมุขะ, ปากาสุระ, อุตมะติ, มารวิชัย, โชติกา, มะ, ปละติยะ, สุภระ และ เวกระตะนะ (อธิบายว่าเปรียบได้กับอาการของร่างกายทั้ง ๓๒) - องค์ที่มีบทบาทสำคัญ: ได้แก่ วิสสุกรรมเทพบุตร(ช่าง), ปัญจสิขรเทพบุตร(นักดนตรี) และ มาตุลีเทพบุตร(สาร利), ด้านการปกครองที่ปรึกษาในงานในเทวสภาปรากฏในธัมมคัมภีร์มี ๓ องค์ คือ ท้าวปชาบดี, ท้าววรุณเทวราช และท้าวอีสานเทวราช
๘	การจัดแบ่งกลุ่มเทวดา	- จำแนก ๓ จำพวกตามที่ตั้งอยู่ พวกละ ๑๑ องค์ รวม ๓๓ องค์ เรียก ไตรทศเทพ ๑) อาศัยในแดนสวรรค์ ได้แก่ สุริยะ สวิตตฤ วิชาญ อุชา อหิติ มิตระ ธรรมัน และอัศวิน มีพระวรุณ หรือพระพิรุณเป็นหัวหน้าเรียก อาทิตยเทพ, ๒) อาศัยในแดนอากาศระหว่างสวรรค์และพื้นโลก(แดนอันตริกยะ) เช่น วาตะ ปรชัญยะ มรุต หรือบ้างกล่าวว่า เป็นอัปสร วิทยาธร คนธรรพ มีพระอินทร์เป็นหัวหน้า เรียก รุทธเทพ, ๓) อาศัยบนพื้นดิน เช่น โสมและยม มีพระอัคนีเป็นหัวหน้า เรียก วสุเทพ	- จำแนก ๓ ประเภทตามลักษณะที่อยู่ ๑) ภูมิภภูเทวดา: วิมานอาศัยตามสถานที่ต่างๆ เช่น ภูเขา แม่น้ำ เจริญ ชุ่มประดูา ๒) รุกขภภูเทวดา : วิมานบนต้นไม้ แบ่งเป็น รุกขทิพวิมาน คือ วิมานบนยอดไม้ และสาขภภูเทวดา วิมานบนสาขาค้นไม้ ๓) อากาสิภภูเทวดา: มีวิมานเป็นที่อยู่บน ประดับด้วยรัตนะ ๒-๗ อย่างตามกุศลกรรม ลอยในอากาศหมุนเวียนรอบเขาสิเนรุเป็นนิจ เช่น พระอาทิตย์ พระจันทร์ ดวงดาวต่างๆ เป็นต้น
๙	พระโอรส-ธิดา	- มีโอรส ๑ องค์ชื่อ ชยันตะ ชยะ ไชยันตา (บ้างว่าชื่อ จิตรคุปตะ เกิดจากครรภ์นางโค) มีธิดาชื่อ สยันตีหรือเทวเสนา และดาวิชี (วรรณคดีสันสกฤตรวมพาลีเป็นลูกพระอินทร์กับนางอลยา และพระอรชุนที่เกิดจากนางกุนตี) มีการให้กำเนิดเทพบุตร-ธิดาในครรภ์ มีอาการเจ็บครรภ์เมื่อจะคลอดเหมือนมนุษย์ทั่วไป	- ไม่ปรากฏว่ามีโอรส, มีธิดา ๔ องค์ คือ นางอาสา นางศรีทธา นางสิรี นางหรี เป็นอุปาดิเกกำเนิด

ลำดับ	หัวข้อ	เปรียบเทียบความแตกต่างพระอินทร์	
		ศาสนาพราหมณ์ ฮินดู	ศาสนาพุทธ
๑๐	บุคลิกลักษณะ	- ภายหลังได้พระค่อมหิมา พระปฤษฎางค์สัณน้ำตาลใหญ่ พระอุทรขนาดใหญ่บรรจุน้ำโสมหลายสระ ทรงพลกำลังมาก พระเกศาสีน้ำตาล พระโอษฐ์กว้าง มีพระทาจิกะ(เครา) สีทองหรือน้ำตาลปนเหลือง ในไตรเพท กล่าวว่า ผิวสีแสด-สีทอง-สีนวลบ้าง มีแขนยาวแปลงรูปร่างได้ตามใจนึก (บางตำราว่ามี๔ กร) ช่วงต้นเป็นผู้สร้างโลก โปรดปรานสุราเรียกว่าโสมะ(น้ำโสม) เพื่อให้แก้รำลึกในการสงคราม เมื่อเสวยแล้วมักมีพฤติกรรมโอ้อวดระราน	- รูปร่างสูง ๓ ศาวุต พระวรกายเปล่งรัศมีสีเขียวดังมณี เทพบุตรทั่วไปเฝ้าด้วยศัสตรา อายุกลับ ๑,๐๐๐ ปีทิพย์ ในอรรณวกถวิมานวัดถูกกล่าวว่าเป็นอากาสกฐเทวดามีทิพยฐานสูงกว่าเทวดาทั่วไปในฐานะ ๑๐ ประการ คือ อายุทิพย์ วรรณทิพย์ ยศทิพย์ สุขทิพย์ อธิปไตยทิพย์ รูปทิพย์ เสียงทิพย์ กลิ่นทิพย์ รสทิพย์ โภจทิพย์ เป็นตำแหน่งเฉพาะเกิดทีละองค์ เมื่อสิ้นบุญจุติจะมีผู้อื่นมาเกิดองค์ใหม่ทดแทน แม้จะเปลี่ยนไปเรื่อยๆ แต่ยังคงมีคุณสมบัติเหมือนเป็นเทพองค์เดียวไม่สามารถจำแนกได้
๑๑	สมัญญา/วาพจน์	- ๑) อมรินทร์ ๒) เทวปติ ๓) สุรปติ สุรบตี สุรบดินทร์ สุรินทร์ ๔) มเหศวร มหิเทพ ๕) สักกะ สักกรินทร์ ๖) วชิร วชรินทร์ วชิรปราชัย ๗) สวรรคปติ สวรรคปตี ๘) วฤตระหา วริตธา ๙) ทิวสปีติ ๑๐) ศตกรต สดมชะ ๑๑) ศจีปติ ๑๒) มารุตวาน ๑๓) วาสวะ ๑๔) เมฆวาหนะ ๑๕) สมญาอื่นๆ เช่น อัคระจันวัน, อุลูกะ, จาณทาลี, วัลกิต, ทิวสปีติ, สุรปติ, สะโยนี เป็นต้น	- ๑) ท้าวสักกะ ๒) ท้าวปรินทกะ ๓) เทวราช ๔) วชิรปราชัย ๕) ท้าวสุชัยบตี ๖) ท้าวสหัสสักกะ ๗) ท้าวมหิเทพ ๘) วชิรราช ๙) ท้าววาสะ ๑๐) ท้าวสตนันย์ ๑๑) ท้าวติวาทิ ๑๒) ท้าวสุรนา ๑๓) ท้าวภูตบตี ๑๔) ท้าวเมฆวาน ๑๕) ท้าวโกสัย ๑๖) ท้าวเทวานมินทะ ๑๗) ท้าววัตรภู ๑๘) ท้าวปากสาสน์ ๑๙) ท้าววิโทชะ (แม้บางชื่อคล้ายกันแต่ต่างความหมาย เช่น เมฆวาหนะ ผู้ขี่เมฆ แต่เมฆวานทางพุทธศาสนา หมายถึง เมื่อก่อนท้าวสักกะเคยเป็นมนุษย์ชื่อ มนะ เรียกว่า มนะเว)
๑๒	ลักษณะ/พฤติกรรม	- แสดงพฤติกรรมที่โดดเด่นในด้านต่างๆ ดังนี้ (๑) ความหวาดหวั่นในฐานะอำนาจที่มี (๒) ผู้ชนขวยศศึกษาและเข้าถึงคุณธรรมชั้นสูง (พรหมณ์) (๓) ผู้ร้องขอและผู้ช่วยเหลือเหล่าเทพเจ้า	- แสดงคุณลักษณะประมวลจากนิทานชาดกได้ ๔ ข้อ คือ (๑) พุทธมามกะผู้นำศรัทธา (๒) ผู้อุปถัมภ์ปกป้องพุทธศาสนา (๓) ผู้พิทักษ์รักษาผู้ประพฤดิธรรม (๔) ผู้วินิจฉัยแก้ไขปัญหาท่างจริยธรรม

ภาคผนวก ค

ความหมาย และประเภทของชาตกโดยสังเขป

ความหมายของชาตก

ชาตก มาจากรากคำ ว่า **ชน** ธาตุ แปลว่า เกิด แปลง **ชน** ธาตุ เป็น **ชา** ลง ต ปัจจัยใน กิริยาภิธาน แปลว่า “แล้ว” ได้รูปคำเป็น **ชาต** แปลว่า เกิดแล้ว ลง ก ปัจจัย แปลว่า “ผู้” สำเร็จรูป เป็น **ชาตก(ชา-ตะ-กะ)** แปลว่า “ผู้เกิดแล้ว” ในภาษาไทยออกเสียงแปลง ต เป็น ด และใช้ ก เป็น ตัวสะกด อ่านเป็นคำว่า **ชาตก**

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานให้ความหมาย **ชาตก** คือ เรื่องพระพุทธเจ้าที่มีมาในชาติก่อนๆ ตามที่กล่าวไว้ในคัมภีร์ชื่อนี้; ชื่อคัมภีร์ส่วน ๑ ใน ๙ ส่วนที่เรียกว่า นวังคสัตตทสสน^๑

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอธิบายเรื่องชาตกไว้ในคำนำหนังสือนิบาตชาตก เล่ม ๑ ตอนหนึ่งว่า“เรื่องชาตก... เป็นเรื่องที่มีมาเก่าแก่ก่อนพุทธกาลที่จะพึงกำหนดได้ด้วยหลักฐานหลายอย่าง ถึงเป็นชาตกเองก็รับว่าเป็นเรื่องเก่าด้วยขั้นต้นว่า อติเต ภูตปุพพ์ ทุกแห่ง เมื่อพระพุทธเจ้าแสดงธรรมที่ควรกระทำให้ความชัดขึ้นด้วยซักนิทานมากล่าวก็ชักมาสาธกให้ความกระจ่างขึ้นคำที่แสดงโดยวิธีนี้เรียกว่า ชาตก”^๒

สรุปความหมายของชาตกกล่าวได้มี ๓ อย่าง คือ

^๑ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๒๕, หน้า ๒๖๔. นวังคสัตตทสสน มินิยามความหมายว่าเป็นคำสอนของพระศาสดามิองค์ ๙ คือ ๑). **สุตต** สุตร ได้แก่ อุกโกวิวัณค์ นิเทศ ชันธกะ ปริวาร พระสูตรในสุตตนิบาต และพุทธวจนะอื่นๆ ที่มีชื่อว่าสุตตะ หรือ สุตตันตะ กล่าวง่ายคือ วินัยปิฎก คัมภีร์นิเทศทั้งสอง และพระสูตรทั้งหลาย ๒). **เคยยะ** เคยยะ ได้แก่ ความที่มีร้อยแก้วและร้อยกรองผสมกัน หมายถึงพระสูตรที่มีคาถาทั้งหมด โดยเฉพาะสคาถวรรคในสังยุตตนิกาย ๓). **เวยยากรณ์** ไวยากรณ์ ได้แก่ ความร้อยแก้วล้วน หมายถึงเอาพระอภิธรรมปิฎกทั้งหมด พระสูตรที่ไม่มีคาถา และพระพุทธรูปจนอื่นใดที่ไม่จัดเข้าในองค์ ๘ ข้อที่เหลือ ๔) **คาถา** ได้แก่ ความร้อยกรองล้วน หมายถึงเอา ธรรมบท เถรคาถา เถรีคาถา และคาถาล้วนในสุตตนิบาตที่ไม่มีชื่อว่าเป็นสูตร ๕). **อุทาน** อุทาน ได้แก่ พระคาถาที่ทรงเปล่งด้วยพระหฤทัยสพรคด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยญาณ พร้อมทั้งข้อความอันประกอบอยู่ด้วย รวมเป็นพระสูตร ๘๒ สูตร ๖). **อิตติวุตตก** อิตติวุตตะ ได้แก่ พระสูตร ๑๑๐ สูตร ที่ตรัสโดยนัยว่าวุตตฺ เหตุ ภควตา ๗. **ชาตก** ชาตก ได้แก่ ชาตก ๕๕๗ เรื่อง ๘) **อพภูตธมม** อพภูตธรรม หรือเรื่องอัศจรรย์ ได้แก่ พระสูตรที่ว่าด้วยข้ออัศจรรย์ ไม่เคยมี ทุกสูตร ๙). **เวทลล** เวทลละ ได้แก่ พระสูตรแบบถามตอบ ซึ่งผู้ถามได้ทั้งความรู้และความพอใจถามต่อไป ซึ่ง นวังคสัตตทสสน เป็นคำร่นคัมภีร์อุปทาน พุทธวงศ์ และอรรถกถาทั้งหลายบางที่เรียกว่า ชินสาสน บ้าง พุทธวจนะ บ้าง ส่วนในบาลีที่มาทั้งหลายเรียกว่า ธรรม บ้าง สุตตะ บ้าง

^๒ กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, **นิบาตชาตก เล่ม ๑**(กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว,๒๕๔๐), หน้า ๕.

๑). ขาดก หมายถึงเรื่องราวในอดีตชาติก่อนการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าทั้งหลายได้เสวยพระชาติเป็น มนุษย์ อมนุษย์ เทวดา สัตว์ทวีปาท-จตุบาทบ้าง ฯลฯ และได้ทรงบำเพ็ญทศบารมี (บารมีธรรม ๑๐ ประการ) เป็นพระโพธิสัตว์

๒). ขาดก หมายถึง คำสอนของพระพุทธเจ้าประเภทที่ ๗ จากทั้งหมด ๘ องค์ แสดงถึงบุรพจริยาที่ทรงบำเพ็ญมาแต่ชาติปางก่อน ซึ่งพระพุทธโฆสาจารย์ผู้ประพันธ์คัมภีร์อรรถกถาขาดกแบ่งโครงสร้างไว้ ๓ กาล^๓ คือ ๒.๑) **ทุเรนนิทาน** (เรื่องเกิดในที่ไกล) หมายถึงเอาตั้งแต่หลังจากได้รับพุทธพยากรณ์เป็นพระนิยตโพธิสัตว์ในสมัยพระสุเมธพุทธเจ้าจนผ่านยุคพระพุทธเจ้า ๒๔ พระองค์ ถึงจุติจากอัฐภาพพระชาติพระเวสสันดรเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิต ๒) **อวิทุเรนนิทาน** (เรื่องเกิดในที่ใกล้) หมายถึงเอาตั้งแต่เกิดพุทธโกลาหล^๔ สันดุสิตเทพบุตรกำหนด กาล ทวีป ประเทศ ตระกูล พระมารดา อายุกับเพื่อจุติจากสวรรค์ชั้นดุสิตจนบรรลุปุระสัพพัญญุตญาณ ๓) **สันติเกนิทาน** (เรื่องเกิดในที่ใกล้) หมายถึงเอาตั้งแต่เหตุการณ์ตามที่เป็นจริงเรื่องต่างๆที่เกิดขึ้นหลังการตรัสรู้ ระบุสถานที่ที่พระพุทธเจ้าทรงประทับ เหตุให้ทรงแสดงธรรมแก่บุคคลใด และขาดกเรื่องนั้นๆเป็นลำดับ

๓). ขาดก หมายถึง คัมภีร์เล่มหนึ่งในจำนวน ๑๕ เล่มของขุททกนิกายในพระสุตตันตปิฎก ซึ่งมีทั้งหมด ๕ เล่ม คือ ทีฆนิกาย มัชฌิมนิกาย สังยุตตนิกาย อังคุตตรนิกายและขุททกนิกาย

ประเภทของขาดก

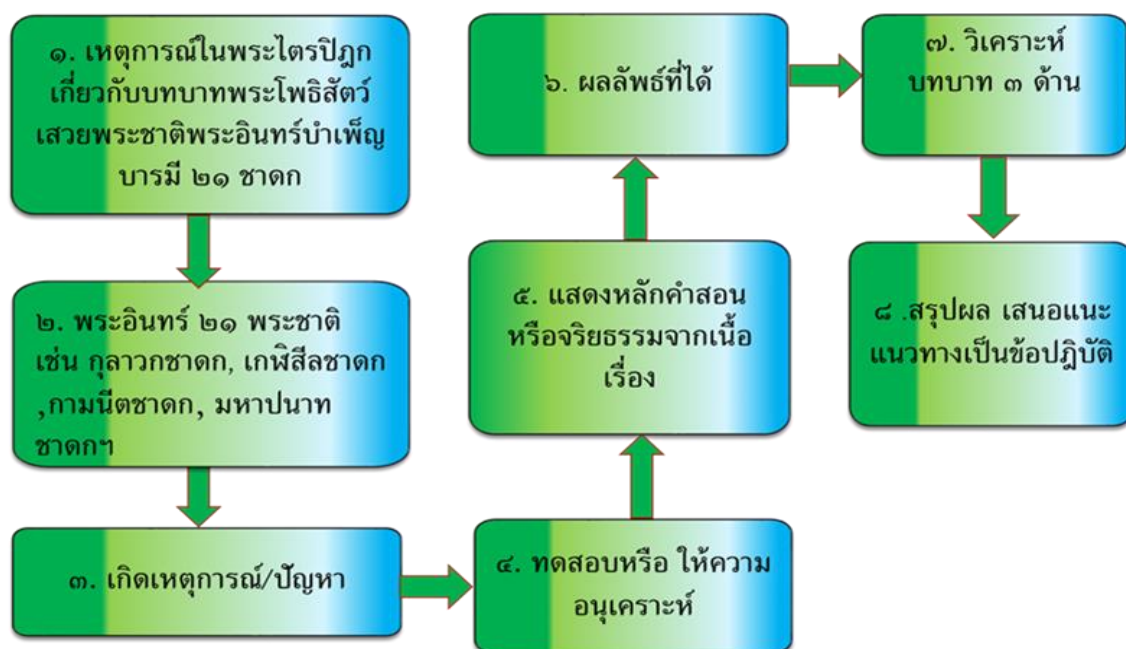
วรรณคดีบาลีแบ่งขาดกเป็น ๒ ประเภท คือ ๑) **นิบาตขาดก** **ขาดกในนิบาต** หรือ **นิทานเทียบภาษิต** วรรณกรรมจำนวน ๕๔๗ เรื่อง จัดหมวดหมู่ตามจำนวนคาถาตั้งแต่ ๑ ถึงมากกว่า ๘๐ คาถารวมทั้งหมด ๒๒ หมวด หรือนิบาต ที่แปลว่า หมวด หมู่ หรือ รวม (แสดงรายละเอียดในตารางที่ ๒.๑) ซึ่งนิบาตขาดกปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ๓ ส่วน คือ ๑) คัมภีร์พระไตรปิฎก ขุททกนิกาย เล่มที่ ๒๗-๒๘ แต่งเป็นคาถาคำฉันท์ล้วนๆ ลักษณะคาถาภาษิตอาจกล่าวหรือไม่กล่าวถึงบุคคล สัตว์ หรือกล่าวเฉพาะบุคคล และสัตว์ไม่เป็นพุทธภาษิตบ้าง การกลับชาติมาเกิดบ้าง ๒). คัมภีร์อรรถกถา

^๓ ดร.ประพจน์ อัครวิรุฬหาร, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์เถรวาทและคัมภีร์มหายาน.” **วิทยานิพนธ์อักษรกรรมหาบัณฑิต**. (บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๓.), หน้า ๑๗๐. อธิบายความสัมพันธ์การแบ่งโครงสร้างขาดกซึ่งเกี่ยวข้องกับขั้นตอนการเป็นพระโพธิสัตว์ในทางเถรวาท ว่าต้องประกอบด้วยส่วนต่างๆ ดังนี้ ๑) พาทิเรนิทาน ๒) อติทุเรนนิทาน (จิตตูปาทกาล, มโนปณิธาน, วจีปณิธาน) ๓) ทุเรนนิทาน (กายวจีปณิธาน –การตั้งปณิธาน, การได้รับพยากรณ์, การบำเพ็ญบารมี) ๔) อวิทุเรนนิทาน และ ๕) สันติเกนิทาน

^๔ คติเรื่อง โกลาหลที่ปรากฏ ๓ อย่าง คือ ๑) **กัปป์โกลาหล** เมื่อเหลือเวลา ๑๐๐,๐๐๐ ปี กัปจะพินาศ จะตั้งกัปใหม่ เทวดาจะปาวประกาศให้ชาวโลกกุศลสุจริตธรรมเพื่อไปเกิดกัปใหม่ ๒) **พุทธโกลาหล** เมื่อเหลือเวลา ๑,๐๐๐ ปี จะมีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้นบนโลกเทวดาจะปาวประกาศให้ชาวโลกทราบการอุบัติของพระพุทธเจ้า ๓) **จักกวัตติโกลาหล** เมื่อเหลือเวลา ๑๐๐ ปี จะมีพระเจ้าจักรพรรดิอุบัติขึ้นบนโลก เทวดาจะปาวประกาศให้ชาวโลกรับทราบ

ชาดก ที่พระพุทธโฆसाจารย์ประพันธ์เพื่อขยายความชาดกในพระไตรปิฎกให้พิสดารเข้าใจง่าย ซึ่ง นักวิชาการให้ความเห็นว่าได้นำนิทานพื้นบ้าน อินเดีย กรีก เปอร์เซียมาแต่งเป็นร้อยแก้วผสมคาถาใน นิบาตชาดกและมีวรรณกรรมต่างศาสนา เช่นพราหมณ์เข้ามาเกี่ยวข้อง โดยสอดแทรกวิถีชีวิตพื้นฐาน ศิลปกรรม วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมจารีตประเพณี การเมืองการปกครอง จิตวิทยา สังคมวิทยาการศึกษา วรรณกรรม ภาษาศาสตร์ฯ ๓) ฎีกาชาดก หมายถึง ชาดกที่พระฎีกาจารย์แต่งอธิบายความ หรือ คำในพระไตรปิฎกและอรรถกถาชาดกให้เข้าใจง่ายยิ่งขึ้น เช่น ฎีกาชาดกที่พระธรรมปาละแต่ง หรือ คัมภีร์เวสสันดรที่ปี่ของพระสิริมังคลาจารย์ซึ่งแต่งเป็นร้อยแก้ว ๒) นิบาตนอกชาดก (พาหิรชาดก) คือ ชาดกที่ไม่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา หรือ ฎีกา แต่งโดยพระเถรณาจารย์เป็น ภาษาล้านนาประมาณ พ.ศ. ๒๐๐๐-๒๒๐๐ บ้างเรียกว่า **ปัญญาสชาดก** แปลว่า ชาดก ๕๐ เรื่อง ซึ่ง รวมกับเรื่องในปัจฉิมภาคอีก ๑๑ เรื่อง เป็นทั้งสิ้น ๖๑ เรื่อง^๕ โดยได้นำนิทานพื้นบ้านไทยทาง ภาคเหนือแต่งเป็นร้อยแก้วประกอบคาถา โครงสร้างเลียนแบบอรรถกถานิบาตชาดก แต่รจนาคาถา บาลิที่ผู้แต่งแต่งขึ้นเอง(ด้วยไวยากรณ์บาลีไม่ถูกต้องนัก) ยกเว้นคาถาที่เป็นพุทธภาษิต ต่อมาเมื่ออิทธิพล ต่อวรรณคดีไทยเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาอย่างมาก เช่น ไตรภูมิพระร่วงสมัยสุโขทัย สมุทรโฆษคำฉันท์ สมัยอยุธยา หรือสังข์ทอง,พระสุธนคำฉันท์สมัยรัตนโกสินทร์ นอกจากนี้ยังมีชาดกนอกนิบาตชื่อ ชาดกมาลาแต่งเป็นภาษาสันสกฤตในคัมภีร์ฝ่ายมหายานที่จะไม่กล่าวถึงในการวิจัยนี้

กระบวนการศึกษาพระอินทร์ในนิทานชาดก

^๕ กรมศิลปากร, **ปัญญาสชาดก เล่ม ๑**. (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ศิลปาบรรณาคาร ,๒๕๔๙), หน้า ๑.

ตาราง ค สรุปการจัดหมวดหมู่ชนิดขาดก ๒๒ หมวด ทั้งสิ้น ๕๕๗ เรืองตามจำนวนคาถา

ลำดับ	ชื่อนิบาด	จำนวนคาถา	จำนวนขาดก
๑	เอกกนิบาดขาดก	๑	๑๕๐
๒	ทุกนิบาดขาดก	๒	๑๐๐
๓	ตีกนิบาดขาดก	๓	๕๐
๔	จตุกกนิบาดขาดก	๔	๕๐
๕	ปัญจนนิบาดขาดก	๕	๒๕
๖	ฉกนิบาดขาดก	๖	๒๐
๗	สัตกนิบาดขาดก	๗	๒๑
๘	อัฐกนิบาดขาดก	๘	๑๐
๙	นวกนิบาดขาดก	๙	๑๒
๑๐	ทสกนิบาดขาดก	๑๐	๑๖
๑๑	เอกาทสกนิบาดขาดก	๑๑	๙
๑๒	ทวาทสกนิบาดขาดก	๑๒	๑๐
๑๓	เตรสกนิบาดขาดก	๑๓	๑๐
๑๔	ปภินณกนิบาดขาดก	๑๔,๑๕ หรือ ๒๒ คาถา	๑๓
๑๕	วิสตินิบาดขาดก	๒๐	๑๔
๑๖	ติงสตินิบาดขาดก	๓๐	๑๐
๑๗	จัดตาฬีสนิบาดขาดก	๔๐	๕
๑๘	ปัญญาสนิบาดขาดก	๕๐	๓
๑๙	สัฏฐินิบาดขาดก	๖๐	๒
๒๐	สัตตตินิบาดขาดก	๗๐	๒
๒๑	อสีตตินิบาดขาดก	๘๐	๒
๒๒	มหานิบาดขาดก (ทสชาติขาดก)	มากกว่า ๘๐ คาถา	๑๐

ภาคผนวก ง

ความหมาย และประเภทพระโพธิสัตว์

ความหมายของคำว่าโพธิสัตว์

พระโพธิสัตว์ หรือ “โพธิสत्ต” (Bodhisattva) เป็นภาษาสันสกฤตมาจาก “พระ” (ประเสริฐ สูงส่ง) “โพธิ” หมายถึง ความรู้, ความสำเร็จ, การตรัสรู้ ส่วนคำว่า “สत्ต” ตรงกับภาษาบาลีว่า “สत्ถ” มีความหมายที่หลากหลายได้แก่ หลักความจริง, แก่นแท้, ธรรมชาติ, วิญญาณ, จิตใจ, ความรู้สึก, การรับรู้ ในความหมายที่เป็นบุคคลหมายถึงบุคคลผู้มีวิชา คือความรู้เป็นที่ตั้งรู้เท่าทันความเป็นจริงเกี่ยวข้องอยู่ในโพธิญาณ เป็นผู้ที่กำลังจะก้าวเข้าสู่การตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แม้พุทธศาสนามีการแยกเป็นสองนิกายใหญ่คือเถรวาท และมหายาน ซึ่งทั้งสองนิกายมีแนวทางปฏิบัติที่แตกต่างกันพอควรตัวอย่างที่เห็นชัดเจนคือหลักความเชื่อเรื่องพระโพธิสัตว์ กล่าวคือทั้งสองนิกายมีอุดมการณ์เข้าหาจุดหมายที่ต่างกัน โดยทางเถรวาทมุ่งการปฏิบัติที่ตนเองก่อนแล้วสอนผู้อื่นให้พ้นทุกข์ตาม ส่วนมหายานวางอุดมคติใหม่คือการบำเพ็ญโพธิธรรมหรือโพธิสत्ตมรรคคือทางดำเนินของพระโพธิสัตว์เพื่อเกื้อกูลสรรพสัตว์ให้ข้ามโอฆสงสารหมดสิ้นเสียก่อนโดยมีพุทธภาวะในตนแล้วจึงบรรลุมรรคเป็นคนสุดท้าย อย่างไรก็ตามปลายทางขั้นสุดท้ายสุดของทั้งสองนิกายยังคงเหมือนกัน(ข้อสังเกตจากหลักโพธิสत्ตวาทที่สามารถสังเคราะห์ลงในหลักอริยสัจ ๔ เป็นมูลอนุศาสน์ของพระพุทธศาสนา) เพื่อความหลุดพ้นจากทุกขในสังสารวัฏฏ์ทั้งต่อตนเองและสรรพสัตว์ การเข้าสู่พระนิพพานเป็นจุดหมายสูงสุด

ผลการศึกษาความหมายพระโพธิสัตว์จากนักปราชญ์หลายท่าน สามารถสรุปได้ว่าพระโพธิสัตว์ ถือว่าเป็นแก่นหรือหลักการใหญ่เพราะรูปแบบการประพฤติปฏิบัติที่เป็นไปตามมรรคาของทั้งตัวบุคคล และ หลักธรรม ตามความหมายที่แต่ละท่านที่นิยามไว้ดังนี้

๑) บรรจบ บรรณรุจิ: ผู้เกี่ยวข้องอยู่ในโพธิญาณ คือ ญาณเป็นเครื่องรู้หรือรู้สัจ อันได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรคหรือผู้ปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์ตามความหมายที่ได้จากพระจริยาวัตรต่างๆแล้วมีอยู่ ๒ ประการ คือ ๑). ผู้ที่ทำการที่ทำได้ยาก เพื่อช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์ ๒). ผู้ที่ยอมทุกข์ทรมานจากทุกข์

๒) บุญย นิลเกษ: สัตว์ผู้บำเพ็ญบารมีและมีความต้องการอย่างเต็มที่ในการเข้าถึงพุทธภาวะ ขณะเดียวกันก็เน้นหนักที่บารมีธรรมทุกประการที่จะตัดกิเลสต้นเหตุ และยกระดับเข้าสู่พระนิพพานในวาระสุดท้ายแต่ระงับไว้ก่อน เพื่อช่วยเหลือสรรพเวไนยสัตว์ให้พ้นจากวัฏสงสารก่อน อันเป็นวิถีชีวิตของพระโพธิสัตว์ที่อุทิศตนเพื่อมวลชนด้วยพระมหากรุณาที่มีต่อผู้อื่นนั่นเอง

๓) **ประพจน์ อัศววิรุฬหการ:** ปรากฏความหมายในคัมภีร์มหายาน ๓ ประเด็นคือ ๑) คัมภีร์สัทธรรมปุณฑริกสูตรและวิมลเกียรตินิเทศสูตร โพธิสัตว์ หมายถึง บุคคลที่บำเพ็ญบารมีเพื่อเป็นพระพุทธเจ้า หรือจะเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต ๒). คัมภีร์อรรถกถาโพธิจรรยาวดารปัญญาธิกา และอรรถกถาตสาศาสตริกาตีความหมายว่าผู้ตั้งใจมุ่งมั่นเพื่อโพธิ หรือความมุ่งหมายในโพธิ และ ๓) ในรัตนคุณสัมมยคาถา หมายถึง บุคคลผู้บำเพ็ญหรือเป็นผู้ดำรงอยู่ในความคิดเรื่องศุขนิยตาส่วนใน คัมภีร์สมาธิราชสูตร แปลความว่า ผู้เตือนสัตว์ทั้งปวง

๔) **เสถียร โพธิ์นันทะ:** บุคคลผู้มีโพธิจิตปรารถนาพระโพธิภูมิ มีจิตผูกพันมุ่งมั่นต่อโพธิญาณเป็นประการสำคัญมีทั้งฝ่ายบรรพชิตผู้ออกบวชเรียกว่า เนกขัมมโพธิสัตว์ ฝ่ายฆราวาสผู้ครองเรือนเรียกว่า เคาโพธิสัตว์ ซึ่งมีทั้งแบบถือพรหมจรรย์ก็เรียก ฆราวาสมุนี และแบบบริโภคมกามคุณเยี่ยงสามัญชนทั่วไป

ประเภทของพระโพธิสัตว์

จากหนังสือมุนีนาทีปนิแบ่งพระพุทธเจ้าตามบารมีที่ทรงบำเพ็ญ ๓ ประเภท

๑). **พระอุกขัตติยโพธิสัตว์** คือ พระพุทธเจ้าประเภทปัญญาธิก (พระปัญญาธิกะพุทธเจ้า) คือพระโพธิสัตว์ที่สร้างปัญญาบารมีแก่กล้าใช้เวลาในการบำเพ็ญเพียรน้อยที่สุดนับตั้งแต่ปรารถนาพุทธภูมิจนได้พุทธพยากรณ์(สุเมธดาบส)เป็นนิยตโพธิสัตว์ใช้เวลา ๑๖ อสงไขย และบำเพ็ญเพียรในช่วงที่ท้ายคือปรมัตถบารมีจนกระทั่งตรัสรู้รวมเพียง ๒๐ อสงไขย ๑๐๐,๐๐๐ มหากัป เช่น พระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน

๒). **พระวิปจิตยโพธิสัตว์** คือ พระพุทธเจ้าประเภทศรัทธาธิก หรือพระศรัทธาธิกะพุทธเจ้า คือพระโพธิสัตว์ที่มีศรัทธามากกว่าปัญญาใช้เวลาในการบำเพ็ญเพียรปานกลางคือ ๔๐ อสงไขย ๑๐๐,๐๐๐ มหากัป

๓). **พระนโยโพธิสัตว์** คือ พระพุทธเจ้าประเภทวิริยาธิก หรือพระวิริยาธิกะพุทธเจ้า คือพระโพธิสัตว์ ประเภทมีความเพียรมากกว่าปัญญาใช้เวลาในการบำเพ็ญเพียรมากที่สุด นับตั้งแต่ปรารถนาพุทธภูมิจนกระทั่งตรัสรู้ ๘๐ อสงไขย ๑๐๐,๐๐๐ มหากัป เช่น พระศรีอาริยมตไตรสามารถเปรียบเทียบความแตกต่างการสร้างบารมีของพระโพธิสัตว์แต่ละประเภท ดังนี้

ตาราง ง(1) แสดงการจำแนกประเภท และเวลาการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์

พระพุทธเจ้า	เวลาทั้งหมดที่ทรงสร้างบารมี	มโนปนิธาน (ตั้งความปรารถนาไว้ใจ)	วชิปนิธาน (ตั้งความปรารถนาไว้ด้วยวาจา)	กายวชิปนิธาน (ตั้งความปรารถนาไว้ด้วยกาย วาจา)
๑. สมเด็จพระพุทธเจ้าประเภทปัญญาธิกะ	๒๐ อสงไขย ๑๐๐,๐๐๐ มหากัป	๗ อสงไขย	๙ อสงไขย	๔ อสงไขย ๑๐๐,๐๐๐ มหากัป
๒. สมเด็จพระพุทธเจ้าประเภทศรัทธาธิกะ	๔๐ อสงไขย ๑๐๐,๐๐๐ มหากัป	๑๔ อสงไขย	๑๘ อสงไขย	๘ อสงไขย ๑๐๐,๐๐๐ มหากัป
๓. สมเด็จพระพุทธเจ้าประเภทวิริยาธิกะ	๘๐ อสงไขย ๑๐๐,๐๐๐ มหากัป	๒๘ อสงไขย	๓๖ อสงไขย	๑๖ อสงไขย ๑๐๐,๐๐๐ มหากัป

พระโพธิสัตว์กับการบำเพ็ญบารมีในนิบาตชาดก

พระโพธิสัตว์ จากหนึ่งในหลายความหมายที่กล่าวว่าเป็นตัวแทน หรือสัญลักษณ์ทางอุดมคติบุคคลผู้เชื่อมั่นในศักยภาพแห่งสติปัญญามนุษย์ พากเพียรพัฒนาตนในทุกด้านเพื่อเข้าถึงพัฒนาการขั้นสูงสุดทางสติปัญญาที่สหชาติร่วมกับบารมีธรรมอื่นๆจนได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า โดยผู้วิจัยเห็นว่าบทบาททางพระพุทธศาสนาของพระอินทร์บางประเด็นมีบริบทที่ใกล้เคียงกับการบำเพ็ญบารมีธรรมของพระโพธิสัตว์ ซึ่งส่วนมากเป็นทานบารมี และศีลบารมีในขั้นต้น แตกต่างจากพระโพธิสัตว์ผู้ปรารถนาพุทธภูมิจำเป็นต้องบำเพ็ญทศบารมีให้ครบ ๓๐ ทศ จึงได้นำเสนอเนื้อหาบางส่วนที่เกี่ยวกับระดับขั้นการบำเพ็ญบารมีทั้ง ๓ ระดับ อันได้แก่ บารมี (บารมีสามัญหรือปกติธรรมดา), อุปบารมี (หรือบารมีชั้นกลาง) และปรมัตถบารมี (บารมีขั้นสุด) ที่เรียกว่า ตรียางค์ คือ องค์สาม ซึ่งการแบ่งระดับบารมีที่มีถูกยกเป็นตัวอย่างเห็นชัดเจน คือ ทานบารมี โดยจำแนกเป็นตรียางค์จากการปฏิบัติที่ง่ายไปสู่ยาก คือ “การสละทรัพย์สินของภายนอกจัดเป็นทานบารมี การสละอวัยวะจัดเป็นทานอุปบารมี และสุดท้ายการสละชีวิตจัดเป็นทานปรมัตถบารมี

ทั้งนี้ เพื่อให้เห็นภาพรวมระดับการประกอบคุณความดี จึงจะนำเสนอการบำเพ็ญบารมีธรรมตามความหมายในพจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์ (ซึ่งผู้วิจัยนิยามสรุปไว้ในตาราง ค.) และขอยกตัวอย่างประกอบความเข้าใจ ๔ บารมี ดังนี้ ๑). ปัญญาบารมี คือ ความรู้สึก-ลักษณะทั่วไป และลักษณะพิเศษ(รายละเอียด)ของธรรมทั้งหลายโดยมีความกรุณาและอุบายโกศลกำกับ มีลักษณะคือ เห็นแจ้งแทงตลอดสภาวะตามความเป็นจริงไม่ผิดพลาด มีรสคือความโอภาสในวิสัยเพียงดังประทีป สภาพที่ปรากฏ คือความไม่หลง มีพื้นฐานคือสมาธิหรืออริยสัจ ๔ อุปมาการบำเพ็ญปัญญาบารมีของพระโพธิสัตว์เหมือนพระภิกษุที่เยียวินชบาตภิกขจารตามหมู่บ้าน ไม่เลือกรับอาหารและผู้ใส่บาตร มีความยินดีรับไม่เลือกกว่าเป็นไพร่ผู้ตียาจากเศรษฐี เพราะประสงค์เพียงแค่เศษอาหารเป็นเครื่องยังชีพ โดยต้องรับฟังคำสั่งสอนของผู้รู้ไม่เลือกชนชั้น ๒) เมตตาบารมี คือ มีจิตไม่ประทุษร้ายปรารถนานำประโยชน์สุขให้แก่โลก อันมีความกรุณาและอุบายโกศลกำกับ มีลักษณะเป็นไปเพื่อประโยชน์ มีรสนำมาซึ่งประโยชน์เกื้อกูล มีรสคือการนำออกซึ่งความอาฆาตเบียดเบียน สภาพที่ปรากฏคือ ความน่ารัก มีพื้นฐานคือเห็นความพอใจของสัตว์ทั้งหลาย อุปมาเมตตาบารมีของพระโพธิสัตว์เหมือนดั่งธารน้ำใสสะอาดไหลผ่านที่ได้ก็พาความเย็นชุ่มชื้นไปให้สรรพสัตว์ถ้วนหน้าไม่ว่า คน ตาบอด หูหนวก ยาก เศรษฐี นักบวชฯ เมื่อปรารถนาย่อมได้ดื่มกินน้ำในลำธารเสมอกันไม่เลือกที่รักมักที่ชัง ๓) ทานบารมี คือ เจตนาบริจาคตนเองและอุปกรณ์ต่างๆ โดยมีความกรุณาและอุบายโกศล (ปัญญา)กำกับ มีลักษณะคือ การบริจาค มีรส คือ ขจัดโลภะในไทยธรรม มีความปรากฏ คือ ไม่ยึดติด มีพื้นฐานคือวัตถุที่ควรบริจาค อุปมาลักษณะทานของพระโพธิสัตว์มีน้ำใจเหมือนดั่งสายน้ำไหลไปไม่หวนคีน เหมือนหม้อน้ำที่คว่ำทิ้งไม่เหลือค้างแม้หยดเดียว การบริจาคทานต้องขาดจากใจเช่นนี้ และ ๔) ศีลบารมี คือ ความประพฤติทางกาย วาจา ที่มีความกรุณาและอุบายโกศลกำกับอยู่ การงดเว้นสิ่ง

ที่ไม่ควรกระทำและตั้งใจกระทำในสิ่งที่ควร มีลักษณะ คือการสมานาน มีรส คือการทำลายความทุกข์
มีรส คือ ความไม่มีโทษ มีสภาพที่ปรากฏคือเป็นของสะอาด มีพื้นฐานคือหิริโอตตปปะ อุปมาศีลของ
พระโพธิสัตว์เหมือนดังจามรีรักขนหางยิ่งกว่าสิ่งใด หากเดินไปถูกหนามเกี่ยวไว้จะไม่ดึงหางออก ยอม
ยืนนิ่งอยู่กับที่รอให้หลุดออกเอง ถ้าไม่หลุดก็จะยืนอยู่อย่างนี้จนตายฯ ซึ่งผู้สนใจสามารถศึกษาเนื้อหา
ชาดก และบทบาทการบำเพ็ญทศบารมีได้จากพระไตรปิฎก ขุททกนิกาย เล่ม ๒๗-๒๘ ทั้ง ๕๕๗ เรื่อง

ตาราง ง(2) ลักษณะทศบารมีตามความหมายในพจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลศัพท์

ลำดับ	บารมีธรรม	ลักษณะ	รส	ปัจจุฐาน	ปฏิกฐาน	อุปมา
๑	ทานบารมี	การบริจาค	กำจัดโลภในไทยธรรม ทั้งหลาย	การไม่คิดของ หรือ ภวสมบัติ และวิภว	วัตถุอันควรบริจาค	สายน้ำไหลไปไม่หวนคืน เหมือน หมอน้ำที่คว่ำทิ้งไม่เหลือค้างแม้หยด
๒	ศีลบารมี	การละเว้น คือ มีการ สมานและการตั้งมั่น	กำจัดความเป็นผู้ทุศีล หรือ มีความไม่มีโทษ	ความสะอาด	โอตตปปะ	รักษาศีลเหมือนจามรียอมตายแต่ ไม่ให้ขนหางขาด
๓	เนกขัมมะบารมี	การออกจากกาม และ ออกจากภพ	การประกาศโทษของ กามและภพ	ความหันหลังจากโทษ	ความสังเวชสลัดใจ	นักโทษเรือนจำทนทุกข์ทรมานความ ปรารถนาออกจากเรือนจำอยู่เนืองๆ
๔	ปัญญาบารมี	การรู้แจ้งแทงตลอดตาม สภาวะไม่พลาดคฤการ ชัคคิยังญ	การส่องแสงตามวิสัย	มีความไม่หลงดู ประทีป	สมาธิ หรือ มอริยสังสี ดุจน่าน้ำทางในป่า	พระภิกษุสงฆ์เที่ยวบิณฑบาตไม่เลือก รับอาหารบิณฑบาตว่าเป็นไพร่ ผู้ดี ยาก เศรษฐี
๕	วิริยบารมี	ความอดุสหา	การอุปถัมภ์	การไม่จมลง	วัตถุปรารถนาความเพียร / ความสังเวช	ราชสีห์เมื่อนอนจะจดจำท่านอนไว้ เมื่อตื่นขึ้นมาให้อยู่ท่าเดิมให้จงได้ (มี ความเพียรเลิศ)
๖	ขันติบารมี	ความอดทน	ความอดกลั้นต่อสิ่งที่ น่าปรารถนาและไม่น่า	ความไม่โกรธ	เห็นตามความเป็นจริง	แม้พื้นพิภพสูง ไม่ว่าจะเอาดีหรือเลว สะอาดหรือสกปรกกดใส่ ของหนัก
๗	สังจบบารมี	การไม่กล่าวผิด	การประกาศตามความ จริง	ความชื่นชม	ความสงบเสงี่ยม	ความประกาศพริ้วไฉไลในเส้นทางตน ตามฤดูกาลประจำทิศ ไม่มีการ แปรเปลี่ยนย้ายในทิศอื่น
๘	อธิฐาน	ความตั้งมั่นในโพธิสมภาร	ครอบงำสิ่งที่ ปฏิบัติ	ครอบงำสิ่งที่ ปฏิบัติ	โพธิสมภาร	ก้อนหินแห่งใหญ่หิมที่ตั้งอยู่ แม้พายุ ใหญ่พัดมากก็ไม่อาจให้ภูเขาสั่นสะเทือน
๙	เมตตาบารมี	ความเป็นไปแห่งอาการ เป็นประโยชน์เกื้อกูล	การกำจัดอาชวค/น้ำ ประโยชน์เกื้อกูลเข้าไป	ความสุภาพเรียบร้อย	เห็นสัตว์ทั้งหลายเป็นที่ น่าพอใจ	ธารน้ำใสสะอาดไหลผ่านที่ใด ก็พา ความเย็นขึ้นไปทีมนั้นๆแก่สรรพสัตว์ ถ้วนหน้า ไม่เลือกที่รักมักที่ชัง
๑๐	อุเบกขาบารมี	ความเป็นไปโดยอาการ เป็นกลาง	การเห็นความเสมอกัน	สงบความเคียดแค้น และยินดี	พิจารณาความสัตว์มี กรรมเป็นของตน	พื้นดินกว้างใหญ่ไม่แสดงความอาชว หรือรักใคร่พอใจเมื่อมีของหอมหรือ สกปรกโสมมตกใส่

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ-สกุล	: นายสัญญา ศิริชัยวัฒนาโยธิน
วัน/เดือน/ปี เกิด	: ๖ มกราคม ๒๕๒๓
สถานที่เกิด	: กรุงเทพมหานคร
การศึกษา	: พ.ศ.๒๕๓๙ วิทยาศาสตร์บัณฑิต (วิทยาการคอมพิวเตอร์) มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ พ.ศ. ๒๕๔๓ วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต (วิทยาการคอมพิวเตอร์) มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
ประสบการณ์ทำงาน	: พ.ศ.๒๕๔๓ – ๒๕๔๕ พนักงานพัฒนาโปรแกรม ธ.ไทยพาณิชย์ (มหาชน) พ.ศ.๒๕๔๕ – ๒๕๔๗ พนักงานพัฒนาโปรแกรม ธ.กรุงเทพ (มหาชน) พ.ศ. ๒๕๔๘ – ปัจจุบัน วิศวกร บ.ทรูมูฟ จำกัด (มหาชน)
ปีที่เข้าศึกษา	: พ.ศ. ๒๕๕๗ ระดับปริญญาโท มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ที่อยู่ปัจจุบัน	: ๔๔๓ ซ.พหลโยธิน ๕๒ แขวงคลองถนน เขตสายไหม กทม. ๑๐๒๒๐